

ISSN 2227-1864

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ
УКРАЇНИ**

ВІСНИК

**ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

імені В. Н. КАРАЗІНА

Серія «ФІЛОЛОГІЯ»

ВИПУСК 94

Заснована 1965 р.

Харків-2024

Вісник містить оригінальні статті, присвячені актуальним проблемам сучасного літературознавства та мовознавства. Для науковців, аспірантів, докторантів, студентів філологічного напрямку та всіх, хто цікавиться проблемами філології.

Вісник є фаховим виданням в галузі філологічних наук (спеціальність 035 Філологія), Категорія "Б" (Наказ Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р.)

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (протокол № 10 від 27.05.2024)

Редакційна колегія:

Головний редактор: Попов С. Л., д. філол. н., проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна)

Відповідальний секретар: Шеховцова Т. А., д. філол. н., проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна)

Бондаренко Є. В., д. філол. н., проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна)

Борзенко О. І., д. філол. н., проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна)

Гармаш Л. В., д. філол. н., проф., Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Україна)

Гетка Й. О., д. гуман. н., проф., Варшавський університет (Польща)

Добровольська О. Я., д. філол. наук, доц., проф., Національний транспортний університет (Київ, Україна)

Зельдович Г. М., д. філол. н., проф., Інститут прикладної лінгвістики Варшавського університету (Польща)

Ісіченко Ю. А. (архiep. Ігор Ісіченко), д. філол. н., проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна)

Крисанова Т. А., д. філол. н., доц., Волинський національний університет імені Лесі Українки (Україна)

Радчук О. В., д. філол. н., проф., Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Україна)

Разуменко І. В., канд. філол. наук, проф., Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Україна)

Філон М. І. канд. філол. наук, доц., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна)

Чекарева Є. С. докт. філол. наук, проф., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна)

Чернцова О. В., докт. філол. наук, доц., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна)

Шопін П. Ю., доктор філософії, доц., Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Україна)

Технічний редактор: Пономаренко О. О., Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (Україна)

Адреса редакційної колегії: 61022, Харків, майдан Свободи, 4, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, філологічний факультет, кімн. II-36, тел. 707-53-54.

E-mail: philology@karazin.ua

Web-pages: <http://periodicals.karazin.ua/philology>

http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/Visnyk_Philology.html (Open Journal System)

Статті друкуються в авторській редакції.

Статті пройшли подвійне сліпе рецензування.

Ідентифікатор медіа у Реєстрі суб'єктів у сфері медіа: R30-04475 (Рішення № 1538 від 09.05.2024 р Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення. Протокол № 15)

ISSN 2227-1864

**MINISTRY OF EDUCATION AND
SCIENCE OF UKRAINE**

The Journal

OF

**V. N. KARAZIN KHARKIV NATIONAL
UNIVERSITY**

Series **“PHILOLOGY”**

ISSUE 94

Founded in 1965

Kharkiv-2024

The Journal contains original articles about topical issues of modern linguistics and study of literature. For scientists, postgraduate and doctoral students, students of philology and for everyone who is interested in philology problems.

The Journal is a professional publication in the field of philological sciences (Specialty 035 «Philology»), category B (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 from 17.03.2020)

Approved for publication by the Academic Council of V. N. Karazin Kharkiv National University decision (protocol № 10 27.05.2024)

Editorial board:

Editor-in-chief: Popov S. L., Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University(Ukraine)

Executive Secretary: Shekhovtsova T. A., Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University(Ukraine)

Bondarenko Y. V., Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine)

Borzenko O. I., Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine)

Cherntsova O. V. Doctor of Philology, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine)

Harmash L. V., Doctor of Philology, Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Ukraine)

Getka J., Doctor of Humanistic Sciences, Professor, University of Warsaw (Poland)

Dobrovolska O. J., Doctor of Philology, Professor, National Transport University (Kyiv, Ukraine)

Zeldovich G. M., Doctor of Philology, Professor, University of Warsaw (Poland)

Isichenko Y. A., Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine)

Krysanova T. A., Doctor of Philology, Associate Professor, Lesya Ukrainka Volyn National University (Ukraine)

Radchuk O. V., Doctor of Philology, Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Ukraine)

Razumenko I. V., PhD in Philology, Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Ukraine)

Filon M. I., Phd in Philology, Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine)

Chekareva E. S., Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine)

Cherntsova O. V., Doctor of Philology, Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine)

Shopin P. Y., PhD in German, Assistant Professor, Mykhailo Drahomanov State University of Ukraine (Ukraine)

Technical editor: Ponomarenko O. O., V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine)

Editorial address: 61022, Ukraine, Kharkiv, Svobody Square, 4, V. N. Karazin Kharkiv National University, School of Philology, office 2-36, tel. (057) 707-53-54.

E-mail: philology@karazin.ua

Web-pages: <http://periodicals.karazin.ua/philology>

http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/Visnyk_Philology.html

The articles are printed in the author's edition.

All articles are double blind peer-reviewed.

Media identifier in the Register of the field of Media Entities: R30-04475 (Decision № 1538 dated May 9, 2024 of the National Council of Television and Radio Broadcasting of Ukraine, Protocol № 15)

© V. N. Karazin Kharkiv National University,
2024

ЗМІСТ

Літературознавство

Іващенко Марія Борис Грінченко в спогадах сучасників.....	7
Рубан Алла Заголовок як складова та структурний компонент поетичних творів Т. Г. Шевченка: загальна характеристика, специфіка	13
Савчук Григорій «Пробуджена муза» Ігоря Калинця в інтермистецькому діалозі з Олексою Новаківським	19
Шеховцова Тетяна Особливості автобіографічного наративу в «Спогадах» Д. Овсянико-Куликовського.....	26
Шрома Наталя «Від звіриного до людського»: неоміфологічні реінтерпретації образу Даліли в російській літературі межі ХХ-ХХІ століть	32

Мовознавство

Анютіна Ганна Теорія другорядних членів речення в синтаксичних дослідженнях Д. М. Овсянико-Куликовського та її практичне застосування	37
Бобро Марія, Демяніва Катерина Комунікативні стратегії й тактики в мовленні героїні першого сезону серіалу «Перші ластівки» Лери Фаркаш	42
Ван Лілі Аксіологічний концепт ЛІНЬ як об'єкт лінгвістики та психології	49
Гріна Елеонора Лінгвокультурологічні причини різного рівня соматизації почуття суму в мовах світу	57
Дунебабіна Ольга Гендерні дослідження у сучасній лінгвістиці: аналітично-бібліографічний огляд	63
Калашиник Юлія Афористика Григорія Сковороди: структурно-семантичний та стилістичний аспекти.....	71
Каневська Ольга, Клименко Ірина Мовні засоби створення образу людини з порушеннями інтелекту в романі Д. Кіза «Квіти для Елджернона» (D. Keyes «Flowers for Algernon»).....	77
Педченко Людмила Вербалізація концепту «слух» у слов'янських мовах	84
Радчук Ольга Відбиття динаміки граматичної підсистеми мови крізь призму поняття «відсутність»	90
Хо Сяоянь Концепт «мудрий» у російському публіцистичному дискурсі	97
Шадріна Олександра, Шопін Павло Причини помилок у перекладі німецьких займенників на українську мову	103
Яроцька Галина Аксіолінгвістичні характеристики бідності в українській мові та лінгвокультурі	117

TABLE OF CONTENTS

Study of literature

<i>Mariia Ivashchenko</i> Borys Hrinchenko in the Memories of Contemporaries	7
<i>Alla Ruban</i> The Title as a Constituent and Structural Component of T. G. Shevchenko's Poetic Works: General Characteristics, Specifics	13
<i>Hryhorii Savchuk</i> "Awakened Muse" by Ihor Kalynets in the Interartistic Dialogue with Oleksa Novakivskyi	19
<i>Tatiana Shekhovtsova</i> Specifics of the Autobiographical Narrative in "Memoirs" of D. Ovsyaniko-Kulikovskiy	26
<i>Natalja Šroma</i> <i>From Bestial to Human</i> . Neo-Mythological Reinterpretations of the Image of Delilah in Russian Literature at the Turn of the 20 th -21 st Centuries	32

Linguistics

<i>Hanna Anitina</i> The Theory of the Sentence Secondary Members in D. M. Ovsianyko-Kulykovskiy's Syntax Studies and its Practical Implementation	37
<i>Mariia Bobro, Kateryna Demianiva</i> Communicative Strategies and Tactics in the Speech of Liera Farkash, the Heroine of the First Season of the TV Series <i>Early Swallows</i>	42
<i>Wang Lili</i> Axiological Concept of LAZINESS as an Object of Linguistics and Psychology	49
<i>Eleonora Girina</i> Linguoculturological Reasons for the Different Levels of Somatization of Sadness in Languages of the World	57
<i>Olga Dunebabina</i> Gender Studies in Modern Linguistics: an Analytical and Bibliographical Review	63
<i>Yulia Kalashnyk</i> Hryhorii Skovoroda's Aphoristics: Structural, Semantic and Stylistic Aspects	71
<i>Olga Kanevska, Iryna Klymenko</i> Linguistic Means of Creating an Image of a Person with Intellectual Disabilities in D. Keyes's Novel "Flowers for Algernon"	77
<i>Lyudmila Pedchenko</i> Verbalization of the Concept of "Hearing" in Slavic Languages	84
<i>Olga Radchuk</i> Reflection of the Dynamics of the Language Grammatical Sub-system Through the Prism of the Notion of <i>Absence</i>	90
<i>Hu Xiaoyan</i> The Concept of "Wise" in Russian Journalistic Discourse	97
<i>Oleksandra Shadrina, Pavlo Shopin</i> The Causes of Mistakes in the Translation of German Pronouns into Ukrainian	103
<i>Galyna Iarotska</i> Axiolinguistic Characteristics of Poverty in the Ukrainian Language and Linguistic Culture	117

Літературознавство

DOI: 10.26565/2227-1864-2024-94-01
УДК 821.161.2.09

Борис Грінченко в спогадах сучасників

Івашенко Марія

*магістерка філології,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна;
e-mail: ivashchenkomaria7@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0002-9722-0706>*

У статті проаналізовано рецепцію творчості Б. Грінченка в критиці, опрацьовано дослідження сучасників, присвячені біографії, громадській і літературній діяльності. Основну увагу зосереджено на аспект письменницької праці митця, передумови її формування, також притаманні авторові риси характеру й особливості зовнішності, що свідчили про вольові якості письменника й сприяли його пошукам. Він гостро реагував на несправедливість, кривду, заподіяну українському народу, зокрема й численними заборонами української мови, проймався національними й суспільними питаннями в той час, як нерівність і злидні сковували знедолений народ у ланцюги послууху й покірності. Чи не єдиний порятенок письменник убачав у просвітництві, інструментом утілення якого стала література.

Об'єктом дослідження обрано автобіографію Б. Грінченка, спогади М. Грінченко, І. Липи, М. Лисенка, Д. Пісочинця, праці С. Єфремова «Борис Грінченко (Про життя його та діла)», М. Плевака «Життя та праця Бориса Грінченка», М. Чернявського «Кедр Ливана», критику Л. Смілянського, С. Рудниченка, В. Коряка. Крім того, проаналізовано літературознавчі праці О. Білецького, Н. Кобижчи, А. Мовчун, О. Неживого, А. Погрібного та ін.

Метою цієї статті є формування цілісного й об'єктивного уявлення про життя, літературну діяльність, характер, моральні цінності й орієнтири Б. Грінченка за допомогою відгуків сучасників, що супроводжували письменника на різних відтинках його життєвого й професійного шляху. Актуальність теми обумовлена тим, що творчість Б. Грінченка стає об'єктом дослідження літературознавців значно рідше, ніж праці, присвячені педагогічним і просвітницьким поглядам. Та попри наявність обмеженого обсягу критичної літератури, обрана тема є перспективною й потребує детальнішого висвітлення.

Ключові слова: Б. Грінченко, письменницька діяльність, критика, біографія, спогади, характер.

Борис Грінченко був видатним українським письменником, педагогом і громадським діячем, який активно пропагував ідею просвітництва, інтелектуального й духовного збагачення українського народу насамперед за рахунок освіти. Очевидно, що освічена, свідомо людина, здатна до критичного аналізу, осмислення перипетій української історії, усвідомлення самоідентифікації як складника єдиного українського суспільства, – у змозі протистояти маніпуляціям автократії, приймати власні рішення на користь особистісного чи загальнонаціонального розвитку, ставши джерелом суспільного прогресу й благополуччя. Визначальну роль у реалізації цієї ідеї, на думку Б. Грінченка, мала відіграти література, реалістична, правдива, прониклива, що відображає психологічний стан людини, торкається її душі.

Щоб зрозуміти мету життєвого шляху митця, пізнати цінності, морально-етичні орієнтири,

покладені в основу його письменницької діяльності, варто звернутися до слів самого Б. Грінченка та спогадів тих, хто особисто був з ним знайомий, жив і працював у той самий історичний період.

2023 року вийшла друком значна за обсягом хрестоматія «Борис Грінченко: сам про себе і у спогадах сучасників», яка містить автобіографію письменника й педагога, некрологічні та мемуарні праці товаришів, колег, знайомих, батька й дружини. Зокрема йдеться про матеріали І. Білоусова, Г. Григор'єва, Д. Дорошенка, І. Єрофєєва, С. Єфремова, І. Липи, Д. Пісочинця, М. Чернявського, Є. Чикаленка, що доповнюють біографію Б. Грінченка, указують на загальні факти, дати і події в його житті [3, с. 3]. У межах нашого дослідження основну увагу спрямовано на особливості письменницької діяльності митця, його риси характеру, звичні манери поведінки й спілкування. Питання літературної творчості Б. Грінченка в рецепції критиків досліджували гринченкознавці О. Неживий [10, с. 48] та

Н. Кобижча [6, с. 12]. Обидва автори зазначають, що провідним дослідником творчості письменника серед сучасників був С. Єфремов.

Вважаємо за доцільне зацентрувати на спогадах письменника М. Чернявського у творі «Кедр Ливана», державного й громадсько-політичного діяча С. Єфремова в праці «Борис Грінченко (Про життя його та діла)», активного члена «Братства тарасівців» І. Липи, дружини письменника Марії Загірньої, а також взяти до уваги дослідження біографа М. Плевака «Життя та праця Бориса Грінченка», проаналізувати критику прибічників компартії Л. Смілянського, С. Рудниченка, В. Коряка. Таким чином, метою цієї статті є формування цілісного й об'єктивного уявлення про життя, передумови письменницької діяльності, характер, моральні цінності й орієнтири Бориса

Грінченка за допомогою відгуків сучасників, що супроводжували митця на різних відтинках його життєвого й професійного шляху.

Та передусім варто почати зі слів самого Б. Грінченка. Найсуттєвішою в автобіографії митець убачав відданість власним переконанням: «Мій життєпис цілком нікому не цікавий. Цікавіше питання про те, як сталося, що я не пішов у зрадники» [18, с. 5]. У нотатці Марія Загірня роз'яснює, про що мовив письменник: «себто не пішов працювати на російську культуру, освіту і не став займатися “обрусительством”» [15, с. 6]. За спогадами дружини Б. Грінченка, його чесність і людська гідність стали вирішальними під час періоду ув'язнення, уже тоді викликавши повагу й захоплення юним Борисом у молодих інтелігентів [9, с. 7].

Відомий літературознавець О. Білецький у своїй праці «Письменник і епоха» зазначав: «Неодноразово Б. Грінченко заявляв, що займається літературною працею тому, що бачить в ній основний засіб сприяти культурному підйому і пробудженню свідомості мас» [2, с. 219]. М. Лисенко згадував, що митець, «обвівши духовим зором Україну, постеріг, зрозумів тяжке її, безпомічне становище – і вирішив оддати життя своє на службу їй, кинувшись самотужки обслуговувати потреби її духа» [13, с. 70].

Біограф і сучасник Бориса Дмитровича М. Плевака згадує про київський етап діяльності письменника й перешкоди, яких він зазнав, наголошуючи на його стійкості й працьовитості: «Ніщо, ніяка сила не могла зіпхнути Бориса Грінченка з його шляху, ніхто не міг присилувати його забути хоч на хвилину про свою роботу» [11, с. 49], а далі біограф додає: «до всяких перешкод він так звик, що казав було: „На те й лихо, щоб з тим лихом битись!”» [11, с. 49]. Цей спомин формує уявлення про міцність вольових якостей письменника, його наполегливість і рішучість бути вірним ідеї, за яку варто боротися. Про це свідчать і якості, які

поважав Б. Грінченко в Т. Шевченка, «Кобзар» якого став фундаментом творчої діяльності митця: «Він був не тільки величезний талант, але й дуже виразна, міцна індивідуальність, яка змагалася виявити і виявляла завсігди саму себе, повню власних індивідуальних сил» [1, с. 2].

Співзасновник Української радикальної партії С. Єфремов згадує тематику творів письменника: «Багато ще єсть гарних оповіданнів у Б. Грінченка. В них розкаже він про гіркий талан самітної дівчини, що нігде притулку собі не знайшла» [5, с. 31] (ідеться про оповідання «Сама, зовсім сама»), «про поневіряння одуреної сироти, про життя за нелобом або безталання покинутої жінки» [5, с. 31] (оповідання «Каторжна»). Крім того, С. Єфремов виокремлює доброту й жертвність молодого вчителя, що, попри власні бідність і нужду, спромагався заощаджувати на підручники й літературні праці, допомагати учням, не лише навчаючи, а й годуючи кулішем з салом: «Тяжко вразливий був молодий учитель на людське горе, сльози та бідування і що сили та снаги було допомагав людям» [5, с. 8].

У Чернігові Б. Грінченко заприятелював з поетом і педагогом М. Чернявським, письменників поєднувала спільна літературна праця. М. Чернявський запам'ятав товариша як людину «з великою моральною силою й гордим духом, що свої переживання таїла в глибині своєї душі» [17, с. 7], про що пише у відомому творі «Кедр Ливана». Крім того, додає: «не такий був Грінченко, щоб з уст його можно було почути жалісливі слова й безсилі нарікання, але він переживав великі страждання» [17, с. 34].

Варто зазначити, що Б. Грінченко був людиною емоційною, вольовою; характерні для нього пристрась та наполегливість у втіленні персонального покликання, запал у реалізації ідей збагачення українського народу, інтелектуального та духовного, сприяли розумінню властивостей людської душі. Здебільшого митцеві доводилося працювати в складних умовах, учителювання поставало викликом, зважаючи на злидні й брак необхідних для навчання знарядь. У листі до приятеля І. Зозулі Б. Грінченко повідомляв: «Школа – се маленька хатинка, в ній дві поламаних парти, вибите скло, зрита долівка і страшений холод. Книжок нема ні одної» [12, с. 165], та молодий учитель не впадав у відчай і з неабияким піднесенням додавав: «Будемо боротися з неприхильними випадками й усякими перешкодами, які трапляються на нашому шляху» [12, с. 165]. Знавець життєпису та творчості Б. Грінченка А. Погрібний стверджує, що «письменник високо ставив гігієну праці, що, бережучи час, він не беріг сил, дістаючи внаслідок своєї рідкісної вольовитості якусь ніби аж надсилу» [12, с. 154–155]. Це явище цілком можемо розтлумачити, звертаючись до царини психологічної науки, як «вміння за екстремальних ситуацій мобілізувати такої потужності внутрішні

ресурси, що за звичайних обставин про їх існування індивід і не здогадується» [12, с. 154–155].

Сучасники Б. Грінченка, згадуючи його риси зовнішності, часто акцентують на погляді й очах. Саме очі відображають, віддзеркалюють стан душі: «Характерні дві зморшки між бровами, а під ними спокійні, навіть часом неначе холодні, горді очі. Прямота й упевненість в собі» [17, с. 3]; «Найбільше вражають очі. Стривожені, углиблені, вдивляються вони не в нас, а поза нас, і є то очі людини, якій відкрилася якась велика й болюча таїна» [12, с. 158]. Як стверджує А. Погрібний, «у юнацькому віці такий погляд, що прозирає над буденністю, виявляє готовність до самозречення, затятість, стрічається рідко» [12, с. 158].

Слід зазначити: опис очей став одним із потужних засобів створення динамічного портрета в прозі автора, що підтверджують дослідження сучасних науковців: «Особливістю Грінченка-портретиста є увага до виразу очей персонажів як засобу видимої мови почуттів при розкритті психологічних станів» [7, с. 3]; «Особливістю є увага до виразу очей, що відтворює душевний стан героя» [16, с. 23]; «Зовнішність може не бути загадковою, але повинна виразом очей, рисами обличчя, поставою засвідчувати в героєві наявність шляхетності, поезії почуття» [4].

У різні періоди життєпис Б. Грінченка вивчають по-різному, залежно від панівної ідеології. На нашу думку, цікаво навести деякі з висловлювань авторів, які писали про нього на початку 1930-х років – десятиліття, відомого як час згортання українізації, посилення репресій проти української інтелігенції (згадаймо справу СВУ 1929-го року), припинення діяльності літературно-мистецьких організацій, розмаїття естетичних програм яких було зведено до єдиної доктрини класовості, партійності, уніфікованої пропагандистської моделі бачення світу й людини в ньому. Ідеться про біографічний нарис Л. Смілянського (1930) та С. Рудниченка (1931), у яких позиція Б. Грінченка-письменника оцінюється так: «навмисне мовчав про революційне виховання робітника», «зосереджував свою увагу на розбещеній моралі у шахтаря» [15, с. 38]; «основне, що хоче змалювати в оповіданнях, – селянське вбозтво, безправ'я і національний гніт» [15, с. 43]; «книжечки ці писані (у Чернігові) з такою думкою, щоб одвернути увагу трудящих від революційної класової боротьби. В них старанно обминали всяке злободенне питання селянського життя» [14, с. 13]. Скажімо, С. Рудниченко ігнорує умови, у яких доводилося працювати (холера, чума худоби, вигнання), відкидає вагомість історичного контексту, докоряючи за книги «Пустиня Сахара», «Фінляндія», заплющуючи очі на цензуру, узагальнюючи: «виходить, за Грінченком, що краще залишити українського селянина неписьменним дикуном,

аби тільки він зберіг у собі “національні риси”» [14, с. 17], у підсумку вішає ярлик «буржуазного націоналіста» [14, с. 17]. Резюмував подібні оцінки В. Коряк, стверджуючи, що Б. Грінченко «стояв на межі поміж письменником і графоманом» [6, с. 17], а його літературна праця «перейнята наскрізь войовничим націоналізмом» [6, с. 17].

Проте, вважаємо, варто знати думку самого митця, найперше висловлену в автобіографії, з приводу цензурних заборон і намагання по кілька разів переробляти текст, надсилати до цензурного комітету ті самі книги, змінюючи їх назви аж до таких, що не відображали їх змісту, аби написане дозволили до друку. Не зайвим буде нагадати й думку М. Плевака: Б. Грінченко був «напосідливий і упертий», кілька разів переробляв книжку і знову посилав до цензури [11, с. 40]. Та й сам письменник переконував: «Працюймо коло того, коло чого можна: даваймо народові, що можна, та дбаймо, щоб ті книжки йшли в народ, а не лежали по книгарнях» [11, с. 37].

Б. Грінченко був сильною постаттю, якій, окрім позитивних якостей, притаманні й вади, зокрема різкість у розмові, гарячковість у відстоюванні власних інтересів. Та, може, не варто називати недоліком надмірну щирість і прямолінійність, умотивовані обстоюванням великої ідеї. Співзасновник «Братства тарасівців» І. Липа згадував: «Поскілки Борис Дмитрович був чаруючий у приватних відносинах, постільки він був суворий, навіть жорстокий, коли доводилось обстоювати свої пересвідчення або громадські справи» [9, с. 13]. Д. Пісочинець зазначає, що письменник «легко запалювався у розмові і мав звичку говорити з притиском» [12, с. 162–163]. Б. Грінченко не приховував емоцій, часом забуваючи про такт в оглядах праць і критиці: «Єсть література, єсть і макулатура!» [1, с. 3], «Вийшла книжка. Ні ладу ні складу, ні ніякого розуміння. Здатна до вживання на обгортки» [1, с. 3], «Шкода паперу й праці, що пішли на видання сієї нікчемної книжки [1, с. 3], «Маю препаскудну Олену Пчілку (“Думки-мережанки”» [1, с. 6], «Але можна і не читати – лиха не буде» [1, с. 6] (про твори Олени Пчілки), «Гидотою од них так і тхне, незмірна капость» [1, с. 6].

Утім, М. Чернявський спростовує наведені вище твердження про Б. Грінченка: «Ніколи він у розмовах не робив про відсутніх яких-небудь різких, нетактовних випадів, що мене навіть дивувало. Бо раніше я чув балачки про його різкість» [9, с. 11]. Сам Борис Дмитрович обґрунтовував власну критику громадських і культурних діячів Галичини так: «Я не можу інакше казати, коли я так думаю. Інакше казавши, або мовчавши, я дуритиму людей, а значить – і не любитиму, і не поважатиму їх» [18, с. 8], додаючи, що «в гострих моїх увагах побачили більше гострости, ніж у їх справді...» [18, с. 8].

Можна дійти висновку, що з огляду на соціальні, історичні, культурні й політичні чинники, які випали на шлях українського народу, Б. Грінченко ставив за мету пізнати людину, її

внутрішній світ, розібратися в особливостях становлення особистості, побачити характер – людину за її почуттями, виборами та вчинками. Неодноразово митець порушував питання: «Часто думаючи про долю свого безщасного народу, я питаюся: для чого ж ми призначені? Доки це буде? Доки ці муки, ці сльози?» [8, с. 1], відповідь на які автор шукав і знаходив у просвіті. Саме тому однією з провідних форм самоактуалізації для письменника стала література, насичена засобами психологізації, про що свідчить творча спадщина митця й мотиви його письменництва, а не спогади

сучасників. Проаналізовані в цій статті мемуарні праці присвячені здебільшого детальному вивченню біографії, якостям характеру, передумовам літературної діяльності Б. Грінченка. Особливу увагу на творчість письменника серед його сучасників звертають М. Чернявський і С. Єфремов, але й вони вдаються переважно до мимовільної згадки художніх текстів автора, віддаючи перевагу життєпису. Попри це, зважаючи на значний обсяг джерел критичної літератури, вважаємо сформульовану тему статті актуальною й перспективною.

Список використаної літератури

1. Александрова Г. Борис Грінченко : рецепція «другорядних» українських письменників. *Слово і час*. 2003. № 12. С. 74–81. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/149503/19-Aleksandrova.pdf?sequence=1> (дата звернення: 25.12.2023).
2. Білецький О. І. Письменник і епоха. Київ : Державне видавництво художньої літератури, 1963. 543 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00004109 (дата звернення: 19.11.2023).
3. Будзар М., Гедьо А., Іванюк О., Ковальов Є. Борис Грінченко : сам про себе й у спогадах сучасників. Хрестоматія. Київ : Київський університет ім. Б. Грінченка, 2023. 360 с. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/47907/1/M_Budzar_A_Hedo_O_Ivaniuk_E_Kovalov_BGSPSIUSS_FSGN_UG.pdf (дата звернення: 18.01.2024).
4. Гасвська Л. Б. Грінченко і художня еволюція української прози. *Експеримент*. 2014. URL: https://md-eksperiment.org/ru/etv_page.php?page_id=3699&album_id=120&category=STATJI (дата звернення: 25.12.2023).
5. Єфремов С. Борис Грінченко (Про життя його та діла). Петербург : Друкарня бр. В. та Т. Линників, 1913. 111 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1lp3f0tGp_BeiGSGT-c4GaRiBhrKAdOGM/view (дата звернення: 25.12.2023).
6. Кобижча Н. І. Культурницька діяльність Бориса Грінченка : світоглядний аспект : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2017. 204 с. URL: http://lib.knuim.edu.ua/wp-content/uploads/2017/03/kobuzhcha_boris-grinchenko.pdf (дата звернення: 22.12.2023).
7. Коломійець Н. Є. Своєрідність художнього вираження соціально-психологічних аспектів особистості в поезії та малій прозі Б. Д. Грінченка. *Вісник Запорізького державного університету*, 2000. URL: <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/761.pdf> (дата звернення: 19.11.2023).
8. Лисенко О. В. Діалог мистецтв : трагічна доля героїнь Б. Грінченка та образ Ісуса Христа з картини «Розп'яття». *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер. : Педагогічні науки*. 2014. Вип. 119. С. 134–137. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=VchdpuP_2014_119_35 (дата звернення: 19.11.2023).
9. Мовчун А. І. Борис Грінченко у спогадах : приваблива людська особистість. *Матеріали щорічних Грінченківських читань*. Київ, 2012. С. 5–17. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2438/1/A_Movchun_konf_NDL%20gr.pdf (дата звернення: 25.12.2023).
10. Неживий О. Борис Грінченко – вартувати рідного слова: *Матеріали всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*. Старобільськ, 2016. С. 45–50. URL: http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/handle/123456789/3969/45_%D0%A0%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%B3%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%BA%D0%B0%20%D0%B2%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8F-%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%A1_93_100.pdf?sequence=1#page=45 (дата звернення: 17.01.2024).
11. Плевако М. Життя та праця Бориса Грінченка. Харків : Вид-во ім. Бориса Грінченка, 1911. 81 с. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0002450 (дата звернення: 25.12.2023).
12. Погрібний А. Г. Поклик дужого чину. Київ : Просвіта, 2009. 678 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Pohribnyi_Anatolii/Poklyk_duzhoho_chynu_zb.pdf (дата звернення: 25.12.2023).
13. Погрібний А. Г. Унікальний документ нашої культури (каталог особистої бібліотеки Б. Грінченка). *Рукописна та книжкова спадщина України*. 1993. С. 70–83. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=rks_1993_1_6 (дата звернення: 19.11.2023).
14. Рудниченко С. Борис Грінченко : популярно-критичний нарис. Харків : Література і мистецтво, 38 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1MHqqM3sKrgPyWtHI-a888cikGe3SrBJ/view> (дата звернення: 19.11.2023).

15. Смілянський Л. Критико-біографічний нарис. Київ: Державне видавництво України, 1930. 56 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1orWRxDmPpYvwa1G9ico1gtUv_2LAUTE/view (дата звернення: 25.12.2023).
16. Художня деталь в оповіданнях Бориса Грінченка: курсова робота. 2012. URL: <http://7000.kiev.ua/?s=card/16758> (дата звернення: 10.09.2023).
17. Чернявський М. Кедр Ливана. Спогади про Б. Грінченка. Херсон : Українська книгарня, 1920. 44 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Cherniavskiy_Mykola/Kedr_Lyvana_Spohady_pro_B_Hrinchenka_vyd_1920/ (дата звернення: 25.12.2023).
18. Яременко В. Сам про себе (автобіографії Бориса Грінченка). *Слово і час*. 2015. № 5. С. 93–107. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/151325/15-Yaremenko.pdf?sequence=1> (дата звернення: 22.12.2023)

Надійшла до редакції 29 січня 2024 р.

Прийнята до друку 5 березня 2024 р.

References

1. Aleksandrova H. Borys Grinchenko : reception of "second-rate" Ukrainian writers//*Slovo i chas*. 2003. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/149503/19-Aleksandrova.pdf?sequence=1>.
2. Biletskyi O., *Writer and Epoch*, Kyiv : State Publishing House of Artistic Literature, 1963. 543 p. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00004109>.
3. Budzar M., Gedyo A., Ivanyuk O., Kovalev E. Borys Hrinchenko : about himself and in the memories of contemporaries. Reader. Kyiv: Kyiv University named after B. Hrinchenko, 2023. 360 pp. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/47907/1/M_Budzar_A_Hedo_O_Ivaniuk_E_Kovalov_BGSPSIUSS_FSGN_UG.pdf.
4. Haevska L. B. Hrinchenko and the artistic evolution of Ukrainian prose. Experiment, 2014. URL: https://md-eksperiment.org/ru/etv_page.php?page_id=3699&album_id=120&category=STATJI.
5. Yefremov S. Borys Hrinchenko (About his life and works). Petersburg : Printing House Br. V. and T. Linnikov, 1913. 111 p. URL: https://drive.google.com/file/d/1lp3f0tGp_BeiGSGT-c4GaRlBhrKAdOGM/view.
6. Kobuzhcha N. I. Cultural activities of Boris Hrinchenko: worldview aspect : monograph. Kyiv : Lira-K Publishing House, 2017. 204 p. URL: http://lib.knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2017/03/kobuzhcha_boris-grinchenko.pdf.
7. Kolomiets, N. E. The peculiarity of the artistic expression of socio-psychological aspects of personality in the poetry and short prose of B. D. Grinchenko. Bulletin of the Zaporizhzhya State University, 2000. URL: <https://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/761.pdf>.
8. Lysenko O. V. Dialogue of the arts: the tragic fate of B. Hrinchenko's heroines and the image of Jesus Christ from the painting "Crucifixion". *Vishnyk of the Chernihiv National Pedagogical University*. Ser. : Pedagogical sciences. 2014. Issue 119. P. 134–137. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=VchdpuP_2014_119_35.
9. Movchun A. I. Borys Hrinchenko in his memories: an attractive human personality : Reading materials. Kyiv, 2012. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/2438/1/A_Movchun_konf_NDL%20gr.pdf.
10. Nezhiviy O. Borys Hrinchenko – guardian of the native word: Materials of the All-Ukrainian Scientific and Practical Internet Conference. Starobilsk, 2016. P. 45-50. URL: http://ekhsuir.kspu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3969/45_%D0%A0%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%BE%D1%96%D0%B4%D0%B3%D0%BE%D1%82%D0%BE%D0%B2%D0%BA%D0%B0%20%D0%B2%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8F-%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D0%A1_93_100.pdf?sequence=1#page=45.
11. Plevako M. Life and work of Boris Hrinchenko. Kharkiv : Publication named after Boris Grinchenko, 1911. 81 c. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0002450>.
12. Pogribny A. G. The Call of a Strong Rank, Kyiv : Prosvita Publishing Center, 2009. 678 p. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Pohribnyi_Anatolii/Poklyk_duzhoho_chynu_zb.pdf.
13. Pogribny A. G. A unique document of our culture (catalogue of B. Hrinchenko's personal library). Manuscript and book heritage of Ukraine. 1993. P. 70–83. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP meta&C21COM=S&S21P03=FILE=&S21STR=rks_1993_1_6.
14. Rudnychenko S. Borys Hrinchenko: popular and critical essay. Kharkiv : Literature and Art. 38 p. URL: <https://drive.google.com/file/d/1MHqqM3sKrgPyWtHI-a888cikGe3SrBJ/view>.
15. Smilyanskyi L. Critical and biographical essay 1930. Kyiv: State Publishing House of Ukraine. 56 p. URL: https://drive.google.com/file/d/1orWRxDmPpYvwa1G9ico1gtUv_2LAUTE/view
16. Artistic detail in the stories of Borys Hrinchenko. Course work, 2012. URL: <http://7000.kiev.ua/?s=card/16758>.

17. Chernyavskiy M. Cedar of Lebanon. Memories of B. Hrinchenko. Kherson : Ukrainian bookstore, 1920. 44 p.
URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Cherniavskiy_Mykola/Kedr_Lyvana_Spohady_pro_B_Hrinchenka_vyd_1920/.
18. Yaremenko V. Myself (autobiographies of Borys Hrinchenko). Slovo i chas. 2015.
URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/151325/15-Yaremenko.pdf?sequence=1>.

Submitted January 29, 2024.

Accepted March 5, 2024.

Mariia Ivashchenko, Master of Philology, V. N. Karazin Kharkiv National University (Svobody Square, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine),
e-mail: ivashchenkomaria7@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0002-9722-0706>

Borys Hrinchenko in the memories of contemporaries

The article analyzes the reception of B. Hrinchenko's work in criticism, elaborates studies of his contemporaries, devoted to his biography, social and literary activities. The main attention is focused on the aspect of the artist's writing work, the prerequisites for its formation, as well as the author's inherent character traits and features of appearance, which testified to the writer's strong-willed qualities and contributed to his searches. He reacted acutely to the injustice and injustice inflicted on the Ukrainian people, in particular by the numerous bans on the Ukrainian language, and was concerned with national and social issues at a time when inequality and the poor were chaining the impoverished people into chains of obedience and submission. The writer saw not the only salvation in enlightenment, the instrument of which became the embodiment of literature.

The object of the study was the autobiography of B. Hrinchenko, the memoirs of M. Hrinchenko, I. Lypa, M. Lysenko, D. Pischynsya, the works of S. Yefremov "Borys Hrinchenko (About his life and works)", M. Plevako's "Life and work of Borys Hrinchenko", "Cedar of Lebanon" by M. Chernyavskiy, criticism by L. Smilyanskiy, S. Rudnychenko, V. Koryak. The literary works of O. Biletsky, N. Kobyzhcha, A. Movchun, O. Nezhiviy, A. Pogribny, and others were analyzed.

The purpose of this article is to form a holistic and objective view of B. Hrinchenko's life, literary activity, character, moral values and orientations with the help of reviews of contemporaries who accompanied the writer on various aspects of his life and professional path. The topicality of the topic is due to the fact that B. Hrinchenko's work becomes the object of research by literary critics much less often than works devoted to pedagogical and educational views, scientists reveal ideological-aesthetic and national-social aspects, carrying out a detailed analysis of biography, epistolary, journalism, ethnographic works. Despite the limited amount of critical literature, the chosen topic is promising and needs more detailed coverage.

Key words: B. Hrinchenko, writing, criticism, biography, memories, character.

Заголовок як складова та структурний компонент поетичних творів Т. Г. Шевченка: загальна характеристика, специфіка

Рубан Алла

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германської та слов'янської філології;
Донбаський державний педагогічний університет;
вул. Генерала Батюка, 19, Слов'янськ, 84116; вул. Наукова, 13, Дніпро
(тимчасова адреса на час воєнного стану), Україна;
e-mail: ruban_allochka@ukr.net; https://orcid.org/0000-0002-8997-9619*

Авторка статті зосереджує увагу на паратекстуальності «Кобзаря» Т. Г. Шевченка, а саме на співвідношенні поетичних текстів збірки із заголовками, намагається класифікувати назви творів з різних позицій.

Поетична книга знаного українського автора налічує 237 творів, матеріально виражені назви мають тільки 80 із них. Особливу увагу дослідниця приділяє саме матеріально вираженим заголовкам до віршів, балад та поем.

Назви поетичних творів Т. Г. Шевченка різноманітні за змістовно-фактичною інформацією: вказують на героїв твору, місце «дії», визначають основний образ-символ або художню деталь, зазначають інформацію про час. Також у «Кобзарі» Т. Г. Шевченка представлені назви-риси, символічні назви, назви-приналежності, узагальнення за соціальним явищем тощо.

Особливу увагу зосереджено на затекстовій інформації заголовків, коли їх основою стає не тільки зміст твору, а його асоціативний зв'язок з іншими естетичними об'єктами: алюзії, що засвідчують зв'язок із фольклорним національно-культурним контекстом; алюзії на біблійний текст; алюзії, в основі якої зв'язок з конкретним особою; заголовки-запозичення; жанрові заголовки; назви на основі стійких словосполучень або афоризмів.

У загальних рисах авторка статті аналізує нульові заголовки. Представлено характеристику «технічних» назв за «тематикою» (використовуються лексико-синтаксичні особливості першої фрази): назви-фрази, в яких наявна авторська оцінка та оцінка персонажів, є натяк на філософські роздуми, пейзажний опис, мрії, застереження, спогади тощо. Зазначається, така класифікація нульових назв є умовною та не передає в повному обсязі філософське наповнення творів, дещо збіднює їхню поетичну символіку й тільки в деякій мірі налаштовує на попереднє сприйняття тексту.

Ключові слова: «Кобзар», інтертекстуальність, паратекстуальність, вірш, заголовок, технічна назва, алюзія.

Вступ. Творчість Т. Г. Шевченка давно стала об'єктом літературознавчих студій. Предметом розмови завжди був трагічний життєвий шлях поета, ідейно-художній аналіз його творів, також розглядалися різноманітні суто поетикальні питання творчого доробку митця. Але літературознавці кінця ХХ – початку ХХІ ст. намагаються змінити стереотипне сприйняття поезій Шевченка. Так, твори поета міфологічно інтерпретувала О. Забужко; історіософський аналіз проводив В. Яременко; з «релігійної» точки зору підійшли до творів поета О. Яковина, Т. Бовсунівська, Л. Плющ, О. Сирцова тощо.

«Осучаснення» Шевченка й намагання зрозуміти поета через його твори неможливо, вважаємо, без концепції інтертекстуальності. Перспективним напрямом дослідження видається аналіз особливостей паратекстуальності [11], насамперед заголовок як її складової та структурного компонента поетичних творів Т. Г. Шевченка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній науці накопичений значний досвід вивчення заголовків з позицій літературознавства, лінгвістики та стилістики

тексту (С. Д. Кржижановський, І. Р. Гальперін, Л. П. Юлдашева, О. В. Джанджакова та ін.); представлено різноманітні типологічні класифікації назв творів, аналізується їхня роль у текстах (Л. Ф. Грицюк [5], А. П. Загнітко [8], І. М. Домрачева [8], Ю. А. Карпенко, М. М. Челецька [18] та ін.). Останнім часом ономастичні дослідження присвячуються українським авторам [1; 3; 10; 13–17; 19; 21; 23 тощо]. Не є винятком і творчість Т. Г. Шевченка, але такі роботи поодинокі або аналіз заголовків творів поета є вторинним, допоміжним до основної теми дослідження: «назви художніх творів, особливо назви неочевидні, нерідко так чи інакше коментуються у розвідках, присвячених відповідним творам» [9, с. 9]. Так, до назв поезій Кобзаря дослідники звертаються, аналізуючи топоніми, антропоніми, обрядову лексику [2; 4; 12 тощо], жанри лірики [6; 7 тощо]. Перспективним напрямом дослідження видається аналіз особливостей заголовка як структурного компонента поезій Т. Г. Шевченка.

Метою роботи є загальна характеристика, опис специфіки заголовків творів «Кобзаря» Т. Г. Шевченка (при цьому використовуються різні підходи та класифікації).

Виклад основного матеріалу дослідження.

Заголовок – це перший знак тексту, який дає цілий комплекс уявлень про твір, про його зміст та форму. Він репрезентує художній твір: через нього автор «завойовує» читача, привертає його увагу, налаштовує на активне сприйняття тексту: «Заголовок повинен маркувати початок тексту, чим і подавати текст у вигляді товару» (Р. Барт). Також назва художнього твору є одним із важливих елементів його композиції. Заголовок має свою поетику, але при цьому «не є простим індексом знакового комплексу, але завжди – символом певного смислу», «найбільше формує у читача передрозуміння тексту, стає першим кроком до його інтерпретації» [16, с. 28].

Кожен художній твір має назву, однак незавершені твори, більшість ліричних творів не мають окремо вираженої назви: «Для ліричного вірша знайти назву нелегко, іноді й неможливо. Сума почуттів і настроїв, гра відтінків і нюансів, виражених поетом, далеко не завжди піддається стислому сформулюванню, позначенню якогось назвою» [9, с. 32].

За цим принципом заголовки в «Кобзарі» Т. Г. Шевченка [20], який включає 237 творів (віршів та поем), із них 235 українською та 2 російською мовами, розподіляються на дві групи:

1) матеріально виражений заголовок – твори з назвою (визначений автором заголовок) – мають 87 творів: 33 поеми, 6 балад, 1 п'єса та 40 ліричних віршів; такі назви виконують номінативну, графічнорозділяючу й інформативну функції: вони «випереджають відповідні поетичні тексти, відділяють їх від наступних і несуть інформацію про тематику твору, його адресатів, час і місце (отже, уже в «передтекстовий період» заголовок впливає на потенційного читача, формуючи ефект очікування і прогноз щодо твору в цілому» [16, с. 30];

2) нульовий («технічний») заголовок мають відповідно 150 творів. Такі досить умовні назви (перший рядок або його частина) можуть натякати на різноманітні аспекти змісту та форми твору:

– авторська оцінка та оцінка персонажів: «О люди! Люди небораки!..», «Мені однаково, чи буду...», «В неволі тяжко, хіба й волі...», «Як маю я журитися...», «Дурні та гордії ми люди...», «Світе ясний! Світе тихий!», «Дівча любе, чорнобриве...», «І багата я...», «На вулиці невесело...» тощо;

– «сюжет» («розповідь про події»): «Зійшлись, побрались, поєднались...», «На Великдень, на соломі...», «Росли у купочці, росли...», «У неділю не гуляла...», «У бога за дверима лежала сокира...», «Ми заспівали, розійшлись...», «Ой умер старий батько...», «У Вільні, городі преславнім...», «Якось-то йдучи уночі...» тощо;

– «філософські роздуми»: «Минають дні, минають ночі...», «Мені здається, я не знаю...»,

«Чи то недоля та неволя...», «На батька бісового я трачу», «І тут, і всюди – скрізь погано...», «Минули літа молодії...», «Думи мої, думи мої...», «Не нарікаю я на бога...» тощо;

– «спогади»: «Буває, я в неволі іноді згадаю...», «Було, роблю що, чи гуляю...», «І досі сниться: під горою...», «Колись дурною головою...», «Колись-то це, во время оно...» та ін.;

– «пейзажні описи»: «Веселе сонечко ховалось...», «За сонцем хмаронька пливе...», «Зацвіла в долині...», «Над Дніпровою сагою...», «Тече вода з-під явора...», «Вітер з гаєм розмовляє...», «Коло гаю в чистім полі...» тощо;

– «мрії»: «Якби зустрілися ми знову...», «Якби мені черевики...», «Якби мені, мамо, намисто...», «Поставлю хату і кімнату...», «Якби з ким сісти хліба з'їсти...», «Анумо знову віриувати...», «Заворижи мені, волхве...», «Ой сяду я під хатою...» та ін.;

– «застереження»: «Не женися на багатій...», «Не завидуй багатому...», «"Не кидай матері!" – казали...» тощо.

Така класифікація нульових назв є умовною, звичайно, не передає в повному обсязі філософське наповнення творів, дещо збіднює їхню поетичну символіку, в деякій мірі налаштовує на попереднє сприйняття тексту, бо твір з нульовою назвою «багато в чому виграє, не маючи назви, яка б конкретизувала увагу читача, його сприймання тексту в якомусь одному аспекті, окресленому заголовком» [1, с. 7].

Матеріально виражені назви художніх творів різноманітні, тому пропонуються й різні підходи до їхньої класифікації. Найбільш поширеною є класифікація за змістово-формальними компонентами твору: 1) назви, що представляють тему чи проблему; 2) назви, що презентують сюжет; 3) персонажні назви; 4) часові та просторові назви тощо.

За змістово-фактичною інформацією заголовки творів Т. Г. Шевченка:

– вказують на героїв твору: «Іван Підкова», «Катерина», «Марина», «Марія», «Мар'яна-черниця», «Петрусь», «Титарівна», «Титарівна-Немирівна», «Гамалія», «Хустина»;

– місце «дії»: «Кавказ», «Над Дніпровою сагою...», «Недавно я поза Уралом...», «Саул (В непробудимому Китаї...», «Стоїть в селі Суботові...», «Холодний Яр», «У Вільні, городі преславнім...», «Чигрине, Чигрине...», «Іржавець»;

– визначають основний образ-символ або художню деталь: «Тополя», «Лілея», «Русалка», «Відьма», «Москалева криниця», «Муза», «Доля», «Сова» тощо;

– зазначають інформацію про час: «Тарасова ніч», «Дівичії ночі», «Рано-вранці новобранці...», «Минули літа мої...», «З передсвіта до вечора...» тощо.

Також у «Кобзарі» Т. Г. Шевченка представлені:

– назви-риси – це вказання на головних героїв без їхніх імен: використання характерної, виключної риси героя, професії чи призначення: «Варнак»,

«Відьма», «Гайдамаки», «Єретик», «Княжна», «Косар», «Мар'яна-черниця», «Наймичка», «Невольник», «Неофіти», «Перебендя», «Причинна», «Пророк», «Слепая», «Сотник», «Утоплена», «Царі», «Чернець», «Швачка», «Юродивий»;

– символічні назви (назви творів про долю жінок за часів кріпацтва): «Русалка», «Тополя», «Сова», «Причинна», «Слепая», «Утоплена», «Відьма»;

– назви-приналежності – заголовки, де ім'я, професія, соціальне положення головного героя є поясненням для головного слова: «Плач Ярославни», «Псалми Давидові», «Москалева криниця», «Тарасова ніч», «Мар'яна-черниця», «Дівичії ночі»;

– узагальнення за соціальним явищем: «Варнак», «Гайдамаки», «Єретик», «Княжна», «Наймичка», «Невольник», «Неофіти», «Царі»;

– буквальна назва події, місцевості, часу, дії: «Плач Ярославни», «В казематі», «Гайдамаки», «Тарасова ніч», «Холодний яр», «Кавказ», «Сон», «Тризна», «Думка», «Іржавець» тощо.

У творчому доробку Т. Г. Шевченка є алюзійні назви, коли «основою заголовку стає не безпосередньо зміст твору, а його асоціативний зв'язок з іншими естетичними об'єктами». Спираючись на класифікацію Л. Юлдашевої [21; 22], виокремлюємо такі різновиди алюзій у заголовках творів «Кобзаря»:

1) алюзії, що засвідчують зв'язок із фольклорним національно-культурним контекстом, а саме з народними піснями: «Ой дїброво, темний гаю» («Ой дуброво, дубровонько!..»); «Якби мені черевики...» («А у мене черевики..», «Ой гоп черевички»); «Ой крикнули сірії гуси...» («Ой летіли дикі гуси...»); «Ой люлі, люлі, моя дитино...» («Люлі, люлі, люлі, налетіли гулі...»); «Туман, туман долиною...» («Туман яром, туман долиною...»); «У неділеньку та ранесеньку...» («Ой у неділеньку рано-пораненьку...»); «Сонце заходить, гори чорніють...» («Сонце заходить, місяць ісходить...»); «Чого мені тяжко, чого мені нудно...» («Чогось мені чудно...»); «По вулиці вітер віє...» («По дїброві вітер віє...»); «Сонце гріє, вітер віє...» («Ой у полі вітер віє...», «Вітер віє-повіває...», «Вітер віє, сніг біліє...»); «Вітре буйний, вітре буйний...» («Віє вітер, віє буйний...», «Віють вітри, віють буйні...», «Ой на горі буйний вітер віє...») тощо.

Як зазначив у свій час М. Сумцов, «на Шевченків "Кобзар" народна поезія наложила великі і барвисті фарби, попереду в самій мові, в порівняннях, епітетах і символах, а далі Шевченко дає чимало шматків і уламків усного пісенстворства, нарешті є доволі цілих, трохи перероблених пісень» (Сумцов М. Вага і краса української народної поезії. Харків, 1910. С. 23). Використовуючи засоби народної пісні, Т. Шевченко створив багато поезій. Так, віршів, що починаються з емоційного «Ой...» у поета 16:

«Ой пішла я у яр за водою...», «Ой гляну я подивлюся...», «Ой сяду я під хатою...» тощо. Але разом з тим це нові, оригінальні твори.

2) алюзії на біблійний текст: «Єретик», «Давидові Псалми», «Пророк», «Осія. Глава XIV. Подражаніє», «Подражаніє Іезекіїлю. Глава 19», «Ісаія. Глава 35 (Подражаніє)», «Марія», «На Великдень, на соломі...» тощо;

3) алюзія, в основі якої – зв'язок з конкретною особою: «Гоголю», «Н. Я. Макарову», «На вічну пам'ять Котляревському», «Лікері», «До Основ'яненка», «На не забудь Штернбергові», «А. О. Козачковському», «Маленькій Мар'яні», «Марку Вовчку», «Н. Костомарову», «Н. Маркевичу», «Сестрі» тощо;

4) заголовки-«запозичення»: «Плач Ярославни», «Кавказ», «Пророк», «Давидові Псалми», «Муза» тощо;

5) жанрові заголовки: «Гімн черничий», «Думка (Вітре буйний, вітре буйний!)», «Думка (Нащо мені чорні брови...», «Думка (Тече вола в синє море...», «Думка (Тяжко-важко в світі жити...», «Заповіт», «Молитва», «Песня караульного у тюрми», «Подражаніє Едгару Сові», «Подражаніє Іезекіїлю (Глава 19)», «Подражаніє сербському», «Подражаніє 11 псалму», «Псалми Давидові», «Ісаія. Глава 35 (Подражаніє)», «Осії. Глава XIV (Подражаніє)», «І мертвим, і живим, і ненарожденим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє»;

6) назви на основі стійких словосполучень або афоризмів: «На батька бісового я трачу», «Хоча лежачого не б'ють...» тощо.

Свої поезії Т. Г. Шевченко називає різними моделями заголовків. Серед уже зазначених (матеріально виражених та нульових заголовків) у «Кобзарі» представлені кілька поезій з однаковою назвою: «Думка», «N. N», «Сон», тому для їх розрізнення назви подаються за першими рядками:

– «Думка»: «Вітре буйний, вітре буйний...», «Нащо мені чорні брови...», «Тече вода в синє море», «Тяжко-важко в світі жити...»;

– «N. N»: «Мені тринадцятий минало...», «О думи мої! о славо злая!», «Сонце заходить, гори чорніють...», «Така ж, як ти, колись лігав...»;

– «Сон»: «Гори мої високі...», «На паниціні тишеницю жала...», «У всякого своя доля...».

Багато віршів Шевченка мають декілька варіантів. Зокрема відомі три редакції поеми «Відьма», дві редакції поеми «Москалева криниця». До традиційного видання «Кобзаря» входять дві редакції вірша «Думи мої, думи мої» (1839; 1847) та дві редакції вірша «Лічу в неволі дні і ночі» (1850; 1850 – 1858).

Висновки з дослідження. Узагальнюючи, зазначимо, що заголовки як елементи паратексту в творчості Т. Г. Шевченка різноманітні, переважають нульові назви (назви за першим рядком). В абиякому разі «як текстова одиниця» вони слугують «нефакультативним контитуентом тексту, який спільно з іншими елементами тексту формує цілісне уявлення про нього» [21, с. 58].

Усі назви творів поета зацікавлюють та мають оцінне призначення. «Ознайомившись із ним, реципієнт на підставі мовних, енциклопедичних та ілюстративних знань первинно сприймає текст, корегує своє сприйняття після прочитання, а відтак заголовки набуває іншого сенсу» [21, с. 58].

Спроба аналізу заголовків творів «Кобзаря» Т. Г. Шевченка не обмежується зазначеними класифікаціями. Цікавим аспектом у перспективі можуть стати інтертекстуальні особливості назв книги, лексико-синтаксичний та порівняльний аналіз заголовків літературних творів митця у діахронному плані або з творами інших авторів.

Список використаної літератури

1. Босва Е. В. Заголовки у творчій спадщині Григорія Сковороди (структурно-семантичний аспект). URL: <http://surl.li/rajcu>
2. Бучко Д. Топонімія у поетичних творах Тараса Шевченка. *Збірник праць Тернопільського міського осередку Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка*. 2004. Т. 1. С. 51–59.
3. Вегеш А. Заголовок у романах Володимира Лиса – ядро художнього полотна. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Філологія. Випуск 1 (45). На пошану Кирила Йосиповича Галаса (до 100-річчя від дня народження). Ужгород: Видавництво ПП Данило С. І., 2021. С. 110–117.
4. Гладіна Г., Сеніна В. Антропоніми та їх різновиди у творчості Тараса Шевченка як засіб художньої виразності й образності. *Наукові записки ТДПУ імені В. Гнатюка*. Сер. Мовознавство. 2003. Вип. 1 (9). Ч. 2. С. 119–124.
5. Грицюк Л. Ф. Образно-семантичний підхід до класифікації заголовків. *Мовознавство*. 1992. № 2. С. 51–56.
6. Даниленко І. Молитва в поетичному дискурсі Тараса Шевченка. *Слово і час*. 2006. № 6. С. 15–20.
7. Жанр послання у творчості Тараса Шевченка («І мертвим і живим...»). URL: <http://surl.li/rajtg>
8. Загнітко А. П., Домрачева І. М. Основи мовленнєвої діяльності: навч. посібник. Донецьк: Український культурологічний центр, 2001. 56 с.
9. Карпенко Ю. О. Назва твору як об'єкт ономастики (Переважно на матеріалі творчості Миколи Бажана). *Літературна ономастика: зб. статей*. Одеса: Астропринт, 2008. С. 29–37.
10. Мерзвинський В. Поетика заголовків драматичних творів Лесі Українки. *Слово і Час*. 2007. № 2. С. 32–40.
11. Онищенко О. Паратекстуальність – засіб авторської інтерпретації соціуму. *Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies*. SPHERES OF CULTURE. Volume XVI. Lublin, 2017. С. 35–42. URL: <http://surl.li/rajaa>
12. Пискач О. Обрядові назви у творах Тараса Шевченка. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. 2014. Вип. 1 (31). С. 355–360. URL: <http://surl.li/rajhc>
13. Рарицький О. А. Поетика заголовка в художньо-документальному тексті шестидесятників. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Філологічні науки. 2018. Вип. 46. С. 48–54.
14. Самойленко В. В. Функції та структура заголовків у сучасних творах для дітей. *Науковий вісник ХДУ*. Серія Германістика та міжкультурна комунікація. 2020. № 1. С. 245–249.
15. Скорина Л. Поезія Миколи Зерова: художні виміри паратексту. *Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies*. SPHERES OF CULTURE. Volume XVI. Lublin, 2017. С. 239–246. URL: <http://surl.li/rajaa>
16. Скорина Л. Поезія заголовку віршотворів Михайла Драї-Хмари. *Вісник Черкаського університету*. Серія «Філологічні науки», 2009. Вип. 167. С. 27–33. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/1795/1/167-27-33.pdf>
17. Челецька М. Номеносфера поезії Івана Франка (поетика заголовків, присвят, епіграфів). *НАН України. Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка / відп. ред. М. З. Легкий*. Львів, 2007. 304 с. (Франкознавча серія. Вип. 9). URL: <http://surl.li/rajdm>
18. Челецька М. М. Принципи формування заголовкової термінологічної парадигми у сучасному літературознавстві. *Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка*. 2005. № 22. С. 200–203.
19. Чмир А. В. Паратекстуальні елементи в романі «Данило Острозький: образ, гаптований бісером» Петра Кралюка. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика. 2022. Том 33 (72). № 1 Ч. 2. С. 188–194. URL: <http://surl.li/rhaaf>
20. Шевченко Т. Г. Кобзар. Київ: КСД, 2023. 672 с.
21. Юлдашева Л. П. Заголовок як текстовий і метатекстовий компонент. *Science and Education a New Dimension. Philology*, IV(21), Issue: 98, 2016. URL: <http://surl.li/rajgl>
22. Юлдашева Л. П. Заголовки сучасних художніх творів: структура, семантика, прагматика. Київ: Видавництво Київського міжнародного університету, 2019. 225 с.
23. Юлдашева Л. П., Кобиліна Ю. М., Коломинська Т. Б. Прагматичні особливості заголовків сучасної української літератури. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Журналістика. Том 33 (72). № 1. Ч. 1. 2022. С. 83–90.

Надійшла до редакції 5 березня 2024 р.
Прийнята до друку 6 квітня 2024 р.

References

1. Boeva, E. V. Titles in the creative heritage of Hryhoriy Skovoroda (structural-semantic aspect). URL: <http://surl.li/rajcu>
2. Buchko, D. (2004). Toponymy in the poetic works of Taras Shevchenko. *Collection of works of the Ternopil city branch of the Scientific Society named after T. G. Shevchenko*. Vol. 1. P. 51–59.
3. Vegesh, A. (2021). The title in the novels of Volodymyr Lys is the core of the artistic canvas. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University*. Philology series. Issue 1 (45). In honor of Kyril Yosypovych Galas (to the 100th anniversary of his birth). Uzhgorod: Publishing House PP Danylo S. I. P. 110–117.
4. Gladina, H. & Senina, V. (2003). Anthroponyms and their varieties in the work of Taras Shevchenko as a means of artistic expressiveness and imagery. *Scientific notes of TDPU named after V. Hnatyuk*. Ser. Linguistics. Vol. 1 (9). Part 2. P. 119–124.
5. Hrytsyuk, L. F. (1992). Image-semantic approach to the classification of headings. *Linguistics*. № 2. P. 51–56.
6. Danylenko, I. (2006). Prayer in the poetic discourse of Taras Shevchenko. *Word and time*. 2006. № 6. P. 15–20.
7. The genre of the message in the work of Taras Shevchenko ("And the dead and the living..."). URL: <http://surl.li/rajrr>
8. Zagnitko, A. P. & Domracheva, I. M. (2001). Fundamentals of speech activity: teaching manual. Donetsk: Ukrainian Cultural Center. 56 p.
9. Karpenko, Y. O. (2008). The title of the work as an object of onomastics (Mainly based on the material of Mykola Bazhan's work). *Literary onomastics: coll. articles*. Odesa: Astroprint, 2008. P. 29–37.
10. Merzhvynskiy, V. (2007). The poetics of the titles of Lesya Ukrainka's dramatic works. *Word and Time*. 2007. № 2. P. 32–40.
11. Onyshchenko, O. (2017). Paratextuality – a means of the author's interpretation of society. *Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies*. SPHERES OF CULTURE. Volume XVI. Lublin. P. 35–42. URL: <http://surl.li/rajaa>
12. Pyskach, O. (2014). Ritual names in the works of Taras Shevchenko. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University*. Series: Philology. Social communications. Issue 1 (31). P. 355–360. URL: <http://surl.li/rajhc>
13. Rarytsky, O. A. (2018). Poetics of the title in the artistic and documentary text of the sixties. *Scientific works of Kamianets-Podilskiy National University named after Ivan Ohienko*. Philological sciences. 2018. Issue 46. P. 48–54.
14. Samoilenko, V. V. (2020). Functions and structure of titles in modern works for children. *Scientific Bulletin of KhSU*. German studies and intercultural communication series. № 1. P. 245–249.
15. Skoryna, L. (2017). Mykola Zerov's poetry: artistic dimensions of paratext. *Journal of Philology, History, Social and Media Communication, Political Science, and Cultural Studies*. SPHERES OF CULTURE. Volume XVI. Lublin. P. 239–246. URL: <http://surl.li/rajaa>
16. Skoryna, L. (2009). Poetics of the title of Mykhailo Dry-Khmara's poems. *Herald of Cherkasy University*. Series "Philological sciences". Vol. 167. P. 27–33. URL: <https://eprints.cdu.edu.ua/1795/1/167-27-33.pdf>
17. Cheletska, M. (2007). Nomenosphere of Ivan Franko's poetry (poetics of titles, dedications, epigraphs). *NAS of Ukraine. Lviv branch of the Institute of Literature named after T. G. Shevchenko* / resp. ed. M. Z. Legky. Lviv. 304 p. (French studies series. Issue 9). URL: <http://surl.li/rajdm>
18. Cheletska, M. M. (2005). The principles of formation of the title terminological paradigm in modern literary studies. *Visn. Zhytomyr. state University named after I. Franko*. № 22. P. 200–203.
19. Chmyr, A. V. (2022). Paratextual elements in the novel "Danilo Ostrozky: an image embroidered with beads" by Peter Kraljuk. *Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyi*. Series: Philology. Journalism. Volume 33 (72). № 1. Part 2. P. 188–194. URL: <http://surl.li/rajed>
20. Shevchenko, T. G. (2023). *Kobzar*. Kyiv: KSD. 672 p.
21. Yuldasheva, L. P. (2016). The title as a textual and metatextual component. *Science and Education a New Dimension*. Philology, IV(21), Issue: 98. URL: <http://surl.li/rajgl>
22. Yuldasheva, L. P. (2019). Titles of modern works of art: structure, semantics, pragmatics. Kyiv: Kyiv International University Publishing House. 225 p.
23. Yuldasheva, L. P. & Kobylina, Yu. M. & Kolomyńska, T. B. (2022). Pragmatic peculiarities of titles of modern Ukrainian literature. *Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyi*. Series: Philology. Journalism. Volume 33 (72). № 1. Part 1. P. 83–90.

Submitted March 5, 2024.

Accepted April 6, 2024.

Alla Ruban, Candidate of Philological Sciences (PhD), Associate Professor of the Department of Germanic and Slavonic Linguistics, Donbas State Teachers' Training University (Heneral Batiuk Str., 19, Sloviansk, 84116; Naukova Str., 13, Dnipro (temporary address during martial law) Ukraine); e-mail: ruban_allochka@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-8997-9619>

The title as a constituent and structural component of T. G. Shevchenko's poetic works: general characteristics, specifics

The author of the article focuses on the paratextuality of "Kobzar" by T. G. Shevchenko, particularly, on the relationship between the poetic texts of the collection and the titles. There made an attempt to classify the titles of the works from different positions.

The poetic book of the well-known Ukrainian author includes 237 works, only 80 of them have material names. Materially expressed titles of poems, ballads and poems are in the researcher's special consideration.

The titles of T. G. Shevchenko's poetic works are diverse in terms of substantive and factual information: they indicate the characters of the work, the place of "action", determine the main image-symbol or artistic detail, indicate information about the time. Also, T. G. Shevchenko's "Kobzar" presents trait names, symbolic names, attribute names, generalizations based on social phenomena, etc.

Special attention is focused on the extratextual information of the titles, when their basis is not only the content of the work, but its associative connection with other aesthetic objects: allusions that testify to the connection with the folklore national-cultural context; allusions to the biblical text; allusions based on a connection with a specific person; borrowing titles; genre headings; names based on persistent phrases or aphorisms.

In general terms, the author of the article analyzes zero titles. The characteristics of "technical" names by "theme" is presented (the lexical and syntactic features of the first phrase are used): name-phrases in which there is the author's assessment and the assessment of the characters, there is a hint of philosophical reflections, landscape description, dreams, warnings, memories, etc. It is noted that this classification of zero titles is conditional and does not fully convey the philosophical content of the works, somewhat impoverishes their poetic symbolism and only to some extent adjusts to the previous perception of the text.

Key words: "Kobzar", intertextuality, paratextuality, poem, title, technical name, allusion.

«Пробуджена муза» Ігоря Калинця в інтермистецькому діалозі з Олексою Новаківським

Григорій Савчук

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри історії української літератури;
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна;
e-mail: gsavchuk@karazin.ua; <https://orcid.org/0000-0003-2690-0915>*

Метою статті є альтернативне прочитання назви збірки І. Калинця «Пробуджена муза» на основі інтермедійного аналізу віршів, написаних під впливом картин О. Новаківського. І. Калинець відчув в історії життя та творчості львівського художника нерв бунту та всепоглинаючу стихію музики й передав їх через вірш «Муза». У вірші подано збірний образ Анни-Марії – дружини, яка надихала О. Новаківського на творчість і справді була його музою. Створений візуальний образ продовжує тему «Stabat Mater» («Скорбна Мати») у світовому мистецтві. Річ у тім, що бунтівний, експресивний характер творчості майстра для балансу потребував своєї протилежності, що втілювалася в постаті дружини й музи Анни-Марії. В інтерпретації І. Калинця Анна-Марія «мусила» бути музою для чоловіка, тобто дружина «мусила» віддати себе служінню мистецтву, розуміючи, що для цього доведеться піти на певні жертви.

Цілісність картини О. Новаківського «Автопортрет» з дружиною» забезпечена принципом проєкції: фігура чоловіка в композиції полотна спроектована на фігуру жінки, яка на задньому плані ніби відлунює чоловікові своєю поставою, розташуванням лівої руки, яка підпирає голову. Художник дивиться на реципієнтів картини, знизу вгору і в правий бік, натомість Анна-Марія дивиться згори вниз. Використовуючи ресурси геометричної термінології, ці погляди б можна було назвати «мимобіжними», адже вони лежать у різних площинах і не перетинаються. І. Калинець по-різному інтерпретує вирази обличчя героїв: обличчя митця «мудре і гостре» – обличчя Анни-Марії «безнадійне і красиве». Це протиставлення не можна назвати симетричним, тобто семантика образів не вступає в полярні взаємини. Швидше, це протиставлення асиметричне й «мимобіжне», як і погляди на картині.

І. Калинець обрав картину «Пробудження» як об'єкт екфразисно-інтерпретаційного опису, можливо, тому, що О. Новаківський новаторськи, зі свіжим поглядом модерніста вперше зобразив Україну як дитину, майже підлітка. Стихія сонячного світла на картині й напрохот гармонійний екфразис І. Калинця утворюють позитив, надію і віру в майбутнє, в якому не залишиться місця стражданню, підводять до думки, що в дитини, як і в Україні, все життя попереду.

На підставі інтермедійного аналізу були зроблені такі висновки: 1. Муза за слушних умов пробуджується для того, щоб надихати митця. Ці умови пов'язані з історичним поступом, але передусім – із особливостями індивідуально-авторської еволюції. 2. Митець та муза перебувають у стосунках діалектичної єдності, яка рухає в своєму розвитку їх обох. 3. Образи музи та пробудження безпосередньо ведуть до образу України, яка пробуджується на шляху до власної незалежності. У цьому процесі провідну роль відіграють Божественні сили.

Ключові слова: муза, інтерсеміотичний переклад, автопортрет, пробудження, картина, музика.

Лірична творчість Ігоря Калинця, на наше переконання, глибоко закорінена в міжмистецькі зв'язки. Без розуміння інтермедіальної компоненти годі досягнути обшир та багатство мистецької лабораторії поета, зітканої з тонкого плетива асоціацій, абстракцій, із артефактів інтерсеміотичного перекладу. Поезії Ігоря Калинця демонструють особливий тип авторського мислення, особливу організацію міжнейронної взаємодії. Про багатство мислення, а відтак і про багатство художнього світу поета писали найвідоміші дослідники його доробку: І. Світличний [21], О. Забужко [10], М. Павлишин [20], Д. Гусар-Струк [9], М. Ільницький [11] та інші. Окремі аспекти лірики розкрито в публікаціях, які з'явилися порівняно недавно: [1; 2; 6; 13; 3; 4].

Збірка Ігоря Калинця «Пробуджена муза», яка об'єднала поетичні твори, написані до ув'язнення (1962–1972 рр.), неодноразово ставала об'єктом дослідження перерахованих вище науковців та багатьох інших, однак

поглибленого вивчення на основі інтермедійного аналізу, на нашу думку, потребує сама назва. Для невтаємниченого читача словосполучення «пробуджена муза» містить, певно, штамп, адже образ музи відомий із часів античності й навряд приверне посилену увагу. Сам поет пояснював назву так: «Від довгої-бо сплячки пробуджувалася муза не тільки моя, але взагалі наша українська. Пробуджувалася, щоб з одного боку заговорити на повен голос, висвітлити біль українського серця, з другого – щоб відновити зв'язок з найкращими досягненнями української літературної традиції, зі світовою літературою» (цит. за [8, с. 3]). Уже не вперше помічаємо, що Калинцеві скромні, можна навіть сказати, подекуди свідомо аскетичні автокоментарі не розкривають всього багатства його лірики, а навпаки ініціюють науковий пошук, адже автору справді не варто ставити всі крапки над і. Інтермедійний аналіз окремих віршів збірки, написаних поетом під впливом картин львівського художника Олекси Новаківського, допоможе розкрити цілком конкретну, «заземлену» в історії

українського мистецтва художню семантику назви «Пробуджена муза», що і визначає мету цієї студії.

У творчості Олекси Новаківського особливе місце посідає образ жінки – «це завжди нерозгадана тайна, в ній бачив чар, повноту та невичерпну глибину життя, як у музиці, квітах та поезії» [7, с. 3]. На думку, Любові Волошин, образи жінок були для митця «улюбленим засобом іносказання та символістської трансформації реальності» [7, с. 2]. «Жінка персоніфікувала у його творах такі складні для візуального зображення теми, як неоромантична візія національного відродження України, рефлексії над сенсом життя та трагізмом людського призначення, погляди на жіноче начало як носія життєдайних сил природи та ірраціональної влади еросу, роздуми про красу материнства та інші» [7, с. 2]. Під впливом картин майстра Ігор Калинець написав вірші «Муза», «Пробудження» та «“Автопортрет” О. Новаківського».

Цитуємо вірш «Муза»:

Осяяна сонячною повинню,
вона дивилася з його полотен
очима, що були повні
невимовної скорботи.
І тому, що він прагнув бунту
і гострої, як вістря, музики,

вона мусила бути
його м у з о ю [12, с. 47].

У вірші подано збірний образ Анни-Марії – дружини, яка надихала О. Новаківського на творчість і справді була його музою. Їй присвячено серію картин та рисунків: «Музика» (Автопортрет з дружиною і музою) (1917), «Автопортрет з музою» (1916), «Автопортрет із музою земною і небесною» (1916), «Моя муза», «Сумна дама (Анна-Марія)» тощо. Щоправда, в деяких творах музами стають алегоричні персонажі, наприклад, в начерку «Автопортрет з палітрою та музою» (1932) образ жінки, овіяний ореолом хмар, перебуває над художником. Вираз обличчя музи передає натхнення, щастя та насолоду від життя, тоді як обличчя художника зосереджене та суворе, сконцентроване на творчості.

Втім, є підстави визначити ту картину, яка могла стати для Ігоря Калинця при всьому розмаїтті полотен на означену тему безпосереднім поштовхом до написання цитованого вірша. Це «Моя муза (портрет дружини)» [18]. Завдяки пастельним, але насиченим кольорам Олексі Новаківському вдалося передати зливу літнього сонця, на тлі якої настроєво-контрастно зображено дружину, в очах жінки – скорбота, глибока задума. Контрасту вдалося досягти завдяки іншій техніці написання обличчя порівняно зі тлом. Сонячна енергія ніби рухається навколо образу, захоплюючи в динамічну гру кольорів одяг та

лінії рук дружини, однак обличчя лишається незрушним, майже закам'янілим.

Створений візуальний образ продовжує тему «Stabat Mater» («Скорбна Мати») у світовому мистецтві. Прикметно, що цю тему почав католицький гімн, який у певний момент за законами взаємодії мистецтв транспонувався на малярство та музику. Відомими стали картини Джентіле да Фабріано (1400–1410), П'єтро Перуджіно (1482) та інших майстрів-малярів. Композитор Джованні Баттісто Перголезі прославився кантатою «Stabat Mater». Загалом, на цю тему було написано більше двохсот музичних творів.

Узагальнений зміст цих творів, зокрема скорботний вираз обличчя Божої Матері, втілено в словосполученні «невимовної скорботи» четвертого рядка вірша «Муза» Ігоря Калинця. Однак подальший рух ліричного сюжету фокусує увагу на іншому аспекті, в гру вступають синонімічні між собою теми «гострої музики» та «бунту». В українському мистецтвознавстві неодноразово цитують яскраву думку Олекси Новаківського, що має сповідальний характер: «В кожному своєму творі, стараюся шукати музики... Під час малювання чую цілі симфонії. Тоді хотів би я віддати свої візії в милозвучних гамах, чистих тонах, в глибокім акорді» [22, с. 10]. Ці слова свідчать про надвисокий, вільний від обмежень рівень художнього мислення, в якому абстрактна музика синестезійно перетворюється на лінії та барви. Важливою в цитаті є згадка про симфонію – не про мелодію чи звук окремого інструмента – а саме про симфонію, що є найскладнішим музичним жанром, який вимагає від слухача вміння чути одразу десятки інструментів і кілька переплетених тем. Відзначимо й стиль цитати, що наближається до ліричної фрагментарної прози Лесі Українки та Ольги Кобилянської. Як і видатні мисткині зламу століть, О. Новаківський інтерсеmiotично перекладає свої акустичні та візуальні враження на мову високої літератури, чим ще раз демонструє зв'язок між мистецтвами.

Отже, полотна О. Новаківського – це, умовно кажучи, відтворені засобами живопису поліфонічні твори, але не пасторальні чи релаксові, а, словами Ігоря Калинця, «гострі», «бунтівливі». Спадає на думку порівняння із бунтівними, новаторськими симфоніями Л. ван Бетховена, що були покликані революційно оновити музичні жанри, зокрема, з Дев'ятою симфонією.

Образ «гострої музики» є семантичним антонімом до образу «музи», але при цьому синонімічно відлунює на фонетичному рівні (муза / музика). Такий оксюморон потребує, на нашу думку, окремого коментаря. Річ у тім, що бунтівний, експресивний характер творчості майстра для балансу потребував своєї протилежності, що втілилася в постаті дружини й музи Анни-Марії. Історія їхніх стосунків – це тема окремого наукового дослідження чи, радше, художнього твору. Майбутнє подружжя

познайомилося, коли Анні-Марії було 13, а Олексі двадцять шість років, пізніше, коли дівчинка стала сиротою, він «оточив її батьківською опікою... поступово їх дружба переросла в любов...» [7, с. 55]. Анні-Марії було 16 років, а Олексі 32, коли вони одружилися. Сучасники О. Новаківського відзначали тактовність, природну обдарованість, інтелігентність Анни-Марії, вміння пом'якшувати пристрасний темперамент чоловіка. Вона не мала вищої освіти, але тонко, інтуїтивно відчувала малярство й музику, присвятила себе служінню мистецтву та родині. Щоб у цьому пересвідчитися, варто почитати листування подружжя. Так, справді, Анна-Марія була для чоловіка музою, про яку мріють митці, тому не дивно, що О. Новаківський присвятив дружині сотні картин та рисунків. В інтерпретації І. Калинця Анна-Марія «мусила» бути музою для чоловіка, тобто дружина «мусила» віддати себе служінню мистецтву, розуміючи, що для цього доведеться піти на певні жертви.

Три ключові слова музики / мусила / музою майже ритмічно введено в фінальні 6, 7 та 8 рядки. Як відомо, останні рядки ліричного твору містять висновки, узагальнення сказаного в емпіричній частині. В нашому випадку змістовий рівень підсилено формальним за рахунок того, що ключові слова фонетично відлунюють одне в одному.

Отож, Ігор Калинець відчув в історії життя та творчості Олексі Новаківського нерв бунту та всепоглинальну стихію музики й передав їх через вірш «Муза», цей мотив також є експліцитним в автопортретах О. Новаківського (уже згадуваний «Автопортрет із музою», «Автопортрет із дружиною (за келихом вина)») і особливо в картині «Втрачені надії» («Визволення») (1903–1908) [17]. На полотні зображено постаті Олексі та Анни-Марії, які оплакують смерть дитини. «Художник зображає себе і дружину у момент розпачу над домовиною дитини, свідомо обравши ситуацію, у якій найповніше розкривається велич і трагізм людського призначення. Зламана горем, похилена над домовиною Анна-Марія творить емоційний контраст вольовій поставі самого художника, що зображений із рішучим жестом стиснутої у відчаї кисті руки і поглядом, зверненим до глядача, сповненим болем, резигнації і водночас – незламного бажання перемогти, піднятися над драмою людської долі» [7, с. 32]. На картині лейтмотивно використано червоний колір, що подекуди нагадує криваві краплі, червоні акценти композиційно утворюють майже неперервну криву лінію, що передає абсолютне, «замкнене» горе батьків.

Насправді, родина Новаківських не втрачала дітей. Чим же тоді зумовлений трагічний сюжет картини? У мистецьких колах Львова побуває

думка, що втрачена дитина – це символ України, за яку дуже вболівав художник.

На думку ж Л. Волошин, ідеться про «мотив вольового ствердження життя всупереч болю існування», і «це одна із тих основних, фундаментальних інтонацій у світовідчужанні Новаківського, що позначилась на усій його творчості» [7, с. 32]. Розвиваючи цю думку, можна розглядати відзначений вище червоний колір як символ рішучості та безкомпромісності. В контексті ж нашого дослідження ці образи асоціативно ведуть до образу «гострої музики» з вірша «Муза».

І. Калинець осмислює вплив і значення Анни-Марії в наступному після «Музи» вірші під назвою «“Автопортрет” О. Новаківського»:

Він був замислений
і величний,
зайнявши весь сонячний простір,
до людей повернув обличчя
мудре і гостре,
А вона була десь в перспективі,
обличчя мала на руку оперте,
обличчя безнадійне і красиве,
і була його а в т о п о р т р е т о м [12, с. 47].

Образи «він» і «вона» перебувають у стосунках, сказати б, діалектичної єдності. І. Калинець подбав про те, щоб пасажі про «нього» і про «неї» починалися з великої літери, решта рідків – з малої, і такий графічний прийом відділяє і віддаляє дві половинки подружжя. Це протиставлення на синтаксичному рівні увиразнене сполучником «А». На полотні, яке насправді має назву «Автопортрет з дружиною» [15], опозиція передана через різні вектори поглядів персонажів. Художник дивиться на реципієнтів картини, знизу вгору і в правий бік, натомість Анна-Марія дивиться згори вниз. Використовуючи ресурси геометричної термінології, ці погляди б можна було назвати «мимобіжними», адже вони лежать у різних площинах і не перетинаються.

І. Калинець по-різному інтерпретує вирази обличчя героїв: обличчя митця «мудре і гостре» – обличчя Анни-Марії «безнадійне і красиве». Це протиставлення не можна назвати симетричним, тобто семантика образів не вступає в полярні взаємини. Швидше, це протиставлення асиметричне й «мимобіжне», як і погляди на картині.

Очі О. Новаківського справді гостро дивляться на глядача. Відчуття «гостроти» художнику вдалося досягти за рахунок того, що зіниці максимально зсунуті в правий бік, а відчуття мудрості й величчя з'являється через те, що очі глибоко посаджені в очні ямки. В інших автопортретах О. Новаківський також експериментував із мотивом «гостроти», але досягав ефекту не тільки завдяки особливостям погляду (метафора), а й завдяки гострим кутам в композиції обличчя [14; 16]. Цікаво, що на *фотографіях* тих часів лице майстра не настільки «гостре» ні в прямому, ні в метафоричному планах [див., наприклад, 5]. Навіть побіжний візуально-психодіагностичний аналіз буде свідчити про те, що художник увиразнював власне обличчя

на картинах-автопортретах, вивільняючи свою пасіонарну субособистість. Мистецький акт допомагав піднести внутрішні ресурси з рівня підсвідомого чи не вповні усвідомленого й транслювати їх зовнішньому світу. І ось результат: вивільнена пасіонарна субособистість контрастує зі спокійним, навіть меланхолійним образом Анни-Марії.

Все ж, герой і героїня картини, перебуваючи в мимобіжних світах, на думку І. Калинця, є частиною єдиного цілого, адже в Анні-Марії І. Калинець бачить... портрет Олекси. Очевидно, йдеться про єдність протилежностей – Інь та Ян, якщо шукати відповідники в східній культурі, іншими словами, маскулітний і фемінітний образи протиставлені, але при цьому доповнюють одне одне, віддзеркалюються одне в одному й синергетично створюють відчуття цілісності та гармонії. До речі, між пасажами про «нього» та про «не» у вірші ««Автопортрет» О. Новаківського» перед сполучником «А» І. Калинець поставив кому, а не крапку, чим пом'якшив протиставлення чоловіка та дружини. Внаслідок цього маємо вірш, який складається з одного *цілісного* речення. Водночас цілісність картини О. Новаківського забезпечена принципом проєкції: фігура чоловіка в композиції полотна спроектована на фігуру жінки, яка на задньому плані ніби відлунює чоловікові своєю поставою, розташуванням лівої руки, яка підпирає голову.

Останнім у галереї екфразисів картин львівського художника в інтермедії «Мій давній голос» є вірш ««Пробудження» О. Новаківського»:

Дівчинка
потягнулась спросоння,
оголившись теплі коліна,
струнка, як сонячний промінь,
і сама серед стрункого проміння.
Стіни клали на себе сонце.
Воскресали давні ікони,
що спали в павутинному мороці
довгими віками.
І зникла з їх лику байдужість,
і полились благословенням їх очі,
бо настало п р о б у д ж е н н я
дівчинки
в полотняній сорочці [12, с. 48].

Передісторія написання картини «Пробудження» [19] веде до раннього періоду творчості митця. У 1910-у році, після завершення навчання в Краківській школі образотворчих мистецтв (нині – Академія образотворчих мистецтв імені Яна Матейка) Олекса Новаківський оселився в будинку поблизу Кракова. «Олекса шукав натхнення для своїх картин. У його голові вже зрів сюжет для полотна пробудження України від вікового гнітючого сну для боротьби за свою незалежність. Тут його осяяла думка, що це буде постать молодої дівчини, навіть дівчинки. Йому

в око впала донька удовиці. Дівчинці було 13, для художника вона стала тим самим символом пробудження» [5]. Спершу мати Анни-Марії не погодилася на те, щоб її донька стала об'єктом зображення, але «молодий художник помалу завойовує прихильність місцевих жителів. Зрештою, коли він повернувся до цієї теми, то мати дівчини вже дозволила митцю писати Анну-Марію, але за умов, що дочка буде в сорочці, а коли трохи підросте, то Новаківський одружиться з нею. Художник погодився» [5].

Малярство – це візуальний статичний вид мистецтва, але І. Калинець відчув у картині «Пробудження» динаміку, процесуальність. У першій строфі привертає увагу динамічний, «тяглий» аспект дієслова «потягнулась», у другій строфі завдяки опорним дієсловом сказано, що «стіни клали на себе сонце», а ікони воскресали. Уявляючи собі ці кадри, читач іще не знає, якою буде розв'язка, але відчуває, що поки що дія відбувається поступово, небавом, і цьому є раціональне пояснення: пробудження – це розтягнутий у часі процес.

Перша строфа виконана з опертям на алітерацію «н»: дівчиНка, потягНулась спросоННя, коліНа, струНка, соНячНий проміНь, струНкого проміННя. Перший рядок другої строфи теж містить цей фонетичний прийом (стіНи, соНце), і надалі силове поле сонорного Н утримує вірш аж до ключового слова, написаного з розрядкою, – п р о б у д ж е н н я. Узагальнивши спостереження над семантично-фонетичними реляціями вірша, припустимо, що сонорний Н був потрібний І. Калинцеві, щоб передати базовий колорит картини – помірно яскраве світло соНця, що наповнює кожен квадратний сантиметр полотна, а далі прокласти місточок від образів сонця та світла до образу пробудження.

Пробудження дівчинки, яка, здається, спала віками, як принцеса в казці, безпосередньо впливає на ікони, які на картині зображено вгорі як тло. На іконах ми бачимо Ісуса Христа, який благословляє, та Богородицю з Младенцем. При цьому повністю намальовано лише образ Немовляти, яке звернене обличчям до дівчинки. Важливим є те, що очі Немовляти заплющені.

Цікаво, що, в інтерпретації І. Калинця дівчинка пробуджує ікони, які спали віками, а не навпаки. Парадокс? Ні, якщо розібратися в символіці образів. Дівчина – це Україна, яка пробудилася, щоб здобути незалежність. На картині помітно, як дитина тягнеться вгору, чим засвідчує певну інтенцію, устремління (реалізоване в тексті, зокрема, через епітети «струнка», «стрункого»), початок нового шляху, і саме ця інтенція дістає схвальної оцінки в Світі Божественних сил. Руки й голова дівчини перебувають на рівні ікон, а струнка постать вписана в зображення хреста, тому можна зробити висновок, що дитина належить одночасно і земному і небесному світам.

Третя строфа, яка виконана за принципом крещендо завдяки полісиндетону «і», пришвидшує

хід подій, робить його урочистим, в гру вступають вищі сили, які здатні змінити ситуацію. Ікони «оживають», стають учасниками дійства, благословляють дівчинку, радіють із того, що Україна прокинулася.

Очевидно, підготовка до пробудження тривала «довгими віками», як пише І. Калинець. Надійшов час, і тепер зміни будуть відбуватися стрімко, невпинно. Наступні два десятиліття в історії України довели, що О. Новаківський був правий: на українців чекали революції, війни та визвольні змагання.

І. Калинець обрав картину «Пробудження» як об'єкт екфразисно-інтерпретаційного опису, можливо, ще й тому, що її автор новаторськи, зі свіжим поглядом модерніста вперше зобразив Україну як дитину, майже підлітка. Стихія сонячного світла на картині О. Новаківського й напрочуд гармонійний екфразис І. Калинця утворюють позитив, надію і віру в прийдешнє, в якому не залишиться місця стражданню, підводять до думки, що в дитини, як і в Україні, все життя попереду.

Три проаналізовані вище поетичні твори містять певні спільні прийоми, які стають помітними за умови заглиблення в творчу лабораторію поета. Ідеться, зокрема, про семантичне мерехтіння та контамінацію. У вірші ««Автопортрет» О. Новаківського» контамінують, в останньому рядку несподівано замінують одне одне образи подружжя, а в поезії ««Пробудження» О. Новаківського» семантичне мерехтіння помітне в однойменному образі. Із ліричного сюжету вірша ми розуміємо, що пробудження сталося із дівчинкою, натомість буквально прочитання назви твору схиляє до думки, що прокидається сам О. Новаківський. Крім того, заплющені очі Немовляти свідчать про те, що Воно теж пробуджується. Ці два ключові слова – «пробудження» та «автопортрет» виділено *розрядкою*, так само виділено слово «музою» в попередньому творі. Слід замислитися над тим, чому три вірші поспіль демонструють спільний прийом, до речі,

рідкісний для поезії. Складається враження, що І. Калинець, виділяючи ключові слова, не тільки вказує читачеві на контрапункти в своїх творах, очевидно, з метою транслювати виплекані художні ідеї, а й прагне встановити своєрідний контакт із реципієнтом, запропонувати зіграти у специфічну гру. Виділені слова мимохіть уповільнюють процес читання та сприйняття, посилюють увагу, наближають месидж автора до реципієнта та сприяють кращому запам'ятовуванню. Очевидно, приклади спілкування з читачем належать уже не до модерністської парадигми, в яку загалом вписується І. Калинець, а до постмодерністської. І це може бути об'єктом окремого дослідження.

Поки що ж варто зазначити, що рецепція Ігорем Калинцем картин Олексі Новаківського відкриває широке вікно можливостей для інтерпретації в межах семіотичного трикутника «живопис – література – музика». Зокрема, інтермедійний аналіз віршів «Муза», «Пробудження» та ««Автопортрет» О. Новаківського» прочиняє двері в творчу лабораторію І. Калинця, дозволяє частково реконструювати шлях поета до формулювання, «ословлення» назви збірки «Пробуджена муза». На нашу думку, ця назва містить у собі принаймні три головні конотації-обертони:

1. Муза за слушних умов пробуджується для того, щоб надихати митця. Ці умови пов'язані з історичним поступом, але передусім – із особливостями індивідуально-авторської еволюції.

2. Митець та муза перебувають у стосунках діалектичної єдності, яка рухає в своєму розвитку їх обох.

3. Образи музи та пробудження безпосередньо ведуть до образу України, яка пробуджується на шляху до власної незалежності. У цьому процесі провідну роль відіграють Божественні сили.

Останній пункт красномовно свідчить про націоцентричні інтенції Ігоря Калинця, які були потужніше маніфестовані в збірці «Невольничча муза» і які диктують тему наступного літературознавчого дослідження.

Список використаної літератури

1. Борисюк І. В. Концепт письма в ліриці Ігоря Калинця. *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки* : (літературознавство). 2017. Т. 195. С. 3–11.
2. Борисюк І. Свій/чужий простір у ліриці Ігоря Калинця. *Магістеріум. Літературознавчі студії*. 2017. № 69. С. 3–12.
3. Буряк О. Ідея абсолютного самоствердження людини в індивідуальному авторському міфі Ігоря Калинця. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2023. № 203. С. 21–25. URL: <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2022-203-3>
4. Буряк О. Ф. Міфічний родовід в індивідуальному авторському міфі І. Калинця: зв'язок “людина – природа”. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Вип. 23. Т. 1. С. 246–250. URL: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.1.47>
5. В гостях у львівського художника-модерніста Олексі Новаківського. URL: <https://dyvys.info/2021/02/21/v-gostyah-u-lvivskogo-hudozhnyka-modernista-oleksy-novakivskogo/> (дата звернення: 12.01.2024).
6. Віват Г. Філософія мовчання в ліриці Ігоря Калинця. *UCRAINICA III*. 2022. С. 355.
7. Волошин Л. Образ жінки у творчості Олексі Новаківського : Монографія. Львів-Харків : Видавець Олександр Савчук, 2018. 368 с.
8. Гнатюк О. Від упорядника збірки. *Калинець І. Пробуджена муза. Поезії. Том 1*. Варшава : Вид-во ОУП та Канадського інституту українських студій, 1991. С. 3–27. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/5233/file.pdf> (дата звернення: 12.01.2024).

9. Гусар Струк Д. Невольничка Муза, або як «орати метеликами. *Ігор Калинець. Невольничка Муза. Вірші 1973 – 1981 років*. Балтимор – Торонто : «Смолокип» ім. В. Симоненка, 1991. С. 7–31.
10. Забужко О. Замість передмови: дві алогії на калинову тему. *Калинець І. М. Поезія : у 2-х т.* Львів : СПОЛОМ, Друкарські куншти, 2014. Т. 1. Пробуджена муза. Поезія 1962–1972. 2014. С. 3–10.
11. Ільницький М. «Ключем метафори відімкнені уста... Поезія Ігоря Калинця». Париж – Львів – Цвікау, 2001. 144 с.
12. Калинець І. М. Поезія : у 2-х т. Львів : СПОЛОМ, Друкарські куншти, 2014. Т. 1. Пробуджена муза. Поезія 1962–1972. 2014. 311 с.
13. Лановик М. Б. Фольклор як ідеологічний код художньої літератури (на матеріалі невольничої поезії Ігоря Калинця). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Літературознавство / редкол.: М. Ткачук, Е. Бялка, К. Гуца [та ін.] ; за ред. М. П. Ткачука.* Тернопіль : ТНПУ, 2016. Вип. 44. С. 12–24.
14. Новаківський О. Автопортрет (1910). URL: <https://www.wikiart.org/uk/oleksa-novakivskiy/avtoportret-1910> (дата звернення: 12.01.2024).
15. Новаківський О. Автопортрет з дружиною. URL: <https://www.wikiart.org/uk/oleksa-novakivskiy/avtoportret-z-druzhinoju> (дата звернення: 12.01.2024).
16. Новаківський О. Автопортрет. Осмолода. 1909 р. URL: https://www.facebook.com/novakivsky.museum/photos/a.919904098020376/3146500832027347/?paipv=0&eav=AfaRBnCCznXm0jS2m89i9KGqiL0BwQGUBbJrzl96xsXQ6psaRFvznPVGfu5IUZJW_6M&_rdr (дата звернення: 12.01.2024).
17. Новаківський О. Втрачені надії. URL: <https://www.facebook.com/novakivsky.museum/photos/a.919904098020376/5341805165830225/?type=3> (дата звернення: 12.01.2024).
18. Новаківський О. Моя муза (портрет дружини). URL: <https://www.wikiart.org/uk/oleksa-novakivskiy/moya-muza-portret-druzhini> (дата звернення: 12.01.2024).
19. Новаківський О. Пробудження. URL: <https://dyvys.info/2021/02/21/v-gostyah-u-lvivskogo-hudozhnyka-modernista-oleksy-novakivskogo/> (дата звернення: 12.01.2024).
20. Павлишин М. Герб меланхолії: поезія Ігоря Калинця. *Павлишин М. Канон та іконостас: Літературно-критичні статті*. Київ: Видавництво «Час», 1997. С. 255–275.
21. Світличний І. На калині клином світ зійшовся. *Світличний І. Твори. Поезії. Переклади. Публіцистика*. 2012. С. 744–754. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Svitlychnyi_Ivan/Tvory_poezii_pereklady_publitsystyka.pdf?PHPSESSID=lrp2erqmn3b0q09kr5su4c602 (дата звернення: 12.01.2024).
22. Художньо-меморіальний музей Олекси Новаківського: путівник. Львів : НМЛ ім. А. Шептицького, 2013. 39 с.

Надійшла до редакції 18 березня 2024 р.

Прийнята до друку 18 квітня 2024 р.

References

1. Borysiuk I. V. Borisjuk I. V. The concept of writing in the lyrics of Ihor Kalynets. *Proceedings of NaUKMA. Philological sciences: (literary studies)*. 2017. Vol. 195. P. 3–11.
2. Borysiuk I. Own / alien space in the lyrics of Ihor Kalynets. *Magisterium. Literary studies*. 2017. No. 69. P. 3–12.
3. Buryak O. The idea of absolute self-affirmation of a person in the individual author myth of Ihor Kalynets. *Proceedings. Series: Philological sciences*. 2023. No. 203. P. 21–25. URL: <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2022-203-3>
4. Buryak O. F. Mythical genealogy in the individual author myth of I. Kalynets: the connection "man – nature". *Transcarpathian Philological Studies*. 2022. Vol. 23. Vol. 1. P. 246–250. URL: <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.23.1.47>
5. Visiting the Lviv modernist artist Oleksa Novakivskiy. URL: <https://dyvys.info/2021/02/21/v-gostyah-u-lvivskogo-hudozhnyka-modernista-oleksy-novakivskogo/> (date of application: 12.01.2024).
6. Vivat G. The philosophy of silence in the lyrics of Ihor Kalynets. *UKRAINICA III*. 2022. P. 355.
7. Voloshyn L. The image of a woman in the works of Oleksa Novakivskiy: Monograph. Lviv-Kharkiv: Publisher Oleksandr Savchuk, 2018. 368 p.
8. Hnatyuk O. From the compiler of the collection. Kalynets I. Awakened muse. Poetry. Volume 1. Warsaw: Publication of OUP and the Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1991. P. 3–27. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/5233/file.pdf> (access date: 12.01.2024).
9. Husar Struk D. Slave Muse, or how to “plow with butterflies”. *Igor Kalynets. Slave Muse. Poems from 1973-1981*. Baltimore – Toronto: "Torch" named after V. Simonenko, 1991. P. 7–31.
10. Zabuzhko O. Instead of a preface: two alogies on a viburnum theme. *Kalynets I. M. Poeziya: in 2 vols*. Lviv: SPOLOM, Drukarski kunshti, 2014. Vol. 1. Awakened muse. Poetry 1962–1972. 2014. Pp. 3–10.
11. Ilnytskyi M. "The lips unlocked by the key of the metaphor... Igor Kalynets's poetry ". Paris – Lviv – Zwickau, 2001. 144 p.
12. Kalynets I. M. Poetry: in 2 volumes. Lviv: SPOLOM, Drukarski kunshti, 2014. Vol. 1. Awakened muse. Poetry 1962–1972. 2014. 311 p.

13. Lanovyk M. B. Folklore as an ideological code of fiction (on material of the slave poetry of Ihor Kalynets). Scientific notes of Volodymyr Hnatyuk's Ternopilskyi National Pedagogical University. Ser. Literary studies / editors: M. Tkachuk, E. Bialka, K. Gushcha [and others]; under the editorship of M. P. Tkachuk. Ternopil: TNPU, 2016. Issue 44. P. 12–24.
14. Novakivskiy O. Self-portrait (1910). URL: <https://www.wikiart.org/uk/oleksa-novakivskiy/avtoportret-1910> (access date: 12.01.2024).
15. Novakivskiy O. Self-portrait with wife. URL: <https://www.wikiart.org/uk/oleksa-novakivskiy/avtoportret-z-druzhinoyu> (date application: 12.01.2024).
16. Novakivskiy O. Self-portrait. Osmoloda 1909
URL: https://www.facebook.com/novakivsky.museum/photos/a.919904098020376/3146500832027347/?paipv=0&eav=AfaRBnCZnXm0jS2m89i9KGqiL0BwQGUBbJrzJ96xsXQ6psaRFvznPVGfu5IUZJW_6M&_rdr (access date: 12.01.2024).
17. Novakivskiy O. Lost hopes.
URL: <https://www.facebook.com/novakivsky.museum/photos/a.919904098020376/5341805165830225/?type=3> (date of application: 12.01.2024).
18. Novakivskiy O. My muse (portrait of wife). URL: <https://www.wikiart.org/uk/oleksa-novakivskiy/moya-muza-portret-druzhini> date application: 12.01.2024).
19. Novakivskiy O. Awakening. URL: <https://dyvys.info/2021/02/21/v-gostyah-u-lvivskogo-hudozhnyka-modernista-oleksy-novakivskogo/> (date application: 12.01.2024).
20. Pavlyshyn M. Coat of arms of melancholy: poetry of Ihor Kalynets. Pavlyshyn M. Kanon and iconostasis: Literary and critical articles. Kyiv: Chas Publishing House, 1997. P. 255–275.
21. Svitlichnyi I. On the viburnum, the world converged with a wedge. Svitlichnyi I. Works. Poetry. Translations. Journalism. 2012. pp. 744–754.
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Svitlychnyi_Ivan/Tvory_poezii_pereklady_publitsystyka.pdf?PHPSESSID=lrpd2erqmn3b0q09kr5su4c602 (access date: 01/12/2024).
22. Oleksa Novakivskiy Memorial Art Museum: guidebook. Lviv: NML named after A. Sheptytskoho, 2013. 39 p.

Submitted March 18, 2024.

Accepted April 18, 2024.

Hryhorii Savchuk, PhD of Philological Sciences, Assistant Professor of the Department of the Ukrainian Literature, V. N. Karazin Kharkiv National University (Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: gsavchuk@karazin.ua; <https://orcid.org/0000-0003-2690-0915>

“Awakened Muse” by Ihor Kalynets in the interartistic dialogue with Oleksa Novakivskiy

The purpose of the article is to provide an alternative reading of the title of Ihor Kalynets's collection “Awakened Muse” based on an intermedial analysis of poems written under the influence of Olexander Novakivskiy's paintings. Ihor Kalynets felt the nerve of rebellion and the all-consuming element of music in the livestory and creative work of the artist from Lviv and conveyed them through the poem “Muse”. The poem presents a collective image of Anna-Maria, the wife, who inspired O. Novakivskiy's artistic work, and who really was his muse. The created visual image continues the theme of “Stabat Mater” (“Grieving Mother”) in the worldwide art. The fact is that the rebellious, expressive nature of the artist's work required its opposite for balance, which was embodied in the figure of his wife and muse Anna-Maria. In I. Kalynets's interpretation, Anna-Maria “had” to be a muse for her husband, that is, the wife “had” to devote herself to the service of art, realizing that she would have to experience certain sacrifices for this.

The integrity of O. Novakivskiy's painting “Self-Portrait” with the wife” is ensured by the principle of projection: the figure of the man in the composition of the canvas is projected onto the figure of the woman, who in the background seems to echo her husband with her posture, the position of her left hand, which supports the head. The artist looks at the recipients of the painting, from the bottom up and to the right, while Anna-Maria looks from the top down. Using the resources of geometric terminology, these gazes could be called “fleeting” because they lie in different planes and do not intersect. I. Kalynets interprets the expressions of the characters' faces in different ways: the artist's face is “wise and sharp” while Anna Maria's face is “hopeless and beautiful”. This juxtaposition cannot be called symmetrical, it means that the semantics of the images do not enter into polar relationship. This juxtaposition is rather asymmetrical and “transient”, just like the gazes in the painting are.

I. Kalynets chose the painting “Awakening” as an object for the ekphrasis and interpretive narrative, perhaps because O. Novakivskiy, with his fresh modernist's perspective, was the first to innovatively depict Ukraine as a child, almost a teenager. The element of sunlight in the painting and I. Kalynets's surprisingly harmonious ekphrasis affirm positivity, hope and faith into the future, in which there will be no space for suffering, and suggest that the child, as well as Ukraine, has their whole life ahead of them.

Based on the intermedial analysis, the following conclusions were drawn: 1. Under the right conditions, the muse awakens to inspire the artist. These conditions are related to historical progress, but above all, to the peculiarities of individual evolution of the author. 2. The artist and the muse are in the relationship of dialectical unity, which drives them both in their development. 3. The images of the muse and awakening lead directly to the image of Ukraine, which is awakening on the way to its independence. The divine powers play the leading role in this process.

Keywords: muse, intersemiotic translation, self-portrait, awakening, a painting, music.

DOI: 10.26565/2227-1864-2024-94-04
УДК 821.161.2–94.09

Особливості автобіографічного нарративу в «Спогадах» Д. Овсянико-Куликовського

Тетяна Шеховцова

*доктор філологічних наук,
професор з во кафедри слов'янської філології;
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна;
e-mail: shekhovt2@gmail.com; https://orcid.org/0000-0002-6270-6549*

У статті досліджується мемуарно-автобіографічна проза Д. Овсянико-Куликовського як оригінальний зразок літератури pop fiction. Актуальність роботи зумовлена активним студіюванням теорії та історії мемуарно-біографічної прози у вітчизняному й зарубіжному літературознавстві, а також інтенсивним розвитком сучасної автобіографіки. Мета розвідки – виявлення специфіки автобіографічного нарративу, особливостей авторської самоідентифікації та конструювання оповідачем історії свого життя. Показано, що автобіографічний нарратив будується як розповідь для інших та розповідь для себе. Автобіографічна пам'ять містить елементи різного ступеня узагальнення. При збереженні психофізичної ідентичності дистанція між автоперсонажем та наратором постійно підкреслюється.

Із розвитком оповіді в нараторі дедалі виразніше проступають риси вченого, а в наративі – прикмети наукового дискурсу. У «Спогадах» виявляються такі складові наукового нарративу, як опис, пояснення, аналогія, аналіз, аргументація, категоризація, класифікація, логічний доказ, інтертекстуальність. Надзавдання, яке виконує наратор, полягає в тому, щоб охарактеризувати історію свого особистісного та наукового становлення як шлях до набуття наукових істин та методологічних, базових, світоглядних основ наукової діяльності. Оповіді притаманні також елементи художності: ускладнення оповідальної структури, порушення лінійності, белетризація біографічних історій, виразність та цілісність образів, увага до деталей тощо.

«Спогади» Д. Овсянико-Куликовського являють собою мемуарно-автобіографічну концептуалізовану оповідь, підпорядковану цільовій авторській настанові. Ця оповідь поєднує риси документального, наукового та художнього нарративу і розкриває світоглядне й наукове кредо автора. При цьому внутрішнім (можливо, підсвідомим) стрижнем «Спогадів» фактично стає процес автокреації ідеального вченого, що стає джерелом внутрішнього задоволення.

Ключові слова: автобіографія, нарратив, наратор, автоперсонаж, самоаналіз, психологічний аналіз, автобіографічна пам'ять.

Література спогадів та автобіографічні нарративи викликають помітну зацікавленість у сучасних науковців [2; 18; 19; 20], зокрема, у представників української школи документалістики [3; 13; 16]. Предметом ґрунтовних досліджень літературознавців були мемуари, щоденники, біографічна та автобіографічна проза письменників як частина їх творчої спадщини і складова літератури pop fiction [5; 7; 10; 16]. Однак не менш продуктивним матеріалом може бути мемуарно-автобіографічна проза вченого-філолога, в якій теж поєднується художнє та документальне. Мета нашої розвідки – виявлення специфіки автобіографічного нарративу в «Спогадах» Д. Овсянико-Куликовського, що дотепер залишаються поза увагою дослідників, з'ясування особливостей авторської самоідентифікації та конструювання оповідачем історії свого життя. Актуальність роботи зумовлена активним студіюванням теорії та історії мемуарно-біографічної прози у вітчизняному й зарубіжному літературознавстві, а також інтенсивним розвитком сучасної автобіографіки. Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження стали базові положення праць Ж. Женетта, В. Шміда, В. Тюпі,

Л. Мацевко-Бекерської, І. Папуші та ін. [4; 8; 9; 12; 15; 17].

Над спогадами Д. Овсянико-Куликовський працював впродовж останніх двох років свого життя. У передмові до першого видання, яке вийшло вже після смерті автора, 1923 року, його дружина Ірина Львівна розповідала, що в 1918 році Дмитро Миколайович залишився без роботи, коли припинив своє існування журнал «Вісник Європи», редактором якого він був, і припинилися лекції у вищих навчальних закладах. Затримавшись на півдні, куди Овсянико-Куликовський поїхав на літо, і не маючи можливості повернутися до своєї улюбленої справи, він задумав писати спогади «о видаючихся людях, с которыми судьба сталкивала его и с которыми он был близок, – о Ковалевском, Лаврове, Драгоманове, Потєбне, Зибере...» [11, с. 496]. Переїхавши з Харкова влітку 1919 року до Одеси, він оселився на своїй приморській дачі та продовжував мемуари: «На склоне жизни, когда в будущем – болезнь и смерть, а настоящее тоскливо, хорошо уйти в прошлое и перенестись в дни радостного детства и светлой, неомраченной юности. Такое отвлечение от действительности давало ему большое удовлетворение...» [11, с. 496]. У цій передмові варто наголосити на двох важливих моментах: домінування в первісному задумі

мемуарної, а не автобіографічної складової та актуалізація втішно-компенсаторної, відволікаючої функції спогадів, коли автобіографічна оповідь забарвлюється позитивними емоціями. Автобіографічний нарратив будується як розповідь для інших та розповідь для себе. Ця авторська настанова виразно оприявнюється і в остаточній версії «Спогадів».

Як зазначав М. Бахтін, для автобіографії характерний «специфически построенный образ человека, проходящего свой жизненный путь» [1, с. 281]. «Спогади» дають досить повне уявлення про етапи життєвого шляху автора, про становлення його особистості та зміни у світогляді (наприклад: «...я превратился из религиозного, наивно верующего и смиренного юноши в неверующего и “протестующего” “радикала”» [11, с. 317]). Однак Овсяннико-Куликовський позиціонує свою розповідь не як автобіографію, а як досвід психоаналізу, суб'єктом і об'єктом якого є сам автор. Завдання – дати психологічний аналіз свого внутрішнього світу в його розвитку, розкрити психологічну сторону особистого світовідчуття та соціального самопочуття. Результатом цього досвіду, на думку автора, має стати певний «людський документ», зміст і значення якого виходять за межі приватної життєвої історії.

Початкова настанова визначає відбір матеріалу: все дуже інтимне і приватне виключається, зі своїх переживань автор вибирає лише ті, які можуть мати загальний інтерес. При цьому автобіографічна пам'ять містить елементи різного ступеня узагальнення. Насамперед, це конкретні епізоди минулого (наприклад, епізод із ножем у ранньому дитинстві, що вперше виявив у 6–7-річній дитині відразу до вбивства, «віщий» сон, що передує радісній зустрічі з великим містом, опис допиту в III Відділенні тощо). Ці конкретні епізоди сприймаються як частина загальної картини життя.

Другу групу становлять узагальнені спогади, спогади-підсумовування: «это был <...> психологически закономерный кризис личного и социального самочувствия», «вначале <...> “жизнь” в виде вопросов политики и социализма заметно мешала “науке”; потом они как-то поладили» [11, с. 317, 333].

Третій рівень узагальнення – це життєві періоди з чітким датуванням: «Дитинство – отрочество – юність (1853–1871)», «Роки студентства (1871–1876)», «У Петербурзі, за кордоном і в Одесі (1876–1887)». Окрему низку спогадів становлять мемуарні портрети сучасників – університетських професорів, товаришів-студентів, представників російської еміграції, революціонерів-народників тощо. У цих портретно-біографічних характеристиках можуть поєднуватися елементи всіх трьох вище названих рівнів.

Однією з особливостей класичної автобіографічної оповіді дослідники вважають

велику часову відстань між «я», про яке оповідається, і «я», що оповідає [17, с. 93]. У «Спогадах» Овсяннико-Куликовського наратор коливається між дієгетичним і недієгетичним, тобто постає як безпосередній учасник того, що відбувається, або як відсторонений спостерігач, який резюмує, пояснює віддалені в часі події і власне «я». При збереженні психофізичної ідентичності дистанція між автоперсонажем та наратором постійно підкреслюється: «Я еще не сознавал тогда...», «Я был слишком молод и слишком наивен...», «Я заметил это лишь несколько лет спустя» [11, с. 322, 328].

Розповідаючи про своє подвижництво у навчанні, коли, ще підлітком, він весь поринув у підручники, відмовляючи собі у відпочинку і в розвагах [11, с. 315]), наратор встановлює максимальну дистанцію між оповідачем та героєм оповіді, переходячи до форми від третьої особи: «“Подвижник” не обнаруживал ни фанатизма, ни самомнения, ни высокомерия. Он был хороший товарищ, добрый мальчик... В его поведении и обращении с другими не было ничего напускного, ничего, что делалось бы “напоказ”, с предвзятой мыслью. Видна была только некоторая чужаковатость, застенчивость и как бы отчужденность от жизни с ее юными увлечениями, развлечениями и шалостями» [11, с. 316]. Перехід до наративу від третьої особи покликаний підкреслити об'єктивність розповіді та автентичність позитивної самооцінки.

Композиція «Спогадів» підпорядковується авторській логіці та відображає рух автоперсонажу в просторі та часі. Заявлений у передмовній частині досвід психоаналізу представлений у першому розділі, під назвою «Особисте». Тут схарактеризовано основні психічні комплекси, життєбудівні засади та пережиті кризи.

У другому розділі «“Я” і “моє”». Дитинство – отрочество – юність» відтворено становлення особистості, під час якого виявлялися риси індивідуальні та спадкові. У спогадах про предків наратор фігурує як недієгетичний. В оповіді потенційно присутній і вторинний наратор, наприклад, бабуся-туркеня Олена Іванівна, яка охоче розповідала в наївно-епічному тоні історію свого полону. Первинний наратор не поступається оповідальною ініціативою, переказуючи розповіді бабусі своїми словами. Однак слова про юну туркеню, яку молодий офіцер полюбив любов'ю невгасимою [11, с. 357], слід віднести до персональної мовної компетенції вторинного наратора.

Із розвитком оповіді в оповідачі дедалі виразніше проступають риси вченого, а в наративі – прикмети наукового дискурсу. Загалом у «Спогадах» виявляються такі складові наукового наративу, як опис, пояснення, аналогія, аналіз, аргументація, категоризація, класифікація, логічний доказ, інтертекстуальність (посилання на інших учених, переказ їхніх концепцій). Описуючи сучасників, Овсяннико-Куликовський постійно прагне їх типологізувати: «тип даровитого русского

человека, который <...> заглох, зарыв в землю все свои таланты» (про Гончаревського), «тип “русского европейца” в лучшем смысле этого слова» (про Драгоманова), яскравий представник «наивно-мудрого типа», справжній мудрець не від світу цього (про Лаврова); «симпатичнейший представитель типа немецкого ученого “доброе старое времени”, вечно юного духом, энтузиаста науки» (про Бруна) [11, с. 394, 439, 456, 385].

По суті, надзавдання, яке виконує наратор, полягає в тому, щоб охарактеризувати історію свого особистісного та наукового становлення як шлях до набуття наукових істин та методологічних, базових, світоглядних основ наукової діяльності. Морально-етичні підстави при цьому мисляться практично як апіорні, хоча, на переконання наратора, між науковістю думки та гуманністю почуття та ідей є якась таємна психологічна спорідненість [11, с. 344].

Водночас у «Спогадах» виявляються й безперечні прикмети літературного обдарування автора, елементи художності: ускладнення оповідальної структури, порушення лінійності оповіді, белетризація біографічних історій, виразність та цілісність образів, увага до деталей тощо.

Третій розділ – «Роки студентства», на відміну від попередніх, практично не містить описів конкретних епізодів. Тут науковий тип мислення домінує. Відкривається розділ визначенням поняття «студент»: «Что такое студент? Это – такой молодой человек, который – предположительно – приобретает или может приобрести к “настоящей науке”». Крім того, студент «есть такой молодой человек, в котором еще жив гимназист» [11, с. 374]. Далі пропонується класифікація студентів. До першої групи належать ті, кому скоріше потрібно отримати диплом і вступити в «справжнє життя», обминаючи «справжню науку», до другої – ті, хто прийшли до університету з науковими настроями, що більш-менш визначилися, і з помислами про кар'єру вченого, і до третьої – студенти, які не думають про наукову кар'єру, але прагнуть здобути не лише диплом, а й загальну чи спеціальну наукову освіту. Себе наратор відносить до другої групи, переходячи, за методом дедукції, від загальних положень до окремих проявів.

У подальшій оповіді узагальнені спогади чергуються з портретами університетських викладачів та товаришів-студентів. Наративна структура дещо ускладнюється. Створюючи портрети сучасників, наратор часто виступає в ролі наратора, до якого адресуються вторинні наратори – Марсікані, Григорович та ін. Іноді автоперсонаж виявляє недостатню комунікативну компетентність: «нельзя было, или я не умел “разговориться” с ним “по душе”», «он меня не понимал, я перестал его понимать» [11, с. 379, 384]. Проте загалом діалогічне

спілкування виявляється продуктивним, а портретні описи претендують на об'єктивність. Психологічні характеристики даються із позначками: «мені здавалося», «дозволю собі гіпотезу», «мабуть» тощо: «...мне казалось, что это человек, который давно уже пошел на убыль, – “не расцвел и отцвел”» [11, с. 379].

У четвертому розділі Овсянико-Куликовський описує найбільш політизований період свого життя – розширення знайомств та зв'язків із радикальним середовищем, захоплення ідеями соціалізму, героїзація представників революційного народництва. Головною подією цього розділу стає допит у III Відділенні у зв'язку з конспіративними лекціями з історії сект та розколу. Тут знову проявляється дистанція між «я», про яке оповідається, і «я», що оповідає. Наратор перебуває в екзегетичній позиції та розуміє всю серйозність тодішнього становища: «Товарищ прокурора, как я узнал несколько лет спустя, был весьма расположен упечь меня в Сибирь» [11, с. 406]. 23-річний автоперсонаж здійснює ризикований вчинок: «В приливе острых чувств, как бы в состоянии аффекта, я к изложенному приписал следующего рода глупость: “Ничего преступного я не совершил, но если меня за невинную лекцию постигнет кара, то я этого не боюсь: лучше изнывать в тюрьме и ссылке, чем жить на воле среди жандармов и шпионов...”» [11, с. 406]. Слово «дурість» маркує пізніший погляд. Але все ж таки навчений досвідом наратор оцінює цей вчинок поблажливо-докірливо: «Во мне <...> неожиданно пробудился юнец, студент, даже гимназист» [11, с. 406].

П'ятий розділ містить п'ять розгорнутих портретних описів видатних сучасників – Михайла Драгоманова, Миколи Зібера, Петра Лаврова, Максима Ковалевського, Олександра Потебні. У цих описах точки зору наратора у плані дієгезису та у плані екзегезису не суперечать одна одній, але розмежовуються. Іноді маркером розмежування стають інтертекстуальні уподібнення: «...мы смотрели на него (Драгоманова. – Т. Ш.) и слушали его речи с затаенным восторгом, примерно так, как Наталья и Басистов слушали Рудина» [11, с. 433].

Переважає, як і в попередніх портретних описах, зовнішня фокалізація, але наратор також звертає увагу на психічні реакції та духовний склад своїх персонажів, дає їм психологічні характеристики. Кожен словесний портрет завершується підсумковим висновком, у якому наратор вказує, чого навчили його великі сучасники, яким душевним досвідом збагатили його внутрішній світ.

Хоча у «Спогадах» образ «я» задуманий як психологічний автопортрет, конструювання цього образу підпорядковане певній авторській інтенції. Серед стійких характеристик свого внутрішнього світу автор спогадів вже на самому початку виокремлює дві: інтерес до аномального та інтерес до злочинного при органічній відразі до злочину та психопатичного. Виявляючи та простежуючи ці тенденції, що конституують перший психічний

комплекс, автор задає нарративну інтригу як двигун читацької зацікавленості, організацію читацького очікування [14; 15]. Інтерес нарації пов'язаний із гіпотетично виникаючим питанням: як впишуться ці характеристики в апріорно вже існуючий у свідомості читача образ університетського професора та академічного вченого, захопленого вивченням санскриту та індоєвропейських старожитностей. Надалі причинно-наслідковий зв'язок встановлюється та інтрига вирішується: за твердженням наратора, з одного боку, в клініці нервових та душевних хвороб заховані ключі до психології «нормальної» людини, з іншого – первісна та архаїчна культура виявляє риси варварства, аномальності та аморальності. Крім того, ранній психічний комплекс стає однією з причин інтересу вченого до психології мови, думки та творчості.

За спостереженнями В. Шміда, для автобіографічного наратора характерна тенденція до деякої стилізації свого колишнього «я» [17, с. 94]. У «Спогадах» авторська реконструкція представлена переважно з позитивного боку. Хоча Овсянико-Куликовський відзначає в собі такі характерологічні та психологічні риси, як млявість психічних реакцій, ознаки меланхолії, незграбність, сором'язливість, схильність до усамітнення, вони з надлишком компенсуються комплексом позитивних характеристик: почуття повноти душевного здоров'я, незламний психологічний оптимізм, інтелектуальна зосередженість, культ науки та свідомої гуманності, духовна спрага та «тиха завзятість» у відстоюванні своєї позиції, здатність залишатися самим собою. Однак іноді наратор усвідомлює суб'єктивність самосприйняття: «Чувство полноты душевного здоровья (конечно, не вполне соответствующее действительности) образует психическую базу моей душевной жизни» [11, с. 309].

Як стверджує В. Шмід, відбираючи елементи та властивості, які входять в історію, що створюється, наратор прокладає крізь нарративний матеріал «собственную смысловую линию» [17, с. 163], яка виділяє одні елементи та залишає інші осторонь. Овсянико-Куликовський так формулює своє завдання в описі власного становлення: «...выделить в моей жизни <...> один элемент, для меня особенно важный, ставший как бы руководящим принципом всей

моей жизни и деятельности» [11, с. 322]. Таким елементом та головною смисловою лінією автобіографічної оповіді стає «культ науки, как таковой, и высокая оценка ее роли, как могущественной движущей силы прогресса» [11, с. 322]. Саме прагнення виховати свій розум в нормах послідовного наукового мислення та в душі свідомої гуманності є головним життєтворчим імпульсом для героя автобіографії та джерелом внутрішнього задоволення і «умеренного, но прочного оптимизма» [11, с. 351] щодо прогресу цивілізації. Прогноз майбутнього, за Овсянико-Куликовським, «в общем утешителен» [11, с. 351].

Саме такий настрій визначає конструювання власного життя в автобіографічному наративі: «Я воскрешаю в памяти длинный ряд моментов «душевной отрады» <...> и весь ряд сливается в моем ощущении в некое компактное целое, которое я назову “интеллектуальной радостью бытия”» [11, с. 360]. Не випадково у розповіді практично відсутні травматичні спогади. Згадуються лише два випадки сильного душевного потрясіння – смерть матері та смерть Потебні. Ані тяжка хвороба, ані допит, ані загроза арешту не порушують душевного спокою персонажа. У це емоційне поле залучається і фіктивний читач як адресат наратора. Оповідь має комунікативне спрямування. У тексті неодноразово зустрічаються апеляції до читача, досить активного і розуміючого: «Да не подумает читатель...», «Из дальнейшего читатель увидит», «Могу заверить читателя», «Из всего изложенного в этом отделе читатель мог усмотреть», «После всего изложенного читателю должно быть ясно», «Вместе с тем читатель поймет» [11, с. 426, 313, 316, 399, 457]. Цей контакт із читачем-однотумцем, як і «зростання інформації» (термін Ю. Лотмана) [6]) та «впізнання» себе, своєї біографічної траєкторії в процесі автокомунікації забезпечує реалізацію двоскладової авторської настанови та психотерапевтичний ефект.

Таким чином, «Спогади» Овсянико-Куликовського являють собою мемуарно-автобіографічну концептуалізовану оповідь, підпорядковану цільовій авторській настанові. Ця оповідь поєднує риси документального, наукового та художнього наративу і розкриває світоглядне й наукове кредо автора. При цьому внутрішнім (можливо, частково підсвідомим) стрижнем «Спогадів» фактично стає процес автокреації ідеального вченого.

Список використаної літератури

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики. Исследования разных лет. Москва: Худож. лит., 1975. 504 с.
2. Вотьканич М. Автобіографічний нарратив як форма оприявлення авторської свідомості в прозі Михайла Гафії Трайсти // Діалог мов – діалог культур: Україна і світ: XI Міжнародна наукова Інтернет-конференція з україністики (29. Oktober – 01. November 2020). Munchen. 2020. С. 246–253.
3. Галич А. О. Портрет у мемуарному та біографічному дискурсах: семантика, структура, модифікації: монографія. Старобільськ: Вид-во ДЗ «Луганський нац. ун-т імені Тараса Шевченка», 2017. 449 с.
4. Женетт Ж. Повествовательный дискурс // Женетт Ж. Фигуры: [в 2-х томах]. Т. 2. Москва: Изд-во Сабашниковых, 1998. С. 60–280.

5. Качак Т. Художня репрезентація автобіографічної пам'яті у сучасній українській прозі // *Slavica Wratislaviensia. Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich*. Т. 173. Wrocław, 2021. С. 278–286. DOI: 10.19195/0137-1150.173.23 [accessed Apr 15 2024].
6. Лотман Ю. М. Автокомунікація: «Я» і «Другой» як адресати (О двух моделях коммуникации в системе культуры) // Лотман Ю. М. Семіосфера. Санкт-Петербург: Искусство–СПБ, 2000. С. 163–177.
7. Маслюченко Г. О. Художні мемуари та автобіографічна повість в українській літературі 90-х років ХХ століття: автореф. дис. ... канд. філол. наук. Дніпропетровськ, 2004. 20 с.
8. Мацевко-Бекерська Л. В. Когнітивні маркери художнього наративу // *Мова і культура*. 2020. № 22 (202). С. 148–156.
9. Мацевко-Бекерська Л. В. Українська мала проза кінця ХІХ – початку ХХ ст. у дзеркалі наратології. Львів: Сплайн, 2008. 334 с.
10. Михида С. П. Реконструкція психологічних портретів українських письменників кінця ХІХ–початку ХХ ст. на основі мегатексту: автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 2013. 40 с.
11. Овсянко -Куликовський Д. Н. Литературно -критические работы: в 2 т. / сост., примеч., подгот. текста И. Михайлова. Т. 2: Из «Истории русской интеллигенции». Воспоминания. Москва: Худож. лит., 1989. 526 с.
12. Папуша І. В. Modus ponens. Нариси з наратології. Тернопіль: Вид-во «Крок», 2013. 259 с.
13. Резніченко Ю. О. Поняття наративна модель у сучасному українському літературознавстві // *Дивослово*. 2020. № 1 (754). С. 34–39.
14. Рикер П. *Время и рассказ*. Т. 1. Москва; Санкт-Петербург: Университетская книга, 2000. 224 с.
15. Тюпа В. І. Осевая нарратологическая категория в исторической перспективе // *Studia Litterarum*. 2021. Т. 6. № 10. С. 10–31. DOI: 10.22455/2500-4247-2021-6-1-10-31
16. Черкашина Т. Ю. Українська мемуарно-автобіографічна проза ХХ ст.: жанрова, структурна та ідейно-художня еволюція: автореф. дис. ... д-ра філол. наук. Київ, 2015. 40 с.
17. Шмид В. Нарратология. Москва: Языки славянской культуры, 2003. 312 с.
18. Яворська О. Суб'єкт пам'яті та його наративні стратегії в мемуаристиці // *Проблеми гуманітарних наук. Серія «Філологія»*. 2015. Вип. 36. С. 213–221. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgn_fl_2015_36_22 (дата звернення: 11.03.2024) [in Ukrainian].
19. Smith S., Watson J. *Reading Autobiography. A Guide for Interpreting Life Narratives*. London; Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001. 296 p.
20. Brockmeier J., Carbaugh D. (eds.). *Narrative and Identity. Studies in Autobiography, Self and Culture*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2001. 314 p.

Надійшла до редакції 5 березня 2024 р.
Прийнята до друку 10 квітня 2024 р.

References

1. Bakhtin, M. M. (1975). *Questions of literature and aesthetics. Research from different years*. Moscow: Khudozh. lit., 1975. 504 p. [in Russian].
2. Votkanych, M. (2020). Autobiographical narrative as a form of manifestation of authorial consciousness in the prose of Mykhailo Hafia Traista. *Dialogue of languages – dialogue of cultures: Ukraine and the world: XI International Scientific Internet Conference on Ukrainian Studies (October 29 – November 01, 2020)*. Munchen., 246–253. [in Ukrainian]
3. Halych, A. (2017). *Portrait in the Memoirs and Biographical Discourse: semantic, structure, modification*. Starobilsk. 449 p. [in Ukrainian]
4. Genette, J. (1998). Narrative discourse. *Genette J. Figures*: [in 2 volumes]. Т. 2. Moscow: Sabashnikov Publishing House, 60–280. [in Russian]
5. Kachak, T. (2021). Artistic representation of autobiographical memory in modern Ukrainian prose. *Slavica Wratislaviensia. Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich*. Т. 173. Wrocław, 278–286. DOI: 10.19195/0137-1150.173.23 [in Ukrainian]
6. Lotman Yu. M. (2000). Autocommunication: “I” and “Other” as addressees (On two models of communication in the cultural system). *Lotman Yu. M. Semiosphere*. St. Petersburg: Art-SPB, 163–177. [in Russian]
7. Maslyuchenko, G. O. (2004). *Artistic memoirs and autobiographical novel in Ukrainian literature of the 90s of the 20th century*: Abstract ... Candidate of Philology Science. Dnipropetrovsk. 20 p. [in Ukrainian]
8. Matsevko-Bekerska, L.V. (2020). Cognitive markers of artistic narrative. *Language and culture*. No. 22 (202), 148–156. [in Ukrainian]
9. Matsevko-Bekerska, L. V. (2008). *Ukrainian small prose of the end of the 19th - beginning of the 20th centuries. in the mirror of narratology*. Lviv: Spline. 334 p. [in Ukrainian]
10. Mykhida, S.P. (2013). *Reconstruction of psychological portraits of Ukrainian writers of the late 19 – early 20th centuries based on megatext*: Abstract ... Dr. of Philology Science. Kyiv. 40 p. [in Ukrainian]
11. Ovsyaniko-Kulikovskiy, D.N. (1989). *Literary and critical works*: in 2 vol. / comp., notes, prepared. text by I. Mikhailov. Т. 2: From “The History of the Russian Intelligentsia.” Memories. Moscow: Khudozh. lit. 526 p. [in Russian].
12. Papusha, I. V. (2013). *Modus ponens. Essays on narratology*. Ternopil: "Krok" Publishing House. 259 p. [in Ukrainian]
13. Reznichenko, Yu. O. (2020). The concept of a narrative model in modern Ukrainian literary studies. *Dyvoslovo*. 2020. No. 1 (754), 34–39. [in Ukrainian]

14. Riker, P. (2000). *Time and story*. T. 1. Moscow; St. Petersburg: University Book. 224 p. [in Russian].
15. Tyupa, V. I. (2021). Axial narratological category in historical perspective. *Studia Litterarum*, T. 6, No. 10, 10–31. DOI: 10.22455/2500-4247-2021-6-1-10-31 [in Russian]
16. Cherkashina, T. Yu. (2015). *Ukrainian memoir-autobiographical prose of the 20th century: genre, structural and ideological-artistic evolution: Abstract ...* Dr. of Philology Science. Kyiv. 40 p. [in Ukrainian]
17. Schmid, V. (2003). *Narratology*. Moscow: Languages of Slavic Culture. 312 p. [in Russian]
18. Yavorska, O. (2015). The subject of memory and its narrative strategies in memoir. *Problems of Humanities. Series "Philology"*. Issue 36, 213–221. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgn_fl_2015_36_22 (date of application: 11.03.2024) [in Ukrainian]
19. Smith, S., Watson, J. (2001). *Reading Autobiography. A Guide for Interpreting Life Narratives*. London; Minneapolis: University of Minnesota Press. 296 p. [in English]
20. Brockmeier, J., Carbaugh, D. (eds.) (2001). *Narrative and Identity. Studies in Autobiography, Self and Culture*. Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 314 p. [in English]

Submitted March 5, 2024.

Accepted April 10, 2024.

Tatiana Shekhovtsova, Doctor of Philology, Professor of the Department of Slavonic Philology, V. N. Karazin Kharkiv National University (Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: shekhovt2@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-6270-6549>

Specifics of the Autobiographical Narrative in “Memoirs” of D. Ovsyaniko-Kulikovskiy

The article examines the memoir-autobiographical prose of D. Ovsyaniko-Kulikovskiy as an original example of nonfiction literature. The relevance of the work is due to the active study of the theory and history of memoir-biographical prose in domestic and foreign literary studies, as well as the intensive development of contemporary autobiography. The purpose of the study is to identify the specifics of the autobiographical narrative, the peculiarities of the author's self-identification and the construction of the narrator's life story. It is shown that an autobiographical narrative is constructed as a story for others and a story for oneself. Autobiographical memory contains elements of varying degrees of generalization. While maintaining psychophysical identity, the distance between the autocharacter and the narrator is constantly emphasized.

As the narrative develops, the narrator's features of a scientist become more and more pronounced, and the narrative shows signs of scientific discourse. "Memoirs" reveals such components of a scientific narrative as description, explanation, analogy, analysis, argumentation, categorization, classification, logical proof, and intertextuality. The supertask performed by the narrator is to characterize the history of his personal and scientific formation as a path to the acquisition of scientific truths and the methodological, basic, and ideological foundations of scientific activity. The narrative also has elements of artistry: complication of the narrative structure, violation of linearity, fictionalization of biographical stories, expressiveness and integrity of images, attention to detail, etc. "Memoirs" by D. Ovsyaniko-Kulikovskiy are a memoir-autobiographical conceptualized narrative subordinated to the author's targeted message. This story combines the features of documentary, scientific and fictional narrative and reveals the author's worldview and scientific credo. At the same time, the inner (perhaps subconscious) core of "Memoirs" actually becomes the process of autocreation of an ideal scientist, which becomes a source of inner satisfaction.

Key words: autobiography, narrative, narrator, autocharacter, introspection, psychological analysis, autobiographical memory.

DOI: 10.26565/2227-1864-2024-94-05
UDC 821.161.1

From Bestial to Human: Neo-Mythological Reinterpretations of the Image of Delilah in Russian Literature at the Turn of the 20th-21st Centuries

Natalja Šroma

Doctor of Philology,
Associated Professor of the Department of Russian and Slavic Studies, Faculty of Humanities;
University of Latvia;
Visvalža 4a, LV-1050, Riga, Latvia;
e-mail: natalja.sroma@lu.lv; <https://orcid.org/0000-0002-9872-6285>

The article examines one of the eternal images of the world culture in a diachronic aspect, namely the interpretation and reinterpretation of the image of Delilah in Russian literature, primarily in poetry, from the 19th century to the present day. The novelty of the article involves the introduction into the scientific context of a number of neo-mythological texts and the provided scholarly commentary, as well as the study of the poetics of the myth and neo-myth with an emphasis on the ethical aspect in the context of ideas of Dmitry Ovsyaniko-Kulikovskiy.

The relevance of the goal is connected with the opportunity to solve several interrelated scientific problems, since the functioning of mythological images and biblical stories, more precisely, the vector of conceptualization of their meanings, makes it possible not only to understand the specifics of the culture of perception, but also to evaluate the moral condition of society.

In the course of the study, the following trends in the reception of the plot were identified: a consistent shift in the interest of Russian authors from the character of Samson to Delilah, a change in the system of characters and methods of narration, a change in the modality of the image of Delilah, her transformation into a predominantly idyllic character. Particular attention in the article is paid to the political conceptualization of the image of Delilah, which is associated with the inclusion of the plot into the so-called barber text of Russian literature and culture.

The author of the article comes to the conclusion that the image of Delilah becomes conceptually dual in modern neo-mythological reinterpretations. The humanization of the image of Delilah, her evolution from bestial to human can be traced in love poetry. The refocusing of the authors' attention from Samson to Delilah in social poetry leads to an increase in her role in the eternal plot, turning her into a politically ideological killer. The conducted research may also be interesting in the aspect of gender studies, since the analyzed material gives grounds to consider the image of Delilah in modern Russian literature as one of the representations of the femme fatale.

Key words: Dmitry Ovsyaniko-Kulikovskiy, mythological image, biblical story, neomyth, "barber text", Delilah, Samson.

The appeal of the European culture to myth and, as a consequence, the establishment of neo-mythological consciousness as one of the main trends in the cultural mentality of the 20th-21st centuries explains and justifies the sustained scientific interest in the poetics of myth and neo-myth [6; 22]. Among the latest scientific projects, it is possible to highlight the series of scholarly conferences "Literature and Religion", held at the University of Latvia under the leadership of professor Ieva Kalniņa since 2005 [14; 15]. One of the conferences in the series (2017) was dedicated to three biblical couples – Samson and Delilah, Boaz and Ruth, Joseph and Potiphar's wife.

The functioning of the mythological images and plots, more precisely, the vector of conceptualization of their meanings, makes it possible not only to understand the specifics of the culture of perception, but also to evaluate the moral condition of society. Thus, trying to comprehend *everything strange, absurd, monstrous in myths, in religious beliefs, in cult rituals*, Dmitry Ovsyaniko-Kulikovskiy came to the idea of the progressive development of humanity, its movement *from immorality to morality, and in the general structure*

of the psyche and life – from bestial to human [16]. According to the scholar, *sacred prostitution*, a clear illustration of which is the biblical story of Samson and Delilah, can be attributed to the *bestial and monstrous* in ancient texts. Let's consider the plot, i.e. the conceptualization of artistic meanings in the context of Ovsyaniko-Kulikovskiy's idea.

The plot about Samson and Delilah is quite common in Russian literature and has existed in author's interpretations since the mid-19th century. The reception of the plot in a diachronic aspect makes it possible to identify some trends.

First of all, it should be noted the gradual **shift of interest of the Russian authors from the character of Samson to Delilah**. Until a certain time, the attention was indeed focused on the character of Samson, as evidenced by the titles of the works: *Samson* by Lev May (1840 and 1861) and Nikolai Yazykov (1846); *Samson* by Semyon Frug (1888) and Ivan Bunin (1903-1904), as well as *Samson in Chains* by Leonid Andreev (1915, 1923) [10;11] and *Samson of Nazareth* by Vladimir (Zeev) Jabotinsky (1927) [21; 23]. In modern texts the title *Samson and Delilah* predominates; the variant *Delilah* is also possible, but not *Samson*. The only identified exception was Alexander Leontyev's

poem *Samson in Peterhof*. In the poems without a title, Delilah appears in the first or second verse.

The changes in the title complex indicate **the changes in the character system**. The first works devoted to the legend are relatively small poems, the genre form of which does not imply a detailed narrative about the entire life of the legendary hero. The authors focused mainly on one episode – on a fallen and enslaved Samson who later takes revenge on his offenders. The poets pay special attention to the reasons for the protagonist's fall, and, as a result, all the texts contain the image of Delilah. In the poems by Leo Mey, Nikolai Yazykov, Semyon Frug and Ivan Bunin the image of Delilah is revealed in varying degrees of completeness, but everywhere Delilah acts as a plot function – she provokes the protagonist and leads him to death, she personifies the motif of the fall of the protagonist. As for the motivation of Delilah, the authors are not interested in it.

Delilah becomes an actor, a character, only in the 21st century. It can also be applied to the texts entitled *Samson and Delilah*. It is significant that in these texts Samson is depicted as a sleeping or falling asleep character, i.e. it is inactive Samson [7; 9]. In modern texts, Delilah is given a voice. Mark Berkolaiko's short story *Delilah* reconstructs the biblical story from Delilah's point of view. Although she is forced to submit to the elders of Gaza, she sincerely falls in love with Samson. Delilah cleanses him in both literal and figurative senses, makes his skin and soul tender. In the short story *Like a Flower at Dawn* (the title uses a quote from Delilah's aria), Lyudmila Petrushevskaya tells the story of a holiday romance between two young students. The author does not say their real names, but refers to them as Samson and Delilah. The narrator takes the internal psychological point of view of **the female character**, who, unlike the male character, never realizes that the fleeting connection was in fact their only true love in life.

The most significant changes in the reception of Delilah are associated with a **change in the modality of her image**. Both in the original legend and in the texts of the 19th and early 20th centuries, Delilah is the embodiment of carnal sin, the visualization of temptation, the hypostasis of the biblical Serpent. To solve this problem, the authors introduce into their texts an external description of the beautiful Delilah, of her *insidious beauty* (Leo Mei) (it should be noted that there is no description of Delilah's appearance in the Old Testament text). Most often, authors point to sparkling black eyes, pink lips, blush on her cheeks, lush bosom and, of course, the captivating, *voluptuous sound* (Nikolai Yazykov) of her voice. All these features are quite traditional; they are well-established signs of female beauty. At the same time, the poets use traditional high poetic vocabulary – not eyes, but *очи*, not cheeks, but *ланины*. By the beginning of the 20th century, the external image of Delilah had already been created in Russian literature, therefore, Ivan Bunin limits the presence of the unnamed Delilah in

the text with two metonymies: *не обольстит очей ни пурпур, ни виссон!* (Ivan Bunin). It is sufficient to hint at the image of a temptress and a harlot.

In neo-mythological texts of the late 19th and early 20th centuries, Delilah is a satirical image, evily ridiculing modern unspiritual, greedy women who are ready for any deception for the sake of profit. In Hieronymus Yasinsky's story *Dalida*, the biblical legend and the main female character are projected onto the modern situation. Dalida in Yasinsky's text is a young girl, Sonya, who seduced her boyfriend and, thereby, forced him to abandon his service to society and to get married. The motif of false beauty that is created with the help of cosmetics appears in the works: *Современные Далилы. / Также лживы, хоть и милы / (если смыть с их лиц белила) / Самсонов, ослепив красотой, терзают, / Кошелечки их истощают, / А порой в острогах губят, / Потому что роскошь любят* [20, p.32]; *В кухню женского обмана / Поспешиай, Самсон с Далилой! / Здесь из зорь творят румяна, / Из снегов творят белила...* [4, p. 64].

In modern literature, the satirical interpretation of the character almost completely disappears; on the contrary, Delilah becomes predominantly an idyllic character, the embodiment of an unattainable ideal love, for the sake of which the lyrical subject is ready to do anything – to get tormented, betrayed and tortured. In these works, Samson is not present, his place is taken by a lyrical subject: *Не кричи об убийцах, идущих с рассветом, / Этот глиняный дом даже богу неведом, / только запах, любимая, нас предает – / запах твой сумасшедший прекрасный... / Далила, ай, Далила, ты все еще любишь меня?* [19]; *Ни за какие кадильца / не отдал бы нежных наград, / лишь бы эта ходила / в мой вертоград* [2].

For the sake of Delilah's love, the lyrical subject is ready to exchange fate with Samson: *Пока Далила пела, я мечтал – / Самсон дождался всех своих мечтаний. / Я букву «к» ненужную сорвал / И обменял на «м» его страданий.* The author exploits his real name, Saxon, and includes it in the language game and in the context of ancient history. The motive of substitution becomes the leitmotif: the betrayal and torture become grace, the synonyms of love, and Delilah's refusal to betray the protagonist, i.e. her refusal to love him, is regarded as a sin: *Очнись, очнись! Неужто и предать / Меня не хочешь ты? ... / Но ты поешь, и стража не идет, / И пытку все никак не начинают* [18]. In Maria Petrovykh's poem *The Wind Howls, the Wind Whistles* the love story appears in the form of a love triangle, where the lyrical female subject loses to Delilah, for whom a man in love is ready to die: *Я глазам не верю – ты ли, / Погруженный в сон, / Преклонившийся к Далиле / Гибнущий Самсон. / То ль к Далиле, то ль к могиле, / Только не ко мне* [17].

It should be noted that poets easily pair Delilah with Cleopatra, Helen of Troy, and the Persian princess of Stepan Razin, and, as a result, the image can be interpreted as one of the incarnations of the *femme fatale* archetype: *Обернется легендой когда-нибудь позже / эта ночь – через тысячелетье. / От*

пчелиного жала до нильського ила / только
капелька яда да гибель светила, / да **рождение**
мира от пары собак. / Как зовут тебя,
женщина? Помню: Далила. / Я забыл, почему я
назвал тебя так. / Ворота отворила и кровь
отворила, / отравила, оплакала, похоронила; /
слышишь – ждут на пороге, клинками звеня. /
Кто – там? Греки? Волхвы ли с дарами? /
Далила, ай, Далила, ты все еще любишь меня?
[19]. In Lydia Grigorieva's poem [7], Delilah, who
secretly from Samson carries a baby hidden in a
basket to the river, is paradoxically, achronically
projected onto Moses' mother, Jochebed.

The most important change in the interpretation
of the image of Delilah is due to the fact that in the
modern works **the image of Delilah and her**
opposition to Samson acquires ideological
meanings and political connotations. On the one
hand, it brings us back to the original biblical story.
In the *Book of Judges*, the reason for Samson's fall
was the love for a woman of a hostile tribe, for a
Gentile. On the other hand, the politicization of the
image of Delilah is associated with the inclusion of
the plot in the so-called barber text of Russian
literature and culture [3].

In the poem *Didn't you know, eh, Delilah?*
Arkady Zastyrets refuses to justify the deeds of
Delilah by the idea of the revenge on the tyrant, the
enslaver-Gentile. The poet states that it is
unacceptable to justify violence with any noble idea,
for instance, the idea of the national liberation: *Да*
разве ты не знала, а, Далила? – / Что стоит
дать на йоту слабины, / И сразу утвердится в
праве сила, / Ремни горазда резать из спины? /
Да разве твой народ сложен иначе? / ... такую
же он прячет / Бесправедность на дне или в
огне... / И может, может собственных
тиранов / Любой язык, не мучаясь, рождать!
[24].

Delilah turns out to be able to personify
different political forces at different historical
periods of the Soviet Union and Russia. Thus, in
Yuri Sidorin's long poem *The Good Vampire*,
behind the bloody story of the confrontation
between the vampire Samson and the vampire
Delilah, the author hides the history of the October
Revolution of 1917: *Далилу царицей своею /*
Признал вампиров народ слепощарый / И
преклонился рабски перед нею, / Решил Самсону
волосы повырвать / И казнь придумать ему,
лиходею. / Какой лишь день бы для этого
выбрать? / Октябрь. Двадцать пятое [8, p.84].
In the poem by Gennady Kanevsky *here come ivan*
and danila there is a hint of the period of the civil
war: *удалилы есть предписание / от её*
сородичей серых / от когорты левых эсеров / да
от их крыла боевого – / чтоб глядеть на
волосы в оба ... / и отрезать волос солдата [9].
In Marina Kudimova's poem *The Echelon* Dalila
personifies the totalitarian Stalinist regime with its
total lack of freedom and general leveling:
Сформировали по этапу / Национальный эшелон, /
И – не без бреда, не без храпу – / С устатку

спит народ-Самсон. / Что за дебая Далила, / Не
ошибься на волосок, / **Одной машинкой всех**
обрела / На разный срок, на разный срок? [12]. In
the poem by Alexei Alexandrov, the first verse alludes
to the political situation of 1968, the Prague Spring:
Эпоха с человеческим лицом. / Поскрипывая
бритвою, Далила / В цирюльне над клиентом
гоношит. [1]. Alexander Leontyev's poem *Samson in*
Peterhof discusses the modern Russia, where Delilah
falls into the context of far-right political forces: **Про**
руки мы знаем того брадобрея. / Пусть
стриженный, бритый – какая ж тут сила! – /
Вовсю фонтанирует. Что им Далила. /
Скинхеды повсюду млада [13].

Special attention should be paid to the fact that in
the poems of Kudimova, Aleksandrov and Leontyev,
Dalila does not cut hair, but shaves hair or a beard
(although in the original legend she did not cut
Samson's hair herself). This transformation of the plot
is explained by an allusion in Leontyev's poem – **Про**
руки мы знаем того брадобрея; in Osip
Mandelstam's poem *Ariost – В Европе холодно. В*
Италии темно. Власть отвратительна как руки
брадобрея.

Mandelstam personalized the state power in the
image of a tyrant barber. It is possible for the poet to
transfer the image of a barber from the sphere of
everyday life, from the service sector, to the sphere of
power and violence against the individual because of the
preceding context of Russian literature and culture,
where the so-called barber text has been developed:
What brings barbers closer to executioners is their
toolkit: razors and scissors, which easily become
murder weapons. The tradition in paganism of
sacrificing hair makes it possible to compare the
profession of a barber with the functions of a priest.
Samson can be considered the first in the history of
culture to experience the power of “barber-art”. The
barber's manipulation acquires the meaning of murder
[3], so in all political interpretations of the image,
Delilah becomes a barber-murderer.

Therefore, nowadays, without a doubt, for the
Russian cultural consciousness the plot of Samson and
Delilah is universal, eternal, it is endlessly repeated and
reproduced, generating more and more new meanings.
In Nikolai Rudkovsky's play *The God of Tickling*, the
personal story of two young people Ilya and Eva is told
in 14 scenes as a neo-mythological version of eternal
plots and images – *Little Red Riding Hood, Sinbad the*
Sailor, Little Match Girl, Thumbelina, Massacre of the
Innocents, Arabian Nights, Cinderella, Tom Thumb,
Abraham and Sarah, The Good News, Pinocchio,
Samson and Delilah, Garden of Gethsemane,
Bluebeard. In Sveta Litvak's conceptualist poem
Famous People, along with Sylvester Stallone,
Giovanni Boccaccio, Osama bin Laden and 120 other
famous characters, there are also Samson and Delilah.
As stated in the poem by Elena Elagina *И снова*
Самсон и Далила / навеки сплелись в темноте [5].

In modern neo-mythological reinterpretations, the
image of Delilah is conceptually dual. The love poetry
traces the implementation of Dmitry Ovsyaniko-
Kulikovsky's idea – the development, the movement of

the image of Delilah from bestial to human. However, the humanization of the image affects only the sphere of gender relations, where Delilah is now given both a voice and the right to the destiny. The re-emphasis on Delilah also occurs in social

poetry, but here it creates the opposite effect – it highlights Delilah's bestial essence, strengthening her role in the eternal plot to the level of a politically ideological murderer.

References

1. Aleksandrov, A. (2014 May). "An era with a human face..." Volga. <https://magazines.gorky.media/volga/2014/5/vesna-zanaveshena-tyulem-8230.html>
2. Bobishev, D. (2005 April). "Episode". Novij mir. https://imwerden.de/pdf/novy_mir_2005_04__ocr.pdf
3. Buhks, N. (2008). "Barber Code" in Russian Culture of the 20th Century". Interpretation and Avant-garde: Collection of Scholarly Articles. Edited by Igor Loschilov. Novosibirsk: Printing House of Novosibirsk State Pedagogical University. <https://raspopin.den-za-dnem.ru/pic-00004/2021-pdf/Inter-avangard.pdf>
4. Cvetayeva, M. (1922). The Maiden Tsar. Moscow: State Printing House. P.64.
5. Elagina, E. (2009). Within Sight. Saint-Peterburg: Zvezda.
6. "Eternal" Plots and Images in Literature and Art of Russian Modernism, (2015). Edited by Andrey Toporkov. Moscow: Indrik.
7. Grigorjeva, L. (2007 September). "Samson and Dalilah". Zvezda. P. 73.
8. Ilyushin, A. (2009 March). "Two Long Poems by Yu. F. Sidorin ("Michele Trivolis" and "The Good Vampire")". Humanities research in Eastern Siberia and the Far East. Pp. 74 – 85.
9. Kanevskij, G. (2014 Nr 43). "here come ivan and danila..." Novij bereg. <https://magazines.gorky.media/bereg/2014/43/stihotvoreniya-186.html>
10. Ken, L. (2008). "Samson in Chains" by Leonid Andreev: From Concept and Variants to Text". Proceedings of the St. Petersburg State Institute of Culture. Pp. 29 – 43.
11. Kozanogin, S. (2011). "Interpretations of the Image of Samson from the "Book of Judges" in Russian Literature of the XIX - Beginning of the XX century". Materials (Izvestiya) of the Volgograd State Pedagogical University. Pp. 105 -108.
12. Kudimova, M. (2011). "The Echelon". The Turn. Novosibirsk. Poetry library of the magazine "Siberian Lights".
13. Leontjev, A. (2012 February). "Samson in Peterhof". Novij mir. https://magazines.gorky.media/novyi_mi/2012/2/molochnyj-brat.html
14. Literature and Religion. A Collection of Scientific Papers, (2010). Edited by Ieva Kalniņa. Riga: Jauna Daugava.
15. Literature and Religion. A Collection of Scientific Papers. Saints and Sinners (2018). Edited by Ieva Kalniņa. Riga: Academic Press of the University of Latvia.
16. Ovsyaniko-Kulikovskiy, Dm. (1989). Literary Critical Works. In 2 volumes. Vol. 2. From the "History of the Russian Intelligentsia". Memories. Moscow: Khudozhestvennaya literatura.
17. Petrovykh, M. (1955). "The wind howls, the wind whistles...". <https://libverse.ru/petrovuh/veter-voyet-veter-svishchet.html>
18. Sakson, L. (1999). Sakson and Dalilah. <http://leonid-sakson.com/index.php/poeziya>
19. Shirayayev, A. (2008 March). "At the Entrance of the Harbor". Deti Ra. <https://reading-hall.ru/publication.php?id=286>
20. Stepanov, N. / Klementc, N. (1901). A Little Bit of Everything. Moskow: Printing House of G. Lissner & A. Geshej. P. 32.
21. Vassilyeva, E. (2007). "The Body Language in "Samson Nazorei" by V. Zhabotinsky". Proceedings of the Sefer Center. Scholarly Conferences in Jewish Studies. Part III. Pp. 248 – 258.
22. Voyvodich, Y. (2021). Neo-Mythologism in Contemporary Russian Prose. Moscow: Flinta.
23. Weisskopf, M. (2008). "Road to Gaza: Vladimir Zhabotinsky and the Search for Plot in the Theory and Practice of the Russian Avant-garde". Interpretation and Avant-garde. Edited by Igor Loschilov. Novosibirsk: Printing House of Novosibirsk State Pedagogical University. <https://raspopin.den-za-dnem.ru/pic-00004/2021-pdf/Inter-avangard.pdf>
24. Zastyrets, A. (1999, 2003). "Didn't you know, eh, Delilah?" Anthology of modern Ural poetry. Chelyabinsk: Printing House "Fond Galereya". Vol. 2 (1997 – 2003).

Надійшла до редакції 14 березня 2024 р.

Прийнята до друку 15 квітня 2024 р.

Submitted March 14, 2024.

Accepted April 15, 2024.

Наталя Шрома, доктор філології, асоційований професор відділення русистики і славистики факультету гуманітарних наук, Латвійський університет (вул. Вісвалжа 4 а, Латвія, Рига); e-mail: natalja.sroma@lu.lv; <https://orcid.org/0000-0002-9872-6285>

«Від звіриного до людського»: неоміфологічні реінтерпретації образу Даліли в російській літературі межі ХХ–ХХІ століть

У статті в діахронічному аспекті розглядається один із вічних образів світової культури, а саме інтерпретація та реінтерпретація образу Далили в російській літературі, перш за все, в поезії, починаючи з 19 століття і до наших днів. Новаторство статті пов'язане із запровадженням у науковий контекст цілої низки неоміфологічних текстів та їх коментування, а також вивченням поетики міфу та неоміфу з акцентом на етичному аспекті у руслі ідей Дмитра Овсянко-Куликовського.

Актуальність поставленої мети пов'язана з можливістю вирішити кілька взаємопов'язаних наукових завдань, оскільки функціонування міфологічних образів та біблійних сюжетів, а саме вектор концептуалізації їх смислів, не тільки дає змогу зрозуміти специфіку культури сприйняття, але й дозволяє судити про моральний стан суспільства.

У ході проведеного дослідження були виявлені наступні тренди в рецепції сюжету: послідовне зміщення інтересу російських авторів з фігури Самсона до Даліли, зміна в системі персонажів та способу нарації, зміна модальності образу Даліли, її трансформація у переважно ідилічну героїню. Особливу увагу в статті приділено політичній концептуалізації образу Даліли, що пов'язано з включенням сюжету в так званий перукарський текст російської літератури та культури.

Автор статті дійшов висновку, що у сучасних неоміфологічних реінтерпретаціях образ Далили стає концептуально двоїтим. У любовній ліриці простежується гуманізація образу Далили, її еволюція від звіриного до людського. У соціальній поезії переакцентування уваги авторів із Самсона на Далілу призводить до посилення її ролі у вічному сюжеті, перетворенню на політично ідейну вбивцю. Проведене дослідження може бути також цікавим і в аспекті гендерних досліджень, оскільки залучений матеріал дає підставу розглядати образ Далили в сучасній російській літературі як одну з репрезентацій фатальної жінки.

Ключові слова: Д. Овсянко-Куликовський, міфологічний образ, біблійний сюжет, неоміф, «перукарський текст», Даліла, Самсон.

Мовознавство

DOI: 10.26565/2227-1864-2024-94-06
УДК 81'367.333:81-119(477.54)

Теорія другорядних членів речення в синтаксичних дослідженнях Д. М. Овсянико-Куликовського та її практичне застосування

Ганна Анютіна

*старший викладач закладу вищої освіти,
кафедри загального та прикладного мовознавства філологічного факультету;
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна;
e-mail: anutina.anna.112@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8604-1644>*

Великий внесок у розвиток поглядів на питання синтаксису речення належить видатному вченому Харківської лінгвістичної школи Д. М. Овсянико-Куликовському, зокрема поглядів на такі проблеми, як структура простого речення, засоби вираження кожного члена речення та його синтаксичні зв'язки. Метою даної статті є проаналізувати класифікацію другорядних членів речення, зокрема додатків, запропоновану Д. М. Овсянико-Куликовським, вплив його дослідження на сучасні синтаксичні теорії та запропонувати критерії виявлення наявності об'єктних відношень між дієсловом та його прямим додатком.

Розподіляючи всі члени речення на головні та другорядні, Д. М. Овсянико-Куликовський аналізує провідну форму вираження кожного з них. В описі додатків наводяться семантичні функції непрямих відмінків. Вивчаючи керування у сполученнях, він виділяє зв'язок, обумовлений лексичним значенням дієслова, граматичним значенням дієслова, а також слабо зв'язані форми, та звані «фіктивні» додатки, або «додатки-обставини». Аналіз лексико-семантичного наповнення речення з метою визначення другорядних членів речення робить синтаксичні дослідження Д. М. Овсянико-Куликовського актуальними і в наш час. Відношення між дієсловом та його об'єктом є дуже важливими для розуміння змісту речення, при цьому особливу роль відіграє конструкція з прямим додатком. Дослідження проблеми взаємозв'язку та взаємодії семантики та структури об'єктного словосполучення було спрямовано на поетапний аналіз граматичної структури словосполучення, семантики його компонентів, семантики словосполучення в цілому з метою побудовання моделей словосполучень. При цьому були виділені: 1) невідповідність між синтаксичним характером явища та морфологічним засобом його вираження, оскільки вказівки на відмінкову форму виявилось недостатньо для формальної класифікації об'єктних відношень; 2) невідповідність обсягів понять, оскільки у кожному випадку не передбачається сукупність всіх значень відмінку при будь-якому лексичному наповненні.

Ключові слова: одиниця синтаксису, головні члени речення, другорядні члени речення, додаток, семантична функція, лексичне значення, граматичне значення.

Проблема розмежування другорядних членів речення досліджувалась багатьма вченими, такими, як О. Потебня [14], Д. М. Овсянико-Куликовський [12], Л. Булаховський [2], Ф. Буслаєв [3], А. Загітко [7], І. Вихованець [4], Н. Іваницька [8], К. Шульжук [15], але досі не існує єдиної точки зору на розмежування другорядних членів речення, в зв'язку з чим дослідження у цій сфері є досить актуальним. Метою даної статті є проаналізувати класифікацію другорядних членів речення, зокрема додатків, запропоновану Д. М. Овсянико-Куликовським, вплив його дослідження на сучасні синтаксичні теорії та запропонувати критерії виявлення наявності об'єктних відношень між дієсловом та його прямим додатком.

Сучасні синтаксичні теорії характеризуються розмежуванням на аспекти досліджень одиниць синтаксису, а саме формальної будови і семантичної структури речення [13]. Ці аспекти пов'язані з формальною та семантичною структурою речення на мовному рівні його організації, а також комунікативного рівня у сфері мовлення. В сучасних дослідженнях синтаксису речення згадані рівні організації речення розглядаються як відносно самостійні, певною мірою незалежні один від одного [10; 11]. Таке диференційоване уявлення про речення дає змогу краще усвідомити його граматичну природу та аналізувати цю одиницю синтаксису як багатоаспектне явище [9, с. 353].

У порівнянні з цим, традиційні погляди на речення та його синтаксичну структуру базувались

на тому, що воно має ознаки, які одночасно визначають його зміст і форму, тобто й члени речення виділялись за формальними і змістовими ознаками. Кожному члену речення ставився у відповідність певний комплекс ознак, які розглядались як такі, що взаємно передбачають одна одну. Внаслідок цього виникали дискусії щодо виділення тих чи тих членів речення, оскільки реальна дійсність не відповідала наявним уявленням, що вимагало при аналізі орієнтуватись або на формальні, або на змістовні ознаки. Це стосувалось, перш за все, розподілу членів речення на головні та другорядні за комплексом ознак, а також визначення другорядних членів речення, для чого теж використовувався комплекс ознак різної природи, формальних і семантичних, які застосовувались одночасно. Підходи різних вчених щодо складу цих комплексів та значущості кожної ознаки відрізнялись, що й було причиною розбіжностей у визначенні тих чи тих другорядних членів речення [6].

Великий внесок у розвиток поглядів на питання синтаксису речення належить видатному вченому Д. М. Овсянико-Куликовському, лінгвістичні інтереси якого були пов'язані як з загальними проблемами порівняльного мовознавства (мова та мислення) [5], так і з питаннями розвитку та будови синтаксичної структури російської мови. Він визначає синтаксис як «частину граматики, яка займається вивченням використання слів та їх сполучень в процесах мовлення-мислення» (переклад наш. – Г. Анютіна) [12, с. 1]. В цілому, багато уваги у дослідженнях Д. М. Овсянико-Куликовського приділено проблемі синтаксичного вживання слів, або синтаксичних форм («частин речення»), що є втіленням певного змісту. Синтаксичне використання слів він розглядає як «мовленнєво-мисленнєвий процес (мовленнєво-мисленнєва робота) перетворення слів в синтаксичну форму, тобто в частину речення» (переклад наш. – Г. Анютіна) [12, с. 6]. Враховуючи це, можна вважати Д. М. Овсянико-Куликовського одним з тих дослідників, які заклали основи сучасних поглядів на синтаксичні одиниці як одиниці багатоаспектні, що являють собою єдність формальної і змістової організації.

Речення у всій їх структурній різноманітності повинні членуватися на певну обмежену кількість елементарних структурних синтаксичних одиниць. Як будь-яка значуща структурна одиниця, елементарна структурна одиниця повинна мати специфічні формальні особливості (план вираження) і повинна бути носієм граматичного значення (план змісту). Провідним моментом встановлення тотожності синтаксичних одиниць є функціональна єдність. Синтаксичною одиницею, яка має цю ознаку, можна вважати член речення.

При цьому, член речення є мінімальною синтаксичною одиницею, яку можливо виділити

в результаті сегментації речення, тобто член речення не може бути підданий подальшому розподілу на синтаксичному рівні. Член речення має двосторонній характер. Змістом члена речення є його синтаксичне значення, яке зазвичай називають синтаксичною функцією. Реалізація змісту здійснюється через форму. За концепцією Д. М. Овсянико-Куликовського, «...синтаксичні форми – це особлива робота мислення, яка здійснюється автоматично у підсвідомій сфері недалеко від порогу свідомості, спрямована на граматичні форми слів і безумовно необхідна для того, щоб те, що є даним у свідомості, могло перетворитися в акт мовлення-мислення» (переклад наш. – Г. Анютіна) [12, с. 7]. Ця думка Д. М. Овсянико-Куликовського, яка вказує на тісний зв'язок синтаксичних категорій та мислення, підтверджується існуванням значної кількості спільних членів речення у різних мовах. Система членів речення з притаманними їм синтаксичними значеннями відображає відносини об'єктивного світу. У зв'язку з загальнолюдським характером мислення система мовних одиниць синтаксичного рівня є значною мірою загальною для різних мов.

У своїх студіях Д. М. Овсянико-Куликовський детально описує структуру простого речення і засоби вираження кожного члена речення та його синтаксичні зв'язки. Він за традицією розподіляє всі члени речення на головні та другорядні та обґрунтовує провідну форму вираження кожного з них, виходячи із значень предмета, атрибута, обставини. Описуючи означення, прикладку, додаток та обставину, він враховує всі морфологічні засоби вираження цих «частин речення», які тільки існують у мові, при цьому вказуються як форми, так і їх «матеріальне значення». З одного боку, Д. М. Овсянико Куликовський визначає другорядні члени речення на формальній основі. Так, додаток – це керовані іменники у непрямих відмінках. З іншого боку, дослідник виходить за межі формально-граматичного підходу, розглядаючи другорядні члени речення не лише як синтаксичні форми, а й як форми, в яких втілений певний зміст. Таким чином, додаток – це не просто керована іменикова форма, це «частина речення, що позначає у формі іменника предмет (об'єкт)» (переклад наш. – Г. Анютіна) [12, с. 55], тобто синтаксичному значенню відмінкової форми повинно відповідати значення об'єкта. В описі додатків наводяться семантичні функції непрямих відмінків. При аналізі керування у сполученнях дослідник виділяє зв'язок, обумовлений лексичним значенням дієслова, граматичним значенням дієслова, а також слабко зв'язані форми, які він називає «фіктивними» додатками, або «додатками-обставинами». Таке виділення «пром'яжного різновиду» другорядних членів речення є своєрідним компромісом між логіко-граматичними та формально-граматичними поглядами.

Характеризуючи «фіктивні додатки» Д. М. Овсянико-Куликовський наводить відмінкові форми, якими вони представлені, а також значення таких відмінкових форм, як знахідний кількості,

знахідний часу, родовий дати, орудний часу, орудний місця тощо [12, с. 236], тобто це вже не значення об'єкта. Іншими словами, деякі лексичні одиниці, які знаходяться у позиції керованої словоформи, не мають значення об'єкта, а виражають значення обставини і тому не можуть вважатися додатками у повному сенсі цього слова. Простежуючи невідповідність між формою і змістом «фіктивних додатків», дослідник наводить приклади, які демонструють, що в позиції аналізованого члена речення знаходиться словоформа, лексичне значення якої є значенням обставини (зокрема, обставини часу), або це абстрактний іменник, який не має предмета своїм денотатом. Порівнюючи «фіктивні» та типові додатки Д. М. Овсянико-Куликовський зауважує, що типові додатки безпосередньо керуються дієсловом, та залежать від його лексичного значення. Відповідно, додатками можна вважати члени речення, які вживаються з лексемами, значення яких вимагає обов'язкової присутності об'єкта (*читаю книгу*). «Фіктивні» додатки вживаються з лексемами, для яких позиція об'єкта є необов'язковою (*жити, вмерти, спати*) [12, с. 257]. Тобто, виділяється фактор, який можна визначити як лексико-граматичні властивості поєднаних словоформ. В результаті представлена одна з тих класифікацій, які у сучасній лінгвістиці трактуються як структурно-семантичні. Його синтаксичні спостереження щодо змісту речення і його формальної будови підготували зміни в уявленнях про речення і визначили сучасний напрямок розвитку синтаксичної теорії.

Відношення між дієсловом та його об'єктом є дуже важливими для розуміння змісту речення, при цьому особливу роль відіграє конструкція з прямим додатком. Підкреслюючи важливість такої конструкції, деякі лінгвісти пропонують вважати прямий додаток третім головним членом речення. В зв'язку з цим виявлення наявності об'єктних відношень між дієсловом та його прямим додатком має практичний інтерес. Конкретний аналіз тих типів прямого додатку, які можливо виявити в різних за структурою конструкціях мови, повинен проводитись з урахуванням всіх факторів, що обумовлюють як структурні, так і семантичні риси даного елемента конструкції [1, с. 139].

Дослідження проблеми взаємозв'язку та взаємодії семантики та структури об'єктного словосполучення у нашому випадку було спрямовано на поетапний аналіз граматичної структури словосполучення, семантики його компонентів, семантики словосполучення в цілому з метою побудування моделей словосполучень. Із науково-технічних текстів були обрані та проаналізовані об'єктні словосполучення, після чого була зроблена спроба виділити основні конструкції із значенням об'єктності. Однак виявилось, що використання однієї із таких конструкцій не завжди означає, що у словосполученні, яке має

таку конструкцію, наявний об'єктний зв'язок. Так, словосполучення із прямим додатком можуть виражати кількісно-часові, кількісно-просторові та власне кількісні відношення. Іменники в таких словосполученнях зазвичай називають період часу, міру простору або одиниці ваги та вартості, наприклад *пережити зиму, хворіти весь рік, пробігти кілометр, важити тону*. Деякі дієслова, комбінуючись з різними за семантикою іменниками, можуть утворювати як об'єктні словосполучення, так і словосполучення, в яких немає об'єктних відношень, наприклад *скласти уявлення / сутність* (словосполучення, які не є об'єктними) та *скласти схему / таблицю / доповідь* (словосполучення з об'єктним значенням). При цьому були виділені наступні невідповідності: 1) синтаксичний характер явища може відрізнятися від морфологічного засобу його вираження, оскільки для формальної кваліфікації об'єктних відношень виявилось недостатнім визначити відмінкову форму; 2) сукупність всіх значень відмінку при будь-якому лексичному наповненні не спостерігається у кожному випадку, тобто можна говорити про невідповідність обсягів понять.

Серед об'єктних словосполучень української мови можна виділити окрему групу конструкцій, які мають структуру «дієслово + додаток», але в яких відсутні об'єктні відношення. Серед подібних конструкцій можна виділити: 1) словосполучення з єдиним злитим значенням, наприклад: *покласти край, носити характер, носити відбиток*;

2) словосполучення, до складу яких входять дієслова із значенням «бути», наприклад *бути автором розробки, бути прихильником, бути невдачею, слугувати базою, стати частиною*;

3) сталі словосполучення, характерні для наукового стилю, наприклад *заслужувати уваги / вивчення / розгляду*. В цьому випадку один і той самий немовний факт може мати подвійну репрезентацію у мові і може бути виражений як об'єктним, так і безоб'єктним способом [1, 140], наприклад, *зробити аналіз = проаналізувати, зробити помилку = помилитися, справити вплив = вплинути, дати пояснення = пояснити, дати позначення = позначити*;

4) Словосполучення, до складу яких входять дієслова із значенням «володіння», оскільки вони не мають спрямованості на об'єкт, тобто їх теж не можна віднести до категорії об'єктних, наприклад *містити речовини / суміші, мати можливості / недоліки / особливості / вигляд / справу / значення / перевагу*;

5) словосполучення, до складу яких входять дієслова із значенням «підданий впливу, змінюванню», які теж не мають значення спрямованості на об'єкт, наприклад *відчувати нестачу / зацікавленість, відповідати значенню / вимогам / рівню / умовам, зазнати поразки / невдачі*.

Отже, аналіз лексико-семантичного наповнення речення з метою визначення другорядних членів речення робить синтаксичні дослідження Д. М. Овсянико-Куликовського актуальними і в наш час. Зокрема, розглянувши об'єктні

словосполучення, які є характерними для мови науково-технічної літератури, можна зазначити, що, хоча їх форма схожа на форму об'єктного словосполучення, в реченні вони найчастіше виступають у ролі складеного присудка. Їх характерною рисою є наявність частково десемантизованих дієслів, що виступають в якості стройового компонента словосполучення, та зосередження семантичної інформації в

іменнику. Аналізуючи такі дієслівні словосполучення, треба відзначити їх вибірковий характер та специфіку функціонування. Деякі з них, які можуть бути нетиповими для інших стилів, у науковому стилі вживаються дуже часто, при цьому вони виявляють структурну і семантико-синтаксичну різноманітність. Найбільш характерною є тенденція до десемантизації дієслів, які загалом мають семантично ослаблене значення.

Список використаної літератури

1. Аніотіна Г. А. Аналіз семантики дієслівного компонента об'єктних словосполучень у світлі концепції О. Потебні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. Вип. 77. С. 138–140
2. Булаховський Л. Синтаксис (зв'язки) другорядних членів речення. Відмінкова залежність (керування). Безпосереднє (безприменникове) керування. Київ: Рад. школа, 1959. 33 с.
3. Буслав Ф. И. Историческая грамматика русского языка. Синтаксис. Москва, 1881. 248 с.
4. Вихованець І. Р. Грамматика української мови: синтаксис. Київ: Либідь, 1993. 365 с.
5. Дабло Л. Г. Наукова спадщина Дмитра Овсянико-Куликовського: культурологічні виміри. Київ: Ліра-К, 2020. 154 с.
6. Завальнюк І. Другорядні члени речення як поширивачі структурної основи речення: критерії та прийоми розмежування неморфологізованих форм. *Філологічний дискурс*. 2020. Вип. 10. С. 228–238
7. Загнітко А. П. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
8. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. Київ: Вища школа, 1986. 168 с.
9. Ломакович С. В. Зміст речення і його формальна будова в синтаксичних працях Д. М. Овсянико-Куликовського. *Вісник Харківського університету. Серія «Філологія»*. Харків: Око, 1998. № 411. С. 353–358
10. Мариненко І. О. Синтаксис української мови (з правилами пунктуації). Київ, 2021. 279 с.
11. Межов О. Г. Синтаксис української мови. Луцьк: Надстир'я, 2021. 268 с.
12. Овсянико-Куликовский Д. М. Синтаксис русского языка. Изд. 2-е. СПб, 1912. С. 1–240
13. Островська Л. Теоретичні проблеми синтаксису сучасної української мови: навчальний посібник. Миколаїв: ЧНУ ім. Петра Могили, 2022. 240 с.
14. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: В 4 т. Т. 1–2. Москва: Учпедгиз, 1958. Т. 1–2. 536 с.
15. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ: Академія, 2004. 406 с.

Надійшла до редакції 14 березня 2024 р.

Прийнята до друку 15 квітня 2024 р.

References

1. Aniotina, H. (2017). Semantic analysis of object phrases verbal component in the light of O. Potebnia's conception. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Philology"*. Kharkiv: V. N. Karazin KNU. Issue 77. P. 138–140 [in Ukrainian]
2. Bulakhovskiy, L. (1959). Syntax (connections) of the sentence secondary parts. Case dependence (government). Direct (non-prepositional) government. Kyiv: Rad. Shkola. 408 p. [in Ukrainian]
3. Buslaev, F. (1881). Historic grammar of the Russian language. Syntax. Moscow. 248 p. [in Russian]
4. Vykhovanets, I. (1993). A grammar of the Ukrainian language: Syntax. Kyiv: Lybid. 365 p. [in Ukrainian]
5. Dablo, L. (2020). Dmytro Ovsianyko-Kulykovskiy's scientific inheritance: cultural dimensions. Kyiv: Lira-K. 154 p. [in Ukrainian]
6. Zavalniuk, I. (2020). The secondary parts of the sentence as extenders of the sentence structure base: criteria and means of differentiating non-morphological forms. *Philological Discourse*. Issue 10. P. 228–238 [in Ukrainian]
7. Zahnitko, A. (2009). Ukrainian syntax: theoretical and applied aspect. Donetsk. 137 p. [in Ukrainian]
8. Ivanytska, N. (1986). Two-member sentence in the Ukrainian language. Kyiv: Vyshcha shkola. 168 p. [in Ukrainian]
9. Lomakovych, S. (1998). The meaning of the sentence and its formal structure. *Visnyk of Kharkiv University. Series "Philology"*. Kharkiv: Oko. Issue 411. P. 353–358 [in Ukrainian]
10. Marynenko, I. Syntax of the Ukrainian language (with rules of punctuation). Kyiv. 279 p. [in Ukrainian]
11. Mezhov, O. (2021). Syntax of the Ukrainian language. Lutsk: Nadstyria. 268 p. [in Ukrainian]
12. Ovsianyko-Kulykovskiy, D. (1912). Syntax of the Russian language. Ed 2. SPb. P. 1–240 [in Russian]
13. Ostovska, L. (2022). Theoretical problems of syntax of the modern Ukrainian language. Mykolaiv: Petro Mohyla ChNU. 240 p. [in Ukrainian]
14. Potebnia, A. (1958). From notes on Russian grammar: in 4 vol. Moscow: Uchpedhyz. Vol. 1–2. 536 p. [in Russian]
15. Shulzhuk, K. (2004). Syntax of the Ukrainian language. Kyiv: Akademiia. 406 p. [in Ukrainian]

Submitted March 14, 2024.

Accepted April 15, 2024.

Hanna Aniutina, senior lecturer of the higher education institution, General and Applied Linguistics department, Philological faculty, V. N. Karazin National University (4 Svobody Sqr, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: anutina.anna.112@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-8604-1644>

The theory of the sentence secondary members in D. M. Ovsianyko-Kulykovskiy's syntax studies and its practical implementation

A valuable contribution to the development of views on sentence syntax problems was made by the outstanding scientist of Kharkiv Linguistic School D. M. Ovsianyko-Kulykovskiy, in particular the views on such problems as the structure of the simple sentence, the ways of expressing each member of the sentence and its syntactical relations. The aim of this article is to analyze the classification of secondary members of the sentence, objects in particular, suggested by D. M. Ovsianyko-Kulykovskiy, the influence of his studies on modern syntax theories and suggest criteria of discovering the presence of object relations between the verb and its direct object.

Dividing all members of the sentence into main and secondary ones D. M. Ovsianyko-Kulykovskiy analyzes the major way of expression of each of them. Semantic functions of indirect cases are given in the description of objects. Studying government in phrases he singles out relations conditioned by the lexical meaning of the verb, grammatical meaning of the verb and also weakly connected forms, the so-called "fictitious" objects or objects-adverbial modifiers. The analysis of the sentence lexical and semantic filling aimed at the definition of the sentence secondary members makes D. M. Ovsianyko-Kulykovskiy's studies topical at present. The verb and its object relations are very important for the sentence sense understanding, the special role played by the direct object construction. Studying the problem of interrelation and interaction of object phrase semantics and structure was directed at stage-by-stage analysis of the phrase grammatical structure, its components semantics, phrase semantics on the whole with the aim of phrases patterns building. In this process there were found 1) discrepancy between the syntactical character of the phenomenon, since case form indication turned out to be insufficient for object relations formal classification; 2) discrepancy of notion volumes, since the whole complex of all the case meanings at any lexical filling is not expected in each case.

Key words: syntax unit, main members of the sentence, secondary members of the sentence, object, semantic function, lexical meaning, grammatical meaning.

DOI: 10.26565/2227-1864-2024-94-07
УДК 811.161.2'24:791.242(477)

Комунікативні стратегії й тактики в мовленні героїні першого сезону серіалу «Перші ластівки» Лери Фаркаш

Марія Бобро

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри загального та прикладного мовознавства;
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;
майдан Свободи, 4, Харків, Україна;
e-mail: m.bobro@karazin.ua; <https://orcid.org/0000-0003-4086-4607>*

Катерина Демяніва

*студентка 4 курсу філологічного факультету;
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;
майдан Свободи, 4, Харків, Україна;
e-mail: demianiva2020.9205066@student.karazin.ua*

Комунікація відіграє надзвичайно важливу роль в житті людини як соціальної істоти. Мовлення персонажів художніх творів є перспективним з огляду на дослідження комунікативної поведінки, оскільки з одного боку, віддзеркалює справжнє мовлення відповідного періоду, а з іншого - є певною мірою більш свідомим, адже для втілення творчого задуму автор ретельно обмірковує репліки героїв, притаманні їм мовні засоби, стиль і характер спілкування. Презентовану статтю присвячено огляду комунікативних стратегій і тактик у мовленні головної героїні серіалу «Перші ластівки» Лери Фаркаш, а також мовних засобів, які допомагають їх реалізувати. Схарактеризовано теоретичні підходи до класифікації комунікативних стратегій і тактик. Відзначено, що в мовленні Лери можна виділити передовсім конфронтативну (базується на протистоянні, веденні дискусії з позиції конкуренції чи конфлікту) та кооперативну (ґрунтується на принципах взаємної підтримки, співпраці та спільного розв'язання проблем) стратегії. З'ясовано, що спочатку в комунікативній поведінці дівчини у її спілкуванні з батьками та однокласниками нижчого соціального статусу переважає конфронтативна стратегія, що виражається застосуванні комунікативних тактик провокації, ігнорування, образи та дискредитації, спрямованих на психологічний тиск на співрозмовника та приниження його соціального статусу. Ці тактики реалізуються в мовленні Лери за допомогою використання згрубілої лексики, іронічно-саркастичного вживання зменшено-пестливих форм, провокативних риторичних питань тощо. З іншого боку, з розвитком сюжету, коли Лера починає тісніше спілкуватися з однокласниками, виявляти більше відкритості і довіри до своїх батьків та друзів, у її поведінці все більше простежується перевага кооперативних стратегій, що реалізуються через тактики компліментів, відкритості та розради, спрямовані на підтримку та заспокоєння у складних ситуаціях, готовність до побудови позитивного діалогу.

Ключові слова: комунікативні стратегії, комунікативні тактики, серіал «Перші ластівки», конфронтативні тактики, кооперативні тактики.

Комунікація відіграє надзвичайно важливу роль в житті людини як соціальної істоти. Будь-яка комунікація має певну мету, якої прагнуть досягти її учасники. Комунікативна мета кожного з учасників спілкування може збігатися повністю чи частково, а може бути відмінною і навіть протилежною. Отже, для досягнення мети спілкування комунікант свідомо чи несвідомо використовує різноманітні вербальні й невербальні засоби, які багато в чому характеризують його як комунікативну особистість.

Мовлення персонажів художніх творів є перспективним матеріалом з огляду на дослідження комунікативної поведінки, оскільки з одного боку, віддзеркалює справжнє мовлення відповідного періоду, а з іншого - є певною

мірою більш свідомим, адже для втілення творчого задуму автор ретельно обмірковує репліки героїв, притаманні їм мовні засоби, стиль і характер спілкування. Українські телесеріали, дія яких відбувається в наш час, надають матеріал для вивчення та наукового осмислення особливостей комунікативної поведінки в контексті сучасної української масової культури, яка розвивається та трансформуються відповідно до нових соціальних реалій. Одним із таких серіалів є 1 сезон серіалу «Перші ластівки» (2019 рік, режисер В. Шпаков), який зосереджений на проблемах сучасних підлітків, їхньому пошуку свого місця в світі однолітків і дорослих. Вивчення комунікативних стратегій і тактик головних героїв цього серіалу, зокрема однієї з головних героїнь Лери Фаркаш, допоможе схарактеризувати художнє осмислення

образу сучасного підлітка з його проблемами і переживаннями.

Ступінь розроблення проблеми в лінгвістиці. Сучасні українські вчені та науковці приділяють багато уваги вивченню комунікативної поведінки людини, побудові комунікативних стратегій та застосуванню різноманітних тактик у міжособистісному діалозі. Зокрема, О. Антонов досліджував комунікативні стилі персонажного мовлення [1]; Т. Бобошко описала комунікативні стратегії й тактики, притаманні оцінним висловленням [3, с. 51–58]; Я. Бондаренко досліджувала комунікативно-когнітивний аспект на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській художній прозі [4]; А. Корольова вивчала застосування комунікативних стратегій та тактик в конфліктних ситуаціях [6, с. 48–53]; Ю. Косенко розробляла основи теорії мовної комунікації [7]; Т. Пешкова, О. Воробйова дослідили комунікативні стратегії у німецькомовних галузевих текстах та їх перекладах [10]; І. Фролова проаналізувала дискурсивні стратегії як фундаментальний механізм у структуруванні вербально-соціальної інтеракції [14]; О. Шевчук досліджував комунікативні стратегії та тактики виправдання та звинувачення [16, с. 725–729], Ф. Бацевич розробив основи комунікативної лінгвістики [2]. М. Косовець дослідила комунікативні тактики реалізації стратегії маніпулювання [8, с. 181–192]; Л. Поліщук, Т. Пушкар проаналізували мовленнєві тактики і стратегії ввічливості в політичному дискурсі [11, с. 151–157]; О. Назаренко, О. Нестеренко описали втілення тактики звинувачення, безособового звинувачення, викриття, образи в дискурсі американських політиків-республіканців [9, с. 41–48]; І. Хлестун дослідила комунікативні стратегії та тактики авторської колонки [15, с. 52–57].

Мета презентованої статті – проаналізувати комунікативні стратегії й тактики, що їх використовує головна героїня першого сезону серіалу «Перші ластівки» Лера Фаркаш, а також мовні засоби, які допомагають їх реалізувати.

Викладення основного матеріалу дослідження. Комунікативну стратегію можна трактувати як сплановану систему мовленнєвих актів для досягнення поставленої мети [1; 2, с. 118; 5, с. 33]. За Т. Бобошко, комунікативна тактика – це конкретна мовленнєва дія, що реалізує стратегічну ціль і має значний вплив на її досягнення в ході комунікації [3]. Комунікативна стратегія може включати різні тактики залежно від контексту та реакції співрозмовника [10, с. 207–212]. Використання тактик під час комунікативної діяльності ілюструє здатність мовця оптимально адаптувати свої дії до мінливих умов і реакцій співрозмовників, що є ключовим чинником ефективного спілкування [1].

О. Антонов пропонує класифікацію комунікативних стратегій з огляду на характер взаємодії: монологічні, діалогічні, маніпулятивні, стратегії погодження, ухилення, руйнування, кооперації, пристосування, конфронтації та компромісу [1].

Враховуючи різноманіття підходів і поглядів до визначення комунікативних стратегій і тактик в комунікативному стилі персонажа Лери Фаркаш можна виділити два основні типи спілкування: конфронтативний та кооперативний. Конфронтативний стиль спілкування базується на протистоянні, веденні дискусії з позиції конкуренції чи конфлікту. Конфронтативна стратегія реалізується за допомогою тактик, спрямованих на домінування, критику або пряму відмову в співпраці з іншими учасниками діалогу. [6, с. 48–53; 13, с. 242–249]. Кооперативний стиль комунікації ґрунтується на принципах взаємної підтримки, співпраці та спільного розв'язання проблем. Він передбачає пошук взаємовигідних рішень, врахування інтересів та позицій всіх учасників діалогу [1].

Лера Фаркаш – учениця випускного класу сучасної української школи, вона з достатньо заможної родини, добре навчається, є першою красунею класу. Її характер та стиль поведінки змінюються протягом серіалу, що відбивається і на її комунікативній поведінці. Дівчина є учнівським президентом школи, директор школи прихильно до неї ставиться і висловлює певні очікування: «*Тепер зрозуміло, у кого донька пішла! Вона хоч не кругла відмінниця. Але лідер! Президент школи!*» Однак до більшості однолітків у школі Лера ставиться зверхньо, зневажливо, що стає причиною здебільшого конфронтативної стратегії у її комунікативній взаємодії з ними. Дівчина принижуює тих, хто не відповідає її статусу, надаючи перевагу спілкуванню передовсім з однокласниками з таких самих заможних родин, як і вона сама.

У мовленнєвій поведінці персонажа Лери Фаркаш можемо спостерігати використання декількох видів конфронтативних тактик, зокрема тактики провокації, ігнорування, образи та дискредитації, спрямовані на психологічний тиск на співрозмовника та приниження його соціального статусу. Здебільшого ці тактики простежуються у спілкуванні Лери з однокласниками нижчого соціального статусу та батьками, з якими дівчина має напружені відносини. Розглянемо конкретні приклади.

Тактика ігнорування. У Словнику української мови (далі – СУМ) подано декілька значень дієслова *ігнорувати*, зокрема: «1) Навмисно не помічати кого-, чого-небудь, не звертати уваги на когось, щось; 2) Не брати до уваги чого-небудь, легковажити чимсь» [13]. Тактика ігнорування в мовленні персонажа виявляється в умисній відмові визнавати присутність або висловлення співрозмовника. Ця тактика може бути способом вираження обурення або розчарування, методом демонстрування автономності, також може

слугувати ознакою недовіри та бажання зберегти власні кордони в спілкуванні. У персонажа Лери Фаркаш тактика ігнорування особливо виражена на вербальному рівні і виявляється у її словесних реакціях. Наприклад, можемо спостерігати її у розмові з батьком, коли той висловлює занепокоєння щодо того, навіщо доньці потрібні гроші, підозрюючи, що вона могла потрапити в неприємну ситуацію.

Батько: ...скажи, як ти? Як? Гроші допомогли тобі?

Лера: Так, але їх виявилось недостатньо.

Батько: Як не достатньо? Що трапилось?

Лера: **Не питай, просто допоможу.**

Батько: Леро, у що ти вляпалася? Кажу! Лера, донечко, ну як не питай?

Лера: **Тато! Не питай, ну, просто допоможу!**

Дівчина уникає відповіді на питання батька (Що трапилось? Леро, у що ти вляпалася?) і прямо виражає своє небажання ділитися подробицями ситуації (**Не питай, просто допоможу; не питай, ну просто допоможу!**). Повторне вживання наказового дієслова *не питай*, вживання посилювального *ну* свідчать про її намагання відсторонитися від обговорення чутливих питань, про стійку недовіру до батька, хоча той є єдиною людиною, до якої вона може звернутися по допомогу.

Тактика провокації. СУМ визначає провокацію як «навмисні дії проти окремих осіб, організацій, держав тощо з метою штовхнути їх на згубні для них вчинки» [12, том 8, с. 144]. Тактика провокації у конфронтативній стратегії спілкування передбачає навмисні дії, вживання ретельно підібраних слів, може включати іронічні або саркастичні вислови, пряму критику, перебільшення, риторичні запитання або зухвалі зауваження, які є спрямованими на викликання емоційної реакції в опонента. Метою провокативної мовної поведінки є стимулювання співрозмовника до конкретних відповідей чи дій.

Лера: Ну окей, я зустрінуся з тим, **хто першим** зніме труси. **Слабо?**

У зазначеному фрагменті мовлення Лера вдається до тактики провокації у діалозі з Нікітою та Максом, використовуючи мовні засоби, що стимулюють конкуренцію (*хто перший*) та викликають амбіції співрозмовників. Провокативне запитання «слабо», що є викликом до хлопців, спрямоване на підбурення до дій та мотивує відповіді на виклик.

Лера: Як же тобі **мамочка** дозволила **татуху** зробити?

У цьому прикладі Лера вдається до використання тактики провокації в спілкуванні з Федею, мати якого працює в поліції і справляє враження досить авторитарної матері, яка контролює життя сина. Обравши зменшувально-пестливу форму *мамочка*, щоб надати провокативного та іронічного відтінку своєму запитанню, дівчина намагається спровокувати

співрозмовника, піддаючи сумніву його самостійність у рішеннях.

Мама: *Коза малолітня . Тебе водій під школою 2 години чекав . Я вже хотіла до поліції дзвонити.*

Лера: **Так чого ж не подзвонила, га? Чи в угарі номер забула? 102 – безкоштовно.**

Мама: *Паскуда, як ти розмовляєш?*

Лера: *Я в лікарні була . У батька інфаркт. Ну, а ти й далі сиди і пий своє вінішко. Чи може тобі льоду принести?*

Цей приклад діалогу між Лерою та її матір'ю демонструє конфлікт в їхніх взаємовідносинах. Мати дівчини зі свого боку постійно вдається до конфронтативної стратегії у спілкуванні з донькою, використовуючи, зокрема, нарікання (*Тебе водій під школою 2 години чекав*) та образливі слова (*Коза малолітня; паскуда*), що стають каталізатором конфронтативної реакції від Лери. Вона за прикладом поведінки матері, застосовує аналогічну стратегію, використовуючи провокаційні риторичні питання (*Так чого ж не подзвонила?*), саркастичні висловлювання (*га, в угарі, 102 – безкоштовно*), зменшувально-пестливі слова з негативною конотацією (*вінішко*).

Тактика образи. Згідно з СУМ, образа: «Зневажливе висловлювання, негарний вчинок і т. ін., що спрямовані проти кого-небудь і викликають у нього почуття гіркоти, душевного болю» [13]. Тактика образи у комунікативній діяльності базується на використанні словесних засобів із метою принизити, висміяти або знецінити співрозмовника або його дії. Це можуть бути різкі, грубі висловлювання або зневажливі коментарі. Тактика образи часто викликає почуття гніву, обурення або розчарування і може використовуватись для займання домінуючої позиції в дискусії. Тактика образи може мати як прямий вияв, коли застосовується лайлива або згрубіла мова, так і непрямий, за допомогою іронії чи прихованих зневажливих натяків. У мовленнєвій поведінці Лери Фаркаш часто можна спостерігати застосування прямої тактики образи. Звернімо увагу на згрубілу лексику, яку вживає Лера у спілкуванні з однокласниками:

Лера: *О, твоя свинка Поля прийшла.*

Таке звертання до Поліни, не надто стрункої дівчини, вказує на намагання знецінити дівчину як особистість і демонструє зневагу та презирство, при цьому зменшувально-пестлива форма іменника (свинка) лише підсилює загальне враження знуцання.

Лера: *Жожен...Лошари!*

У цьому прикладі використання згрубілої лексики спрямоване на демонстрацію зверхнього ставлення Лери до своїх однокласників та накладення на них стигми некомпетентності або меншовартості..

Тактика дискредитації. Дискредитація – «Підрив довір'я до кого-, чого-небудь; применшення авторитету, значення когось, чогось» [13]. Тактика дискредитації базується на застосуванні мовленнєвих актів, спрямованих на підрив авторитету, репутації або довіри до

співрозмовника, що досягається зокрема викривленням відомої інформації, висміюванням. Дискредитація може реалізовуватись через саркастичні зауваження, вираженні сумнівів щодо компетентності та моральних якостей опонента.

Лера: *О, Федя. А чьо ж без Поліни?*

Ден: *Так вони ще влітку розбіглися.*

Лера: *Я ж казала, що це ненадовго*

У цьому діалозі Лера вдається до тактики дискредитації, використовуючи провокативне запитання (*А чьо ж без Поліни*) та демонструючи свою досвідченість і здатність передбачити події (*Я ж казала, що це ненадовго*). Дівчина нав'язливо піддає сумніву міцність взаємин Феді з Поліною, підриває його авторитет, виказуючи скептичне ставлення стосовно його здатності підтримувати тривалі стосунки.

З іншого боку, з розвитком сюжету, коли Лера починає тісніше спілкуватися з однокласниками, виявляти більше відкритості і довіри до своїх батьків та друзів, у її поведінці все більше простежується перевага кооперативних стратегій. Це свідчить про її розвиток як персонажа.

Кооперативна мовленнєва поведінка Лери представлена через тактики компліментів, відкритості та розради, спрямовані на підтримку та заспокоєння у складних ситуаціях, готовність до побудови позитивного діалогу. На початку серіалу тактики кооперативної стратегії простежувались лише у взаємодії Лери з вчителями, але з часом, коли в неї розвиваються більш тісні та довірливі стосунки з однокласниками, дівчина все більше спілкується з ними в межах кооперативної стратегії. Звернімося до конкретних прикладів.

Тактика компліменту. Відповідно до СУМ, *комплімент* – «Приємні, люб'язні слова; похвала, лестощі» [13]. Тактика компліменту в кооперативній стратегії спілкування ґрунтується на висловленні схвалення, захоочення чи позитивної оцінки співрозмовника або його дій. Через піднесення певних рис, якостей, досягнень або вчинків співрозмовника, реалізується мета підсилити самооцінку, посилити довіру і привітність у взаєминах.

Лера: *Слухай, а ти чого не танцюєш?*

Нікіта: *Та якось не хочеться.*

Лера: *Ти що соромишся?*

Нікіта: *Хто я? Та не.*

(танцює)

Лера: *Слухай, ну це дуже круто.*

У цьому фрагменті Лера використала тактику компліменту, спрямовану на підсилення впевненості Нікіти. Встановивши контакт (*Слухай, а ти чого не танцюєш?*), дівчина спонукає його до дії дещо провокативним запитанням (*Ти що соромишся?*). Після того як Нікіта продемонстрував свої здібності до танцю, Лера висловлює прямий комплімент, оцінивши його виступ (*дуже крутий*), що сприяло

створенню позитивного емоційного фону та зміцненню його впевненості в собі.

Тактика відкритості. Відкритий означає «прямий, щирий» [13]. Тактика відкритості в кооперативній комунікативній стратегії базується на щирому і прямому висловленні думок, власних переживань та намірів. Відкритість сприяє побудові довіри, закладає фундамент для довгострокових та міцних взаємовідносин.

Батько: *Леро, я завжди хотів з тобою поговорити про це, але якось все... Ти, пробач мені, я був поганим батьком тобі. Так-так, поганим, бо... я завжди... знаєш, цей клятий бізнес. Я хотів, щоб у вас з мамою все було. Але зараз розумію, що треба було просто бути з тобою. Тримати тебе за руку і... Гуляти, я не знаю...*

Лера: *Невже ти досі не зрозумів? Мені не це було від тебе потрібно. Чому ти жодного разу мене не захистив? Вона мене біла, а ти розвертався і йшов на свою клятву роботу.*

Батько: *Так, вибач... Я не знаю... Я...*

У цьому діалозі Лери з батьком ми бачимо, як обидва реалізують тактику відкритості. Лера використовує прямі питання (*Невже ти досі не зрозумів? Чому ти жодного разу мене не захистив?*), які розкривають її глибоке розчарування та незадоволення, виражають особисті емоції та невдоволення, але водночас спонукають співрозмовника до відповідної реакції і готовності для подальшого обговорення проблеми і взаєморозуміння.

Тактика розради. СУМ визначає розраду як: «1) Те, що приносить заспокоєння, полегшення в горі, печалі. 2) Втіха, розвага» [12, том 8, с. 787]. Тактика розради в кооперативній стратегії спілкування базується на емпатії та вираженні підтримки співрозмовнику, який переживає емоційний дискомфорт. Використання тактики розради сприяє створенню більш довірливих та міцних взаємин між учасниками спілкування.

Лера: *Нік, можна тебе?*

Нікіта: *Нафіга?*

Лера: *Поговорити. Слухай, мені шкода, що так сталося з тим скайпом... Я не знала, що в тебе є сестра, і що в неї з обличчям.*

Нікіта: *Не лїзь!*

Лера: *Нік, ти не зрозумів, я можу допомогти.*

В цьому прикладі ми спостерігаємо використання тактики розради в діалозі Лери з Нікітою. Дівчина проявляє емпатію, висловлюючи Нікіті своє співчуття (*мені шкода; я не знала*) та готовність підтримати його (*я можу допомогти*).

Лера: *Нік, у тебе завтра випускний, я не хочу, щоб ти його пропускав через мене.*

Нікіта: *Я не піду без тебе.*

Лера: *А давай, я піду з тобою? Просто не так, як усі...*

Лера пропонує Нікіті компроміс, користуючись тактикою розради для його заспокоєння. Виявляючи бажання не бути причиною, за якої Нікітою пропустить випускний (*я не хочу*), дівчина пропонує вирішення проблеми, обіцяючи бути присутньою на

випускному подумки (*підумай з тобою, ... просто не так, як усі*).

Як бачимо, протягом серіалу Лера розвивається як особистість. З часом дівчина проявляє такі якості, що роблять її більш глибоким, позитивним персонажем. Вона усвідомлює свої проблеми, і розуміє що сама не зможе впоратися з ними. Лера виявляє здатність до співпраці та співчуття, що виявляється у поступовому переважанні кооперативних тактик спілкування.

Висновки і перспективи дослідження.

Таким чином, можемо говорити, що переважання конфронтативних чи кооперативних тактик у мовленні Лери Фаркаш

повною мірою корелює з розвитком особистості цієї героїні протягом серіалу і змінами у її ставленні до близьких людей і однолітків, зокрема однокласників. В цілому, вивчення комунікативних стратегій і тактик персонажа художнього фільму відіграє значну роль для усвідомлення місця та ролі цього персонажа в сюжеті. Аналіз мовленнєвої поведінки героя дозволяє глибше проникнути у його внутрішній світ, розкрити мотивацію його вчинків та взаємодію з іншими персонажами. Результати проведеного дослідження надалі бути розширені шляхом дослідження комунікативної поведінки інших персонажів серіалу.

Список використаної літератури

1. Антонов О. В. Комунікативні стилі персонажного мовлення: лінгвопрагматичний та соціолінгвістичний аспекти (на матеріалі сучасної американської драми): дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук : 10.02.04. Житомир, 2016. 227 с.
2. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. Київ: Вид. центр «Академія», 2004. 344 с.
3. Бобошко Т. М. Комунікативні стратегії і тактики та оцінні висловлення. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи*. 2013. С. 51–58.
4. Бондаренко Я. О. Дискурс акцентуованих мовних особистостей: комунікативно-когнітивний аспект (на матеріалі персонажного мовлення в сучасній американській художній прозі): автореф. дис. на здобуття ступеня канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2002. 18 с.
5. Дегтярьова К. В. Основи теорії мовної комунікації: навчально-методичний посібник для студентів філологічного факультету зі спеціальності 7.010103 «Педагогіка і методика середньої освіти. Українська мова і література та мова і література (вивчається одна мова)». Полтава, 2007. 50 с.
6. Корольова А. В. Стратегії і тактики комунікативної поведінки учасників спілкування в ситуаціях конфлікту. *Studia Linguistica*. Київ. ВЦ «Київський університет». 2008. № 1. С. 48–53.
7. Косенко Ю. В. Основи теорії мовної комунікації: навч. посіб. Суми: Сумський державний університет, 2011. 281 с.
8. Косовець, М. Комунікативні тактики реалізації стратегії маніпулювання в англomовному детективі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*. 2021. Вип. 45. С. 181–192. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.45.16>.
9. Назаренко О., Нестеренко О. Особливості сучасного дискурсу американських політиків-республіканців. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*. 2023. Вип. 56. С. 41–48. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2023.56.5>
10. Пешкова Т., Воробйова О. Комунікативні стратегії у німецькомовних галузевих текстах та їх перекладі. *Актуальні проблеми іноземної філології та перекладознавства*. 2022. Т. 4, № 56. С. 207–212. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-4-35>
11. Поліщук, Л., Пушкар, Т. (2021). Мовленнєві тактики і стратегії ввічливості в англomовному політичному дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*. 2021. Вип. 47. С. 151–157. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.20>
12. Словник української мови. В 11 томах. Т. 8. Київ: Наукова думка, 1977. 927 с.
13. Словник української мови ONLINE. Український мовно-інформаційний фонд НАН України, 2015 – 2024. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=1&page=0>
14. Фролова І. Є. Дискурсивна стратегія як організуючий конституент вербально-соціальної інтеракції. *Лінгвістика XXI століття: нові дослідження і перспективи: зб. наук. праць*. 2009. № 3. С. 242–249.
15. Хлестун І. В. Комунікативні стратегії і тактики авторської колонки (на матеріалі дописів Лариси Денисенко, Олега Коцарева, Катерини Бібкіної, Ірени Карпи, Юлії Стахівської). *Слобожанський науковий вісник. Серія: «Філологія»*. 2023. Вип. 4, С. 52–57. DOI: <https://doi.org/10.32782/philspu/2023.4.11>
16. Шевчук О. Л. Комунікативні стратегії та тактики мовленнєвих жанрів виправдання та звинувачення. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2009. № 20. С. 725–729.

Надійшла до редакції 10 березня 2024 р.

Прийнята до друку 13 квітня 2024 р.

References

1. Antonov, A. (2016). Communicative styles of character's speech: linguopragmatic and sociolinguistic aspects (based on modern American drama) [Candidate of Philological Science's thesis], Zhytomyr Ivan Franko State University, Zhytomir, 227 p. [in Ukrainian].
2. Batgevych, F. (2004). Fundamentals of communicative linguistics. Kyiv: Publishing centre «Academiya», 344 p. [in Ukrainian].
3. Boboshko, T. (2013). Communicative strategies and tactics and evaluative statements. *Linguistics of the 21st century: new research and perspectives*, P. 51–58. [in Ukrainian].
4. Bondarenko, Ya. (2002). Discourse of accentuated linguistic personalities: communicative-cognitive aspect (based on character speech in modern American literary prose) [Extended abstract of Candidate of Philological Science's thesis], Kyiv, 18 p. [in Ukrainian].
5. Degtyareva, K. (2007). Fundamentals of the theory of language communication: an educational and methodical manual for students of the Faculty of Philology, program major 7.010103 «Pedagogy and Methodology of Secondary Education. Ukrainian language and literature and language and literature (one language is studied)». Poltava, 50 p. [in Ukrainian].
6. Koroleva, A. (2008). Strategies and tactics of communicative behavior of communication participants in conflict situations. *Studia Linguistica*. Kyiv. Publishing centre «Kyiv University». № 1, 48–53. [in Ukrainian].
7. Kosenko, Yu. (2011). Fundamentals of the theory of language communication: ed. manual. Sumy: Sumy State University, 281 p. [in Ukrainian].
8. Kosovets, M. (2021). Communicative tactics of implementation of manipulation strategy in English detective. *Problems of the Humanities. Series «Philology»: a Collection of Scientific Works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 45, P. 181–192. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.45.16>.
9. Nazarenko, O. and Nesterenko, O. (2023). Peculiarities of the Current Discourse Of The American Republican Politicians. *Problems of the Humanities. Series «Philology»: a Collection of Scientific Works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 56, P. 41–48. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2023.56.5>
10. Pieshkova, T., Vorobiova, O. (2022). Communicative strategies in German-language industry texts and their translation. *Current issues of foreign philology and translation studies*, Vol.4, № 56, p 207–212. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/56-4-35>
11. Polishchuk, L. and Pushkar, T. (2021). Speech tactics and politeness strategies in English political discourse. *Problems of the Humanities. Series «Philology»: a Collection of Scientific Works of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 47, P. 51–157. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2021.47.20>
12. Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes. (1977) Vol. 8. Kyiv: Naukova Dumka. [in Ukrainian].
13. Dictionary of the Ukrainian language ONLINE. (2015 – 2024). Ukrainian Lingua-Information Fund of The National Academy of Sciences of Ukraine. URL: <https://sum20ua.com/Entry/index?wordid=1&page=0>
14. Frolova, I. (2009). Discursive strategy as an organizing constituent of verbal-social interaction. *Linguistics of the 21st century: new research and perspectives: coll. of scientific works*, № 3., P. 242–249. [in Ukrainian].
15. Khlystun, I. (2023) Communicative strategies and tactics of the author's column (based on the contributions of Larisa Denysenko, Oleh Kotsarev, Kateryna Babkina, Irena Karpa, Yulia Stahivska). *Slobozhan Scientific Bulletin. Series: «Philology»*, 4, P. 52–57. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.32782/philspu/2023.4.11>
16. Shevchuk, O. (2009). Communicative strategies and tactics of the speech genres of justification and accusation. *Scientific Works of Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University. Philological sciences*. №20, P. 725–729. [in Ukrainian].

Submitted March 10, 2024.

Accepted April 13, 2024.

Mariia Bobro, Candidate of Philological Sciences, associate professor of the Department of General and Applied Linguistics, Karazin Kharkiv National University (4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: m.bobro@karazin.ua; <https://orcid.org/0000-0003-4086-4607>

Kateryna Demianiva, 4-year student of the Faculty of Philology, Karazin Kharkiv National University (4 Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: demianiva2020.9205066@student.karazin.ua

Communicative strategies and tactics in the speech of Liera Farkash, the heroine of the first season of the TV series *Early Swallows*

Communication plays an extremely important role in the life of humans as social beings. The speech of characters in literary works is promising in terms of studying their communicative behavior, since, on the one hand, it reflects the actual speech of a particular period, and on the other, it is to some extent more deliberate, as the author, in order to realise their creative intention, meticulously thinks over the characters' words, the linguistic means they use, the style and nature of their communication. The present article considers the communicative strategies and tactics in the speech of Lera Farkash, the main character of the TV series *Early Swallows*, as well as the linguistic means that facilitate their implementation. Theoretical approaches to the classification of communicative strategies and tactics have been characterized. It is pointed out that primarily confrontational (based on opposition and carrying out discussions from a competitive or conflictual standpoint) and cooperative (based on the principles of mutual support, collaboration, and joint problem-solving) strategies are characteristic of Lera's speech. It has been discovered that initially the confrontational strategy predominates in the girl's communicative behavior in her interactions with her parents and classmates of a lower social status, which shows through application of communicative tactics of provocation, ignoring, offense, and discreditation aimed at psychological pressure on the interlocutor and diminishing their social status. These tactics are implemented in Lera's speech through the use of coarse vocabulary, ironic and sarcastic use of diminutive-affectionate forms, provocative rhetorical questions etc. On the other hand, as the plot develops, when Lera starts to communicate with her classmates more closely, becomes more open and trustful with her parents and friends, her behavior increasingly tends to employ cooperative strategies, implemented through the tactics of compliments, openness, and consolation, aimed at supporting and soothing in difficult situations.

Keywords: communicative strategies, communicative tactics, TV series "Early Swallows", confrontational tactics, cooperative tactics.

Аксіологічний концепт ЛІНЬ як об'єкт лінгвістики та психології

Ван Лілі

аспірантка кафедри слов'янської філології філологічного факультету;
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;
майдан Свободи, 4, Харків, Україна;
e-mail: lilychuqiji@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5599-942X>

Сучасна лінгвістика — це поліпарадигмальна наука, яка вирізняється, зокрема, й інтересом до даних психології. Особливо важливим є залучення результатів психології під час вивчення аксіологічних концептів, оскільки треба враховувати, що оцінки, які виносять люди, не завжди мають достатньо підстав. Мета дослідження полягає в тому, щоб розглянути концепт ЛІНЬ з точки зору різних наук, зокрема когнітивної лінгвістики та психології, доповнивши лінгвістичні дані знаннями про причини виникнення досліджуваного стану.

Застосувавши когнітивний підхід до вивчення мовних явищ, ми зосередили увагу на диференціації контекстних значень полісемічного слова *лень*: відповідно до критерію «характер концептуалізації» виділяємо перцептуальні значення, значення внутрішнього стану суб'єкта-експерієнцера, інферентні значення. Методи когнітивної семантики дали змогу узагальнити сукупність контекстних значень слова; виявити повторювану структуру когнітивних процесів, в якій відображені шаблони розуміння і мислення, реконструювати такий ґештальт-сценарій: у центрі модельованої ситуації перебуває людина, яка з позиції ставлення до лінії оцінюється негативно; оцінка виникає внаслідок невідповідності між фізичним / психологічним / психофізіологічним станом, характером, поведінкою лінійної людини й очікуваною соціально-культурною нормою. Оцінка здійснюється мовцем / наратором. Оскільки концепт ЛІНЬ невіддільний від свого антипода ПРАЦІ, соціально-культурна норма пов'язана з протилежними смислами: «людина має старанно трудитися, бути працювотою та ін.».

Із погляду психології характеристика лінійної людини часто є упередженою і не завжди ґрунтується на дослідженні мотивів людини, що оцінюється. Концепція лінощів може бути редуціоністським поясненням того, чому інші не діють так, як від них очікують. При цьому реальна мотивація, здібності та кваліфікація оцінюваної людини майже ніколи не враховуються. Ці проблеми експлікуються у дискурсі психології. Аналіз психологічної літератури уможливив виділення основних причин виникнення стану лінощів: низький рівень мотивації; слабкі волевольності; прагнення до задоволення; захисна реакція від фізичного чи розумового навантаження; своєрідний протест проти насильства над особистістю та деякі інші.

Ключові слова: концепт, когнітивна лінгвістика, концептуалізація, когнітивна інтерпретація, лінгвокультурологія, психологія, оцінка, цінність.

Актуальність дослідження пов'язана з необхідністю вивчення концепту ЛІНЬ з позиції різних наук, зокрема лінгвістики й психології, що дасть можливість з'ясувати змістові проєкції концепту в дискурсах цих наук. Незважаючи на негативність традиційної моральної та соціальної оцінки, *лінощі* можуть сприйматися і як виправдана причина морального чи екзистенційного вибору, який робить людина. Саме в просторі російської культури співіснують як негативні, так і позитивні, з моральної точки зору, оцінки *ліні*. Складність розуміння *лінощів* пов'язана з тим, що за кожним індивідуальним виявом цього стану можуть стояти свої, часом морально цілком виправдані мотиви. Ці мотиви, відповідно до їх ґносеологічних завдань та інструментів, експлікуються в дискурсах різних наук.

Мета дослідження полягає в тому, щоб розглянути концепт ЛІНЬ з точки зору різних наук, зокрема когнітивної лінгвістики та психології, доповнивши лінгвістичні дані знаннями про причини виникнення досліджуваного стану.

Теоретичною базою цієї розвідки стали філософські праці про природу дискурсу М. Фуко [16], П. Серіо [11]. У розумінні М. Фуко всі галузі людського знання є сукупністю дискурсів. Дискурс же постає як систематизоване використання мови, за якою стоїть ідеологічно та історично зумовлена ментальність, а кожен текст — частина дискурсивної формації, відображення надіндивідуальної, колективної мовної практики [15; 16].

Методологія когнітивної лінгвістики базується на таких постулатах: 1) мова, будучи частиною пізнавальної діяльності людини, пов'язана із загальними принципами взаємодії людини зі світом; 2) вербальна діяльність керується законами перцепції, особливо зоровою; 3) мовні значення не стільки відображають об'єктивний світ, скільки репрезентують структури знань, які будують носії мови, суб'єктивно пізнаючи світ; 4) уживаючи той чи той мовний вислів, мовець обирає певний спосіб конструювання світу; 5) конструювання та побудова значення інтерактивно — відбувається з урахуванням партнера з комунікації та прагматичної ситуації; 6) концептуальна схема — це повторювана структура наших когнітивних

процесів, в якій відображені шаблони розуміння та мислення [21; 22; 23; 26].

Полісемантичне слово *лень* стало каменем спотикання для лексикографів, оскільки має дифузну, континуальну семантику, складну для експлікації. На наш погляд, для пояснення слід використати когнітивний підхід, який націлює дослідника на пошук концептуальної цілісності, а використання когнітивістської системи понять дасть змогу встановити внутрішні, концептуальні зв'язки між значеннями слова; продемонструвати, як у кожному окремому значенні «просвічують» всі інші значення, а також концептуальне ціле. Підхід когнітивної семантики реалізуємо за допомогою використання понять «концептуалізація», «когнітивна структура», «знання», «перцепція», «когнітивна ознака», «концептуальна схема», «гештальт-сценарій» та ін. [7].

Розглянемо концептуальну семантику багатозначного слова *лень*, яке є ім'ям концепту ЛННЬ. Слово-ім'я концепту виражає поняття як цілісність. У ментальній репрезентації поняття подано не як сукупність ознак, а як гештальтний образ, тому з логіко-семантичних позицій важко диференціювати когнітивні ознаки. Так, у текстах художнього і буденного дискурсів репрезентовані концептуалізації фізичних і психологічних станів людини, причому в окремих контекстах різні стани чітко протиставлені один одному, пор.: *Тільки очень меня от жары растомило, и месяц меня слепит, и лень на меня нашла; а кругом васильки растут, да такие крупные!* (І. С. Тургенев. Живі моці 1874). Тут ідеться про фізіологічний стан розслабленості, дрімоти персонажа. Однак часто в контекстах тілесне, душевне та поведінкове континуально пов'язані, що, на наш погляд, відображає психофізіологічну цілісність людини, складну взаємодію структур психічного, фізіологічного та поведінкового рівнів. Пор.: *Скільки раз я уже говорила это, сколько раз суета, неумение собраться, донести до бумаги всё, что заполняет душу, мысли, быт, усталость и лень отдаляли меня от этой минуты* (Саті Співакова. Не все 2002).

У наступному фрагменті *лень* має максимально узагальнене і максимально абстрактне значення: мовець використовує негативну конотацію слова для характеристики всієї нації та культури загалом, пор.: *К пришедшему врачу она вышла, пахнувшая хлором «Доместоса», вытирающая руки полосатым бело-синим полотенцем, похожим на скомканный флаг Греции, и в памяти ее всплыл разговор двух студентов, точнее, то, как один из студентов говорил другому, что запад перенял римскую культуру, а Россия греческую, со всей ее ленью и разгильдяйством* (А. Б. Сальніков. Петрови в грипі та навколо нього // «Волга» 2016).

На наш погляд, для носіїв мови онтологічна сутність *лінощів* залишається неочевидною (які

причини виникнення стану *лінощів*? як цей стан слід кваліфікувати?), і це позначається на дифузній семантиці, таксономічній розмитості іменника *лень*. Однак спробуємо диференціювати контекстні значення слова за критерієм «характер концептуалізації» і подамо типологію контекстів (фіксуємо три їхні типи). У першому типі контекстів концептуалізовано процес споглядально-чуттєвого пізнання світу та його результати (перцептуальні значення), у другому – внутрішній стан суб'єкта-експерієнцера, а в третьому – процес активного раціонального пізнання та його результати (інферентні значення).

Як засвідчує мовний матеріал, слово *лень* відповідно до критерію «характер концептуалізації» може означати різні стани людини: по-перше, фізичну нерухомість, яка спостерігається зовні (перцептуальні значення), по-друге, внутрішній стан суб'єкта-експерієнцера: духовну втому, апатію, пов'язану з небажанням працювати; по-третє, слово *лень* є нормативно-оцінною категорією (інферентні значення).

Проведений аналіз дав змогу диференціювати такі значення:

1. Перцептуальне значення «короткочасний стан фізичної розслабленості, млявості, сонливості» – це переважно особливий фізіологічний стан, часто спричинений зовнішніми чинниками: утомою від фізичного навантаження, від сильної спеки, від переїдання або прийому лікарських препаратів тощо. Загалом цей стан можна характеризувати як відсутність життєвого тонусу, млявість, сонливість. Пор.: *Уха так разморила, что лень повернуться, посмотреть, что это шумит* (Юрій Коваль. Сіра ніч 1972).

Існує два варіанти оцінки цього стану: а) такий стан найчастіше оцінюється негативно, як *тупий, дрімотний*. Пор.: *Днём, в обеденное время, когда по душевой палате вместе с запахом пицци разливалась тупая дремотная лень, он иногда начинал стыдиться того, что испытывал ночью, и нарочно говорил себе: «Чёрт знает что творится с нервами в этой больнице* (Ю. І. Лунін. Три століття російської поезії // «Волга» 2016). Негативний стан концептуалізується як хвороба, сприймається як нездужання, пор.: *У меня уже всё дыхание перехватило, и такая лень непреодолимая нашла* (О восьмій ранку йду через двір 2015). З цієї позиції *лень* метафоризується як ворожа сила, яка позбавляє здатності рухатися, спричиняє сонливість, уражає, сковує. Іноді йдеться про справжній хворобливий стан, пор.: *Повышает давление, действует в течение 4-х часов, затем резкий спад, лень, сонливость* (Запис LiveJournal 2004).

б) Існує зовсім інша концептуалізація, у якій *лень* асоціюється з солодощами. Пор.: *Приятно после долгой ходьбы и глубокого сна лежат неподвижно на сене: тело нежится и томится, лёгким жаром пощипет лицо, сладкая лень смыкает глаза* (І. С. Тургенев. Хор та Калініч 1847).

Перцептуальне значення «короткочасний стан фізичної розслабленості, млявості, сонливості» не можна ототожнювати з іншим значенням

«психофізіологічного стану, який завжди притаманний людині як властивість її темпераменту та характеру».

2. Значення внутрішнього стану суб'єкта-експерієнцера «короткочасний / більш тривалий психологічний (емоційний) стан похмурості, смутку, байдужості, туги, нудьги». Пор.: *Очнувшись, вы очутитесь в плену / Гнетущей грусти и смертельной лени* (Сергій Юрський. Гаманець Хофманна 1993). У контексті йдеться про душевний стан, коли людина не може зібратися й примусити себе діяти, коли в неї повністю паралізована воля. Важкість внутрішнього стану підкреслюється означеннями-епітетами *гнетуща* і *смертельна*.

3. Значення внутрішнього стану суб'єкта-експерієнцера «більш тривалий психологічний стан відпочинку, спокою, гармонії». Пор.: *Это была не лень, не праздность – отдохновение* (Людмила Улицька. Казус Кукоцького [Подорож у сьомий бік світу] // «Новий Світ» 2000). Пор. також: *Жизнь на курорте располагает к лени и дневному ничегонеделанию, и лишь с заходом солнца на улицы выплескивается толпа, открываются ночные рынки, а шопинг-центры наполняются покупателями* (А. С. Шігапов. Бангкок і Паттайя. Путівник 2013).

Мотив приємного стану свідчить про існування гедоністичної позиції в оцінці *лінощів*, яка реалізується в російських прислів'ях, пор.: *Есть потешно, а работать докучно; Как ни мечи, а лучше на печи; Были б хлеб да одежда, так и ел бы лежа*. Дослідники відзначають національно-культурну специфіку такої настанови для російської народної культури, про це, зокрема, свідчить той факт, що в польській мові концепт ЛІНИ/НЕРОБСТВА не отримує такого трактування [4]. Подібне поєднання смислів дає змогу реконструювати уявлення про сприйняття *лінощів* як приємного проведення часу, відпочинку, пов'язаних із відсутністю турбот про матеріальний добробут.

4. Інферентне значення «постійно властивий людині психофізіологічний стан спокою, байдужості чи безпристрасності як особливість її темпераменту, характеру, стилю життя та поведінки» проілюструємо наступним контекстом: *Это неведомое доселе Баху чувство равновесности можно было назвать по-разному: безразличием или бесстрастностью, или внезапной холодностью души, или ленью и старческой флегмой* (Гузель Яхіна. Діти мої 2018). Наведений контекст демонструє знання мовця про те, що і *лінива* людина, і флегматична мають схожі ознаки. Людину із флегматичним темпераментом можна схарактеризувати як повільну, спокійну, зі стійкими прагненнями і більш-менш постійним настроєм, зі слабким зовнішнім вираженням душевних станів [9].

5. У семантиці слова (інферентне значення) концептуалізовані знання носіїв мови про те, що *лінощі* перешкоджають зростанню, самореалізації особистості, внутрішньо

спустошують людину, ср.: *Смутно я догадывалась, что в основе бездейственных добродетелей лежат, в конечном итоге, духовная застойность и трусость, идущие от лени, а она-то и есть, как справедливо считают в народе, мать всех пороков...* (Марина Палей. Поминання 1987).

6. Інферентне значення «знання про хворобливий стан душевного безсилля, неспроможність займатися будь-якою справою, що призводить до дратівливості, озлоблення» реалізовано в наступному контексті: *Депрессия – это и душевная лень и болезнь* (Форум: Душевна лень чи депресія 2011). Пор. також: *Причинами дедова ничегонеделанья были, кроме болезненного душевного бессилия (а может, и следствиями его), какая-то окаянная неспособность ничем себя серьезно занять, фатальная склонность к мелочной панике, вздорной суете, да вдобавок редчайший сорт лени, неволяющей человека бегать, утомляя себя попусту, лишь бы избежать чего-то более серьезного, все сразу начинают, ничего не заканчивают, любые дела делать кое-как, – с озлоблением и в состоянии крайнего раздражения на себя, на предмет своего труда, которое, в конце концов, перерастало каждый раз в ненависть к себе, привычно срываемую на окружающих* (Марина Палей. Поминання 1987).

7. Інферентне значення «свідоме небажання чи нездатність виконувати роботу». Пор.: *Свое неделанье он приписывал лени* (Вадим Крейд. Георгій Іванов у Єрі // «Зірка» 2003). Пор. також: *Хотя Иваныч и говорил, что не знает, мол, зачем строит, все он прекрасно знал, и то, что дела надо доводить до конца, и то, что скорее умрет, чем позволит пропасть многовековому мужицкому опыту, и то, что ненавидит всякую времянку, халтуру, лень, и презирает того давнишнего мужичка, у которого он однажды ночевал: в его избушке было полно щелей, но тот вместо того, чтоб их добром проконопатить, каждый вечер затыкал уши ватой, съедал две таблетки аспирина, и натянув шапку, заваливался спать* (Михайло Тарковський. Будівництво лазні // «Роман-газета» 2018). Аналіз наведеного контексту засвідчує модифікацію значення слова: «низька якість виконаної роботи», що підсилюється однорідним рядом *времянка, халтура, лень*. Далі в контексті йдеться про персонажа, який розгільдяйськи ставиться до свого будинку, не маючи бажання виконати найпростішу роботу.

8. Інферентне значення «небажання і нездатність систематично і повною мірою займатися певною справою». Пор.: *На самом деле тренер был жесткий мужик: не спускал ни лени, ни нарушения режима, провинившихся отправлял с тренировки работать на школьную кухню, где приходилось до ряби в глазах драить кафельные, в мелкую шашечку полы и чистить целые горы черных дряблых овощей* (О. А. Славнікова. Стрибок у довжину 2014–2016).

9. Інферентне значення «раціональна настанова, небажання людини виконувати безглузді дії, марнувати сили». Пор.: *Можно ли опознать в лени*

не психологическую ситуацию несостоятельности человека перед внутренней или внешней необходимостью трудиться, а сознательную позицию, позволяющую выстроить последовательную критику существующей концепции труда? (Ілля Калінін. Людина бездіяльна // «Недоторканий запас» 2010).

Як бачимо, у більшості наведених контекстів реалізовані інферентні значення слова *лень* пов'язані з оцінкою того, хто говорить. Діапазон інферентних значень формує поняття про *лень* як нормативно-оцінну категорію, а це надзвичайно ускладнює можливості наукового аналізу та кваліфікації вказаного явища. Досліджуючи ЛІНЬ як аксіологічний концепт, необхідно враховувати той факт, що оцінки часто не мають достатніх підстав, є упередженими. По-перше, люди виносять оцінні судження, ґрунтуючись на деяких стереотипних уявленнях про *ліниву* людину, її характер і поведінку. Стереотипний образ *лінивої* людини, зображений у російській мовній картині світу, вже був докладно описаний у попередній статті [2]. По-друге, щоб оцінка була коректною, необхідно мати більш конкретні знання про почуття, думки і мотивацію оцінюваної людини, розуміти, чому людина чинить саме так, а не діє очікуваним і бажаним чином. Ці проблеми розглядаються у дискурсі психології.

Західні психологи, зокрема, цікавляться питанням про те, як відрізнити людину, яка не має здібностей, від тієї, яка не має бажання і тому не докладає жодних зусиль, щоб досягти певного результату. Відповіді на це питання присвячена стаття Томаса Медсена, датського психолога, який досліджує феномен *ліноців* із позиції культурно-психологічної [24]. У працях Джерома Брунера [19; 20] була розроблена культурно-психологічна концепція, за якою *лень* визначається як негативний термін, ним характеризуються люди, які не докладають для виконання роботи належних зусиль, що відповідають їхнім здібностям, та / або передумовам, та / або складності завдання. *Линивою* вважається людина, яка здатна добре виконувати роботу, але цього не робить. Концепція цікава тим, що пов'язує особистий досвід людей із широким спектром соціальних норм, цінностей та обставин.

Томас Медсен аналізує результати дослідження Пульця та Хвіїда, присвяченого негативному ставленню до молодих безробітних датчан. У статті Пульця та Хвіїда розглядаються проблеми молодих датчан, які вважають за краще отримувати допомогу через безробіття, щоб продовжити творчу кар'єру, займаючись мистецтвом, музикою, акторською майстерністю. Медсен, спираючись на дані Пульця та Хвіїда, робить висновок, що в Данії склалася громадська думка про те, що всі безробітні – це *ледарі*. Дослідник оцінює цю думку як неадекватну, оскільки люди, які

причиною безробіття вважають тільки *ліноці*, надто спрощують ситуацію. Справжні причини безробіття складніші й різноманітніші, зокрема деякі з них пов'язані з відсутністю соціальних інститутів, які створили б можливість професійної реалізації для творчої молоді. Медсен вважає, що судження про те, що хтось *лінивий*, занадто часто виявляються упередженими, рідко ґрунтуються на з'ясуванні мотивів людини, що оцінюється [24; 25].

У дискурсі психології фіксуємо різні визначення *ліноців*. Будь-який стан *ліноців*, указують учені, супроводжується небажанням виконувати будь-яку роботу, домогтися чогось. І. С. Якиманська, В. В. Воробйова уточнюють: ледарювання – це не відсутність бажання щось робити, а прагнення щось не робити, і називають різні причини виникнення такого стану. Це може бути, наприклад, несвідомий опір людини тим діям, в яких вона не бачить особистісного сенсу і починає відчувати безглуздість окремих дій. У таких випадках її починають звинувачувати в *лінощах*, зокрема ті, кому необхідно, щоб людина займалася роботою, яку їй не хочеться виконувати. Скажімо, батьки скаржаться на *ліниву* дитину, яка їм не допомагає, не хоче вчитися тощо; чоловік звинувачує жінку, що вона не доглядає за домом; дружина лає чоловіка, який цілими днями лежить на дивані і ні в чому їй не допомагає [18].

Ліноці, на думку дослідників, можуть бути також пов'язані з інтуїцією. Ідеться про ситуацію, коли людина, не маючи бажання працювати, нічого й не робить, а потім з'ясовується, що й не треба було. Оскільки інтуїція – це несвідомий процес, то її сутність дуже важко досягнути свідомістю. Вона представлена у вигляді відомої вичікувальної настанови – стану споглядання, вглядання, причому завжди тільки наступний результат може продемонструвати, скільки було «вбачено» в об'єкт і скільки було в ньому «закладено» [17]. Однак таке ірраціональне сприйняття ситуації та її подальша оцінка не завжди може привести до бажаних результатів, хоча якщо спроба інтуїції виявиться вдалою, то буде заощаджено чимало сил. Таке розуміння *ліноців* може трактуватися як прислуховування до свого внутрішнього голосу і його дотримання.

«*Лінь* як прагнення до задоволення»: З. Фрейд наголошував, що життєві сили та енергія людини прагнуть каналізуватися через отримання задоволення і внаслідок ослаблення рівня внутрішньої напруги. У цьому полягає принцип задоволення [13; 14]. Отже, з погляду класичного психоаналізу, *лінь* – це цілком нормальний і зрозумілий феномен: отримати задоволення від самого процесу, не чекаючи результату. Невипадково, говорячи про *ліноці* молодших школярів та підлітків, однією з причин психологи вважають віддаленість цілей, оскільки внаслідок їхньої реалізації молоді люди не так швидко зможуть отримати задоволення. Водночас дослідники трактують *ліноці* не як прагнення задоволення, а як намагання уникнути невдоволення, пов'язаного з постійним внутрішнім насильством над собою.

«Лінь як захисна реакція» виникає з причин фізичного чи розумового навантаження. У фізіологів є такий термін – «охоронне гальмування». Суть його полягає в тому, що організм просто відмовиться підкорятися людині, якщо та, працюючи довго на виснаження, не зможе знайти в собі елементарних сил для відновлення. На таку «лінь» страждають найчастіше ті, кого прийнято називати «трудоголіками». Захист може виявлятися і в інших випадках. Наприклад, у разі синдрому «набутої безпорадності», коли людина не відчуває можливості контролювати неприємні події, що повторюються. Це свого роду «лежачий страйк». Він зазвичай виявляється в дітей і одного з подружжя, у сім'ї яких панують деспотичні стосунки, які пригнічують бажання і волю інших членів родини. Це нормальне прагнення уникати ситуацій, що психологічно травмують. Бездіяльність – це своєрідний протест проти насильства над особистістю. У цьому випадку лінощі є показником психічної травми і є психологічним захистом [12, с. 194-197].

«Лінь як ресурсний стан» виявляється у випадках, коли людина або взагалі вичерпала в процесі попередньої діяльності енергетичний запас (утомилася), або не вважає за потрібне витратити енергію на те, що, на її думку, є не важливим. Це може виявитися і перед початком діяльності, коли людина до неї просто не готова. Тоді залучається внутрішня робота, яка полягає в процесі формування внутрішньої готовності.

Сучасна медична психологія пояснює прагнення людини до *лінощів* природними біоритмами, необхідністю періодично відпочивати, потребою в економії сил. Періоди бездіяльності пов'язані зі зміною робочого режиму, що дає змогу організму нормально функціонувати. Якщо цього не враховувати, то неминуче настає перевантаження та перенапруга. У цьому сенсі *лінь* за функцією схожа зі сном, який використовується організмом для успішної адаптації в динамічному навколишньому світі. З медичного погляду, більшість *ледарів* – психічно й фізично здорові люди, для меншої частини *лінь* є виявом певної патології. Приватною причиною низької працездатності є соматичні захворювання, різні невротичні розлади. Деякі вчені все ж таки вважають, що *лінощі* – це наслідок хворобливих станів, які визначають як синдром мотиваційної недостатності, і в цьому випадку призначають медикаментозне лікування [1; 3; 5; 6; 10].

«Лінь як двигун прогресу»: ідеться про конструктивний підхід до вирішення проблеми, який правильніше називати не лінню, а бажанням розв'язати конкретну проблему оптимальним способом, без зайвих трудовитрат. Безглуздо називати ледарем людину, яка, отримавши якесь завдання (на роботі, у школі, у сім'ї), не поспішає його виконувати, – але не тому, що лінується, а тому, що їй хочеться

обрати найбільш розумний, адекватний і результативний спосіб виконання, а потім уже безпосередньо братися за справу. Сама людина не усвідомлює свою *лінь*, бо вона працює, хоча цього ніхто не бачить. Але її зовнішню бездіяльність помічають інші. Саме на їхній погляд, така людина є *ледарем*. Парадокс полягає в тому, що дуже часто в таких випадках, після неодноразових претензій, людина переймає думку оточення (інтроєктує її). Це ускладнює життя людині, заважає нормальному здійсненню індивідуального стилю діяльності [8].

Висновки

Методи когнітивної семантики дають змогу реалізувати холістичний підхід – узагальнити сукупність контекстних значень слова; виявити повторювану структуру когнітивних процесів, в якій відображені шаблони розуміння і мислення, реконструювати гештальт-сценарій. Аналіз представленого мовного матеріалу дає змогу визначити таку концептуальну структуру та реконструювати гештальт-сценарій: у центрі модельованої ситуації перебуває людина, яка з позиції ставлення до *ліні* оцінюється негативно; негативна оцінка виникає внаслідок невідповідності між фізичним / психологічним / психофізіологічним станом, характером, поведінкою *лінивої* людини й очікуваною соціально-культурною нормою. Оцінка здійснюється мовцем / наратором. Оскільки концепт ЛІНЬ невіддільний від свого антипода ПРАЦІ, соціально-культурна норма пов'язана з протилежними смислами: «людина має старанно трудитися, бути працюютою»:

- значення «фізичний стан розслабленості, млявості, сонливості» імпліцитно протиставлено очікуваному стереотипному уявленню про норму – про «людину бадьору, енергійну»;

- значення «психологічний стан похмурості, смутку, байдужості, туги, нудьги» не відповідає очікуваній соціально-культурній нормі, яка пов'язана з сенсом «людина перебуває у нормальному чи доброму емоційному стані»;

- значення «постійно властивий людині психофізіологічний стан спокою, байдужості чи безпристрасності як особливість її темпераменту, характеру, стилю життя та поведінки» входить у конфлікт із стереотипним уявленням про те, що більш бажаним є інший тип темпераменту;

- значення «знання носіїв мови про те, що лінь перешкоджає зростанню, самореалізації особистості, внутрішньо спустошуючи та деформує людину» передбачає наявність очікуваної соціально-культурної норми, яка пов'язана з протилежними уявленнями про можливість зростання, самореалізації особистості;

- значення «знання про хворобливий стан душевного безсилля, неспроможності займатися будь-якою справою, що призводить до дратівливості, озлоблення» є протилежним до культурної норми, пов'язаної з уявленнями про нормальний душевний стан, коли людина здатна до роботи та продуктивної взаємодії з оточенням;

- значення «свідоме небажання чи нездатність виконувати роботу» входить у конфлікт із

очікуваною соціально-культурною нормою – «людина хоче й може працювати»;

– те саме стосується значення «небажання і нездатність систематично і повною мірою займатися певною справою» (пор.: людина хоче і здатна систематично і на повну силу займатися справою).

З погляду психології, концепція *лінощів* може бути редукціоністським поясненням того, чому інші не діють так, як від них очікують. При цьому реальна мотивація, здібності та кваліфікація оцінюваної людини майже ніколи не враховуються.

У контекстних значеннях – «триваліший психологічний стан відпочинку, спокою, гармонії»; «небажання людини виконувати безглузді дії, марнувати сили» – концептуалізуються знання носіїв мови про причини станів, що позитивно оцінюються. Ці стани експлікуються у дискурсі психології.

Аналіз психологічної літератури дав змогу виділити такі основні причини виникнення стану лінощів:

– «лінь як низький рівень мотивації» виявляється як несвідомий опір людини тим діям, у яких вона не бачить особистісного сенсу;

– «лінь як прислуховування до свого внутрішнього голосу і його дотримання» пов'язана зі слабкою вольовою сферою;

– «лінь як прагнення до задоволення» виникає як бажання отримати задоволення від самого процесу, а не від його результату;

– «лінь як захисна реакція» виникає з причин: по-перше, фізичного чи розумового навантаження, по-друге, як своєрідний протест проти насильства над особистістю і в цьому випадку є психологічним захистом;

– «лінь як ресурсний стан» виявляється у випадках, коли людина в процесі попередньої діяльності вичерпала енергетичний запас або не вважає за потрібне витратити енергію на те, що, на її думку, є не важливим;

– «лінь як двигун прогресу» є конструктивним підходом до розв'язання конкретної проблеми оптимальним способом, без зайвих трудовитрат.

Отже, розглянутий зміст проєкцій концепту ЛІНЬ у дискурсі психології збагачує уявлення лінгвістів про причини виникнення феномена, що вивчається. Результати нашого дослідження підтверджують продуктивність міждисциплінарного підходу до вивчення концептів.

Список використаної літератури

1. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих взаимоотношений. URL: http://loveread.ec/read_book.php?id=2086&p=1 (дата звернення: 19.02.2024).
2. Ван Лілі. Концептуальна семантика прикметника *ленивий* і стереотипний образ лінивої людини (за даними Національного корпусу російської мови). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. № 92 (2023). С. 64–69. URL: [10.26565/2227-1864-2023-92-09](https://doi.org/10.26565/2227-1864-2023-92-09).
3. Выготский Л. С. Психология. URL: <https://goo.su/sHdy> (дата звернення: 19.02.2024).
4. Еремина М. А. Лень и трудолюбие в зеркале русской языковой традиции: монография. URL: <https://goo.su/15oNI> (дата звернення: 19.02.2024).
5. Климов Е. А. Индивидуальный стиль деятельности. URL: <https://c.twirpx.link/file/1029330/> (дата звернення: 19.02.2024).
6. Кон И. С. К проблеме национального характера. Общая психология. URL: https://scepsis.net/library/id_903.html (дата звернення: 19.02.2024).
7. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац, Л. Г. Лузина / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. URL: <https://b.twirpx.link/file/183196/> (дата звернення: 19.02.2024).
8. Петровский В. А. К психологии активности личности. *Вопросы психологии*. 1975. № 3. С. 26–38.
9. Психологический словарь. URL: <http://azps.ru/handbook/> (дата звернення: 19.02.2024).
10. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. URL: <https://psylib.org.ua/books/rubin01/> (дата звернення: 19.02.2024).
11. Серио П. Русский язык и анализ советского политического дискурса: анализ номинализаций. *Квадратура смысла: французская школа анализа дискурса*: пер. с фр. и порт. / общ. ред. и вступ. ст. П. Серио; предисл. Ю. С. Степанова. Москва: ОАО ИГ «Прогресс», 1999. С. 337–383.
12. Фейдимен Дж., Фрейгер Ф. Механизмы защиты. Общая психология. Сборник текстов / под общ. ред. В. В. Петухова. Москва: Изд-во МГУ, 1998. С. 94–197.
13. Франкл В. Психотерапия на практике. URL: <https://biblioteka-online.info/book/psikhoterapiya-na-praktike/reader> (дата звернення: 19.02.2024).
14. Фрейд З. По ту сторону принципа удовольствия. Харьков: Фолио; Москва: ООО «Изд-во АСТ», 2001. 624 с.
15. Фуко М. Слова и вещи. Археология гуманитарных наук / пер. с франц. М.: Прогресс, 1977. 408 с.
16. Фуко М. Археология знания. Санкт-Петербург: ИЦ «Гуманитарная академия», 2004. 416 с.
17. Юнг К. Психологические типы. URL: <https://www.litlib.net/bk/49334/read> (дата звернення: 19.02.2024).
18. Якиманская И. С., Воробьева В. В. Психология лени: постановка проблемы. URL: http://svitk.Ru/004_book_book/8b/1956_yakimanskaya-psihologiya_leni.php#_Toc42951211 (дата звернення: 19.02.2024).
19. Bruner J. Handling i Mening. (Transl.). Hedin S., H. (1999). 1st Arhus 2000, Forlaget Klim. 272 p.
20. Bruner J. The Culture of Education. London: Harvard University Press. (1996). 224 p.
21. Lakoff G. Women, Fire and Dangerous Things // What Categories Reveal About the Mind. Chicago: Univ. of Chicago Press, 1987. 303 p.

22. Langacker R. Concept, Image, and Symbol // The Cognitive Basis of Grammar. Berlin; NY: Mouton de Gruyter, 1991. 395 p.
23. Langacker R. Foundations of Cognitive Grammar. Vol. II. Stanford: Stanford University Press, 1991. 628 p.
24. Madsen T. The Conception of Laziness and the Characterisation of Others as lazy // Human arenas. (2018). 1. P. 288-304. <https://doi.org/10.1007/s42087-018-0018-6>
25. Pultz S., Hviid P. Imaging a better future: Young unemployed people and the polyphonic choir // Cultur & Psychology, (2016). 24 (1). P. 3–25. <https://doi.org/10.1177/1354067X16660853>
26. Taylor J. R. Cognitive Grammar. Oxford; NY: Oxford University Press, 2002. 634 p.

Надійшла до редакції 27 лютого 2024 р.

Прийнята до друку 28 березня 2024 р.

References

1. Berne, E. Games People Play: The Psychology of Human Relationships. URL:http://loveread.ec/read_book.php?id=2086&p=1 (date of the application 19.02.2024).
2. Wang, Lili (2023). Conceptual semantics of the adjective *ленивый* and stereotypical image of a lazy person (according to the National Corpus of the Russian Language). *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Philology"*. № 92. P. 64–69. URL: 10.26565/2227-1864-2023-92-09.
3. Vygotsky, L. S. Psychology. URL: <https://goo.su/sHdy> (date of the application 19.02.2024).
4. Eremina, M. A. Laziness and hard work in the mirror of the Russian language tradition: monograph. URL: <https://goo.su/15oNI> (date of the application 19.02.2024).
5. Klimov, E. A. Individual style of activity. URL: <https://c.twirpx.link/file/1029330/> (date of the application 19.02.2024).
6. Kon, I. S. On the problem of national character. General psychology. URL: https://scepisis.net/library/id_903.html (date of the application 19.02.2024).
7. A brief dictionary of cognitive terms / E. S. Kubryakova, V. Z. Demyankov, Yu. G. Pankrats, L. G. Luzina / under general ed. E. S. Kubryakova. URL: <https://b.twirpx.link/file/183196/> (date of the application 19.02.2024).
8. Petrovsky, V. A. (1975). On the psychology of personality activity. *Questions of psychology*. No. 3. P. 26–38.
9. Psychological Dictionary. URL: <http://azps.ru/handbook/> (date of the application 19.02.2024).
10. Rubinstein, S. L. Fundamentals of general psychology. URL: <https://psylib.org.ua/books/rubin01/> ((date of the application 19.02.2024).
11. Serio, P. (1999). Russian language and analysis of Soviet political discourse: analysis of nominalizations. *Quadrature of meaning: French school of discourse analysis: trans. from fr. and port. / total ed. and entry art. P. Serio; preface Yu. S. Stepanov. M.: OJSC IG "Progress". pp. 337–383.*
12. Fadiman, J., Frager, F. (1998). Defense mechanisms. General psychology. Collection of texts / edited by. ed. V. V. Petukhov. M.: Moscow State University Publishing House. pp. 94–197.
13. Frankl, V. Psychotherapy in practice. URL: <https://biblioteka-online.info/book/psikhoterapiya-na-praktike/reader> (date of the application 19.02.2024).
14. Freud, S. (2001). Beyond the pleasure principle. Kharkov: Folio; M: LLC Publishing House AST. 624 p.
15. Foucault, M. (1977). Words and things. Archeology of the humanities / trans. from french M.: Progress. 408 p.
16. Foucault, M. (2004). Archeology of knowledge. St. Petersburg: IC "Humanitarian Academy". 416 p.
17. Jung K. Psychological types. URL: <https://www.litlib.net/bk/49334/read> (date of the application 19.02.2024).
18. Yakimanskaya I. S., Vorobyova V. V. Psychology of laziness: statement of the problem. URL: http://svitk.Ru/004_book_book/8b/1956_yakimanskaya-psihologiya_leni.php#_Toc42951211 (date of the application 19.02.2024).
19. Bruner, J. (1990). Handling i Mening. (Transl.). Hedin S., H. 1st Arhus 2000, Forlaget Klim. 272 p.
20. Bruner, J. (1996). The culture of education. London: Harvard University Press. 224 p.
21. Lakoff, G. (1987). Women, Fire and Dangerous Things / What Categories Reveal About the Mind. Chicago: Univ. of Chicago Press. 303 p.
22. Langacker, R. (1991). Concept, Image, and Symbol / The Cognitive Basis of Grammar. Berlin; NY: Mouton de Gruyter. 395 p.
23. Langacker, R. (1991). Foundations of Cognitive Grammar. Vol. II. Stanford: Stanford University Press. 628 p.
24. Madsen, T. (2018). The Conception of Laziness and the Characterisation of Others as lazy // Human arenas. 1. P. 288-304. <https://doi.org/10.1007/s42087-018-0018-6>
25. Pultz, S., Hviid, P. (2016). Imaging a better future: Young unemployed people and the polyphonic choir // Cultur & Psychology, 24 (1). P. 3–25. <https://doi.org/10.1177/1354067X16660853>
26. Taylor, J. R. (2002). Cognitive Grammar. Oxford; NY: Oxford University Press. 634 p.

Submitted February 27, 2024.

Accepted March 28, 2024.

Wang Lili, Doctoral student, Slavic Philology Department, School of Philology, V.N. Karazin Kharkiv National University (Maidan Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine); e-mail: lilychuqiji@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5599-942X>

Axiological concept of LAZINESS as an object of linguistics and psychology

Modern linguistics is a polyparadigmatic science, which is distinguished, in particular, by its interest in the data of psychology. It is especially important to involve the results of psychology during the study of axiological concepts, since it must be taken into account that the assessments made by people do not always have sufficient grounds. The purpose of the research is to consider the concept of LAZINESS from the point of view of various sciences, in particular cognitive linguistics and psychology, supplementing the linguistic data with knowledge about the causes of the studied condition.

Applying a cognitive approach to the study of linguistic phenomena, we focused on differentiating the contextual meanings of the polysemic word *лень*: according to the criterion “character of conceptualization”, we distinguish perceptual meanings, meanings of the internal state of the subject-experiencer, and inferential meanings.

The methods of cognitive semantics made it possible to generalize the set of contextual meanings of the word; to reveal the repetitive structure of cognitive processes, in which patterns of understanding and thinking are reflected, to reconstruct such a Gestalt scenario: in the center of the simulated situation is a person who is negatively evaluated from the point of view of attitude towards laziness; assessment arises as a result of the discrepancy between the physical / psychological / psychophysiological state, character, behavior of a lazy person and the expected socio-cultural norm. Evaluation is carried out by the speaker / narrator. Since the concept of LAZINESS is inseparable from its antipode WORK, the socio-cultural norm is associated with opposite meanings: “a person should work hard, be hardworking, etc.”

From the point of view of psychology, the characteristic of a lazy person is often biased and is not always based on the study of the motives of the person being evaluated. The concept of laziness can be a reductionist explanation for why others do not act as expected. At the same time, the real motivation, abilities and qualifications of the evaluated person are almost never taken into account. These problems are explained in the discourse of psychology. Analysis of psychological literature made it possible to identify the main causes of laziness: low level of motivation; weak willpower; desire for satisfaction; a protective reaction against physical or mental stress; a kind of protest against violence against a person and some others.

Keywords: concept, cognitive linguistics, conceptualization, cognitive interpretation, linguistic and cultural studies, psychology, assessment, value.

Linguoculturological reasons for the different levels of somatization of sadness in languages of the world

Eleonora Girina

*Graduate student in the Department of general and applied linguistics;
V.N. Karazin Kharkiv National University;
Maidan Svobody, 4, Kharkiv, 61022, Ukraine;
e-mail: eleonorka.ukr@gmail.com; <https://orcid.org/0009-0004-6355-8244>*

Considering their important role in human life the study of emotions is of great interest for linguistic science. This article is dedicated to the analysis of the phenomenon of somatization of sadness and the explanation of differences in the levels of such somatization as reflected in language.

The analysis of literature has shown that expression of sadness with the help of somatic expressions is particularly prevalent in African, South-East Asian and Australian languages. Organs that are most often associated with emotions are the heart, liver and stomach and interoception plays a great role in creating an association between an organ and an emotion. With its help a person becomes aware of the physical changes taking place inside their body, which can be caused in particular by emotions. It was established that certain associations between organs and emotions come to exist due to "somatic bridges" while others form because of "semantic shift". It was found that the frequency of the use of somatic expressions that express emotions was reduced in English during the industrialization and that similar changes are taking place today in Chinese.

In order to explain the differences in the level of somatization it is useful to turn to the triadic structure of concepts, in accordance to which the concept "sadness" has an experiential side (an interoceptive characterization of the emotion), a notional side (a definition, verbal representation etc.) and an evaluative side. It is hypothesized that an important role of somatic expression in the expression of sadness points to the importance of the experiential side while the use of abstract words is indicative of the notional side being important. The fact that the experiential side of a concept is considered to predate the notional side explains the direction of the diachronic change from stronger somatization of emotions towards their expression with the help of more abstract notions.

Keywords: expression of emotions, expression of sadness, concept, interoception, somatic expressions, psi-collocations.

Interdisciplinarity is one of the defining characteristics of science in the XXI century. Integration of knowledge accumulated in such disciplines as linguistics, psychology, culturology, anthropology etc. allows us to examine the human life in its entirety. In accordance with the principle of anthropocentrism linguistic research in particular focuses on the person rather than on language seen as an abstract entity separated from the speaker. Emotions are among the most important manifestations of one's private life, and sadness is considered a basic emotion that has significant impact on the person's behavior and thought process. Therefore, studying the differences between the ways that different language-communities conceptualize sadness becomes a task important for the field of linguoculturology. The level of somatization is a metric by which the expressions of the concept of sadness in different languages differ significantly.

That is why the goal of this paper is to analyze the verbal expression of sadness in different languages from the point of view of its somatization. It is important not only to identify the languages and language families in which the phenomenon of emotion somatization is prevalent but also to analyze the results and explain them with the help of modern understanding of concepts and the way that

they are formed. In order to achieve this goal an analysis of information pertaining to a number of languages, that belong to different language families and are spoken in various parts of the world, was conducted. Lexical, grammatical and phraseological data have proven to be instrumental in understanding the phenomenon of somatization of emotions.

The way that emotions are reflected in language was studied by a number of renowned linguists. First of all, Anna Wierzbicka, a Polish-Australian researcher, should be mentioned. Much of her work is centered around finding differences in how speakers of different languages understand and perceive everyday emotions. J. Lakoff is the leading researcher in the field of emotional metaphors and metonymies. The issue of connection between the body and emotions in Chinese language and culture is studied by P. Zhao and colleagues. The phenomenon of "psi-collocations" in South-East Asia was described by L. Matisoff. The expression of emotions in African languages is the subject of work by L. McPherson, K. Prokhorov, V. Dzokoto, S. Okazaki and others. M. Ponsonnet is the leading researcher in the field of emotions in Australian languages.

Sadness can be described as a psychological pain accompanied by loneliness, distress, depression, anxiety, grief and anguish. It is associated with specific behaviors, expressions, physiological changes and

cognitive processes. Sadness is believed to have an adaptive function as it allows people to cope with loss. At the same time excessive sadness can be detrimental to one's mental health [1, p. 199]. From the point of view of linguoculturology it is sadness as a concept that is important. A concept is different from a notion since it includes not only the characteristics that have to do with description and classification but also the sensory-volitional and experiential-phenomenological characteristics. While a notion can only be understood a concept can be experienced [8, p. 48].

According to O. Selivanova, "a concept is an informational structure of consciousness, a mixed-substrate specially organized unit of memory, which contains the totality of knowledge regarding the object of cognition, verbal and nonverbal, accumulated through the interplay of the five mental functions of consciousness and the unconscious" [16, p. 256]. The concept of sadness belongs to the category of kaleidoscopic concepts, which represent the sum of scenarios and frames connected to a certain emotion. In other words, it includes the associations that people have with sadness as well as the knowledge about how this emotion is to be felt and expressed as it unfolds in time [12, p.88].

In modern linguistics a dyadic and a triadic structure of a concept are distinguished. The dyadic structure consists of a nucleus and periphery. The nucleus is normally the key lexeme which denotes the concept. The lexemes that are part of the nucleus are characterized by high frequency of use, semantic generality and stylistic neutrality. For example, the English word "sadness" can be used in a variety of styles and contexts which means that it probably is the nucleus of the concept "sadness". In contrast, a word like "woe" is stylistically marked and the word "heartbreak" is mostly used in the context of romantic love. Thus, these words are likely closer to the periphery of the concept.

The triadic structure of a concept includes an experiential, a notional and an evaluative side. The experiential side consists of visual, audial, tactile, olfactory and gustatory characteristics of objects, phenomena and events which are reflected in memory. They are the relevant features on a practical level. The notional side includes verbal representation, denomination, description, characteristic structure and definition as well as comparative characterization within the conceptual range. Finally, the evaluative side reflects the importance of a concept for both the individual and the whole language community. It is important to note that the experiential side is associated with a mode of reality perception that historically predates the notional mode. It is the experiential image that constitutes the nucleus of a concept. Guided by the needs of rational thinking it goes through a number of transformations on its way to the highest level of abstractness [17, p. 89]. In other words, first people pay attention to the physical changes that accompany sadness and only after that they name

this emotion, define its characteristics and separate it from other emotions.

It is well known that concepts can be represented by a variety of verbal means such as lexemes, collocations, phrases, structural and positive sentence schemas, which carry typical propositions etc. [12, p. 244]. The concept of sadness can be expressed not only through abstract emotion words but also through somatic sensation expressions and somatic metaphors. These are body-part phrases referring to both literal and imaginary processes taking place inside, or with the body. A. Ogarkova has identified the possibility to express emotions with the help of somatic expressions in dozens of diverse and unconnected languages. The English examples include "his hair stood on his head", "his heart sank" etc. It was hypothesized that the possibility to express emotion not only through abstract words but also through metaphoric body-part expressions is a universal trait in all languages [11, p. 51–52]. Z. Kovecses points out that the bodily basis of emotion is the only ontological content of an emotional concept, the majority of which is comprised of figurative construal. The researcher believes that prototypical emotion concepts, such as sadness, are more embodied than other abstract concepts and thus somewhat different from them [7, p. 44–45].

This notwithstanding, languages differ in respect to their degree of reliance on somatic expressions for the expression of sadness (or the somatization of sadness). This is most clearly illustrated by the existence of languages in which there are no specific lexemes that denote sadness and any expression of this emotion happens with the help of somatic expressions. The examples of such languages can be found in Africa. L. McPherson and K. Prokhorov have studied the expression of emotions in languages of the Dogon family, which are spoken in the east central region of Mopti in Mali (Ben-Tey, Jamsay, Nanga, Yanda-Dom, Najamba-Kindige, Tommo-So, Yorno-So, Sangha-So, Togo-Kan, Mombo and Ampari). In these languages emotions and character traits are expressed through a combination of the word "liver" with a certain adjective or verb. Only in one of the languages studied, in Tomo-So, exists a lexeme that denotes sadness. However even this lexeme is mostly still used in combination with the word "liver". So instead of the phrase "I am sad" a speaker of Tomo-So will say "My liver is sad".

The majority of expressions of sadness in particular in these languages are formed by combining the word "liver" with a verb and not an adjective. The phrase "liver cry" means "to be dissatisfied, unhappy" in Jamsay, Nanga and Togo-Kan. In Tomo-So the phrase "liver is ruined" indicates being devastated. The combination of the word "liver" and the word "be sliced" means a sudden intense feeling of disappointment in Togo-Kan and Jamsay. In Nanga the same feeling is conveyed through the combination of the noun "liver" and the verb "to break off". The sudden nature of disappointment is reflected in the choice of verbs since both "be sliced" and "break off" are verbs that denote a quick action. Expressions with the component "liver" are also used to express emotions

caused by bad memories. They are included in imperative sentences to ask the interlocutor not to remind the speaker about an unpleasant event in the past. To achieve this aim the verb “take up” is used in Nanga and Togo-Kan resulting in the formation of the phrase roughly equal to “Do not take up my liver”. In Tomo-So and Jamsay “liver” turns into “liver wound” and the verb “bump” is used in combination with it. Thus, we get the expression “Don’t bump my liver wound”.

The researchers explain the utilization of the word “liver” in the expression of emotions using the fact that feelings are often accompanied by physical sensations in the chest area. Therefore, it is not surprising that people may form associations between strong emotions and organs situated in the upper abdomen. For example, in English there is an expression “my heart sank”. However, since most people do not actually feel their livers, the choice of this particular organ remains in need of an explanation. McPherson and Prokhorov believe that due to its significant size and central location the liver attracts attention during the butchering of livestock. In addition, when butchering the liver, heart and lungs are removed together, which leads people to believe that they all form a single complex organ [10].

The expression of emotion in African languages was also studied by V. Dzokoto and S. Okazaki, who worked in Ghana in Western Africa. Specifically, they looked into Fante (an Akan language from the Kwa group) and Dagbani (a Mole-Dagbani language from the Gur group). Fante speakers were able to name just 16 words that denote emotions in their language. Among them 12 included a name of a body part (5 terms referred to the eye, 3 to the self or skin and 1 each to the face, ear, chest and stomach). The emotion of happiness in this language can only be expressed by saying one is “not happy” (*ma’ani nka*). At the same time the word happiness (*anika*) itself consists of the components “eye” and “agree/reach”. In Dagbani only 9 words that denote emotions were found and 5 of them included the component “heart”. Sadness is described by the word *suhsajingu* (lit. destruction of the heart). Whilst the connection between emotions and the heart has been described above, the connection between emotions and the eyes remains in need of an explanation. V. Dzokoto and S. Okazaki believe that the forming of such connection in some language communities is due to the peculiarities of their natural environment. Dagbani tribes live inland, in the northern, drier parts of Ghana whereas Fantes reside in coastal Ghana where the vegetation includes rain forest, coastal shrub and grassland. So, the vegetation that surrounds them is more heterogeneous and contains more visual information. This might result in a heightened role of visual cognition and eyes in the consciousness of Fantes [4].

African languages are far from being the only languages that tend to express emotions by mentioning the body. P. Zhao and colleagues have

compared emotional expressions in English and Chinese. The latter has numerous words and idiomatic phrases that denote emotions and mention visceral organs including the heart, lungs, liver, spleen, kidneys, gallbladder and intestines. The expressions that refer to sadness mention the liver (e.g. *zhai xin qu gan*; lit. the heart and liver are torn off from their body; extremely sad), intestines (e.g. *xin sui chang duan*; lit. the heart is broken and intestine is crackled; heartbroken), lungs (e.g. *ce fei gan*; lit. feeling pitiful to the deep sense of the lung and the liver; feeling anguish), spleen (e.g. *tong ru xin pi*; lit. feeling sharp pain in the heart and the spleen; heart breaking). In addition, the Chinese word *xin* (heart) can be used to express almost any emotion. [16, p. 318]. Despite the fact that in English there also exists a number of expressions with the component “heart” that denote emotions, the majority of the Chinese expressions that include the word *xin* are still translated with the help of nuanced and abstract mental words such as “discouraged”, “distressed”, “grieving” etc. [16, p. 322].

In general, in English the level of somatization is significantly lower than in Chinese. In emotional expressions the kidneys, liver and gallbladder are almost never mentioned. The only exceptions are words that are rarely used today such as “lily-livered” and “yellow bellied” and word of Greek origin, such as “melancholy”, in case of which the direct connection to the body has been lost [18, p. 319].

P. Zhao and colleagues believe that one of the functions of the brain is the categorization of an endless flow of information with the help of discrete and abstract terms. This endless flow exists due to interoception, a process that ensures that the nervous system receives, interprets and integrates signals received from the body. Interoceptive signals, such as muscle tension, temperature and blood pressure, are constantly transmitted to the brain but they are imprecise. These are the emotional concepts that help make sense of all this information. Language enables us to group similar feelings together which reduces the uncertainty when interpreting them. The researchers have hypothesized that some cultures pay more attention to the bodily changes while others emphasize the abstract cognitive aspects of emotions. For example, in the Chinese culture the somatic sensations that accompany emotions are very important and fewer abstract words are used, and vice versa among the speakers of English the use of abstract nuanced terms is considered crucial while the bodily changes are often ignored [18, p. 321].

Generally South-East Asian languages tend to utilize “psi-collocations”. In European languages most emotional expressions do not include a morpheme that would specify the locus of the emotion. Adjectives and verbs that are used to describe emotional phenomena do not have to be used with a certain word that would indicate that it is the emotional sphere that they are connected to. In other words, though it is possible to speak of a class of words that are used to describe emotions, this class is covert. A word can not be determined to belong to this class on the basis of having a certain external trait. On the other hand, in South-East

Asian languages words that have to do with emotions form an overt class. Emotional concepts in such languages are mostly expressed with the help of multimorphemic set expressions (psi-collocations). The noun in such an expression (psi-noun) points to its connection to the emotional sphere. The verb or the adjective (psi-mate) that accompanies the noun expresses the particular emotions itself.

In Thai the psi-noun is the word *caj* (heart/breath), in Jingpho it is *myit* (heart/mind). Mikir and Lepcha also utilize words that mean “heart”. In Lushai both “liver” and “heart” are used. In Burmese the words “heart”, “liver” and “stomach” can play the role of a psi-mate [9, p. 3-4]. There is detailed information on how emotions are expressed in White Hmong, a language that is used mostly in China. The word *siab* (liver) is the psi-noun in Hmong. For example, the phrase *qab siab* (lit. sweet liver) means “happy, at ease” and vice versa the phrase *tsis qab siab* (lit. non-sweet liver) means “unhappy, ill at ease”. The same feeling can be expressed using the phrases *raug siab* (lit. hit the mark liver) and *xu siab* (lit. miss the mark liver). *Siab khis* (lit. liver break a piece off) means “to feel frustrated, saddened” and *chob siab* (lit. pierce liver) means “offended, grieved”. Sometimes psi-collocations may seem excessive. For instance, the phrase *kho siab* (lit. lonely liver) just means “lonely”. Despite this, in Hmong it is important for the locus of an emotions to be indicated. So, even though some expressions with the word *siab* can be translated to English with the help of the expressions with the word “heart”, *siab* plays a far more important role in Hmong than “heart” does in English [6, p. 170–174].

Information from the Australian languages, in which the use of names of body parts to express emotions is very prevalent, is crucial for understanding the phenomenon of somatization of emotions. Having studied dozens of the continent’s languages, M. Ponsonnet proposed a mechanism according to which the associations between emotions and certain visceral organs may form. In her opinion, a “somatic bridge” (a connection underpinned by human physiology) can exist between an organ and an emotion. For example, the fact that our heart beats faster when we are afraid is the somatic bridge that connects fear and the heart [14, p.31]. Somatic bridges play an important role in the emergence of associations between emotions and the stomach, heart and throat. In Australian languages the stomach is the body part that is used most often in the context of expressing emotions. 275 expressions that include the component “stomach” were found in 26 languages used all over Australia. In particular, these expressions are used to denote general negative emotions (such as sadness) and empathetic emotions (such as sympathy and grief). For instance, in Pitjantjatjara the expression *tjuni tjulyypila(pa)* (lit. stomach upset, sad) means “feeling terrible, sad, depressed”. In Wirangu

the phrase *dyarda wadyarn* (lit. stomach cry) means “sad, dejected”. In Warlpiri the expression *miyalu-jarrimi* (lit. belly + INCHOACTIVE) has the meaning “worry, feel sorry for” [14, p. 34].

In addition to the organs connected to emotions with the help of semantic bridges, M. Ponsonnet also postulates the existence of organs which become connected to emotions due to “semantic shift”. This is a situation that happens when a word that denotes a certain body part, that is already associated with emotions, starts to denote a different body part. For instance, in some Australian languages the word “stomach” started also meaning “liver”, which resulted in associations forming between emotions, which were connected to the stomach, and the liver. Thus, the liver also became associated with general unpleasant and empathetic emotions [14, p. 34].

In addition to the difference between various languages at their current stage of development, the difference in the level of use of somatic expressions that refer to emotions can also be seen when comparing various stages of development of one language. For example, a more significant separation of emotions and the body in English happened during the Victorian period. Before that happiness, anger and sadness were considered to be connected to physiological processes. During the Victorian era, which was marked by industrialization, people came to see their body as simply a machine governed by the brain. Because of such attitudes towards the body the importance of the somatic aspect of emotions diminished. Expressions connecting the body and emotions, which had been used literally, started being used metaphorically. Emotions began being perceived as coming from the spirit and not the body [15, p. 66–67]. Zhao and colleagues ascertain that in China certain changes in the way people express their emotions are happening right now. Young people and those living in cities use more psychological terms to convey their emotions (depression, social phobia, PTSD etc.) whereas older people and those residing in rural areas continue to prefer the embodied view of emotions [18, p. 319].

The phenomenon of somatization of emotions, which is reflected in language, can also be shown using psychological methods. V. Dzokoto, who authored the research of Fante and Dagbani languages cited above, asked a group of Ghanaians and a group of Americans to fill out a number of questionnaires. Two of them pertained to the perceived understanding and comprehension of signals from one’s body. They included questions like “Do you notice distinct body reactions when you are fatigued?” The third questionnaire had to do with the perceived awareness of one’s emotions. It included, for instance, the question “Do you pay much attention to your feelings?” In comparison with the American subjects the Ghanaian participants reported higher levels of interoceptive awareness and lower levels of emotional awareness [3, p. 670–671]. Such results are unsurprising considering a big number of somatic expressions used to express emotions in languages spoken in Ghana.

In clinical psychology the term “somatization” refers to a situation when a person expresses a personal or social grievance by complaining of a somatic problem. S. Farooq and colleagues have compared the levels of somatization among British people of Asian descent and indigenous British people. People of Asian descent have demonstrated a higher number of somatic symptoms, which point to a tendency to analyze and experience emotions in somatic terms [5].

The research conducted allows us to reach the following conclusions. Sadness is a kaleidoscopic concept that includes a significant number of various parts such as the antecedents and the consequences of the emotion, its subjective experience and socially acceptable expression.

Turning to the triadic structure of the concept, which includes the experiential, the notional and the evaluative sides, it is possible to reach the conclusion that the speakers of different languages emphasize different sides of the concept “sadness”. When dealing with emotions the experiential side should be considered to include not only visual, audial, olfactory, tactile and gustatory but also interoceptive characteristics. It is due to interoception that a person pays attention to the changes in heartbeat, breathing and other physiological functions that accompany emotions. Interoception is the reason associations form between emotions and visceral organs. It can also be the reason for the use of a great number of somatic

metaphors and metonymies as well as psi-collocations. Sometimes an association may come to exist between emotions and an organ we do not normally feel (e.g. liver). There are several possible reasons for this phenomenon. A certain unfamiliarity with physiology may play its part leading people to ascribe more functions to organs that are bigger in size. It is also possible for a semantic shift to have happened resulting in a word, that was once used to denote one organ, now denoting a different one.

An exceptionally strong association between sadness and visceral organs can be seen in the African, Australian and South-East Asian languages. This points to the importance of the experiential side in the conceptualization of sadness in these languages. In English and other European languages sadness is perceived as an abstract phenomenon, which is evidenced by it being represented by an abstract noun that is unconnected to any body parts. In order to identify their emotions, English speaking people rely on the knowledge about the scenarios that cause sadness rather than on the sensations that accompany it. Thus, the notional side of the concept “sadness” is of greater importance to them. At the same time the changes that happened in the English speaking world in the XIX century and the tendencies that can be observed in modern China show that a language can “reorient” itself to pay more attention to the notional side of emotional concepts. This fact is consistent with the idea that the experiential side of a concept predates its notional side on the path to greater cognitive abstraction.

References

1. Arias, J. A., Williams, C., Raghvani, R., Aghajani, M., Baez, S., Belzung, C., Booij, L., Busatto, G., Chiarella, J., Hy Fu, C., Ibanez, A., Liddell, B. J., Lowe, L., Penninx, B., Rosa, P., Kemp, A. H. (2020) The neuroscience of sadness: A multidisciplinary synthesis and collaborative review. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 111, 199–228.
2. Dzherikh, O. (2018) “Concept” in modern cognitive linguistics and lingvocultural studies: definition and structure. *Typologia movnyh znachen u diahronichnomu ta zistavnomu aspektah*, 35–36, 62–69.
3. Dzokoto, V. & Chentsove-Dutton Y. (2014) Listen to Your Heart: The Cultural Shaping of Interoceptive Awareness and Accuracy. *Emotion*, 14 (4), 666–678. <https://doi.org/10.1037/a0036193>
4. Dzokoto, V.A. & Okazaki, S. (2001) Happiness in the Eye and the Heart: Somatic Referencing in West African Emotion Lexica. *Journal of black psychology*, 32(2), 117–140. <https://doi.org/10.1177/0095798406286799>
5. Farooq, S., Gahir, M. S., Okyere, E., Sheikh, A. J., & Oyebo, F. (1995) Somatization: a transcultural study. *Journal of psychosomatic research*, 39(7), 883–888. [https://doi.org/10.1016/0022-3999\(94\)00034-6](https://doi.org/10.1016/0022-3999(94)00034-6)
6. Jaisser, A. (1990) DeLIVERing an Introduction to psycho-collocations with SIAB in White Hmong. *Linguistics of the Tibeto-Burman area*, 13 (1), 159–178.
7. Kovecses, Z. (2020) Emotion concepts in a new light. *Rivista Italiana di Filosofia del Linguaggio*, P. 42-54.
8. Litiha, V. (2013) Term “concept” in the modern linguistic paradigm *Naukovyi visnyk Kyivskogo nacionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenko. Inozemna filolohiia*, 46, 48–50.
9. Matisoff, J. (1986) Hearts and minds in South-East Asian languages and English: an essay in the comparative lexical semantics of psycho-collocation. *Cahiers de Linguistique – Asia Orientale*, 15 (1), 5–52. <https://doi.org/10.1163/19606028-90000013>
10. McPherson, L., & Prokhorov, K. (2011) The use of “liver” in Dogon emotional encoding. In G.C. Batic (Ed.), *Emotional encoding in African languages. LINCOS studies in African languages 84* (pp. 38–55).
11. Ogarkova, A. (2013) Folk emotion concepts: Lexicalization of emotional experiences across languages and cultures. In J. Fontaine, K. Scherer, C. Soriano (Eds.), *Components of Emotional meaning: A sourcebook*. Oxford academic. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199592746.003.0004>
12. Ovsienko, V. (2010) Linguistic and cultural concept in linguistics. *Movoznavhyi visnyk. Zbirnyk naykovykh praz*, 11, 243–246.
13. Panin, E. (2019) Lexical and phraseological types of concepts in English. *Naukovyi visnyk Uzhorodskogo universytetu. Seriia «Filolohiia»*, 41, 87–90.
14. Ponsonnet, M. (2020) The role of the body in descriptions of emotions: A typology of the Australian continent. *Pragmatics and cognition*, 27 (1), 20–82. <https://doi.org/10.1075/pc.00011.pon>
15. Stears, P.N. (1994) *Constructing a Twentieth-Century Emotional Style*. NYU press.
16. Selivanova, O. (2010) *The linguistic encyclopedia*. Dovkillia-K.

17. Venzhynovych, N. (2016). The concept and its linguocultural nature. *Naukovyi visnyk Uzhorodskogo universytetu. Seriya «Filolohiia»*, 14, 89–94.
18. Zhou, P., Critchley, H., Garfinkel S., Gao, Y. (2021) The conceptualization of emotions across cultures: a model based on interoceptive neuroscience. *Neuroscience and biobehavioral reviews*, 125, 314–327. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2021.02.023>

Надійшла до редакції 17 березня 2024 р.

Прийнята до друку 18 квітня 2024 р.

Submitted March 17, 2024.

Accepted April 18, 2024.

Елеонора Гіріна, аспірантка кафедри загального та прикладного мовознавства; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна (майдан Свободи, 4, Харків, Україна); e-mail: eleonorka.ukr@gmail.com

Лінгвокультурологічні причини різного рівня соматизації почуття суму в мовах світу

Зважаючи на їхню важливу роль у житті людини, вивчення емоцій становить значний інтерес для лінгвістичної науки. Статтю присвячено аналізу явища соматизації почуття суму у мовах світу та пояснення мовних розбіжностей у рівні такої соматизації.

Аналіз літератури показав, що вираження емоцій за допомогою соматичних виразів є зокрема притаманним для мов Африки, Південно-східної Азії та Австралії. Органами, які найчастіше пов'язуються з емоціями, є серце, печінка та живіт, а велику роль в становленні асоціативних відносин між органом та емоцією грає інтроцепція. За її допомогою людина фіксує фізичні зміни всередині свого тіла, які можуть бути викликані, зокрема, емоціями. Було встановлено, що деякі асоціації між органами та емоціями виникають завдяки «соматичним мостам», у той час як інші починають існувати через «семантичне переміщення». Було виявлено, що частота використання соматичних виразів на позначення емоцій англійською зменшилася в період індустріалізації та що схожі зміни мають місце сьогодні в китайській мові.

Для пояснень розбіжностей у рівні соматизації корисною є триадна структура концепту, згідно з якою концепт «сум» має образну (інтроцептивну характеристику почуття) понятійну (дефініцію, мовну фіксацію) та ціннісну сторони. Припускається, що важлива роль соматичних виразів при позначенні емоції суму вказує на важливість образної сторони цього концепту, а використання абстрактних слів свідчить про значущість його понятійної сторони. Те, що, як вважається, образна сторона концепту передусім понятійній, пояснює напрямок діхронічного руху мов від більшої соматизації емоцій до більшого їх вираження за допомогою абстрактних понять.

Ключові слова: мовне вираження емоцій, вираження емоції суму, концепт, інтроцепція, соматичні вирази, психовирази.

Гендерні дослідження у сучасній лінгвістиці: аналітично-бібліографічний огляд

Ольга Дунебабіна

аспірантка;

Національна академія Служби безпеки України;

вул. М. Максимовича, 22, Київ, Україна, 03022;

e-mail: olgadunebabina@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-3242-2377>

Становлення та розвиток різноманітних лінгвістичних напрямів у мовознавстві на рубежі ХХ та ХХІ століть, які мають міждисциплінарний та інтегративний характер, є ознакою сучасної лінгвістики. Одним з новітніх напрямів лінгвістики є лінгвогендерологія.

Метою цієї статті є узагальнення напрацювань українських науковців у галузі лінгвогендерології в період 2015-2023 років. Шляхом здійснення аналітико-бібліографічного огляду наукових публікацій, присвячених лінгвогендерній тематиці і представлених з урахуванням хронології публікацій, авторка висвітлює різні аспекти та напрями проведених досліджень, що поглиблює розуміння цього напрямку лінгвістики.

Проаналізовані наукові публікації свідчать про появу нових напрямів гендерних досліджень у лінгвістиці, серед яких механізми залучення лінгвогендерологічних даних у процес перекладу; гендерна асиметрія в перекладі; гендерні аспекти інформаційної війни, яку веде російська федерація проти України та демократичного світу; гендерні маніпуляції в перекладах текстів міжнародних документів з прав людини та гендерної рівності. Становлення та розвиток поняттєвого апарату лінгвогендерології висвітлено через представлення практики укладання словників з гендерної тематики.

Здійснений аналіз виявив високу інтенсивність досліджень та різноманітність тематики наукових пошуків вітчизняних вчених у галузі лінгвогендерології.

У статті наголошено на зв'язку лінгвогендерологічних досліджень та процесів формування і впровадження сучасної гендерної політики Української держави, спрямованої на забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Ключові слова: гендерна політика, гендерна рівність, гендерні дослідження, лінгвогендерологія, лінгвогендерологічні дослідження, феміністична лінгвістика.

Постановка проблеми. Становлення та розвиток маргінальних лінгвістичних напрямів є характерною ознакою сучасної лінгвістики. За оцінками Т. Дячук в останні роки зафіксовано не менше сорока таких новітніх напрямів, спільною характеристикою яких є міждисциплінарний та інтегративний характер – існування на межі лінгвістики та інших наук, зокрема, «неологія, лінгвогендерологія, паралінгвістика, неографія, лінгвоперсонологія, юрислінгвістика та ін.» [11, с. 74–76].

Визначаючи лінгвогендерологію як самостійний напрям мовознавства, дослідники висновують, що він «впорядковує, систематизує й намічає перспективи розвитку цієї галузі знань, адже сьогодні ні в кого вже не викликає сумніву щодо існування суттєвих відмінностей між чоловіками і жінками, що мають багатоаспектну природу» [18, с. 16]. Тобто гендерні особливості і ідентичності складають основу лінгвогендерології. Тож актуальність її виокремлення зумовлена антропоцентричністю лінгвістичної парадигми, яка ставить в центр людину в усьому різноманітті її проявів та ідентичностей [40, с. 11].

Становлення парадигми лінгвогендерології відзначалося співіснуванням кількох назв цього мовознавчого напрямку. Така ситуація пов'язана з відсутністю «абсолютної однозначності» щодо

його найменування. До вже названих термінів можна додати ще – «лінгвістична гендеристика», «лінгвістична гендергетика», «лінгвістична гендерологія», які всі використовуються наразі як синоніми [18, с. 16], а також – «гендерні дослідження в лінгвістиці», або «лінгвістичні гендерні дослідження». Тож назва цієї галузі не тільки не мала абсолютної однозначності, але й не має її і сьогодні, вже через десять років після виходу в світ колективної монографії «Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика».

Вважаємо за доцільне погодитись з думкою Т. Дячук, що «на позначення одного й того самого наукового напрямку використовують різні терміни» [11, с. 74–76], оскільки «термінологічна варіантність свідчить про те, що спостерігається процес становлення не лише наукових напрямів – формується їх концептуальний та термінологічний апарат, а, що цілком закономірно, усталюються їх назви» [11, с. 74–76].

Ю. Маслова [24, с. 100–105] використовує поняття «гендерні лінгвістичні дослідження».

А. Гарбар [7 с. 32], В. Греков [9] Т. Космеда, Н. Карпенко, Т. Осіпова, О. Халіман [18], Т. Семашко [33], В.Патріарх [30], О. Чусшкова [46] оперують поняттям «гендерна лінгвістика». Такі автори як Л. Компанцева [16, 17], А. Петрова [31], Н.Собецька [35], вживають терміни «гендерологія»,

«лінгвогендерологія», або похідні від них. Вісуючому термінологічному різноманіттю і вживанні термінів «гендерна лінгвістика» та «лінгвогендерологія» як синонімічних, авторка статті віддає перевагу терміну «лінгвогендерологія».

На формування лінгвогендерології чимало вплинула гіпотеза лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа, відповідно до якої структура мови визначає структуру мислення і способи пізнання реальності [18, с. 9]. Ми погоджуємося з цим твердженням, адже соціальні процеси відображаються в різних мовах різними термінами. Одним з яскравих прикладів впливу гіпотези лінгвістичної відносності на лінгвогендерологію є фемінітивізація та фемінітивотворення в різних мовах. Для української мови феміноутворювальні суфікси є питомими ознаками, що походять від старослов'янської мови.

Як зазначає К. Левченко, «мова – явище соціальне. І як будь-яке соціальне явище перебуває в постійному розвитку, оновленні, модернізації. Те, що вчора видавалося незмінним каноном, сьогодні з легкістю набуває нових форм» [19, с. 17]. Тож сучасні наукові дослідження «є показником актуальності та новизни в гуманітарній науці, репрезентантом інноваційних тенденцій розвитку певного лінгвістичного напрямку або явища» [3, с. 152].

Метою цієї статті є узагальнення напрацювань українських науковців у галузі лінгвогендерології в період 2015-2023 років, аналітико-бібліографічний огляд праць яких представлено з урахуванням хронології публікацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У фундаментальній монографії «Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика», «вперше узагальнено напрацювання здійснені українськими мовознавцями в царині гендерної лінгвістики» виокремлено і схарактеризовано архетипні гендерні стереотипи, норми й ролі, що характерні для української національної традиції, ментальності, українського національного характеру й зафіксовані у звичаях, обрядах і фольклорних текстах, насамперед паремійних. У монографії акцентовано увагу на мовній фіксації змін, що репрезентують трансформацію патріархальних гендерних норм, ролей і стереотипів, найпоєднованіше представлених у сучасній українській публіцистиці, що виражається, насамперед, на словотвірному, лексико-семантичному, морфологічному (категорія роду) і синтаксичному рівнях, а також фразеологічному проміжному рівні мовної системи [18]. У цій монографії здійснено ретельний огляд стану розроблення гендерної тематики в Україні та актуальних лінгвогендерологічних розвідок вітчизняної науки на початок ХХІ століття. Автори дійшли

висновку, що дослідження у сфері лінгвогендерології стали «предметом наукових зацікавлень вітчизняних мовознавців – українців, українських русистів, славистів, романістів та інших» [18 с. 59–60]. До кола проаналізованих в монографії майже 200 наукових праць у сфері лінгвогендерології увійшли дослідження біля сідмдесяти українських вчених, зокрема В. Агеєвої, І. Грабовської, О. Забужко, О. Кісь, Л. Компанцевої, С. Оксамитної, С. Павличко, О. Семиколенової, А. Шиліної та інших [18, с. 59–93]. З використанням статистичного методу дослідження виявлено, що абсолютна більшість праць (сто тридцять шість) припала на 2001–2010 роки. Дев'ятнадцять – на 1992–2000 роки, десять – на період до отримання Україною незалежності. Тридцять дві праці – на 2011–2013 роки. Таким чином можна констатувати, що в перше десятиліття ХХІ століття відбувся активний розвиток лінгвогендерологічних досліджень. І ця тенденція продовжувалася і далі.

До вивчення становлення та розвитку гендерних досліджень у лінгвістиці зверталися також такі вчені, як Т. Дячук [11, с. 74–76], Л. Компанцева [16, 17], Ю. Маслово [24, с. 100–105], Л. Науменко, М. Олікова [29], Т. Осіпова, Т. Рудюк, Л. Салінович, Т. Семашко [33, с. 166–170], Н. Собецька [35], Л. Ставицька [36; 37; 38; 39; 40], Е. Сущенко, О. Халіман [18], О. Чуєшкова [44, 45, 46, 47] та інші.

Оскільки монографія «Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика» вийшла в світ у 2014 році, є нагальна необхідність доповнити здійснений огляд стану лінгвогендерологічних розвідок в українській науці за період 2015–2023 років.

Виклад основного матеріалу дослідження. Період 2015–2023 рр. в Україні характеризується підготовкою та виходом наукових праць, присвячених різним аспектам лінгвогендерології. Вони розвивають попередні напрацювання українських і зарубіжних вчених.

Так, Л. Ставицькою проаналізовано теоретичні аспекти понять *гендер* [40, с. 19], *гендерні стереотипи* [40, с. 33], *гендерні ролі* [40, с. 39], *гендерна метафора* [40, с. 39] *мовний сексизм* [40, с. 45], та інші. Дослідниця розглядає не лише термінологічно-поняттєвий апарат лінгвогендерологічних студій [40, с. 47], але й сучасну мовну політику України в контексті світового гендерного руху [40, с. 48], мовленнєві і комунікативні стратегії [40, с. 52], та дискурсивні дослідження [40, с. 51]. Л. Ставицькою виокремлено напрям лінгвогендерології – феміністична лінгвістика – «своєрідний напрям в мовознавстві, головна мета якого полягає у викритті й подоланні відображеного у мові чоловічого домінування у суспільному і культурному житті» [40, с. 32].

А. Марчишина серед основних завдань сучасної лінгвогендерології визначає формування терміносистеми та окреслення ключових понять. Вона досліджує актуалізацію поняття «гендерна ідентичність» в постмодерністському дискурсі, визначаючи її як «сукупність характеристик

і параметрів, що виявляються у виборі засобів вербалізації дійсності у публіцистичних текстах» [21, с. 96]. Цю тематику вона продовжує вивчати також в низці більш пізніх робіт [22, 23, 49].

Актуальності набуває питання становлення поняттєвого апарату лінгвогендерології, який «потребує всебічного унормування і стандартування» [44, с. 161]. Зазначене питання вивчає О.Чуєшкова [44, 45, 46, 47]. В цьому контексті цікавою є робота В. Патріарх, присвячена аналізу поняття «сексизм» [30].

За оцінкою М. Скорик, керівниці Київського інституту гендерних досліджень та активної учасниці українського жіночого руху, «питання термінологічного забезпечення гендерних студій в Україні як дисциплінарного і як міждисциплінарного проекту за весь час їх існування, як не дивно, ні разу не ставали предметом розгляду науковців, і ми не маємо публікацій з цього питання» [34, с. 72].

Етапи становлення поняттєвого апарату лінгвогендерології відображено у практиці укладання словників з гендерної тематики [1, 26, 27, 48], аналіз яких надано М. Скорик у праці «Гендер без мови: презентація українського перекладу Глосарію й тезаурусу Європейського інституту з гендерної рівності» [34]. Тож актуальним напрямом подальшого розвитку терміносистеми сучасної лінгвогендерології може стати розширення та адаптація Глосарію й тезаурусу Європейського інституту з гендерної рівності з урахуванням досвіду українських гендерних студій та стану впровадження політики гендерної рівності.

Історичний процес становлення гендерних досліджень, а також особливості розвитку гендерних лінгвістичних досліджень в Україні та за кордоном досліджувала Ю. Маслова [24]. Так, серед найбільш ранніх спроб гендерних досліджень у лінгвістиці Ю. Маслова називає праці Ш. Стоупс (1908), Е. Парсонз (1913), М. Біед (1964), А. Акерман (1962), а також спроби гендерні пошуки В. фон Гумбольта (1901). Як одне з перших видатних досліджень андроцентричності мов крізь призму соціального становища жінок в суспільстві, що стало «основоположним в системі подальших гендерних лінгвістичних досліджень» Ю. Маслова відзначає книгу Р. Лакоффа «Мова і місце жінки» (1975) [24, с. 101].

Антропоцентрична парадигма сучасних лінгвістичних досліджень вивчається Л. Науменко [29, с. 125–128].

А Меренич вивчає «особливості мовного вираження гендерних стереотипів, що є усталеними поглядами на норми поведінки чоловіків і жінок і відображають суспільні очікування щодо рис їхнього характеру, поведінки, професійної діяльності та зовнішності» [28, с. 203–209].

Після 2015 року в лінгвогендерології починають з'являтися наукові дослідження, пов'язані із перекладацькою діяльністю. Так,

Д. Засекіна і С. Засекін досліджували гендерну когнітивну та поведінкову асиметрію в перекладі [14, с. 121–131]; В. Греков аналізував роль дисципліни «Лінгвогендерологія» у навчанні професійного перекладача і на конкретних прикладах довів значущість лінгвогендерології для діяльності професійного перекладача, зокрема використання механізму залучення лінгвогендерологічних даних у процес перекладу [9].

Питання коректності перекладів міжнародних документів в галузі прав людини і гендерної рівності є також предметом наукового інтересу авторки статті. В цьому контексті важливим є порівняльний аналіз різномовних текстів документів, а також їх відповідності оригіналу. Авторкою сформульовані рекомендації щодо запобігання некоректного перекладу міжнародних документів з питань забезпечення гендерної рівності [10, с. 116–123].

Питанням впливу культурних і соціальних чинників на формування мовної поведінки в осіб різної статі присвячені праці Г. Кобевко [15, с. 232]. Врахування цих чинників, на її думку, відкриває «нові горизонти можливостей для аналізу, вивчення та узагальнення мовного конструювання гендеру на різних рівнях комунікації: побутовому, професійному, політичному, економічному тощо» [15, с. 234].

Лінгвокультурна історія гендерних досліджень вивчається А. Гарбар. До передумов становлення та розвитку лінгвогендерології авторка відносить феміністичний рух та феміністичну лінгвістику, «метою якої було викрити патріархат та з'ясувати закономірності гендерної асиметрії у мові» [7, с. 32]. Аналізуючи історію становлення лінгвогендерології та перспективи її розвитку, авторка висновок, що «гендерні дослідження у лінгвістиці беруть свій початок ще з античних часів. Тоді вже почали розрізняти такі категорії, як природна стать (*sexus*) і граматичний рід (*gender*)» [7, с. 32]. Сама ж лінгвогендерологія «дає можливість загалом розкрити значення поняття *гендер* за допомогою такої різноманітної і складної структури, як мова» [7, с. 34].

Крізь призму теорії тексту і дискурсу Я. Журенко досліджує тенденції розвитку сучасної лінгвогендерології і наголошує на тому, що «дослідження текстів з урахуванням гендеру потребує окремої методології» [13, с. 80].

Біловус Г.Г. здійснила аналітико-бібліографічний огляд фемінітивів як об'єкту монографічних досліджень сучасної української лінгвістики [3, с. 152–156].

Питання запровадження фемінітивів з позицій феміністської лінгвістики продовжувала вивчати А.Сваричевська [32, с. 88–93].

Л. Компанцева поставила питання гендерних перспектив інформаційної безпеки [17, с. 115–125], а також лінгвістичної експертизи соціальних мереж [16]. В 2018 році з виходом першої колективної монографії «Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця» [41, с. 315–330], книги К. Левченко «Гендерне

тяжіння: виклики та рішення» [19], розпочинається та ведеться системне дослідження гендерних аспектів інформаційних маніпуляцій а також маніпуляцій гендерною проблематикою [43, с. 315–330]. Результати цього напряму досліджень зокрема знайшли відображення в другій колективній монографії «Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця» (2021) [42], а також в публікації «Гендер чи антигендер: Хто атакує демократію в Україні?» [8].

Сучасні методи лінгвістичного аналізу вивчає Я. Журенко [12, с. 94–98]. Г. Бежнар [2], О. Бучинська [5], Л. Магдюк [20], А. Петрова [31] досліджують проблематику гендерних образів та гендерних стереотипів в рекламі. О. Бойван здійснено аналіз функціонування гендерної категорії роду в на матеріалі періодичних видань [4].

У 2019 році вийшов в світ навчальний посібник «Методологія сучасних лінгвістичних досліджень», в якому виділено окремий розділ «Гендерна лінгвістика». Цей факт є свідченням серйозною і глибокою розробки гендерної проблематики в лінгвістичній науці. Його автори роблять узагальнення щодо існування наступних напрямів гендерних досліджень в лінгвістиці: «соціолінгвістичні гендерні дослідження; феміністська лінгвістика; власне гендерні дослідження, що звертають однакову увагу на обидві статі; дослідження маскулінності (men's studies) в мові (цей напрям найпізніший, що зародився на початку 90-х років ХХ ст.); психолінгвістичні дослідження статі, що включають у себе нейролінгвістику (чоловіча і жіноча мова у зв'язку з особливостями будови мозку), вивчення дитячого мовлення хлопчиків і дівчаток, когнітивних відмінностей чоловіків і жінок та ін.; – крос культурні дослідження статі, пов'язані з тим, що в різних культурах різне ставлення до жінок і чоловіків, різні мови й відповідно різні мовні репрезентації гендеру» [6, с. 135–136]. Автори посібника також аналізують співвідношення термінів «стать» і «гендер», нейролінгвістичні характеристики гендеру, надають огляд основних напрямів гендерних досліджень а також гендерних досліджень в соціолінгвістиці, особливостей представлення чоловіка та жінки в процесі комунікації, а також розкривають гендерні особливості тексту.

Питання мови й соціальної статі людини як об'єкту лінгвогендерології, гендерні стереотипи і мовний сексизм; особливості мовлення

чоловіків та жінок є включеними до вибіркової дисципліни «Сучасна лінгвістика в контексті інтеграції наук» авторства доктора філологічних наук О. Межова в Волинському національному університеті ім. Л. Українки [25]

Висновки і перспективи подальших розвідок.

Не претендуючи на всеохопність, здійснений аналітико-бібліографічний аналіз праць українських науковців в галузі сучасної лінгвогендерології виявив високу інтенсивність досліджень та різноманітність тематики наукових пошуків.

Враховуючи, що авторкою в процесі підготовки статті опрацьовано та проаналізовано більше сорока наукових публікацій з лінгвогендерології можна висновувати, що зібраний та проаналізований масив наукових публікацій відображає актуальність та новизну гендерної проблематики в сучасній лінгвістиці і представляє різні погляди науковців на розвиток сучасної лінгвогендерології та її актуальні напрями. Проаналізовані роботи вводять в науковий обіг нові масиви інформації та знання та визначають перспективи подальших наукових розвідок.

Гендерна проблематика в лінгвістичному науковому дискурсі України репрезентує низку аспектів: насамперед це загальні проблеми теорії лінгвогендерології, питання феміністського й маскулінного лексикону, словотвірне вираження відповідних гендерно маркованих значень, лексико-граматична категорія роду, «письмо» чоловіче – жіноче, маскуліний – феміний дискурси, комунікативні аспекти гендерної лінгвістики, гендерно марковані стратегії й тактики комунікації, вияв гендеру в моделюванні мовленнєвих жанрів, гендерна психолінгвістика, гендерна лінгвоконцептологія, теорія мовної особистості крізь гендерну призму, і под. [18, с. 69].

Проаналізовані наукові публікації свідчать про появу в Україні в останнє десятиліття нових напрямів лінгвогендерологічних досліджень, серед яких механізми залучення лінгвогендерологічних даних у процес перекладу, а також гендерна асиметрія в перекладі; гендерні аспекти інформаційних маніпуляцій, а також лінгвістичних гендерних маніпуляцій в перекладах текстів міжнародних правових документів з прав людини та гендерної рівності.

Враховуючи активний розвиток гендерних досліджень в різних сферах суспільного життя, викликаний актуальними потребами соціального розвитку та впровадження цілеспрямованої гендерної політики держави, можна не сумніватися в тому, що лінгвогендерологія має значні перспективи розвитку.

Список використаної літератури

1. Бабак, М. Ю., Давліканова, О., Дмитрієва, М., Козир, М.М., Компанцева, Л.Ф., Левченко, К.Б., Скорик М.М., Суслєва О.І. (2021). *Глосарій і тезаурус Європейського інституту з гендерної рівності*. Київ: Вістка.
2. Бежнар, Г.П. (2021). Гендерні стереотипи в рекламі: проблеми й перспективи. *Актуальні проблеми філософії та соціології*, (32), 3–7.
3. Біловус, Г.Г. (2018). Фемінітиви як об'єкт монографічних досліджень сучасної лінгвоукраїністики: аналітико-бібліографічний огляд. *Вчені записки ТНУ ім. В.І.Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*, (29 (68), 2), 152–156.

4. Бойван, О. С., Ковтун, О.В. (2021). Аналіз функціонування гендерної категорії роду в аспекті гендерної лінгвістики на матеріалі періодичних видань. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, (32(71), № 5(1)), 103–110.
5. Бучинська, О.В. (2018). Гендерні образи сучасної реклами. *Маркетинг в Україні*, (4), 37–41.
6. Габідулліна, А.Р., Колесніченко, О.Л. (2019). *Методологія сучасних лінгвістичних досліджень: навчальний посібник*. Слов'янськ: Вид-во Б.І. Маторіна.
7. Гарбар, А. І. (2021). Гендерна лінгвістика: передумови становлення і розвиток. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, (52(1)), 32–35
8. *Гендер чи антигендер: хто атакує демократію в Україні?* (2020). Київ: Н.р.
9. Греков, В. О. (2017). Роль гендерної лінгвістики у навчанні та вдосконаленні навиків перекладу, *Молодий вчений*, (9), 241–246.
10. Дунебабіна, О. (2023). Рекомендації щодо запобігання некоректного перекладу міжнародних документів з питань забезпечення гендерної рівності. Л. Компанцева (Ред.), *Рекомендації та краці кейси реалізації стратегічних комунікацій в умовах війни: практичний довідник*. Київ: НА СБУ, 116–123.
11. Дячук, Т.М. (2021). Новітні мовознавчі напрями та їх назви в аспекті впорядкування, *Філологічні науки в умовах сучасних трансформаційних процесів: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції*, Львів: ЛОГОС, 74 – 76.
12. Журенко, Я.В. (2019). Проблема методології в гендерних лінгвістичних дослідженнях. *Актуальні питання гуманітарних наук*, 1 (26), 94–98.
13. Журенко, Я. В. (2021). Тенденції розвитку сучасної гендерної лінгвістики: ціннісні аспекти. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 47(1), 80–82.
14. Засєкіна, Д. Засєкін, С. (2016). Гендерна когнітивна та поведінкова асиметрія в перекладі. *Східноєвропейський журнал психолінгвістики*, 3 (2), 121–131.
15. Кобевко, Г. В. (2017). Вплив соціокультурного аспекту на розвиток гендерної лінгвістики. *Молодий вчений*, 11, 232–235.
16. Компанцева, Л. Ф. (2019). Гендерна перспектива інформаційної безпеки. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*, 2, 115–125. URLРежим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iblsd_2019_2_16
17. Компанцева Л. Ф. Лінгвістична експертиза соціальних мереж в умовах гібридних викликів національній безпеці України. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*, 40, 119–139. DOI: <https://doi.org/10.17721/APULTR.2020.40.119-139>
18. Космеда, Т., Карпенко, Н., Осипова, Т., Саліонович, Л., & Халіман, О. (2014). *Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика*. Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, Коло.
19. Левченко, К. Б. (2019). *Гендерне тяжіння: виклики та рішення*. Харків: Фоліо.
20. Магдюк, Л. Б. (2011). Гендерні стереотипи. Вплив гендерних стереотипів на представлення жінок і чоловіків на ринку праці. *Маркетинг в Україні*. (5–6), 7–10.
21. Марчишина, А. А. (2015). Актуалізація поняття «гендерна ідентичність» в постмодерністському дискурсі. *Одеський лінгвістичний вісник*, 5, 95–98.
22. Марчишина, А.А. (2019). Концепція гендерної ідентичності в постмодерністському тексті: варіації на тему самотождності. *Записки з українського мовознавства: зб. наук.праць*, 2 (26), 4–11.
23. Марчишина, А.А. (2020). Сюжетотвірний потенціал вербалізованої фемінної гендерної ідентичності в романах Е. Оуклі. *Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць*, (823), 133–138.
24. Маслова, Ю. П. (2015). Особливості розвитку гендерних лінгвістичних досліджень в Україні й за кордоном. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*, (57), 100–105.
25. Межов, О. Г. (2023). *Сучасна лінгвістика в контексті інтеграції наук: методичні рекомендації [для підготовки магістрів]*. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, факультет філології та журналістики, кафедра української мови. ФОП Іванюк В. П.
26. Мельник, Т. М., Кобелянська Л. С. (2005). *50/50: сучасне гендерне мислення: словник*. Київ: К.І.С.
27. Мельник, Т. М., Кобелянська, Л. С. (2020). *Гендер у термінах, правових актах і практиці перетворень: словник-довідник*. Київ: Логос.
28. Меренич, А. (2023). Особливості вербалізації гендерних стереотипів у збірці повістей А. Дімарова «Містечкові історії»: мовнорівневий потенціал. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвуз. зб. наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*, 2 (65), 203–209. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-28>.
29. Науменко, Л.П. (2016). Антропоцентрична парадигма як методологічна матриця сучасних лінгвістичних досліджень. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, (22), 125–128.
30. Патріарх, В. (2022). Поняття сексизму в термінологічній системі гуманітаристики та гендерної лінгвістики. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер.: Філологія*, (13), 311–315.
31. Петрова, А. (2018). Сучасні дослідження гендерології: зіставлення понять «гендерний стереотип» і «лінгвокультурний типаж». *Науковий вісник ДДПУ ім. І. Франка. Сер. «Філологічні науки. Мовознавство»*, (10), 95–98.
32. Сваричевська, А. (2021). Фемінітиви і гендерне мовознавство з позицій феміністської лінгвістики. *Актуальні питання гуманітарних наук*, (43(3)), 88–93.
33. Семашко, Т. (б. д.). Гендерна лінгвістика в системі сучасної мовознавчої науки. *Вісник Маріупольського державного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*, (3), 166–170.
34. Скорик, М. (2022). Гендер без мови: презентація українського перекладу Глосарію й тезаурусу європейського інституту з гендерної рівності. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*, (3), 71–77.
35. Собецька, Н. (2013). Сучасний лінгвогендерологічний простір з погляду комунікативної лінгвістики. *Мова і культура*, 1(16), 165–172.
36. Ставицька, Л.О. (2003). Гендерні аспекти жаргоновживання. *Наукові записки Луганського національного педагогічного університету. Сер. «Філологічні науки»: зб. наук. праць*, 4 (1), 240–253.

37. Ставицька, Л.О. (2003). Мова і стиль. *Критика*, (6), 29–34.
38. Ставицька, Л.О. (2004). Гендерна лінгвістика: українська перспектива. *Українська мова*, (3), 58–66.
39. Ставицька, Л.О. (2004). Гендерні виміри невербальної комунікації у художньому тексті. *Культура народів Причорномор'я*, 1 (49), 146–148.
40. Ставицька, Л.О. (2015). *Гендер: мова, свідомість, комунікація*. Київ: Інститут української мови.
41. *Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця: монографія* (2018) Київ: НА СБ України.
42. *Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця: монографія* (2021) Київ: НА СБ України.
43. Сусліва, О. І. (2018). Гендер. Конфлікт. Комунікації. *Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця: монографія*. Київ: НА СБ України. 315–330.
44. Чусшкова, О.В. (2016). Становлення терміносистеми гендерної лінгвістики. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Сер. «Проблеми української термінології», (842), 161–164.
45. Чусшкова, О.В. (2017). Синонімія в терміносистемі гендерної лінгвістики. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Сер. «Проблеми української термінології», (869), 105–108.
46. Чусшкова, О.В. (2018). Термін гендер і його похідні як ядро терміносистеми гендерної лінгвістики. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*, Сер.: Філологія, (2), 237–239.
47. Чусшкова, О.В. (2018). Термінологія гендерної лінгвістики як система. *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Сер. «Проблеми української термінології», (890), 81–84.
48. Шевченко, З. В. (2016). *Словник гендерних термінів*. Черкаси: Н.р.
49. Marchishina, A.A. (2019). Gender Identity in a Postmodern Text: Scholarly Concept, Media Stereotype, Literary Image. *Vectors of the development of Philological Sciences at the modern stage: collective monograph*. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 114–133.

Надійшла до редакції 12 березня 2024 р.
Прийнята до друку 15 квітня 2024 р.

References

1. Babak M. Yu., Davlikanova O., Dmytriyeva M., Kozyr M. M., Kompanceva L. F., Levchenko K. B., Skoryk M. M., Suslova O. I. Glossary and Thesaurus of the European Institute for Gender Equality. Kyiv : “Vistka”, 2021 [In Ukrainian].
2. Bezhnar G. P. Gender stereotypes in advertising: problems and prospects. Actual problems of philosophy and sociology. 2021. (32). P. 3–7. [In Ukrainian].
3. Bilovus G. G. Feminities as an object of linguistic-Ukrainian studies: analytical and bibliographic review. Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Social communications. 2018. 29 (68) № 2. P. 152–156. [In Ukrainian].
4. Bojvan O. S., Kovtun, O. V. Analysis of the functioning of the gender category of gender in the aspect of gender linguistics on the material of periodicals. Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Journalism. 2021. 32(71), № 5(1). P. 103–110. [In Ukrainian].
5. Buchynska O. V. Gender imagies of modern advertising. Marketing in Ukraine. 2018. № 4. P. 37–41. [In Ukrainian].
6. Gabidullina A. R., Kolesnichenko, O. L. Methodology of modern linguistic research: a study guide. Slovyansk: B. I. Matorin publ. 2019. [In Ukrainian].
7. Garbar A. I. Gender linguistics: prerequisites for formation and development. International Humanitarian University Herald. Series: Philology. 2021. № 52(1). P. 32–35. [In Ukrainian].
8. Gender or anti-gender: Who is attacking democracy in Ukraine? Kyiv: N.p. 2020. [In Ukrainian].
9. Grekov V. O. The role of gender linguistics in teaching and improving translation skills. The Young Scientist. 2017. № 9. P. 241–246. [In Ukrainian].
10. Dunebabina O. Recommendations on preventing incorrect translations of international documents on ensuring gender equality. L. Kompanceva (Red.). Recommendations and best cases of implementation of strategic communications in conditions of war: a practical guide. Kyiv: NA SSU. 2023. P. 116–123. [In Ukrainian].
11. Dyachuk T. M. The modern linguistic directions and their names in the aspect of ordering. Philological sciences in the conditions of modern transformational processes: Materials on The International scientific and practical conference. Lviv: LOGOS. 2021. P. 74–76. [In Ukrainian].
12. Zhurenko Ya. V. The problem of methodology in gender linguistic research. Current issues of humanitarian sciences. 2019. № 1(26). P. 94–98. [In Ukrainian].
13. Zhurenko Ya. V. Trends in the development of modern gender linguistics: value aspects. International Humanitarian University Herald. Series: Philology. 2021. № 47(1). P. 80–82. [In Ukrainian].
14. Zasyekina D., Zasyekin S. Gender cognitive and behavioral asymmetry in translation. East-European Journal of Psycholinguistics. 2016. № 3(2). P. 121–131. [In Ukrainian].
15. Kobevko G. V. The influence of the sociocultural aspect on the development of gender linguistics. The Young Scientist. 2017. № 11. P. 232–235. [In Ukrainian].
16. Kompanceva L. F. Gender perspective of information security. Information security of a person, society, state. 2019. № 2. P. 115–125. [In Ukrainian].
17. Kompanceva L. F. Linguistic examination of social networks in the conditions of hybrid challenges to the national security of Ukraine. Actual problems of Ukrainian linguistics: theory and practice. 2020. № 40. P. 119–139. DOI: <https://doi.org/10.17721/APULTP.2020.40.119-139> [In Ukrainian].

18. Kosmeda T., Karpenko N., Osypova T., Salionovych L., Khaliman O. Gender linguistics in Ukraine: history, theoretical foundations, discursive practice. Kharkiv: KhNPU im. G. S. Skovorody: Kolo, 2014. [In Ukrainian].
19. Levchenko K. B. Gender attraction: challenges and solutions. Kharkiv: Folio, 2019. [In Ukrainian].
20. Magdyuk L. B. Gender stereotypes. The influence of gender stereotypes on the representation of women and men in the labor market. Marketing in Ukraine. 2011. № 5–6. P. 7–10. [In Ukrainian].
21. Marchyshyna A. A. Actualization of the concept of “gender identity” in postmodern discourse. Odessa Linguistic Journal. 2015. № 5. P. 95–98. [In Ukrainian].
22. Marchyshyna A. A. The concept of gender identity in a postmodern text: variations on the theme of self-identity. Notes of Ukrainian Linguistics: a collection of research papers. 2019. № 2 (26). P. 4–11. [In Ukrainian].
23. Marchyshyna A. A. Plot-creating potential verbalized feminine gender identity in E. Oakley’s novels. Scientific Journal of Chernivtsi University. 2020. № 823. P. 133–138. [In Ukrainian].
24. Maslova Yu. P. Peculiarities of the development of gender linguistic research in Ukraine and abroad. Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University. Series: Philology. 2015. № 57. P. 100–105. [In Ukrainian].
25. Mezhov O. G. Modern linguistics in the context of the integration of sciences: methodological recommendations [for master’s training]. Lutsk: Lesya Ukrainka Volyn National University, Faculty of Philology and Journalism, Department of Ukrainian Language. 2023. FOP Ivanyuk V. P. [In Ukrainian].
26. Melnyk T. M., Kobelyanska L. S. 50/50: modern gender thinking: dictionary. Kyiv : K.I.S, 2005. [In Ukrainian].
27. Melnyk T. M., Kobelyanska L. S. Gender in terms, legal acts and practice of transformations: a reference dictionary. Kyiv : Logos, 2020. [In Ukrainian].
28. Merenyh A. Peculiarities of verbalization of gender stereotypes of A. Dimarov’s collection of stories “Town stories”: language-level potential. Topical issues of the humanities: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. 2023. № 2 (65). P.203–20. [In Ukrainian]. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-2-28>.
29. Naumenko L. P. Anthropocentric paradigm as a methodological matrix of modern linguistic research. International Humanitarian University Herald. Series: Philology. 2016. № 22. P.125–128. [In Ukrainian].
30. Patriarkh V. The concept of sexism in the terminological system of humanitarian studies and gender linguistics. Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University. Series: Philology. 2022. № 13. P. 311–315. [In Ukrainian].
31. Petrova A. Modern studies of genderology: comparing of concepts “gender stereotype” and “linguistic-cultural type”. Research Journal of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Series: Philology (Linguistics). 2018. № 10. P. 95–98. [In Ukrainian].
32. Svarychevska A. Feminitives and gender linguistics from the standpoint of feminist linguistics. Topical issues of the humanities: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. 2021. № 43(3). P. 88–93. [In Ukrainian].
33. Semashko T. (b. d.). Gender linguistics in the system of modern linguistic science. Bulletin of Mariupol State University. Series: Philology. 2010. № 3. P. 166–170. [In Ukrainian].
34. Skoryk M. Gender without language: presentation of the Ukrainian translation of the Glossary and Thesaurus of the European Institute for Gender Equality. Dnipro Scientific Journal of Public Administration, Psychology, Law. 2022. № 3. P. 71–77. [In Ukrainian].
35. Sobeczka N. Modern linguistic and gender space from the point of view of communicative linguistics. Language and Culture. 2013. № 1(16). P. 165–172. [In Ukrainian].
36. Stavyczka L. O. Gender aspects of slang usage. Proceedings of Lugansk State Pedagogical University: Series: Philological Sciences. 2003. № 4 (1). P. 240–253. [In Ukrainian].
37. Stavyczka L. O. Language and Gender. Critics. 2003. № 6. P. 29–34. [In Ukrainian].
38. Stavyczka L. O. Gender linguistics: Ukrainian perspective. Ukrainian Language. 2004. № 3. P. 58–66. [In Ukrainian].
39. Stavyczka L. O. Gender dimensions of non-verbal communication in artistic text. Culture of the Black Sea peoples. 2004. № 1 (49). P. 146–148. [In Ukrainian].
40. Stavyczka, L. O. Gender: language, consciousness, communication. Kyiv: NASU Institute of Ukrainian Language, 2015. [In Ukrainian].
41. Strategic Communications in Hybrid Warfare: A Volunteer-to-Scientist View. Monograph. Kyiv: NA SSU. 2018. [In Ukrainian].
42. Strategic Communications in Hybrid Warfare: A Volunteer-to-Scientist View. Monograph. Kyiv: NA SSU. 2021. [In Ukrainian].
43. Suslova O. I. Gender. Conflict. Communications. Strategic Communications in Hybrid Warfare: A Volunteer-to-Scientist View. Monograph. Kyiv: NA SSU. 2018. P. 315–330. [In Ukrainian].
44. Chuyeshkova O. V. Formation of the terminological system of gender linguistics. Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Problems of Ukrainian Terminology. 2016. № 842. P. 161–164. [In Ukrainian].
45. Chuyeshkova O. V. Synonymy in the term system of gender linguistics. Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Problems of Ukrainian Terminology. 2017. № 869. P. 105–108. [In Ukrainian].
46. Chuyeshkova O. V. The term gender and its derivatives as the core of the term system of gender linguistics. Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University. Series: Philology. 2018. № 2. P. 237–239. [In Ukrainian].
47. Chuyeshkova O. V. Terminology of gender linguistic as a system. Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Problems of Ukrainian Terminology. 2018. № 890. P. 81–84. [In Ukrainian].
48. Shevchenko Z. V. A Dictionary of Gender Terms. Cherkasy: N.p. 2016. [In Ukrainian].
49. Marchishina A. A. Gender Identity in a Postmodern Text: Scholarly Concept, Media Stereotype, Literary Image. Vectors of the development of Philological Sciences at the modern stage: collective monograph. Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2019. P. 114–133. [In English].

Submitted March 12, 2024.

Accepted April 15, 2024.

Olga Dunebabina, PhD student at the National Academy of the Security Service of Ukraine (22 M. Maksymovycha Str., Kyiv, Ukraine, 03022); e-mail: olgadunebabina@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-3242-2377>

Gender studies in modern linguistics: an analytical and bibliographical review

The formation and development of various linguistic trends in linguistics at the turn of the 20th and 21st centuries, which are multidisciplinary and integrative in nature, is a feature of modern linguistics. One of the newest areas of linguistics is linguo-gender studies.

The purpose of this article is to summarize the achievements of Ukrainian scholars in the field of linguo-gender studies over the period 2015-2023. By conducting an analytical and bibliographical review of scientific publications on linguistic and gender issues, presented in the chronological order of publications, the author highlights various aspects and directions of research, which deepens the understanding of this area of linguistics.

The analyzed scientific publications indicate the emergence of new areas of gender research in linguistics, including mechanisms for involving linguo-genderological data in the translation process, gender asymmetry in translation; gender aspects of the information war waged by the Russian Federation against Ukraine and the democratic world; gender manipulations in the translation of international documents on human rights and gender equality. The formation and development of the conceptual apparatus of linguo-genderology is highlighted through the presentation of the practice of compiling dictionaries on gender issues.

The analysis of the works of Ukrainian scientists in the field of modern linguistic gender studies has revealed a high intensity of research and a variety of topics of scientific research of domestic scientists.

The article emphasizes the connection between linguistic and gender studies and the processes of formation and implementation of the modern gender equality policy of the Ukrainian state aimed at ensuring equal rights and opportunities for women and men.

Key words: feminist linguistics, gender policy, gender equality, gender studies, linguo-genderology, linguo-gender studies.

Афористика Григорія Сковороди: структурно-семантичний та стилістичний аспекти

Юлія Калашник

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови,
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
майдан Свободи, 4, Харків, 61022, Україна;
e-mail: kalashnyk_julia@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-2737-8612>*

Розгляд афористики відомого мислителя щодо синтаксичного конструювання вираженої думки й творення в цій площині різноманітних стилістичних прийомів для її посилення є актуальним.

Метою пропонованої розвідки є встановлення стилістико-синтаксичних особливостей крилатих висловів Г. Сковороди, що відбивають індивідуальні риси його філософського та поетичного мовомислення.

Лаконічність і водночас глибину мислення Григорія Сковороди демонструють афоризми, репрезентовані простими реченнями, часто ускладненими різними синтаксичними елементами, що конкретизують думку, концентруючи її навколо одного граматичного центру. Форма наказового способу головних членів односкладного речення із семантикою мислення посилює вплив афоризму на реципієнта. Виразним комунікативним типом є афоризми з бажальною модальністю. Серед складних конструкцій преvalюють складнопідрядні речення, здебільшого мінімальної структури. Певні настанови та умовиводи, викладені в афоризмах такої будови, нерідко супроводжуються вказівкою на умову або час. Потужний потенціал у вираженні філософських сентенцій мають займенниково-співвідносні речення з предметним значенням корелятивів. Порівняння як один із найпоказовіших пізнавальних засобів в афористичній Г. Сковороди представлені різними структурними типами синтаксичних одиниць: від словосполучень до складних речень із відповідними синтаксичними компонентами (підрядними частинами порівняльними, зіставлявальними конструкціями та ін.). Афоризми, що є еквівалентами надфразних єдностей, часто формуються двома реченнями, зв'язок між якими забезпечують повтори та інші лексико-граматичні засоби.

Отже, видатний філософ використовує різноманітні синтаксичні конструкції та стилістичні фігури, зокрема антитезу, риторичні запитання й заперечення, різного виду повтори, синтаксичний паралелізм, для експресивного вираження думки.

Ключові слова: афоризм, просте речення, просте ускладнене речення, складне речення, складна синтаксична конструкція, надфразна єдність, повтор.

Видатний філософ XVIII століття, поет і педагог Григорій Сковорода, роздумуючи над сенсом буття, різними виявами людської природи, залишив у своїй інтелектуальній і творчій спадщині численні афоризми, які привертають увагу багатьох дослідників. Серед філологічних студій останнього десятиліття слід назвати праці Н. Вострікової, Ю. Дзівалтовської, Ю. Лістрової [2], О. Заніздри, Н. Писаренко [4]. Аналізуючи афористичні вислови, що функціують у латиномовних листах Г. Сковороди, Н. Писаренко й О. Занідра виділяють авторські паремії (прислів'я, приказки), ідіоми, максими, сентенції, крилаті вислови з посиланням на автора чи історичну ситуацію, а також авторські афоризми з включенням давніх висловів, народної мудрості, біблійних посилань [4]. Як відзначають дослідники, структура афоризму зумовлена його смыслом [4, с. 52]. В афористичних висловах видатного філософа простежують використання різних стилістичних фігур, зокрема антитези, анафори, паралелізму, хіазму, риторичних запитань та ін. [2]

Афоризми Г. Сковороди привертають увагу різноманітністю синтаксичної будови, але цей аспект не був об'єктом системного вивчення,

тому розгляд афористики відомого мислителя щодо особливостей конструювання вираженої думки й творення в цій площині різноманітних стилістичних прийомів для її посилення є актуальним.

Метою пропонованої розвідки є встановлення стилістико-синтаксичних особливостей крилатих висловів Г. Сковороди, що відбивають індивідуальні риси його філософського та поетичного мовомислення. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: 1) проаналізувати функціонування синтаксичних конструкцій, що репрезентують афористичну думку автора; 2) встановити стилістичні засоби й прийоми увиразнення афоризмів.

Структурні та стилістичні властивості афоризмів привертають активну увагу мовознавців (Ю. Калашник [3], І. Сорочинська [6], О. Черник [7], Н. Шарманова [8] та ін.), оскільки саме ці риси репрезентують стислість, експресивність і водночас глибину висловленої думки. Дослідники поділяють афоризми за структурою на ті, що є еквівалентами простого речення, складного речення та еквівалентами надфразної єдності [8]. Афоризми розглядають як різновиди експресивних стислих текстів, мікрожанр.

Зазначимо, що афоризми Г. Сковороди вербалізовано різними синтаксичними конструкціями:

від простих речень до невеликих за обсягом надфразних єдностей. Усвідомлюємо те, що деякі афористичні вислови філософа були складниками речень-контекстів, але із часом побутування в мовленні цілком можуть розглядатися як самостійні конструкції, бо набули статусу прецедентних.

Крилаті вислови письменника досить часто мають структуру простого речення, переважно ускладненого синтаксичними елементами. Це засвідчує лаконічність його мислення й водночас філософську глибину. Активно створюваними є двоскладні речення, у яких акцент зроблено і на виконавцеві, і на дії або ознаці, що передають предикати, наприклад: «Добрый розум робить легким будь-який спосіб життя» [1], «Звірившись на море, ти перестави належати сам собі» [1]. У першому висловленні спостерігаємо метонімію, що дає змогу підкреслити ключове поняття життєдіяльності людини – розум. У другому – через метафоричне перенесення акцентовано на необхідності самостійно визначати напрям руху, щоб не втратити самовідчуття в життєвому морі. В афоризмах, утілених у простих реченнях, для створення контрасту, підпорядкованого розкриттю різних тем, функціують антоніми – загальномовні та контекстуальні: «Мудрець мусить і з гною вибрати золото» [5, с. 75], «Ти не можеш віднайти жодного друга, не нашукавши разом з ним і двох-трьох ворогів» [5, с. 227]. В останньому прикладі думку посилено двома парами антонімів (друга – ворогів, жодного – двох-трьох).

Прості односкладні речення, представлені в афоризмах Г. Сковороди, переважно мають головний член у формі наказового способу, що загалом характерно для крилатих висловів, наприклад: «На новий путівець шукай нові ноги» [5, с. 71], «Бери вершину і матимеш середину» [1]. Це забезпечує більший емоційний вплив на реципієнта. Спостерігаємо те, що головні члени односкладних речень в аналізованих афоризмах часто мають семантику мислення (думай, вирішуй, пізнавай, визначай, судить і под.): «Більше думай і тоді вирішуй» [5, с. 23], «З видимого пізнавай невидиме» [5, с. 31], «Визначай смак не за шкаралупою, а за ядром» [5, с. 99], «Не за обличчя судить, а за серце» [5, с. 129]. В останніх двох прикладах функціонує градаційний сполучник *не...а*, що дає змогу наголошувати на стверджуваному сенсі через заперечення.

У простих ускладнених реченнях афористичну думку подано більш конкретизовано: «Не любить серце, не бачачи краси» [1], «Вода без риби, повітря без пташок, час без людей бути не можуть» [1]. У першому реченні відокремлена обставина конкретизує умову (не бачачи красу), а в другому умову зазначено для кожного суб'єкта дії окремо. Переконливу підтримку адресата простежуємо в

афоризмі з однорідними головними членами, кожен з яких поширено конкретним об'єктом: «Облиш забобони, обмий совість, а потім одягну, залиш усі свої хиби і підіймайся!» [5, с. 21]. Таким чином вислів набуває посиленого імперативного характеру.

Для афористики Г. Сковороди характерними є складні речення різних структурних типів. За нашими спостереженнями, найактивніше у творенні крилатих висловів задіяно складнопідрядні речення мінімальної структури, що теж пояснюємо лаконічністю думки автора. Точність умовиводів передають зорові метафоричні та метонімічні образи, утілені в складнопідрядних реченнях із підрядними умови, наприклад: «Сліпі очі, коли затулені зіниці» [1], «Не може не блудити нога твоя, коли блудить серце» [1], «Коли риба спіймана, вона вже не потребує принади» [5, с. 233]. Як в образних, так і в логічних афоризмах підрядні частини умови займають позицію теми, якщо розташовані в препозиції до головної частини, або реми в разі постпозиції, що має значення для формування змісту. У логічному афоризмі «Коли не зможу нічим любій Вітчизні прислужитись, в усякому разі з усієї сили намагатимуся ніколи ні в чому не шкодити» [5, с. 143] зміст головної частини в позиції реми посилено риторичним запереченням (ніколи ні в чому не шкодити) та обставинним поширювачем міри й ступеня (з усієї сили), що семантично корелюють із запереченнями в підрядній частині. Своєрідна анепіфора творить категоричність судження та забезпечує афористичну злютованість.

У сентенціях може бути різний ступінь узагальнення залежно від уживання особових займенників (*ти, ми*), наприклад: «Похибки друзів ми повинні вміти виправляти або зносити, коли вони несерйозні» [5, с. 239], «Ти робиш найкращу і для тебе рятівну справу, коли твердо ступаєш по шляху доброго глузду» [1]. Емоційний вплив більш відчутний, якщо дія персоналізована займенником *ти*. У наведених афоризмах простежуємо одну з ключових думок філософії Г. Сковороди – дослухатися розуму, бо це не тільки порятунок для людини від усього лихого, а й благо.

Як уже зазначалося, для афоризмів видатного мислителя характерна порівняльна семантика, яка властива і складнопідрядним реченням різних типів, як-от: «Краще голий та правдивий, ніж багатий та беззаконний» [5, с. 131] (із підрядною прикомпаративною), «Наступний, весело освітлений день – плід учораїнього, так само як добра старість – нагорода гарної юності» [5, с. 157] (із підрядною порівняльною). Експресії цим висловам надає антитеза (*голий – багатий, правдивий – беззаконний; наступний – учораїній, старість – юність*), створювана парами контекстуальних антонімів. Порівняльна семантика в афоризмі «Як ліки не завжди приємні, так і істина буває сувора» [5, с. 117] базована на зіставленні сприйняття істини зі смаковими властивостями ліків. Таким чином передано не

тільки життєву корисність істини, а й її рятівний характер.

Зіставлявальні речення теж дають змогу співвідносити обдумані явища, наприклад: «Коли велика справа – панувати над тілами, то це більша – керувати душами» [5, с. 85]. Експресію створено градацією атрибутів (велика – більша), неповнотою другої предикативної частини та контекстуальними антонімами (тілами – душами).

Прикметно, що афоризми Г. Сковороди, які мають порівняльний відтінок, подекуди є бажальними за комунікативним типом: «О, коли б змога писати так само багато, як і мислити!» [1], «О, коли б ми в ганебних справах були такі ж соромливі і боязкі, як це часто ми буваємо боязкі і хибно соромливі у порядних вчинках!» [1]. В останньому реченні зіставлення подано своєрідним чином: через антонімічні словосполучення (ганебні справи – порядні вчинки) та повтор іменних складених присудків в обох частинах, що робить «фізично» сприйнятним сенс вислову.

Структура займенниково-ототожнених складнопідрядних речень дає змогу посилити акцент на суб'єктних та об'єктних синтаксемах, що сприяє концентруванню думки. Такі конструкції чи не найкраще виражають філософські сентенції морально-етичного змісту, характеризуючи різних людей, результат їхньої поведінки: «Кому душа болить, тому весь світ плаче» [5, с. 221], «Солодке пізнає пізніше той, хто може проковтнути неприємне» [5, с. 113], «Що влодобав, на те й перетворився» [5, с. 91], «Безумцеві властиво жалкувати за втраченим і не радіти з того, що лишилось» [5, с. 151], «У тих, хто душею низький, найкраще з написаного і сказаного стає найгіршим» [1]. Спостерігаємо властиву думці Г. Сковороди антитетичність, створювану контекстуальними антонімами (солодке – неприємне, жалкувати – радіти, найкраще – стає найгіршим). Крім того, у таких афоризмах звучать глибокі повчальні настанови: «Як нерозумно випрошувати те, чого можеш сам досягти!» [1], «Не називай солодким те, що породжує гіркоту» [1], «Не все те отрута, що неприємне на смак» [1].

За нашими спостереженнями, афоризми Г. Сковороди мають структуру складнопідрядних речень ускладненого типу, наприклад: «Не досить, щоб сяяло світло денного сонця, коли світло голови твоєї затьмарене» [1], «Коли ти твердо йдеш шляхом, яким почав іти, то, на мою думку, ти щасливий» [1]. Кожна підрядна лаконічно акцентує увагу на важливому словословому нюансі узагальненого змісту вислову. У наведених прикладах метафорично підкреслено світло розуму та важливість вибору власного життєвого шляху. Серед афоризмів такої структури є ті, в основі яких лежить зіставлення, тільки більш розгорнене: «Для шляхетної людини ніщо не є таке важке, як пишній бенкет, особливо коли

перші місяця на ньому займають пустомудрі» [5, с. 163], «Як купці вживають застережних заходів, аби у вигляді добрих товарів не придбати поганих і зіпсутих, так і нам слід якнайретельніше пильнувати, щоб, обираючи друзів, цю найліпшу окрасу життя, більше того – неоціненний скарб, через недбалість не натрапити на щось підроблене» [1]. Останній вислів містить поширені приклади, що характеризують надзвичайну важливість друзів у житті людини.

Для забезпечення смислової єдності в крилатому вислові «Ні про що не турбуватись, ні за що не переживати – значить не жити, а бути мертвим, адже турбота – рух душі, а життя – се рух» [5, с. 137] використано риторичне заперечення, посилене протиставленням предикатів (не жити, а бути мертвим). У підрядній причиновій частині смисловий ланцюг увиразнено повтором предиката рух, семантика якого об'єднує сутність турботи й життя.

Риторичні запитання, створені видатним мислителем, теж сформовані складнопідрядними реченнями різної структури, як-от: «Що може бути солодше за те, коли любить і прагне до тебе добра душа?» [1], «Хіба розумно чинить той, хто, починаючи довгий шлях, в ході не дотримує міри?» [1], «Хіба не любов усе єднає, будує, творить, подібно до того, як ворожість руйнує?» [1], «Хіба може говорити про біле той, котрому невідоме, що таке чорне?» [5, с. 253]. Як показує аналіз, превалюють ті вислови, що мають одну підрядну частину.

У природу певного явища дає змогу заглибитися протиставлення, що спостерігаємо в складносурядних та складних безсполучникових реченнях, які, за нашими спостереженнями, рідше функціонують в афористичному доробку Г. Сковороди, наприклад: «Всяка їжа і пиття смачні й корисні, але треба знати час, місце і міру» [5, с. 247], «Неправда гнобить і протидіє, але тим дужче бажання боротися з нею» [1]. У першій конструкції протиставлення дозволяє підкреслити важливість сенсу другої предикативної частини, у якій по суті міститься умова (якщо знати час, місце і міру) до змісту першої частини. Глибоку життєствердну думку містить афоризм автора «Все минає, але любов після всього зостається» [5, с. 77]. Протиставлення в другій предикативній частині формує заперечення до першої, тобто все ж таки любов не минає.

Складні синтаксичні конструкції, у яких представлені різні види зв'язку, є теж типовими для втілення філософських сентенцій письменника. Логічне розгортання думки в таких реченнях подекуди базується на дистантних і контактних повторях, наприклад: «Хто добре запалився, той добре почав, а добре почати – це наполовину завершити» [5, с. 197], «Надмір породжує пересит, пересит – нудьгу, нудьга ж – душевну тугу, а хто хворіє на се, того не назвеш здоровим» [5, с. 53]. На початку і в кінці останнього речення розташовано ключові фрази передаваного сенсу: надмір призводить до хворобливого стану. Думка

простежується через акцентування нюансів, реалізованих синонімами *нудьга* – *туга*. В одному з контекстів використано два зіставлення для розкриття природи того, що викликає захоплення людини: «*Природа прекрасного така, що чим більше на шляху до нього трапляється перешкод, тим більше воно вабить, на зразок того найшляхетнішого і найтвердішого металу, який чим більше треться, тим прекрасніше виблискує*» [1].

Смислову й структурну єдність афоризмів філософа, який був прекрасним ритором, забезпечує синтаксичний паралелізм, поєднаний із повтором-підхопленням цілих предикативних частин: «*Хто думає про науку, той любить її, а хто її любить, той ніколи не припиняє вчитися, хоча б зовні він і здавався бездіяльним*» [5, с. 25]. Таким чином, смислові частини, які є ключовими (*хто думає про науку* – *той ніколи не перестав вчитися*), розташовані в сильній позиції: на початку речення та після другої підрядної, чим забезпечено злотованість компонентів та динамічність викладу. Афористична думка Г. Сковороди вражає логічністю: «*Любов виникає з любові; коли хочу, щоб мене любили, я сам перший люблю*» [5, с. 35]. Смисловий ланцюг створює багаточленний повтор спільнокореневих слів та їхніх форм. У наведеному контексті спостерігаємо синтаксичну синонімію, яка сприяє розкриттю сенсу, вираженого в першій частині висловлення.

Чіткості вираженій думці надає синтаксичний паралелізм предикативних частин складних синтаксичних конструкцій: «*Майбутнім ми маримо, а сучасним гордуємо: ми прагнемо до того, чого немає, і нехтуємо тим, що є, так ніби минуле зможе вернутись назад, або напевно мусять здійснитися сподіване*» [5, с. 215]. Філософське розуміння людиною життєвого часу виражають предикати на позначення психічного та ментального стану й синтаксеми з темпоральною семантикою (*майбутнє, сучасне, минуле*), що є ключовими у висловленні. При цьому дієслова-присудки утворюють своєрідні антонімічні та синонімічні пари (*маримо, прагнемо* – *гордуємо, нехтуємо*), що, з одного боку, роз'яснюють, конкретизують думку, а з другого – її ущільнюють.

У творчості Г. Сковороди наявні афористичні висловлення, що є еквівалентами надфразних єдностей, вони формуються здебільшого двома реченнями, наприклад: «*Ніхто не може вбити в собі зло, коли не втямить спершу, що таке те зло, а що добро. А не визнавши сього у себе, як можна взнати і вигнати його в інших*» [5, с. 63]. Особливу увагу привертають афоризми, які різними лексичними

та граматичними засобами передають надзвичайно важливу думку про те, що людина є носієм свого щастя та вмістилищем власного нещастя: «*Збери всередині себе свої думки і в собі самому шукай справжніх благ. Копай всередині себе криницю для тієї води, яка зростить і твою оселю, і сусідську*» [5, с. 73], «*Щасливий, хто мав змогу знайти щасливе життя. Але щасливіший той, хто вміє ним користуватись*» [1]. В останньому прикладі змістову єдність забезпечують повтори ключової лексеми *щасливий*, яка виконує різні граматичні функції – предиката на початку речення, посідаючи сильну позицію, та означення (*щасливе життя*). Градування думки забезпечує форма ступеня порівняння цього прикметника (*щасливіший*), розташованого на початку наступного речення, який виконує предикативну функцію, та протиставні відношення між першим і другим реченнями надфразної єдності.

Отже, лаконічність і водночас глибину мислення Григорія Сковороди демонструють афоризми, репрезентовані простими реченнями, часто ускладненими різними синтаксичними елементами, що конкретизують думку, концентруючи її навколо одного граматичного центру. Форма наказового способу головних членів односкладного речення із семантикою мислення посилює вплив афоризму на реципієнта. Виразним комунікативним типом є афоризми з бажальною модальністю.

Серед складних конструкцій превалюють складнопідрядні речення, здебільшого мінімальної структури. Певні настанови та умовиводи, викладені в афоризмах такої будови, нерідко супроводжуються вказівкою на умову або час. Потужний потенціал у вираженні філософських сентенцій мають займенниково-співвідносні речення з предметним значенням корелятивів.

Порівняння як один із найпоказовіших пізнавальних засобів в афористиці Г. Сковороди представлені різними структурними типами синтаксичних одиниць: від словосполучень до складних речень із відповідними синтаксичними компонентами (підрядними частинами порівняльними, зіставлявальними конструкціями та ін.).

Афоризми, що є еквівалентами надфразних єдностей, часто формуються двома реченнями, зв'язок між якими забезпечують повтори та інші лексико-граматичні засоби. Видатний філософ використовує різноманітні стилістичні фігури, зокрема антитезу, риторичні запитання й заперечення, різного виду повтори, синтаксичний паралелізм, для експресивного вираження думки.

Афористика відбиває специфіку механізмів яскравого мислення й виразного мовлення різних авторів, тому дослідження її стилістико-синтаксичних засобів і прийомів є перспективними.

Список використаної літератури

1. Давня мудрість / Григорій Сковорода. URL: http://aphorism.org.ua/subrazd.php?page=1&pages_block=1&rid=1&sid=20.
2. Дзівалтовська Ю., Лістрова Ю., Вострікова Н. Афоризми у філософських текстах Григорія Сковороди. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20140707-aforizmi-u-filosofskih-tekstah-grigoriya-skovorodi>
3. Калашник Ю. І. Стилістико-синтаксична організація філософських сентенцій у романі В. Єрмоленка «Ловець океану. Історія Одиссея». *Мовознавчий вісник*: зб. наук. праць. Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького. 2021. Вип. 31. С. 40–47. DOI: 10.31651/2226-4388-2021-31-40-47.
4. Писаренко Н. Д., Заніздра О. А. Афористика у латиномовних листах Григорія Сковороди. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2019. № 38. Т. 1. С. 50–54. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v38/part_1/15.pdf
5. Сковорода Г. С. Вибрані афоризми / упоряд. і вступ. слово А. Рудзицького; передмова І. Дзюби; худож. О. Ройтбурд. Харків: Фоліо, 2020. 256 с.
6. Сорочинська І. Р. Логіко-семіотичне моделювання педагогічних афоризмів в англійській, італійській та українській мовах.: дис. на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії Київ. 2020. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/Doctor_filosofii/Diser/Sorochunska.pdf
7. Черник О. О. Синтаксичні та композиційні особливості афоризмів Дена Брауна (на матеріалі циклу романів про професора Ленгдона). *Проблеми загального і слов'янського мовознавства. Problems of General and Slavic Linguistics. Проблемы общего и славянского языкознания*. 2018. № 1. С. 127-137.
8. Шарманова Н. М. Українська афористика: структурно-семантичний та функціональний аспекти: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Харків, 2005. 19 с.

Надійшла до редакції 12 березня 2024 р.

Прийнята до друку 15 квітня 2024 р.

References

1. Ancient wisdom / Grigoriy Skovoroda. URL: http://aphorism.org.ua/subrazd.php?page=1&pages_block=1&rid=1&sid=20.
2. Dzivaltovska, Yu., Listrova, Yu., Vostrikova, N. Aphorisms in the philosophical texts of Grigoriy Skovoroda. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20140707-aforizmi-u-filosofskih-tekstah-grigoriya-skovorodi>.
3. Kalashnyk, Yu. I. (2021). Stylistic and syntactic organization of philosophical maxims in V. Yermolenko's novel "Ocean Catcher. The Story of Odysseus". *Linguistic Bulletin: coll. of science works Cherkasy National University named after B. Khmelnytskyi*, 31. P. 40–47. DOI: 10.31651/2226-4388-2021-31-40-47.
4. Pysarenko, N. D., Zanizdra, O. A. (2019). Aphorisms in the Latin-language letters of Grigoriy Skovoroda. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Ser.: Philology*, № 38 (1). P. 50–54.
5. Skovoroda, G. S. (2020). Selected aphorisms / edited by and introduction words of A. Rudzytskyi; foreword by I. Dzyuba; artist O. Roitburd. Kharkiv: Folio. 256 p.
6. Sorochynska, I. R. (2020). Logico-semiotic modeling of pedagogical aphorisms in English, Italian and Ukrainian languages: diss. to obtain the higher education degree of Doctor of Philosophy. Kyiv. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/Doctor_filosofii/Diser/Sorochunska.pdf
7. Chernyk, O. O. (2018). Syntactic and compositional features of Dan Brown's aphorisms (on the material of the series of novels about Professor Langdon). *Problems of General and Slavic Linguistics*, № 1. P. 127-137.
8. Sharmanova, N. M. (2005). Ukrainian aphoristics: structural-semantic and functional aspects: autoref. thesis ... candidate philol. sciences: 10.02.01. Kharkiv. 19 p.

Submitted March 12, 2024.

Accepted April 15, 2024.

Yuliya Kalashnyk, Candidate of philological sciences, associate professor of the Department of Ukrainian Language, Kharkiv National University named after V. N. Karazin (Kharkiv, Maidan Svoboda, 4, 61022, Ukraine); e-mail: kalashnyk_julia@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0003-2737-8612>

Hryhorii Skovoroda's Aphoristics: Structural, Semantic and Stylistic Aspects

Consideration of the aphorism of the famous thinker in terms of syntactic construction of the expressed thought and creation of various stylistic techniques in this plane to enhance it is relevant.

The purpose of the proposed research is to establish the stylistic and syntactic features of H. Skovoroda's winged expressions that reflect the individual features of his philosophical and poetic linguistic thinking.

The conciseness and, at the same time, the depth of Hryhorii Skovoroda's thinking are demonstrated by aphorisms represented by simple sentences, often complicated by various syntactic elements that concretize the thought, concentrating it around one grammatical center. The imperative mood of the main members of a one-part sentence with the semantics of thinking enhances the impact of the aphorism on the recipient. Aphorisms with the desirable modality are an expressive communicative type. Among the complex constructions, complex subordinate clauses, mostly of minimal structure, prevail.

Certain instructions and conclusions expressed in aphorisms of this structure are often accompanied by an indication of a condition or time. Pronominal-relative sentences with the objective meaning of correlates have a powerful potential in expressing philosophical maxims. Comparison, as one of the most significant cognitive tools in the aphorisms of H. Skovoroda, is represented by various structural types of syntactic units: from word combinations to complex sentences with corresponding syntactic components (comparative subordinate clauses, comparative constructions, etc.). Aphorisms, which are equivalents of supraphrase units, are often formed by two sentences, the connection between which is provided by repetitions and other lexical-grammatical means.

So, the outstanding philosopher uses a variety of syntactic constructions and stylistic figures, including antithesis, rhetorical questions and objections, various types of repetition, syntactic parallelism, for expressive expression of thought.

Key words: aphorism, simple sentence, simple complex sentence, complex sentence, complex syntactic structure, supraphrase unity, repetition.

**Мовні засоби створення образу людини з порушеннями інтелекту
в романі Д. Кіза «Квіти для Елджернона» (D. Keyes «Flowers for Algernon»)**

Ольга Каневська

кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри перекладу та слов'янської філології;
Криворізький державний педагогічний університет;
(пр. Університетський, 54, Кривий Ріг, 50086, Україна);
e-mail: o.b.kanevska@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1703-7929>

Ірина Клименко

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології;
Криворізький державний педагогічний університет;
(пр. Університетський, 54, Кривий Ріг, 50086, Україна);
e-mail: imklimen@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5557-0412>

Відтворення в тексті художнього твору мовленнєвого портрету персонажа — складне мистецьке завдання, особливо це стосується героїв, які мають ті чи ті інтелектуальні порушення та мовленнєві розлади, тобто страждають на афазію. Письменнику необхідно детально та достовірно описати певні прояви афатичних синдромів у персонажа, врахувати як мовні порушення, так і психопатологічні вияви, що суттєво впливають на структуру та зміст тексту.

У статті визначено та схарактеризовано особливості застосування мовних засобів у створенні образу персонажа з порушеннями інтелекту в романі Д. Кіза «Квіти для Елджернона» (D. Keyes «Flowers for Algernon»).

У досліджуваному романі показано еволюцію особистості людини: у результаті наукового експерименту (хірургічної операції) пацієнт із низьким рівнем інтелектуального розвитку перетворюється практично на генія. Але утручання в мозок персонажа дає лише тимчасове поліпшення - швидкий прогрес змінюється деградацією.

Зміни в інтелектуальному розвитку Чарлі Гордона показано через його мовленнєвий портрет — важливіший засіб розкриття образу персонажа та його внутрішнього світу. Зображення образу персонажа в творі літератури передбачає наділення його мовленням відповідно до всіх чинників, які впливають на перебіг мовлення, його якісну та кількісну характеристику (особистісні, психічні, психологічні, вікові, соціальні, національні, регіональні).

Аналіз тексту роману Д. Кіза показав, що письменник змальовує персонаж у динаміці, що знаходить своє відбиття і в його мовленнєвому портреті. Шлях Чарлі Гордона від людини з порушенням інтелекту до інтелектуального генія та в зворотному порядку показано у його звітах-записах, у яких послідовно відтворено всі події, які з ним відбулися, описано людей, з яким йому довелося спілкуватися, тобто його світобачення та світовідчуття.

Було виявлено, що для створення образу персонажа з порушеннями інтелекту Д. Кіз обрав лише декілька мовних засобів (графон, капіталізація, лексичні повтори), за допомогою яких і було відтворено мовлення людини з дисграфією, а для зображення Чарлі-інтелектуала було використано більш широкий їх набір. Навмисний добір мовних засобів допоміг створити контрастні образи: Чарлі як людина з порушеннями інтелекту та Чарлі як людина з високим IQ.

Контрастні мовленнєві портрети персонажа мають особливу виразність, адресність та допомагають Д. Кізу створити об'ємний, багатогранний образ головного героя.

Ключові слова: мовленнєвий портрет, мовні засоби, образ персонажу, образ людини з порушенням інтелекту, Д. Кіз, роман «Квіти для Елджернона».

Мова художньої літератури є найбільш повним вираженням літературної мови та в багатьох випадках виходить за її межі у мову національну, загальнонародну. Мову художньої літератури складає все багатство національної мови: усі пласти лексичні в усьому розмаїтті її семантики, експресивних і функціонально-стилістичних відтінків, усі граматичні конструкції, функціонально-стилістичні ресурси та ін.

Внесок О. Потебні у становлення та розвиток філологічної науки загалом і мови художньої літератури зокрема беззаперечний.

О. Потебня писав: «Ми можемо бачити поезію в будь-якому словесному творі, де визначеність образу породжує мінливість значення, тобто *настрій* за декількома рисами образу та за їх посередництва *бачити* багато того, що вони не містять, де навіть без наміру автора або всупереч йому з'являється іносказання» [4, с. 156].

Учений запропонував таке узагальнене визначення твору літератури, яке є актуальним і сьогодні: «...художній твір є синтез трьох моментів (зовнішньої форми, внутрішньої форми і змісту), результат підсвідомої творчості, засіб розвитку думки і самосвідомості» [4, с. 35].

Думки О. Потєбні про зовнішню та внутрішню форму слова («У слові ми розрізняємо: зовнішню форму, тобто членоподільний звук, зміст, що об'єктивується за допомогою звука, і внутрішню форму, або найближче етимологічне значення слова, той спосіб, яким виражається зміст» [4, с. 22]), стосуються, на переконання самого вченого, будь-якого семантично цілого словесного утворення – словосполучення, висловлювання, тексту. Отже, слово в художньому тексті стає образом, а також засобом для створення інших, більш складних за структурою образів – образів персонажів, образів природи, образу автору тощо.

Проблема створення образу персонажу, його мовленнєвого портрету розв'язується як лінгвістами, так і літературознавцями. У сучасних публікаціях висвітлюються питання, стосовні загальних проблем портретування у творі літератури, мовного та мовленнєвого портретів, визначення місця мовленнєвої характеристики персонажу в художньому тексті та ін. Ю. Гурбик визначає сутність і зміст поняття «мовна характеристика» як стилістичного засобу створення образів персонажів [1]. У статті колективу авторів (Т. Цепенюк, І. Ваврів, І. А. Дзюбановська) висвітлюється питання відтворення цільовою мовою особливостей мовленнєвого портрета персонажа художнього твору як складового компонента і однієї з визначальних рис його мовної особистості [6]. Дослідники звертають увагу й на вивчення особливостей створення мовних портретів у творах як вітчизняних, так і зарубіжних письменників. У статті О. Штонь схарактеризовані лінгвостилістичні засоби мовних портретів у прозі Василя Слапчука [7]; С. Локайчук описано мовний портрет Слути з Добромиля за однойменним романом Галини Пагутяк [2]. У низці публікацій аналізуються мовленнєві портрети людей з особливими потребами. Д. Поздняков схарактеризував особливості вербалізації концепту INSANITY в художньому тексті на матеріалі сучасних романів американських і британських письменників [3]. О. Сеньків та Л. Петриця на прикладі творів Денієла Кіза «Квіти для Елджернона» та Вінстона Грума «Форест Гамп» склали мовленнєвий портрет героя з особливими потребами [5].

Отже, підкреслюють науковці, відтворення в тексті художнього твору мовленнєвого портрету персонажа – складне мистецьке завдання, особливо це стосується героїв, які мають ті чи ті інтелектуальні порушення та мовленнєві розлади, тобто страждають на афазію. Письменнику необхідно детально та достовірно описати певні прояви афатичних синдромів у персонажа, врахувати як мовні порушення, так і психопатологічні вияви, що суттєво впливають на структуру та зміст тексту.

Вивчення способів створення мовленнєвого персонажа з психічними розладами в художньому творі дає змогу розглянути не тільки механізми формування художніх образів у тексті, але й способи та засоби їх відтворення у мовленнєвих портретах персонажів для подальшого психолінгвістичного дослідження.

Мета статті – визначити та схарактеризувати особливості застосування мовних засобів у створенні образу персонажа з порушеннями інтелекту в романі Д. Кіза «Квіти для Елджернона» (D. Keyes «Flowers for Algernon»).

Денієл Кіз (Daniel Keyes; 1927–2014) – видатний американський письменник, філолог, автор десяти романів і декількох десятків оповідань, серед них близько десяти належать до науково-фантастичного жанру. У літературній світ Д. Кіз увійшов із оповіданням «Квіти для Елджернона» (1959). За це оповідання автор у 1960 р. отримав престижну літературну премію Г'юго.

У 1966 р. Д. Кіз написав роман із такою самою назвою, за який його було нагороджено премією Неб'юла. Цей твір був високо оцінений як читачами, так і критикою; його було перекладено понад тридцятьма мовами, а також екранізовано (1968 р. – кіноадаптація «Чарлі» (Charly), продюсер і режисер Ральф Нельсон; виконавець головної ролі Кліф Робертсон – лауреат «Оскара» за найкращу чоловічу роль; сценарист Стірлінг Сілліфант отримав «Золотий глобус» за найкращий сценарій).

«Квіти для Елджернона» [8] – це зворушлива історія про недоумкуватого Чарлі Гордона, інтелект якого у результаті наукового експерименту було доведено до ступеню геніальності, а потім позитивний прогрес було втрачено – розумові здібності персонажа стрімко повернулися до попереднього рівня. У 1960-ті роки сюжет роману здавався фантастичним, але сьогодні є практично реальним. У зв'язку з науковими відкриттями в галузі генної інженерії та клонуванні, поставлені в творі морально-етичні питання стають актуальними та потребують нових шляхів їх розв'язання.

У романі образ Чарлі Гордона змальовано через його мовленнєвий портрет, зафіксований у звітах – щоденнику його спостережень як пацієнта психіатричної клініки. Персонаж мав певні порушення інтелекту, що суттєво вплинуло на якісні показники всієї психіки, всієї особистості загалом. За такої антипатії психічного розвитку, страждає інтелект, емоції, мовлення, воля, поведінка, фізичний розвиток людини. Специфічними рисами мовленнєвого портрету таких пацієнтів, як Чарлі, є, з одного боку, обмеженість розуміння зверненого мовлення, прив'язування до певної ситуації, а з другого – відірваність мовлення від діяльності. Тобто коли мовлення повинно бути засобом спілкування, позначення, пізнання, знаряддям мислення, воно залишається у нерозвиненому стані: обмежений словниковий запас; ситуативне значення слова; утруднення правильного засвоєння значень слів, їх семантики; короткі, бідні та аграматичні

висловлювання тощо. Недостатній розвиток мовлення та конкретність мислення у людей із порушеннями інтелекту взаємопов'язані та взаємозумовлені: виникають як наслідки порушень нервової системи; недорозвиток мовлення впливає на подальший розумовий розвиток; утрудненість узагальнень заважає засвоєнню нових слів (значень слів) і формуванню мовлення загалом.

Підкреслимо, що в романі мовленнєвий портрет головного героя представлено, передусім, у його писемній формі – через його записи-звіти. Основним засобом, який використав Д. Кіз, стало відтворення дисграфії – часткового специфічного порушення процесу письма.

Отже, схарактеризуємо більш детально мовні засоби, які застосував письменник для створення мовленнєвого портрету свого персонажу.

Одним із основних графіко-фонетичних стилістичних засобів мовленнєвої характеристики персонажа з порушеннями інтелекту в тексті є графон, тобто графічна фіксація індивідуальних особливостей вимови мовця. Графон активно використовується у звітах персонажу від третього березня до сьомого квітня включно. Наступне застосування графона спостерігається у кінці твору – другого листопада. За допомогою цього прийому імітується дисграфія персонажа. Автор роману використовує різноманітні графічні дисграфії, характеризуючи писемне мовлення персонажу, а саме: 1) пропуски букв у слові: *rite (write), no (know), becaus (because), bred (bread), shud (should), evrything (everything), yrs trully (yours trully)*; 2) перестановки букв і складів: *mabye (maybe), frist (first), onley (only), littel (little)*; 3) вставки букв або складів: *compushishens (compositions)*; 4) заміни та змішування букв, що позначають близькі за звучанням звуки: *remembir (remember), happins (happends), importint (important), werk (work), dollers (dollars), yeres (years), perfesser (professor)*; 5) злиття слів: *dint (didn't), alot (a lot)*; 6) аграматизми: *it dont (it doesn't), I dont drawer so good (I don't draw so good)*.

У тексті: *I had a test today. I think I faled it and I think mabye now they wont use me. What happind is I went to Prof Nemurs office on my lunch time like they said and his secertery took me to a place that said psych dept on the door with a long hall and alot of littel rooms with onley a desk and chares*. У цьому прикладі наявні такі прикмети дисграфії, як-от: пропуск букв у слові *faled* (правильно *failed*); перестановка букв у слові *mabye* (правильно *maybe*); злите написання слів *wont, alot* (правильно *won't, a lot*); заміни та змішування букв у слові *happind* (правильно *happened*); відсутність пунктуації у словосполученні *Prof Nemurs* (правильно *Prof. Nemur's*); вставки букв у слові *onley* (правильно *only*); пропуск і вставка букв у слові *chares* (правильно *chairs*).

Зауважимо, що подібні помилки в писемному мовленні персонажа Чарлі Гордона поступово зменшуються після операції та практично зникають, але у кінці твору вони знову з'являються – хвороба повертається. Таким чином, за допомогою графона показуються перебіг змін у психічному стані персонажа.

Письменник використовує також і такий графічний засіб створення образу персонажу з порушеннями інтелекту, як капіталізація. Досить часто Чарлі Гордон використовує слова, значення яких не знає, передусім терміни, які у тексті виділяє за допомогою великих літер, курсиву: *THEMATIC APPERCEPTON TEST. I dont know the frist 2 werds but I know what test means; He said I had a good motor-vation. I never even knowed I had that*.

За допомогою графічних стилістичних засобів Д. Кіз змальовує особливості змін в інтелекті Чарлі Гордона до і після операції. Після операції поступово інтелект персонажу досягає норми, потім значно перевищує середньо статистичний IQ, що, безумовно, відображається й в мовленні. В одному з епізодів Чарлі переказує діалог з учителем Уінслоу, який страждає на заїкання, що свідчить про прогрес у вмінні передавати чуже мовлення. Чарлі Гордон оформлює свої думки пунктуаційно правильно, навіть тоді, коли передає мовлення вчителя, використовує стилістичний прийом звукопису, який відтворює фонетичний склад висловлювання відповідно до картини зображення: *Well, if he b-buys it, he's g-got to t-take us with it. And he's g-got to get us some more w-wood to w-work with*.

Іншим доказом прогресу психічного стану Чарлі є поява в його записах таких фонетичних стилістичних засобів, як алітерація та асонанс, у характерологічних функціях. Наприклад, персонаж згадує вірш із дитинства:

As I walked, the ridiculous words drummed themselves into my head over and over again, rising to the rhythm of a buzzing noise:

Three blind mice...three blind mice, See how they run! See how they run!

They all run after the farmer's wife, She cut off their tails with a carving

knife, Did you ever see such a sight in your life, As three... blind .. mice?

У реченні, що передує віршу, наявна алітерація звуків [r], [z], повтор складу *over*. Це свідчить про прагнення персонажа до милозвучності свого мовлення.

У вірші є алітерація звуку [s], асонанс звуків [ai], [ʌ], [a:], лексичний повтор: *Three blind mice, See how they run!, they*.

Словниковий запас Чарлі Гордона поступово збільшується, що позначається й на характері мовлення, його виразності, експресивності, з'являються й нові стилістичні засоби, які він застосовує в своїх записах, передаючи чуже мовлення – розмови інших персонажів роману. Спочатку Чарлі це робить невміло, ігноруючи правила правопису, досить часто передає основну сутність висловлювання, а іноді й викривлюючи її. На цьому етапі в мовленні Чарлі Гордона з'являються слова як зниженого стилістичного

забарвлення, передусім сленгові або вульгарні (*C'mere. We won't hurtya; Those lousy patent locks are a pain in the ass*), так і високого, книжкового, найчастіше терміни: *His article attacks Tanida's theory of enzyme fusion-theconcept of changing the chemical structure of the enzyme blocking the step inthe metabolic pathway*. Однак, у кінці твору мовлення персонажу спрощується, стилістично забарвленні слова зникають із вживаної Чарлі лексики.

Важливим засобом створення мовленнєвого портрету персонажу із інтелектуальними порушеннями є вживання різноманітних тропів. Чарлі – людина з певними проблемами в інтелектуальному розвитку, тому використовує найчастіше порівняння, але від того, що його картина світу, в тому числі й мовна, не є до кінця сформованою, деякі речі, навіть найпростіші, набувають у його свідомості викривленого вигляду. З урахуванням дисграфічної форми написання, висловлювання в його записах взагалі втрачають усякий смисл: *He had a wite coat like a docter but I dont think. he was no docter because he dint tell me to opin my mouth and say ah*.

У певний час покращення психічного здоров'я Чарлі теж використовує порівняння, але більш вдумливо, тобто їх форма відповідає змісту висловлювання: *I remember that she was always fluttering like a big, white bird-around my father, and he too heavy and tired to escape her pecking*. У мовленні персонажу з'являються випадки застосування метафоричних висловлювань: *Then I saw the look on Joe's face and it gave me a funny feeling in my stomach; So we talked about it and I got a funny feeling while I was talking*.

Ефективними засобами створення мовленнєвого портрету персонажа з інтелектуальним розладом у його прогресивній динаміці є синтаксичні (лексичні повтори, паралельні конструкції, номінативні речення, окличні речення тощо). Наприклад: *I dont no why but he says its importint so they will see if they can use me. I hope they use me becaus Miss Kinnian says mabye they can make me smart. I want to be smart* (лексичний повтор); *I think I faled it and I think mabye now they wont use me; You want these back, don't you? You want me out of here so you can come back and take over where you left off* (паралельні конструкції); *Bright neon lights. Christmas trees and sidewalk peddlers. People bundled in coats with collars up and scarves around their necks* (номінативні речення); *Pictures! Hidden in the inkblots! Last time you told me that everyone could see them and you wanted me to find them too* (окличні номінативні речення); *When the haircut, shave, sun treatment, and the rest were over, I sat in the chair limply, feeling light, and slick, and clean, and Matt whisked the neckcloth off and offered me a second mirror to see the reflection of theback of my head* (перелічення); *At that*

moment, I sensed that Rose, who had been sitting in the corner quietly, was staring at us (дистантність); *And Alice is a person too-a woman, not a goddess – and I'm taking her to the concert tomorrow night; You used to be a good, dependable man – ordinary, not too bright maybe, but honest-and who knows what you done to yourself to get so smart all of a sudden* (відокремленість); *It's your body and your brain-and your life, even though you weren't able to make much use of it* (полісиндетон); «*Charlie, I-» / - Don't talk I snapped!* (апозіопезіс – умовчання) та ін.

У характерологічній функції застосовуються риторичні питання: *Who's to say that my light is better than your darkness? Who's to say death is better than your darkness? Who am I to say?* Найчастіше ці питання задає сам Чарлі або «інший Чарлі», який виходить із підсвідомості героя, коли він знаходиться під впливом алкогольних напоїв.

Досить часто в мовленнєвому портреті Чарлі різні засоби комбінуються: *He tries to know what it is but all he can remember is their dirt and piss all over his clothes, and Uncle Herman shouting when he came home all covered with filth, and how Uncle Herman ran out with a hammer*. У цьому прикладі поєднано використання підсилювальної конструкції та анафори.

Д. Кіз об'ємно змальовує головного героя свого роману, застосовуючи різноманітні прийоми та засоби. Важливу роль у цьому відіграють самохарактеристика персонажа та взаємні характеристики персонажів. Покажемо різнобічність образу Чарлі Гордона за допомогою його ставлення до таких ключових сфер життя, як знання, любов, дружба.

Так, слово «know» («знати») є ключовим в тексті роману, тому що важливою темою твору є пізнання. Особливо часто воно зустрічається в мовленні Чарлі. Уже в першому записі персонаж стверджує, що хоче стати розумнішим, його мотивація не стає більш слабкою, незважаючи на невдачі, які спіткають його при виконанні запропонованих тестів і завдань. Після операції під час інтенсивного навчання з міс Кініан, коли зникає більшість орфографічних помилок, він говорить про себе: *What a dope I am! I didn't even understand what she was talking about. I read the grammar book last night and it explains the whole thing*. Поступово у Чарлі змінюється відношення до науки та до людей цієї галузі діяльності. Спочатку він заздрить студентам і намагається їх наслідувати: ходить з підручниками, починає палити люльку, щоб здаватися старшим. Його хвилюють розмови студентів, він хоче сидіти з ними в кав'ярні та розмовляти про різні речі – про політику, поезію, твори Шекспіра тощо: *This was what I wanted to do-go to college and hear people talk about important things*.

Через деякий час його мрії втілюються, більш того – він стає студентом, а потім університетська бібліотека стає його другим домом. У нього з'являється окремий кабінет, де він може працювати. За секунду Чарлі встигає прочитати

цілу сторінку; коли він читає, швидко перегортує сторінки книжки, біля нього завжди збираються зацікавлені глядачі-студенти. Більш за все Чарлі цікавлять такі науки, як: етимологія давніх мов, новітні роботи з варіаційного обчислення та історія Індії. Якщо раніше він не розумів найпростіших речей, то тепер зробив відкриття: між не зіставними на перший погляд речами існують глибокі зв'язки. Герой вийшов на новий рівень і його ставлення до студентів та їх наукових суперечок кардинально змінилося: *I find no pleasure in discussing ideas any more on such an elementary level. People resent being shown that they don't approach the complexities of the problem they don't know what exists beyond the surface ripples. It's just as bad on a higher level, and I've given up any attempt to discuss these things with the professors at Beekman.*

Чарлі почав критично оцінювати професорів за вузькість їхніх наукових поглядів і сфер діяльності, недостатність знань: *How different they seem to be now. And how foolish I was ever to have thought that professors were intellectual giants. They're people-and afraid the rest of the world will find out.*

Але люди, які оточують Чарлі, по-різному ставляться до його прогресу: хтось радіє, хтось зневажає. Сестра Хільда розглядає операцію як щось заборонене, а її наслідки – як божу волю: *And she said mabey they got no rite to make me smart because if god wantid me no be smart he would have made me born that way. And what about Adem and Eev and the sin with the tree of nowlege and eating the appel and the fall.*

Однією з найбільш близьких людей до Чарлі стає його вчителька міс Кінніан, яка розуміє, що з часом він дедалі більше буде пізнавати світ, усвідомлювати його: *Miss Kinnian says Im learning fast. She read some of my progress reports and she looked at me kind of funny. She says Im a fine person and I'll show them all.* Але швидкий прогрес в інтелектуальному розвитку Чарлі почав її непокоїти – у ньому з'явилися егоїстичність, самовдоволеність, пиха, зверхність до інших: *I don't know... a warmth, an openness, a kindness that made everyone like you and like to have you around. Now, with all your intelligence and knowledge, there are differences that...*

Саме про цей аспект особистості Чарлі говорить і професор Немур: *This experiment was calculated to raise your intelligence, not to make you popular. We had no control over what happened to your personality, and you've developed from a likeable, retarded young man into an arrogant, self-centered, antisocial bastard.*

Мати Чарлі Гордона, яка страждала на психічний розлад, після 15 років розлуки кидається на нього з ножом: *Dirty mind! You don't belong with normal people.* Для неї він назавжди залишився маленьким хлопчиком, якого вона втратила: *I had a boy. So brilliant that*

all the other mothers were jealous of him. And they put the evil eye on him. They called it the IQ but it was the evil-IQ He would have been a great man, if not for that. He was really very bright exceptional, they said. He could have been a genius.

Перед Чарлі Гордоном постають певні морально-етичні питання, які він не може вирішити, серед них: що є дружба, яким чином зрозуміти, як люди відносяться до тебе, що є кохання тощо. Чарлі спочатку всіх людей, які його оточують, вважає друзями, не розуміє, що над ним насміхаються та зло поводяться, тому що він не такий, як усі інші. Порівняємо зміни у його ставленні до людей загалом і друзів зокрема: *I said that all my friends are smart people and their good. They like me and they never did anything that wasnt nice. – It's because I'm so dumb and I don't even know when I'm doing something dumb. People think it's funny when a dumb person can't do things the same way they can.*

Емоційне зростання Чарлі Гордона показано також через його спробу кохання. Герой поступово змінює ставлення до своєї вчительки, звертає увагу на її зовнішність: *Why haven't I ever noticed how beautiful Alice Kinnian is? She has pigeon-soft brown eyes and feathery brown hair down to the hollow of her neck. When she smiles, her full lips look as if she's pouting;* починає думати про те, як потрібно поводитися з жінками: *How does a person go about learning how to act toward another person? How does a man learn how to behave toward a woman.*

Учителька Аліса Кінніан розуміє свою відповідальність у цій ситуації: перед нею не доросла людина, а людина на початку свого інтелектуального та емоційного розвитку, тому вона не може йти за почуттями, навіть, якщо вони й взаємні: *Already, you've gone beyond my intellectual reach. In a few months or even weeks, you'll be a different person. When you mature intellectually, we may not be able to communicate. When you mature emotionally, you may not even want me. I've got to think of myself too, Charlie. Let's wait and see. Be patient.*

Зміни в інтелектуальному розвитку Чарлі Гордона зумовили зміни на всіх рівнях його особистості – мовленнєвому, фізичному, морально-етичному, емоційному. Підкреслимо, що ці зміни відбувалися нерівномірно: якщо мовленнєвий розвиток відбувався стрімко за рахунок читання і навчання, то емоційне та духовне зростання досить повільно – недостатність емоційного та морального досвіду уповільнювали цей процес. На жаль, експеримент над зміненням інтелекту Чарлі Гордона загалом не вдався – пацієнт досить швидко повернувся до свого первісного психічного стану – він так і залишився людиною з порушеннями інтелекту.

У досліджуваному романі показано еволюцію особистості людини: у результаті наукового експерименту (хірургічної операції) пацієнт із низьким рівнем інтелектуального розвитку перетворюється практично на генія. Але утручання в мозок персонажа дає лише тимчасове поліпшення – швидкий прогрес змінюється деградацією.

Зміни в інтелектуальному розвитку Чарлі Гордона показано через його мовленнєвий портрет – важливіший засіб розкриття образу персонажа та його внутрішнього світу. Мовленнєвий портрет розуміємо як художню структуру відтворення індивідуальних особливостей зовнішнього та внутрішнього мовлення персонажа, відповідних до його характеру, психічного, вікового та фізіологічного розвитку, зумовлених психологічними, культурними, життєвими обставинами його життя, тією життєвою ситуацією, в якій він знаходиться. Зображення образу персонажа в творі літератури передбачає наділення його мовленням відповідно до всіх чинників, які впливають на перебіг мовлення, його якісну та кількісну характеристику (особистісні, психічні, психологічні, вікові, соціальні, національні, регіональні тощо).

Аналіз тексту роману Д. Кіза показав, що письменник змальовує персонаж у динаміці, що знаходить своє відбиття і в його мовленнєвому портреті. Шлях Чарлі Гордона від людини з порушенням інтелекту до інтелектуального генія та в зворотному порядку показано у його звітах-записах, у яких послідовно відтворено всі події, які з ним відбулися, описано людей, з яким йому довелося спілкуватися, тобто його світобачення та світовідчуття. За допомогою різноманітних мовних засобів автору вдалося відтворити всі зміни, які відбувалися у психіці та інтелектуальному розвитку героя. Використання графону, звукопису, капіталізації та інших графіко-фонетичних засобів допомогло показати, як змінюється інтелект Чарлі: спочатку

велика кількість орфографічних, пунктуаційних, графічних помилок, зменшення їх кількості після операції, навіть їх зникнення у процесі підвищення IQ, потім поступове повернення до ознак дисграфії. З метою динамічного зображення мовленнєвого портрету персонажа письменник використовує і лексичні, і синтаксичні засоби: розширення та зменшення лексичного запасу, уживання в мовленні термінів, жаргонізмів, вульгаризмів, розуміння значення слів і зворотів; уживання різних синтаксичних конструкцій (лексичні повтори, паралелізм – у мовленні людини з порушеннями інтелекту; номінативні речення, інверсія, дистантність, риторичні питання – у мовленні інтелектуала).

Було виявлено, що для створення образу персонажа з порушеннями інтелекту Д. Кіз обрав лише декілька мовних засобів (графон, капіталізація, лексичні повтори), за допомогою яких і було відтворено мовлення людини з дисграфією, а для зображення Чарлі-інтелектуала були використані більш різноманітні мовні засоби (звукопис, інверсія, метафори). Навмисний добір мовних засобів допоміг створити контрастні образи персонажа: Чарлі як людина з порушеннями інтелекту та Чарлі як людина з високим IQ.

Отже, різні, навіть контрастні мовленнєві портрети персонажа мають особливу виразність, адресність та допомагають Д. Кізу створити об'ємний, багатогранний образ головного героя.

Перспективним напрямом дослідження вважаємо перекладацький аналіз творів письменника та їх українських перекладів з урахуванням методів і прийомів психолінгвістичного дослідження.

Список використаної літератури

1. Гурбик Ю. Сутність та зміст поняття «Мовна характеристика», як стилістичний засіб створення образів персонажів. *Сучасний рух науки*, 4–5 квітня 2019. Дніпро, 2019. С. 286–290.
2. Локайчук С. Мовний портрет Слуги з Добромила за однойменним романом Галини Пагутяк. *Лінгвістичні студії*. Грудень. 2019. Вип. 11. С. 89–99. DOI: <https://doi.org/10.29038/2413-0923-2019-11-89-99>.
3. Поздняков Д. О. Мовленнєвий портрет божевільного у художньому тексті. *Записки з романо-германської філології*. 2019. № 2 (43). С. 231–237. DOI: [https://doi.org/10.18524/2307-4604.2019.2\(43\).186251](https://doi.org/10.18524/2307-4604.2019.2(43).186251)
4. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / Сост., вступ. ст., коммент. А. Б. Муратова. Москва: Высшая школа, 1990. 344 с.
5. Сеньків О. М., Петриця Л. І. Мовленнєвий портрет героя з особливими потребами (на прикладі творів Деніела Кіза «Квіти для Елджернона» та Вінстона Грума «Форест Гамп»). *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Германські мови. 2020. Том 31 (70). № 2. Ч. 2. С. 239–242. DOI: <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.2-2/41>
6. Цепенюк Т. О., Ваврів І. Я., Дзюбановська І. А. В. Мовленнєвий портрет персонажа художнього твору в оригіналі і перекладі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2021. № 49. Том 2. С. 178–182. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.49-2.41>
7. Шгонь О. Лінгвістичні особливості мовних портретів у прозі Василя Слапчука. *Studia methodologica*. 2020. № 50. С. 122–129. DOI: <https://doi.org/10.25128/2304-1222.20.50.10>
8. Keyes D. Flowers for Algernon. URL: <https://www.sdfo.org/gj/stories/flowersforalgernon.pdf>

Надійшла до редакції 12 березня 2024 р.

Прийнята до друку 15 квітня 2024 р.

References

1. Hurbyk, Yu. Yu. (2019). The essence and meaning of the concept of "linguistic characteristic" as a stylistic means of creating character images. *Modern movement of science*, April 4–5. Dnipro. Pp. 286–290.
2. Lokaychuk, S. (2019). Language portrait of the Servant from Dobromil based on the novel of the same name by Halyna Pagutyak. *Linguistic studies*, No. 11. Dec. Pp. 89–99. DOI: <https://doi.org/10.29038/2413-0923-2019-11-89-99>
3. Pozdnyakov, D. O. (2019). Speech portrait of a madman in a literary text. *Notes on Romano-Germanic philology*. No. 2 (43). Pp. 231–237. DOI: [https://doi.org/10.18524/2307-4604.2019.2\(43\).186251](https://doi.org/10.18524/2307-4604.2019.2(43).186251)
4. Potebnya, A. A. (1990). *Theoretical poetics / Comp., intro. Art., comment. A. B. Muratova*. M.: Higher School. 344 p.
5. Senkiv, O. M., Petrytsia, L. I. (2020). Speech portrait of a hero with special needs (on the example of the works of Daniel Keyes «Flowers for Algernon» and Winston Groom «Forest Gump»). *Scientific notes of TNU named after V. I. Vernadskyi*. Series: Philology. Social communications. Germanic languages. Volume 31 (70). No. 2. Part 2. Pp. 239–242. DOI: <https://doi.org/10.32838/2663-6069/2020.2-2/41>
6. Tsepenyuk, T. O., Vavriv, I. Ya., Dzyubanovska, I. A. V. (2021). Speech portrait of the character of the artistic work in the original and translation. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*. Ser.: Philology. No. 49. Volume 2. Pp. 178–182. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.49-2.41>
7. Shton, O. (2020). Linguistic features of language portraits in the prose of Vasyl Slapchuk. *Studia methodologica*. No. 50. Pp. 122–129. DOI: <https://doi.org/10.25128/2304-1222.20.50.10>
8. Keyes D. Flowers for Algernon. URL: <https://www.sdfo.org/gi/stories/flowersforalgernon.pdf>

Submitted March 12, 2024.

Accepted April 15, 2024.

Olga Kanevska, PhD, Associate Professor of the Department of Translation and Slavic Philology, Kryvyi Rih State Pedagogical University (Universytetskyi Ave. 54, Kryvyi Rih, 50086, Ukraine); e-mail: o.b.kanevska@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-1703-7929>

Iryna Klymenko, PhD, Associate Professor of the Department of English Philology, Kryvyi Rih State Pedagogical University (Universytetskyi Ave. 54, Kryvyi Rih, 50086, Ukraine); e-mail: imklimen@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0001-5557-0412>

Linguistic means of creating an image of a person with intellectual disabilities in D. Keyes's novel «Flowers for Algernon»

Reproducing the speech portrait of a character in the text of a literary work is a difficult artistic task, especially for characters who have certain intellectual impairments and speech disorders, i.e. suffer from aphasia. The writer gives an authentic and detailed description of certain manifestations of aphatic syndromes in the character taking into account both language disorders and psychopathological manifestations that significantly affect the structure and content of the text.

The article defines and characterizes the peculiarities of the use of language means in creating the image of a character with intellectual disabilities in the novel. The novel under study shows the evolution of the character's personality: as a result of a scientific experiment (surgical operation), a patient with low level of intellectual development turns practically into a genius. But interfering with the character's brain gives only a temporary improvement — rapid progress is replaced by degradation.

The changes in Charlie Gordon's intellectual development are shown through his speech portrait — an important means of revealing the image of the character and his inner world. The depiction of the image of a character in a literary work involves giving him speech abilities in accordance with all factors that affect the course of speech, its qualitative and quantitative characteristics (personal, mental, psychological, age, social, national, regional).

The analysis of the novel by D. Keys shows that the writer portrays the character in dynamics, which is also reflected in his speech portrait. Charlie Gordon's path from a person with intellectual disability to an intellectual genius and vice versa is shown in his reports-records, in which all that happened to him is successively reproduced, and the people he had to communicate with, his worldview and his perception of the world are described.

In order to create the image of a character with intellectual disabilities, D. Keyes chose only a few linguistic means (graphon, capitalization, lexical repetitions) to reproduce the speech of such a person, with a wider range of such means for the image of Charlie the intellectual. The deliberate selection of linguistic means helped to create contrasting images of Charlie as a person with intellectual disabilities and Charlie as a person with a high IQ.

Contrasting speech portraits of the character involves a special expressiveness, addressability and helps D. Keys to create a three-dimensional, multifaceted image.

Key words: speech portrait, language means, image of a character, image of a person with an intellectual disability, D. Keyes, the novel "Flowers for Algernon".

Вербалізація концепту «слух» у слов'янських мовах

Людмила Педченко

кандидат філологічних наук,
доцент кафедри слов'янської філології;
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;
майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна;
e-mail: pedchenko1210@gmail.com; https://orcid.org/0000-0002-8603-293X

Метою пропонованого дослідження є виявлення найбільш продуктивних когнітивно-номінаційних моделей, що формують ядро номінативного поля концепту «слух» у слов'янських мовах. Об'єктом дослідження є слов'янські найменування слухового сприйняття. Предмет дослідження - ономасіологічна структура цих найменувань.

В результаті дослідження було встановлено, що номінаційні моделі, за якими здійснюється вербалізація концепту «слух» у слов'янських мовах, нечисленні. Сучасні слов'янські номінації слухового сприйняття відносяться до загальнослов'янського словникового фонду та мають праїндоевропейське коріння.

Основне слов'янське найменування здатності чути - *слух* - є віддієслівним утворенням, що реалізує номінаційну модель: 'дія' > 'здатність виконувати дію'. Семантичний розвиток цієї лексеми ('поголос' > 'здатність чути'), етимологічний зв'язок лексем *слух*, *слава* і *слово*, поєднання в семантиці праслов'янського дієслова *slūti значень 'говорити' і 'чути' свідчать про те, що цим коренем у праслов'янській мові спочатку позначалася здатність сприймати не просто звуки, а звуки людської мови.

Від іншого слов'янського дієслова, що позначає слухові відчуття, - *чути* - абстрактна назва слухового сприйняття у слов'янських мовах не утворилася, що, як видається, пов'язано з семантичним синкретизмом висхідного дієслова, яке може застосовуватися відносно різних перцептивних модусів (дотику, нюху, слуху тощо) або виступати недиференційованим позначенням відчуття.

При використанні лексеми *ух* у значенні 'слух' реалізується модель: 'орган, що виконує певну функцію' > 'функція', проте ця модель не є продуктивною у слов'янських мовах (зафіксована лише в російській мові). Оскільки для лексеми *ух* значення 'здатність сприймати' не є характерним, у слов'янських мовах відсутні найменування глухоти, утворені за моделлю 'відсутність органу, що виконує функцію' > 'відсутність функції' (на відміну від назв сліпоти, для яких така модель є продуктивною).

З ономасіологічної точки зору можна констатувати наявність двох основних когнітивних особливостей, що впливають на характер вербалізації концепту «слух» у слов'янських мовах: по-перше, очевидний первісний зв'язок слухового сприйняття з мовленнєвою діяльністю (концептуалізація людської здатності чути формувалася у зв'язку з розвитком членороздільного мовлення), а по-друге, семантичний синкретизм перцептивної лексикої, що базується на взаємодії різних перцептивних модусів людини (явище синестезії).

Ключові слова: концепт, вербалізація концепту, номінація, когнітивні ознаки, слов'янські мови, перцептивна лексика, слухове сприйняття.

Бурхливий розвиток у сучасній лінгвістиці когнітивного напрямку досліджень зумовив активне вивчення різних структур, що формують мовну свідомість та мовну картину світу. Одним із шляхів реконструкції мовної картини світу є аналіз концептів як ментальних утворень, що водночас є базовими одиницями мисленнєвого коду людини та є результатом пізнавальної діяльності суспільства, передають комплексну інформацію про позначуваний предмет чи явище та інтерпретацію суспільного відношення до цього явища чи предмета [12, с. 129]. Пильна увага до вивчення концептів своєю чергою зумовила відродження інтересу до процесу номінації, оскільки реконструкція концепту, зазвичай, починається з вивчення характеру його вербалізації. «Вербалізація концепту – це його реалізація у мовленні доступними засобами мови, і цей процес має свої особливості незалежно від мови користування» [7, с. 40].

Процес номінації виявляє властивості та якості денотатів, їх зв'язки та відносини, функціональне навантаження, а головне – їхню значущість для носіїв мови. На думку Т. І. Вендіної, «саме словотворення дозволяє виявити способи оцінки позамовної дійсності, розглянути її крізь призму шкали відповідностей системі цінностей, визначити, які її елементи словотвірно маркуються і чому, і тим самим з'ясувати, що в мовній свідомості того чи іншого народу є життєво та соціально важливим» [2, с. 10].

Когнітивно орієнтоване дослідження дериваційних процесів дозволяє «уточнити не лише специфіку «картування» світу в окремо взятій мові, а й – за належного узагальнення таких даних у типологічному плані – сприяти виведенню деяких загальних положень про розуміння людиною головних буттєвих категорій, особливостей світобудови, закономірностей устрою світу, як у фізичному аспекті людського буття, так і в його соціальній організації» [8, с. 336–337].

Найважливішим, центральним фрагментом мовної картини світу, її «вершиною», безперечно, є «образ людини». Людина мислиться насамперед як динамічна, діяльна істота. Кожному виду діяльності, кожному типу стану відповідає своя система. Вона локалізується у певному органі, який виконує певну дію, входить у певний стан, формує потрібну реакцію [1, с. 39–40]. Серед систем, з яких складається людина, Ю. Д. Апресян першим називає фізичне сприйняття, яке поєднує людину з рештою живої природи. Система сприйняття складається з 5 модусів: зір, слух, нюх, смак, дотик. Ці модуси усередині системи сприйняття, на думку Ю. Д. Апресяна, утворюють ієрархію: вони впорядковуються за важливістю залежно від обсягу інформації, що надходить через них у свідомість людини [1, с. 48]. Головним модусом усі дослідники вважають зір, за ним – слух, а потім нюх, смак і дотик. Місце того чи того модусу в ієрархії прямо корелює з кількістю лексем, що її обслуговують. Так, найрізноманітнішою і багатогою є лексика, що обслуговує зорове сприйняття. За нею, суттєво поступаючись в обсязі, йде лексика слуху. Нюх, смак і дотик, за кількістю лексем, що їх обслуговують, поступаються слуху.

Лексика на позначення слуху як засіб вербалізації відповідного концепту в різних мовах неодноразово ставала предметом наукових розвідок. Так, семантичну основу концепту «слух» у творах М. Коцюбинського було досліджено І. В. Гайдаєнко [3], деякі питання мовної концептуалізації тілесних відчуттів у рамках «звукової» метафори на матеріалі української, польської, сербської, хорватської та інших мов вивчала Г. М. Яворська [20].

Метою цього дослідження є виявлення найбільш продуктивних когнітивно-номінаційних моделей, що формують ядро номінативного поля концепту «слух» у слов'янських мовах.

Об'єктом дослідження є слов'янські найменування слухового сприйняття. **Предмет** дослідження – ономасіологічна структура цих найменувань.

Основним найменуванням здібності людини сприймати звуки у більшості слов'янських мов є лексема *слух*. Це загальнослов'янське слово: пор. укр. *слух*, д.-р., ст.-слов. *слоухъ*, болг. *слух*, сербохорв. *slûx*, словен. *slûch*, ч., слвц. *sluch*, пол. *sluch* [17, т. 3, с. 156].

Праслов'янське **sluxъ* > *слух* спочатку означало 'те, що слухають', 'те, що кажуть, що можна чути', 'поголос', а потім – 'здатність чути'. Іменник **sluxъ* утворено за допомогою суфікса -x- від праслов'янського дієслова **slûti* 'робити так, щоб про когось пішли чутки, чутка'. Це дієслово утворено від **slû*, що походить від і.-е. **kleu-* 'чути' [18, с. 385]. У давньоруській

мові дієслово *слути* мало значення 'називатися', 'мати назву', 'славитися' [16, т. 3, с. 433–434].

Від іменника **sluxъ* у давнину утворено дієслово *слухати* 'слухати', 'коритися', що збереглося в українській мові у значенні 'спрямовувати слух на створювані ким-, чим-небудь звуки; намагатися сприймати що-небудь слухом' [15]. Вживана в російській мові форма *слушать* 'направляти слух на звуки, що вимовляються ким-або чимось', як уважають, розвинулася з дієслова *слухѣти*, що не збереглося.

Від іменника *слух* у російській мові утворені прикметники: *слухменный* 'чуткий, що має добрий слух' Тамб. [5, с. 248]; *слушмяный* 'той, що у все вслухається' Псков. [5, с. 247]; *слуховитый* 'чуткий на вухо' [4, т. 4, с. 156]; *слышний* 'що можна чути', 'чуткий'; *слышательный нерв* 'провідник слуху, що проходить у внутрішнє вухо', краще *слуховой*; *неслышкая* баба, ниж. туговуха, глуха [4, т. 4, с. 226].

Поряд із іменником *слух* у давнину існувала також форма *слых* 'слух'. Порівн. укр. діал. *слих* 'слух, чутка', *слишка* 'т.с.; звістка, повідомлення', *безслихи* 'глушина', *послих* 'чутка'; блр. *слых*, пол. *sluch* 'слух' [6, т. 5, с. 301], рос. розм. *слухом не слышать*. У сучасних російських говірках іменник *слых* вживається як у значенні 'слух' (новг., арх., том.) [13, т. 38, с. 354], так і в сполученнях *слых ходит*, *слыхи есть* 'чутки, поголос, говір' (новг., нижегор.), а в калужьких говірках має значення 'рослина, трава біла або жовта, якою настоюють вино і дають пити оглухлому' [4, т. 4, с. 226]. Зафіксована ця лексема і в «Опыте областного великорусского словаря»: *Слых*, а. Слук. Нижегор. Новг. – *Слыхи*. Поголос. Тамб., Твер [11, с. 260].

Від давньоруського іменника *слыхъ* походить дієслово *слыхати* 'слухати іноді, нерегулярно', звідки далі рос. *слыхать* 'знати зі слів інших'. Той самий іменник *слыхъ* послугував мотиватором для **слыхѣти*, з якого, подібно до форми *слушать*, виникло сучасне рос. *слышать* 'розрізняти, сприймати звуки', 'володіти слухом'. Зауважимо, що у російських говорах дієслово *слышать* означає як 'слухати', так і 'розуміти чужу мову' Сиб. (*Он не говорит по-коряцки, а слышит*) [13, т. 38, с. 325].

Від праслов'янського дієслова **slûti*, яке було мотиватором для лексем *слух* і *слых*, походять також й загальнослов'янські номінації *слава* і *слово*. Так, на думку Г. П. Циганенко, праслов. **slava* утворено від **slovQ*, **slûti* 'говорити, слухати', власне 'робити так, щоб хтось став предметом спільних толків, щоб було що про нього слухати' (пор. д.-р. *слути* 'називатися, славитися', ч. *slouti* 'славитися, бути відомим' [18, с. 382]).

Сучасне значення іменника *слово* – 'одиниця мови (мовлення), що є звуковим вираженням поняття про предмет чи явище об'єктивного світу' – склалося унаслідок звуження колишнього значення 'сказане'. Праслов. **slovo*, **slovese* 'сказане' розвинулося з первісного 'те, що можна чути'. **Slovo* < **slouos* походить від **sleus*. Форма **sleus* утворена від і.-е. **kleu-os* 'чутне', звідки далі

‘сказане’. Порівн. і.-е. **kleu-* – ‘чути, особливо те, що кажуть, прославляючи будь-кого’ [18, с. 384–385].

Отже, ціла низка фактів: семантичний розвиток лексеми *слух* (‘поголосо’ > ‘здатність чути’), етимологічний зв’язок лексем *слух*, *слава* і *слово*, поєднання в семантиці праслов’янського дієслова *slūti значень ‘говорити’ і ‘чути’, розвиток у російського дієслова *слышатъ* значень ‘слухати’ і ‘розуміти чужу мову’, – свідчить про те, що цим коренем у праслов’янській мові спочатку позначалася здатність сприймати не будь-які звуки, а лише звуки людської мови. Це свідчить про те, що сприйняття мови є для людини набагато більш значущим, ніж сприйняття інших звуків. Усвідомлення та найменування здатності чути формувалося у зв’язку з розвитком членороздільного мовлення.

Для позначення слухового сприйняття у більшості слов’янських мов уживається дієслово *чуть*: укр. *чую*, *чути* ‘відчувати’, *чувати* ‘чути, чуяти’, блр. *чуць*, *чую*, *чуваць* ‘чути’, болг. *чуя*, *чувам* ‘чую’, сербохорв. *чути*, *чувати*, словен. *čujem*, ч. *čiji*, *čiti*, слвц. *čut’*, пол. *czuję*, *czuć*, в.-луж. *čuju*, *čuć*, н.-луж. *cujom*, *cuś* [17, т. 4, с. 390], рос. діал. *чуть* ‘чути’ *Арханг.*, *Ворон.*, *Перм.*, *Смол.* [11, с. 260], д.-р. *чути* ‘відчувати, чути’. Це дієслово походить від праслов’янського *čuti ‘чути, розуміти’, що розвинулося із і.-е. **keu-* / **kou-*, яке споріднене з грецьк. *κοῦεῖν* ‘помічаю, розумію’, лат. *caveō* ‘остерігаюся, бережусь’, д.-інд. *kaviṣ* ‘ясновидець, мудрець’, д.-англ. *hāvian* ‘споглядати’ [19, т. 4, с. 134–135].

Від цього дієслова у слов’янських мовах утворені прикметники і прислівники, що характеризують слухове сприйняття: укр. *чутний* ‘який сприймається за допомогою органів слуху, який можна чути’ // ‘виразний, помітний, голосний’ // у знач. присудк. сл. ‘чути, звучить’. *Знадвору доноситься крик: ідуть, ідуть! – чутні гуркіт, фиркання...* (Мирний, I, 1954, 306) [15]; рос. *чуткий* ‘чутний, той, що чуєть, доступний слуху, вуху. *Чуткий отдаленный звон. Здесь чутко, как у вас играют. Что-то не чутко об этом деле?* нічого не чути, немає слуху, поголосу [4, т. 4, с. 616]; *чутно* присл. *Слышно. Калуж.*, *Смол.* [11, с. 260]; *чутко* присл. *Голосно, чутно. Вят.*, *Новгор.* [11, с. 260]; *чутко* Чути. *Чутко утро*, тобто. *Починається утро. Псков.*, *Твер.* [5, с. 302].

Утворений від аналізованого дієслова іменник *чуть* у нижегородських і костромських говірках російської мови позначає ‘голос, гул, звук’ «*Макарьевский колокол нам чуть подает, его слышно*» [4, т. 4, с. 616].

Однак, незважаючи на високу дериваційну продуктивність дієслова *чути*, абстрактне найменування здатності сприймати звуки від цього дієслова у слов’янських мовах не розвинулось. На наш погляд, це пов’язано з первинним синкретизмом значення дієслова

чути, тобто з тим, що воно позначало здатність сприймати не тільки слухом, а й дотиком, нюхом, смаком. В. І. Даль зазначає, що «*чуть* говорится о всех чувствах, кроме зрения» [4, т. 4, с. 616]. Такий семантичний синкретизм може відбивати синкретизм фізіологічний, пов’язаний з явищем синестезії – взаємозв’язку різних перцептивних модусів.

Як найменування слухового сприйняття може використовуватися лексема *ухо*, для якої основним є значення ‘орган слуху’. Проте такий тип семантичного перенесення не є поширеним, його зафіксовано лише у російській мові: «*Ухо*, 1. Орган слуху, а також зовнішня частина його у формі раковини; 2. *перен. зазвичай од.* Здатність сприймати звуки. *Чуткое ухо у кого-нибудь*» [10, с. 751].

У цьому разі реалізується номінаційна модель «орган, що виконує дію» > «здатність виконувати дію».

Від лексеми *ухо* утворено російське діалектне дієслово *ухлить твр.*, *тул.* ‘чути’, ‘розуміти’ [4, т. 4, с. 526]. Лексема *ухо* використовується у складі описових найменувань, що позначають хороший, гострий слух: «*Слышкое ухо, чуткое, тонкий слух*» [4, т. 4, с. 226].

У словнику синонімів Ю. Д. Апресяна лексеми *слух* і *ухо* трактуються як синоніми, але в їх семантиці та вживанні відзначаються суттєві відмінності. Синоніми різняться за такими смисловими ознаками: 1) чи може слово позначати здатність чути (*слух* – так, *ухо* – ні); 2) наскільки чітко у слові виражено уявлення про орган (у слові *слух* менш чітко, ніж у слові *ухо*); 3) як мислиться цей орган (*слух* – гіпотетичний, уявний орган, *ухо* позначає справжній орган, але акцентує його функцію і вказує на його предметність, матеріальність); який суб’єкт сприйняття звуків (*слух* як здатність притаманний багатьом живим істотам, *ухо* – орган людини); 5) чи має орган додаткові функції (*ухо* – це також орган специфічного сприйняття звуків, властивого людям із певним родом занять); 6) чи об’єктивне сприйняття звуків (сприйняття *уха* може бути суб’єктивним) [9, с. 1048]. Отже, синонім *слух* означає насамперед здатність чути, а синонім *ухо* називає переважно орган слуху, властивий людині.

В інших слов’янських мовах також наявна лексема *ухо* (укр. *вуха*, блр. *вуха*, болг. *ухо*, пол., ч., слвц. *ucho*, в.-луж. *wucho*, н.-луж. *hucho*, сербохорв. *ухо*, слн. *uhó*), проте вона позначає лише орган слуху і не має власне перцептивного значення. Не мають перцептивного значення і похідні від цієї лексеми, у семантиці яких актуалізується лише значення ‘орган слуху’: напр. укр. *вушанка*, *вушний*, *вушник* тощо. Лексеми, утворені за допомогою експресивних суфіксів, або просто констатують факт наявності вух (напр. рос. *ушастый* ‘з вухами’ [4, т. 4, с. 526], або вказують на їх великі розміри (рос. *ушастый*, *півд.* *ухатый*, з великими, довгими вухами, довговухий; *ушан* *нег.* Вухата людина або тварина; *ушкан.* *арх.*, *сиб.*,

орнб., *ушан* пск. заць [4, т. 4, с. 526], укр. *вухань*, 1. *Зневажл.* Про людину, яка має довгі вуха. 2. *розм.* Про зайця. 3. Різновид кажанів з довгими й широкими вухами; *вухатий* 'який має великі або довгі вуха' [15].

Цікаво, що відсутність очей пов'язується у мовній свідомості слов'ян з відсутністю зору, зі сліпотю (пор.: рос. діал. *безглазый, безокий* 'сліпий', *оглазеть* 'осліпнути', блр. *безвач* 'сліпо', пол. *bezoszy* 'безокий, сліпий, незрячий' [19, т. 2, с. 35]). Однак відсутність вух не означає відсутності здатності сприймати звуки. Прикметники, утворені за рахунок негативної префіксації від слова *ухо* (*вухо*), лише вказують на відсутність вух (точніше, їх зовнішньої частини), але не мають значення 'глухий': укр. *безвухий*, рідше *безухий*. Який не має вуха або вух. *Чого це ваша собака безвуха* (Сл. Гр.), рос. *безухий*. Не имеющий уха или ушей. *Безухий щенок*. В составных названиях животных. *Безухие тюлени. Безухие вараны* [14, т. 1, с. 452], болг. *безух* 'безухий або одноухий', сербохорв. *безув, безух* 'безухий', словен. *brezuhi*, ч. *bezuchy* 'те саме' [19, т. 2, с. 48].

Зауважимо, що в російській мові слова, утворені від назви органу зору *глаз*, можуть вказувати на ознаку «добрий, гострий зір» (*глазастый, глазатик* тощо), проте лексеми, утворені від назви органу слуху *ухо*, ніякого зв'язку зі здатністю чути не виявляють. Така закономірність зумовлена, напевне, тим, що для лексем *глаз, око* семантична ознака «здатність сприймати» характерна більшою мірою, ніж для лексеми *вухо*, яка спеціалізується переважно на позначенні органу слуху.

Отже, номінаційні моделі, за якими здійснюється вербалізація концепту «слух» у слов'янських мовах, нечисленні. Сучасні

слов'янські номінації слухового сприйняття відносяться до загальнослов'янського словникового фонду та мають праіндоєвропейське коріння.

Основне слов'янське найменування здатності чути – *слух* – є віддієслівним утворенням, що реалізує номінаційну модель: 'дія' > 'здатність виконувати дію'. Від іншого слов'янського дієслова, що позначає слухові відчуття, – *чути* – абстрактна назва слухового сприйняття у слов'янських мовах не утворилась, що, як видається, пов'язано з семантичним синкретизмом висхідного дієслова, яке може застосовуватися відносно різних перцептивних модусів (дотику, нюху, слуху тощо) або виступати недиференційованим позначенням відчуття.

При використанні лексеми *ухо* у значенні 'слух' реалізується модель: 'орган, що виконує певну функцію' > 'функція', проте ця модель не є продуктивною у слов'янських мовах (зафіксована лише в російській мові). Оскільки для лексеми *ухо* значення 'здатність сприймати' не є характерним, у слов'янських мовах відсутні найменування глухоти, утворені за моделлю 'відсутність органу, що виконує функцію' > 'відсутність функції' (на відміну від назв сліпоти, для яких така модель є продуктивною).

З ономасіологічної точки зору можна констатувати наявність двох основних когнітивних особливостей, що впливають на характер вербалізації концепту «слух» у слов'янських мовах. Це, по-перше, очевидний первісний зв'язок слухового сприйняття з людською мовленнєвою діяльністю (концептуалізація людської здатності чути формувалося у зв'язку з розвитком членороздільного мовлення), а по-друге, семантичний синкретизм перцептивної лексики, що базується на взаємодії різних перцептивних модусів людини (явищі синестезії).

Список використаної літератури

1. Апресян Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания. *Вопросы языкознания*. 1995, № 1. С. 37–67.
2. Вендина Т. И. Русская языковая картина мира сквозь призму словообразования (макрокосм). Москва: Индрик, 1998. 240 с.
3. Гайдаєнко І. В. Семантична основа концепту «слух» у творах М. Коцюбинського. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови. Вип. 4. 2008. С. 399–404.
4. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. Москва, 1989–1991.
5. Дополнение к Опыт областного великорусского словаря. Санкт-Петербург, 1858.
6. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / під ред. О. С. Мельничука. Київ, 1982–2012.
7. Копитіна А. С. Лінгвокогнітивні та соціолінгвальні параметри лексико-семантичного поля «простір» (на матеріалі англійської, російської, української та французької мов). Дис. ... докт. філос.: спец. 035 Філологія. Київ, 2021.
8. Кубрякова О. С. Языковая картина мира как особый способ репрезентации образа мира в сознании человека. *Вестник Чувашского государственного педагогического университета имени И. Я. Яковлева*. 2003, № 4 (38). С. 336–337.
9. Новый объяснительный словарь синонимов / под ред. Ю. Д. Апресяна. Москва, 2003.
10. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Москва, 1981.
11. Опыт областного великорусского словаря. Санкт-Петербург, 1852.
12. Остапчук Я. В. Вербалізація та семантичне наповнення концепту пам'ять. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Том 31 (70). № 2. Ч. 1. 2020. С. 129–134.
13. Словарь русских народных говоров. В. 1–52. Санкт-Петербург, 1965–2021.
14. Словарь современного русского литературного языка. В 20 т. Т. 1. Москва, 1991.

15. Словник української мови. URL: <https://slovnuk.ua/> (дата звернення: 20.03.2024)
16. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. Т. 3. Москва, 1912.
17. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. Москва, 2004.
18. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка. Киев, 1989.
19. Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева. Вып. 1–42. Москва, 1965–2021.
20. Яворская Г. М. Звук и тело (к вопросу о языковой концептуализации физических ощущений). *Studia Linguistica*. 2009. Vol. 3. P. 355–362.

Надійшла до редакції 14 березня 2024 р.

Прийнята до друку 15 квітня 2024 р.

References

1. Apresyan, Yu. D. (1995) The image of a person according to language data: an attempt at a systemic description. *Questions of linguistics*. No. 1, pp. 37–67. [in Russian].
2. Vendina, T. I. (1998) Russian language picture of the world through the prism of word formation (macrocosm). Moscow: Indrik. 240 p. [in Russian].
3. Gaydayenko, I. V. The semantic basis of the concept of “hearing” in the works of M. Kotsyubinsky. *Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanova*. Series 10. Problems of grammar and lexicology of the Ukrainian language. Vol. 4. 2008 p. 399–404
4. Dal, V.I. (1989 – 1991) Explanatory dictionary of the living Great Russian language: In 4 volumes. Moscow. [in Russian].
4. Addition to the Experience of the Regional Great Russian Dictionary (1858). St. Petersburg. [in Russian].
5. Etymological dictionary of Ukrainian language: In 7 volumes (1982–2012) / Ed. O. S. Melnichuk. Kiev: Naukova Dumka. [in Ukrainian].
6. Kopitina, A. S. (2021) Linguocognitive and sociolinguistic parameters of the lexical-semantic field “space” (based on the materials of English, Russian, Ukrainian and French languages). dis. for free St. Doctor of Philosophy of special 035 Philology. Kiev. [in Ukrainian].
7. Kubryakova, E. S. (2003) Language picture of the world as a special way of representing the image of the world in human consciousness. *Bulletin of the Chuvash State Pedagogical University named after I.Ya. Yakovleva.*, No. 4 (38), pp. 336–337. [in Russian].
8. New explanatory dictionary of synonyms (2003) / Ed. Yu. D. Apresyan. Moscow. [in Russian].
9. Ozhegov, S.I. Dictionary of the Russian language. Moscow, 1981. [in Russian].
10. Experience of the regional Great Russian dictionary. St. Petersburg, 1852. [in Russian].
11. Ostapchuk, Y. V. Verbalization and semantically based memory of the concept // *Vcheni zapiski TNU named after V. I. Vernadsky*. Series: Philology. Social communications Vol. 31 (70) No. 2 Part 1 2020, pp. 129–134. [in Ukrainian].
12. Dictionary of Russian folk dialects. (1965–2021) V. 1 – 52. St. Petersburg. [in Russian].
13. Dictionary of modern Russian literary language: In 20 volumes. T. 1. Moscow, 1991. [in Russian].
14. Dictionary of Ukrainian language. Available at: <https://slovnuk.ua/> [in Ukrainian].
15. Sreznevsky, I. I. (1912) Materials for the dictionary of the Old Russian language based on written monuments. T. 3. Moscow. [in Russian].
16. Fasmer, M. Etymological dictionary of the Russian language: In 4 volumes. Moscow, 2004. [in Russian].
17. Tsyganenko, G. P. (1989) Etymological dictionary of the Russian language. Kyiv. [in Russian].
18. Etymological dictionary of Slavic languages. Proto-Slavic Lexical Fund (1965–2021)/ Ed. HE. Trubachev. Vol. 1– 42. Moscow. [in Russian].
19. Yavorskaya, G. M. (2009) Sound and body (on the issue of linguistic conceptualization of physical sensations). *Studia Linguistica*. Vol. 3, pp. 355–362. [in Russian].

Submitted March 14, 2024.

Accepted April 15, 2024.

Liudmyla Pedchenko, Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Slavic Philology of the Philological Faculty of the Kharkiv National University named after V.N. Karazin (Maidan Svoboda, 4; 61022, Kharkiv, Ukraine); e-mail: pedchenko1210@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0002-8603-293X>

Verbalization of the concept of “hearing” in Slavic languages

The purpose of this study is to identify the most productive cognitive-nominative models that form the core of the nominative field of the concept “hearing” in Slavic languages. The object of the study is the Slavic names of auditory perception. The subject of the study is the onomasiological structure of these names.

As a result of the research, it was established that the nomination models, according to which the concept of “hearing” is verbalized in Slavic languages, are few. Modern Slavic nominations of auditory perception belong to the all-Slavic vocabulary and have Proto-Indo-European roots.

The main Slavic name for the ability to hear - *слух* - is a verbal formation that implements the nominative model: ‘action’ > ‘ability to perform an action’. The semantic development of this lexeme (‘voice’ > ‘ability to hear’), the etymological connection of the lexemes *слух*, *слава* and *слово*, the combination of the meanings of ‘speak’ and ‘hear’ in the semantics of the Proto-Slavic verb *sliti indicate that this root in the Proto-Slavic language, the ability to perceive not just sounds, but the sounds of human speech was first noted.

From another Slavic verb denoting auditory sensations - *чутн* - the abstract name of auditory perception was not formed in Slavic languages, which seems to be connected with the semantic syncretism of the ascending verb, which can be used in relation to different perceptual modes (touch, smell, hearing, etc.) or act as an undifferentiated designation of sensation.

When using the lexeme *ухо* in the sense of ‘hearing’, the model is implemented: ‘an organ performing a certain function’ > ‘function’, but this model is not productive in Slavic languages (recorded only in Russian). Since for the lexeme *ухо* the meaning ‘ability to perceive’ is not characteristic, in Slavic languages there are no names of deafness formed according to the model: ‘absence of an organ performing a function’ > ‘absence of a function’ (in contrast to the names of blindness, for which this model is productive).

From the onomasiological point of view, it is possible to ascertain the presence of two main cognitive features that influence the nature of the verbalization of the concept of “hearing” in Slavic languages: first, the obvious initial connection of auditory perception with human speech activity (the conceptualization of the human ability to hear was formed in connection connected with the development of articulate speech), and secondly, the semantic syncretism of perceptive vocabulary, which is based on the interaction of different perceptual modes of a person (the phenomenon of synesthesia).

Key words: concept, verbalization of the concept, nomination, cognitive features, Slavic languages, perceptual vocabulary, auditory perception.

Reflection of the Dynamics of the Language Grammatical Sub-system through the Prism of the Notion of *Absence*

Olga Radchuk

*Doctor of Philological Sciences,
Professor, Professor at the Professor Mihaylo Hetmanec
Department of Foreign Literature and Slavic Languages;
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University;
2 Valentynivska Str., Kharkiv, 61168, Ukraine;
e-mail: radchuk.o.v@ukr.net; <http://orcid.org/0000-0002-0343-6796>*

The notion of *absence* is viewed as a linguo-cognitive phenomenon that has certain means of its representation in language. The purpose of the article is to trace the changes in the Russian grammar in correlation with the notion of *absence*, which is semantically heterogeneous and reveals the national specifics of the studied language. The research methodology is based on the principle of historicism. The tasks of distinguishing between past and present phenomena outlined in the study have been solved using the method of actualization. Explanation of the appearance of empty links in the structure of the Russian language is based on cognitive studies of the notion *absence*. Since asymmetric relations penetrate into all levels of the language system, and the theory of oppositions reflects the essential characteristics of language, the abstract notion of *absence* is foregrounded in explaining the privative nature of a language. Studies of the essence and the phenomenon of the notion of *absence* in the grammatical system resulted in the following ideas: manifestations of the notion of *absence* reflect grammatical lacunae that may correlate with different semantic types of the notion of *absence* in Russian grammar. Based on the historical facts of the Russian language and their cognitive interpretation, three semantic types of the notion of *absence* have been conventionally distinguished: *complete absence*, *recovered absence*, and *disappearance*. In the methodological aspect, the article combines psychological and socio-cultural vectors. The research methodological foundation made it possible to trace and describe lexical and grammatical mechanisms of forming the notion of *absence* at the grammatical level of the Russian language system.

Keywords: language history, lexical semantics, national and cultural specificity, cognitive interpretation.

Introduction. Grammar constitutes a very harmonious natural system, which makes it practically impossible to introduce an extraneous element into it, and if something like this happens, it leads to certain changes within the system. Moreover, the influence of external conditions on transformations in grammar does not occur directly. They are mediated by various lingual phenomena: phonetic, lexical, derivational and others. This indicates that the grammatical structure of language is the result of long-term abstract cognition of the human mind.

Despite the fact that the grammatical system of the language is strictly ordered and quite stable, changes nevertheless take place in it: new elements penetrate or get interspersed, some linguistic units become outdated and lost, leaving empty niches. The grammatical system has evident significant potential for internal improvement in order to transmit complex abstract notions. It is no coincidence that scholars' interest in the study of various aspects of morphological (Kubryakova 2004; Popov 2013; Skorobohatova 2012, 2017) [8; 11; 15; 16] and syntactic units (Zagnitko 2008; Kovtunova 2010; Palatovskaya 2019) [6; 7; 14] has increased nowadays.

The theory and practice of communication currently considers speech activity and discourse

within the framework of the theory of semiotics. In linguistics, there is the notion of *significant absence* introduced by R. Jacobson. In his opinion, the functioning of the language system is based on "the opposition of some fact to nothing", that is, according to the terminology of formal logic, on the contradictory opposition [18, p. 240]. R. Jacobson, as a representative of the structural direction in linguistics, considered linguistic units strictly in a synchronic aspect. He pointed out that the syncretism of morphological forms in some paradigms or in some grammatical categories, or, conversely, the removal of the opposition of meanings under the influence of a certain context emphasizes the importance of the problem of "zero opposition" for linguistic semiotics, which should investigate the complex relationships between the two notions – *sign* and *zero* [18, p. 283]. This approach remains relevant today. The notion of *grammatical zeros* has been actively used by linguists, opposing zero to a sign that has some material expression. This is how the correlation of grammatical indicators in the system of opposition is established: *absence vs presence* (features, characteristics, properties, etc.). We believe that the binary opposition *sign vs zero* corresponds to the oppositional pair *presence vs absence*.

In our opinion, it is impossible to consider any presence without turning it into a sign. Speaking about the signs of a language system that is open and

dynamic, one must emphasize that each element can be changed and studied in both synchronic and diachronic aspects. The language system is in continuous development. In language as a complexly organized system with an internal structure, there is a unity of three types of development – diachronic, ontogenic and phylogenic. As T. Givon notes, “these three processes are parallel, and they are connected not just by analogy, but by real common mechanisms” [5, p. 87]. In modern linguistic research, the study of language evolution in a cognitive aspect is foregrounded and acquires new features.

The purpose of the article is to trace the changes in the Russian grammar in correlation with the notion of *absence*, which is semantically heterogeneous and reveals the national specifics of the studied language.

Based on certain historical and synchronic comparisons, we propose to consider the notion of *absence* in the analysis of grammatical units within the *presence vs absence* coordinate system and to classify the grammatical phenomena of the Russian language depending on the semantic volume of the notion of *absence*. In this case, we distinguish the following three types:

Type I – **complete absence**, that is, those forms and phenomena that have never existed in the grammatical system of the Russian language;

Type II – **the compensated absence** of a grammatical category, an element or form of a word; the absence that used to be complete, but as a result of linguistic processes was replenished by the system or restructured within the system;

Type III – **the disappearance** of any grammatical forms or grammatical categories in the process of the language historical development.

The semantic classification demonstrates the dynamics in the development of the Russian grammatical system, which points to the simplification and economy of language categories and units at the grammar level. To correlate the semantic types of the concept of *absence* in grammar, we consider it necessary to involve certain historical comments.

Type I – complete absence. In the ancient Russian and modern Russian languages, there has never been a strict order of words in a sentence. In a sentence – *Отъць видитъ сынъ* (Ot’c’ vidit’ syn’) – an active person could be both father and son [11]. If the Old Russian language had a fixed word order, the establishment of the subject and object of action would have been easy (for example, the subject is always in the first place, and the object – in the second), but in Old Russian one could say *Отъць видитъ сынъ* (Ot’c’ vidit’ syn’), and *Сынъ видитъ отъць* (Syn’ vidit’ ot’c’), meaning exactly the same. Similar constructions are present in modern Russian – *Мать видит дочь* (Mat’ vidit doch’) and *Дочь видит мать* (Doch’ vidit mat’). The development of the grammatical category of the case helped to formally designate the object and subject of the action: the use of the

accusative case, which coincides with the genitive when denoting an animated object. The lack of a strict word order in a Russian sentence influenced the further development of syntax. The data from the written Russian language show that over the last millennium there has been a productive development of the syntax of complex structures, in particular, the proliferation of multicomponent complex sentences since the beginning of the 19th century.

The category of determination was not initially represented in Russian and did not have morphological ways of expression. The category of definiteness / indefiniteness indicates how the object is presented: as the only one in the described situation or as belonging to the class of similar ones. If in Germanic, Romance and some Slavic languages, the category of determination is expressed with the help of articles, then in Russian, in case of contextual necessity, demonstrative pronouns are used. It is important to note that demonstrative pronouns *этот, эта, это* (etot, eta, eto) appeared only in the second half of the 17th century by adding the pronominal particle *э* (e) to the demonstrative pronouns *тот, та, то* (tot, ta, to). In Russian, the function of the indefinite article can be also performed by the numeral *один* (odin) (eg, *Prishel odin chelovek*) [16]. However, the numeral *один* (odin) can also be used as a demonstrative pronoun. For instance, *Kakoe proizvelo sledstvie eto pribytie, chitatel’ mozhnet uznat’ iz odnogo razgovora, kotoryj proizshel mezhdru odnimi dvumya damami* (N.V. Gogol’, “Mertvye dushi”, 1842).

Single negation was already uncharacteristic for the Old Russian grammar. This difference from other languages of the Indo-European family can be traced back to ancient times. P.A. Lavrovskij highlighted isolated cases of single negation in ancient chronicles. The scholar noted that in later written documents, when a deviation from the popular language was clearly observed, such cases could sometimes be encountered: “Following the loss of the correctness and harmony of the chronicle language, words and phrases alien to the Russian language began to be found in it: ... moreover, contrary to the nature of the common Slavic language, instead of two negations, one is retained, following the Greek model adopted in later translations from Greek into Slavic” [9, p. 160]. This trend continues in modern Russian as well.

Type II – compensated absence. In Old Russian there were no adverbial participles (deyepriichastiy) and, accordingly, no constructions with them. The adverbial participle, as a special grammatical form, developed in the Russian language relatively late. The first to describe this verb form was M. Smotrickij, who invented the term. Having arisen from participles, they developed as detached members of the sentence, indicating an additional action and separate constructions, and began to be intensively used, reflecting the logic of linguistic phenomena, their interconnection and interdependence. In his research of ancient chronicle texts, P.A. Lavrovskij described this linguistic fact, which dated back to the beginning of the 14th century: “... the indefinite participles also began to lose their ability to change in numbers and cases, they

began to petrify, turn into adverbial participles...” [9, p. 151]. In modern Russian grammar, the function of the adverbial participle as an attributive form of the verb is reduced to the following: “In a sentence, a verbal participle conveys a certain relation of the action indicated by it to the time of the action indicated by the predicate” [13, p. 672]. In modern Russian, single adverbial participle and participial constructions perform the role of an adverb with all predicative forms of the verb, with the infinitive, and sometimes of the attribute with the noun and adverb.

The redistribution of nominative parts according to the types of their declension, depending on the nature of their stems, in most cases, was predetermined by the sound form of the word and its morphemic composition. At the most ancient stage, all nouns had similar endings, which were joined to the stem irrespective of the element the noun stem ended with. Subsequently, the morphemic composition of the word was decomposed, the result of which was frequent transformation of the final part of the stem into the ending. The reason for this recomposition was the insufficient semantic basis for distinguishing words by stems as well as some phonetic phenomena. It resulted in a distribution of nouns according to the types of declension depending on the nature of their stems. But even that state did not last long: further phonetic changes in the Slavic languages, monophthongization of diphthongs, the appearance and then transformation of nasal vowels, the loss of reduced vowels led to the fact that the former stems ceased to be stems, and the distribution of declension types in accordance with the types of stems became outdated. However, the gender category, which played a certain role in the restructuring of the declensions (for example, in the transformation of the former *i*-declension into an almost purely feminine declension), was not, apparently, sufficiently semanticized to completely subordinate the distribution of nouns by declension types to the gender. In most cases, in Slavic languages, the types of declension are insufficiently grounded semantically, which continues to serve as a source of possible changes in the distribution of names by types of declension, since the formal grounds for such a distribution are also vague.

The formation of a unified form of the past tense in the Russian language is fixed by historical grammars as a fact and correlates with the development of the category of aspect. In the bookish Old Russian language, four forms of the past tense were actually used: two simple (aorist and imperfect) and two complex (perfect and quamperfect). With the development of aspect relations, the system of past tenses became simpler, as it was reflected in church documents. The gradual loss of the auxiliary verb and the use of the subject, expressed by a noun or personal pronoun, led first to a restriction in use, and then to a complete replacement of the outdated forms of the past tense. Instead of the complex form of the past tense, just

participle in *-л-* (*-л-*) remained in modern Russian, which began to be interpreted as forms of the past tense of the verb. Contemporary research by M.L. Remnyova into everyday writing shows that in Old Russian everyday speech only the form of perfect was used. M.L. Remnyova comes to the conclusion that the “destruction” of the complex system of the past tenses in everyday Russian speech (or the initial absence of the forms of simple preterits in the languages of the Eastern Slavs), the awareness of the fact that simple forms of the past tense belonged to the bookish style of manuscripts, excluded the possibility of direct influencing of the everyday speech norm of using temporal forms on the Church Slavonic norm of tense use. The influence of the Russian language can be seen in mixing aoristic and imperfect forms, the use of the *-л-* form in aoristic and imperfect paradigms, the possibility of fixing the contaminated aoric-imperfect-perfect paradigm by grammar, which is especially vivid the inflection of the verb “БЫТИ” (“БЫТИ”) [12, p. 32]. New research in the field of historical grammar confirms the fact that the phenomena of linguistic economy and selection were inconsistent, as P.A. Lavrovskij noticed in the 19th century.

The developed system of the category of tense in Old Russian confirms the archaism of that language. In Old Russian, there was no aspect as a verb category, but alongside with a change in the language morphological structure, the simplification of the temporal paradigm, the category of aspect of the Russian verb was formed by the beginning of the 16th century. The category of tense as a more concrete one, gave way to the category of aspect as a more abstract one as the result of the language ontogenesis. Differentiation of three tenses for imperfective verbs and two tenses for perfective verbs exhausts the oppositions that distinguish the five temporal forms of the Russian verb. Synonymous terms for the category of aspect, used in modern Russian studies, *the way of verb action* and *the perfectness* are described without referring to the grammatical category of tense [1]. Note that this issue remains controversial in the theory of linguistics, since there is no consensus among linguists on the problem of the origin of the Russian verb aspect.

Due to the loss of their semantic distinctive ability after the disappearance of the reduced vowels (15th century), Russian consonants began to be opposed as palatalized and non-palatalized.

The disappearance of some forms of words, such as: *тамо* (tamo), *како* (kako), *тако* (tako) and their substitution with *там* (tam), *как* (kak), *так* (tak) were described by I.A. Baudouin de Courtenay, who suggested calling the necessity for their disappearance as a *psychic stress*, understood as “the relative importance of a given place of pronunciation for morphological and semasiological associations [2, p. 40]. This fact proves that transformations at one language layer lead to reorganization at other levels of the language system. We believe that such transformations often have a psychological basis associated with apperception.

With the emergence of the accusative in the Russian language, not only the division of functions

between the nominative and accusative cases occurred, but also the verb meanings began to differentiate according to the category of transitivity and intransitivity of the action of the main subject. For some period, those forms of the verb are syncretic, but later, they became distinguished and opposed by the above-mentioned characteristic. In the process of evolution, a number of Russian verbs began to lose the signs of transitivity and became intransitive. This was due to the new status of the postfix *-ся* (*-s'a*), which was attached to transitive verbs. For example, to such verbs as: *бороть, каять, сомневать, отчаивать, трудить, ленить, стремить* (*borot', kayat', somnevat', otchaivat', trudit', lenit', stremit'*). Such forms were preserved in the literary language at the beginning of the 19th century (for example, *Chtob ne trudit' sebe uma...* (A.S. Griboedov, "Gore ot uma", 1824). However, in modern Russian, there have been some objective tendencies to expand the functions of the category of transitivity of the verb, and as a result, a return to transitivity [4]. Despite the fact that the use of intransitive verbs in the meanings of transitive and the formation of occasional combinations is mainly of a conventional nature, the frequency of these uses indicates the widespread occurrence of the phenomenon of transitive verbs in Internet communication, which in recent years has become one of the types of discourse. Although such examples as *гулять кого-то, танцевать кого-то, прослезить кого-то, понравить кого-то, соприкасать что-то, улыбаться кого-то от что-то* (*gulyat' kogo-to, tancevat' kogo-to, proslezit' kogo-to, ponravit' kogo-to, soprikasat' chto-to, улыbat' kogo-to ili chto-to*), refer to a greater extent to anomalous phenomena, nevertheless, they take place in modern language. Here are some examples: *Mog li Vitek vzjat' sebe v golovu, chto byl tret'im chelovekom na zemle, sposobnym proslezit' Noru na rovnom meste i srazu* (G. Shcherbakova, "Aktrisa i milicioner", 1999); *I kogda aplodismenty nachali zatuhat', devushki povernulis' k kulisam i stali merno soprikasat' svoi rozovye ladoshki* (S. Aleshin, "Vstrechi na greshnoj zemle", 2001); *Ya dejstvitel'no hochu sebya tebe ponravit'* (I. Bahtina, "Zachem ya tebe?", 2007); *«Ulybajte svoe lico», – uchil ih kapitan-psiholog na kratkosrochnyh kursah* (G. Spcerbakova, "Aktrisa i milicioner", 1999). There are quite a lot of such contexts.

The above and similar examples are used by native speakers not only for a word play, thus indicating certain trends in the development of the grammatical subsystem of the Russian language. The reasons for this, apparently, are associated with the influence of extralinguistic factors on the development of the Russian language, among which, first of all, the influence of the English language as a means of international communication, computerization and globalization of society.

In modern Russian, there are numerous participles devoid of a derivational connection with

the verbs to which they historically go back. Such isolated formations were formed in the language system as a result of the disappearance of corresponding verbs. The absence of an infinitive from which the participle was formed, led to the adjectivization of participles and their transition to the category of adjectives. For instance: *предыдущий, неимущий, вопиющий, сведущий, неменяемый, одержимый, ископаемый, окаянный, прирожденный, врожденный, расхлябанный, изможденный, излюбленный, напыщенный, сокровенный, вылитый* ("very similar"), *предвзятый* (*predydushchij, neimushchij, vopiyushchij, svedushchij, nevmenyaemyj, oderzhimyj, iskopaemyj, okayannyj, prirozhdennyj, vrozhdennyj, raskhlyabannyj, izmozhdennyj, izlyublennyj, napyshchennyj, sokrovennyj, vylityj* ("ochen' pohoziy"), *predvzyatyj*) etc.

The noted adjustments in the language system are associated, in our opinion, with the principle of language economy. In the process of adjectivization, participles lose their verbal character and all the verb properties (tense, aspect, voice, ability to govern nouns) and begin to denote only the property. In some cases, such adjectives can be used as substantivized ones and develop the meanings of a thing or person, but at the same time they lose the meaning of the attribute. Such grammatical shifts, when there is a lack of a direct derivational connection, nevertheless preserve the original semantics of the words and thereby reveal the linguistic and national originality of the language.

III type – disappearance. In modern Russian, there are practically no traces of the vocative case of nouns that disappeared from everyday Old Russian in the 14–15 centuries, being preserved as a respectful appeal to the boyars and princes: *Хощем вси, княже, праведно служити тебе и самодержцем имети тя* (*Hoshchem vsi, knyazhe, pravedno sluzhiti tebe i samoderzhcem imeti ty*) (*Hrestomatiya po istorii russkogo yazyka*, 1990, p. 279). The remnants of that form – *господи, боже* (*gospodi, bozhe*) – turned into interjections, but, most often, the vocative form was replaced by the nominative case. Some writers use ancient vocative forms for stylization purposes, and frequent uses are found in modern poetry. We come across some new ideas about the vocative form in the research by E. A. Skorobohatova, who writes that in the Russian poetic discourse, the vocative case is a marker of Christian and historical discourse and supplies illustrative examples: *Разницы, жено, нет. Сын или Бог, я твой!* (*Raznicy, zhen*, *net. Syn ili Bog, ya tvoj!*) (I.A. Brodskij, "Natyurmort", 1971); *Помоги нам выжить, святой снеже, падай белый, падай, золотой!* (*Pomogi nam vyzhit', svyatyj snezhe, padaj belyj, padaj, zolotoj!*) (B.A. Chichibabin, "Elegiya fevral'skogo snega", 1977). In a poetic appeal to contemporaries it was replaced by the nominative case form [16, p. 41]. Vocal appellatives can be used to create a comic effect. For example, *Человече! Когда же ты возьмешься за ум?* (*Cheloveche! Kogda zhe ty voz'mesh'sya za um?*). because of the laws of dialectics the disappearance of some forms and their absence at a certain stage of expressing certain meanings is replaced by the appearance of other grammatical forms capable

of expressing the lost meaning, or it leads to the restoration of previous ones (for example, the vocative case).

In the Russian language, in contrast to the Ukrainian and Polish languages, although all the three belong to the Slavic languages and are linked by ties of kinship, there is traced an interruption in the connection between the category of animate nouns and the category of a person. The formation of the category of animation in the Russian language was proceeding gradually. Initially, it was a category of a person, i.e. it embraced just the words denoting people. “Qualifying animation as a category, V. V. Kolesov claims that in modern Russian it is presented in an incomplete form, in contrast to the Northern Russian dialects, where the process of this category formation is completed, and contrasted to the Polish and Ukrainian languages, where the category of noun animation has developed towards the category of a ‘person’, while in the literary language, this development was interrupted by the system normalization” (quoted from: [15, p. 157]. In the Russian language, there is no symmetry between the notion of *living being* and the category of animation. A vivid example is presented with the words *мертвец* (mertvec) and *покойник* (pokojnik), which belong to animate nouns, although they denote dead people.

In *мертвец* (mertvec) the suffix does not render the meaning of *absence of life*, the root morpheme already contains the notion of *absence*. The derivative *смерть* (smert’) means *cessation of the organism vital functions* and comes, like the word under analysis, from the Proto-Indo-European language [3, p. 386]. For example, in Sanskrit there was a word *амрита* (amrita), which meant *nectar that can revive a person*. Associatively, a dead person, i.e. deprived of any signs of life, is possible to be reincarnated, though it cannot be done with a corpse, and, as a consequence, the word *мертвец* (mertvec), together with the word *покойник* (pokojnik), belongs to the nouns denoting living beings, while the word *труп* (trup) is considered inanimate: the form of the accusative case I see (who?) *мертвеца, покойника* (mertveca, pokojnika), but I see (what?) *труп* (trup). For Russian speakers, this grammatical fact is one of the most incomprehensible, and it is usually attributed to anomalous phenomena. The above-mentioned oxymoron created by N. V. Gogol’ in the title of his poem, *мертвые души* (mertvye dushi), to some extent provides the possibility of transforming the soul into a living one, as it is from the very beginning embedded in the semantics of the word *душа* (dusha).

Substantiated adjectives can appear through the gradual loss (ellipsis) of the noun they modify as a result of long-term historical use of such phrases as: *портной мастер, горничная прислуга* (portnoj, master, gornichnaya, prisluga). Some researchers distinguish the substantivizing ellipsis as a separate, historical type of substantiation. According to V. M. Markov, “the very concept of substantiation

presupposes a historical approach to the material” (quoted from [10, p. 108]). In modern Russian, there is a group of words that have nothing to do with substantiation from the point of view of existing word-formative connections. Those words include nouns of the adjective declension, for which there are no homonymous adjectives in the language system or which are not derivationally correlated with such adjectives: nouns *мостовая* (mostovaya) – adjective *мостовой* (mostovoj), noun *пирожное* (pirozhnoe) – adjective *пирожный* (pirozhnyj), nouns *легкие* (legkie) – adjective *легкий* (legkij). The system of the adjective inflections does not play a derivational role in those nouns. They can be considered as substantivized forms only in a diachronic aspect. From a historical point of view, those nouns have resulted from various linguistic phenomena and processes (most of them were simplified, some were borrowed directly as nouns or created as loans). Here is a small list of such words: *запятая, целковый, вселенная, насекомое, зодчий, подданный, хорунжий, подлежащее, сказуемое, сохатый* (zapyataya, celkovyj, vselennaya, nasekomoe, zodchij, poddannyy, horunzhij, podlezhashchee, skazuemoe, sohatyj) etc. The list also includes some semantically related words used in phraseological units: *попятный, подноготная, окольная* (popyatnyj, podnogotnaya, okolesnaya).

In modern Russian, the nominal declension of possessive adjectives has been completely lost, and now it is a category of only the noun. The remnants of the nominal declension of adjectives have survived only in the form of individual cases, and not as a whole paradigm of possessive adjectives with suffixes *-ов-* and *-ин-*. Describing the complexity of the development of the language system, T. Givon states that “the main factor that leads to the withering away of grammatical structures is phonological erosion that occurs due to sound assimilation. The loss of syntactic constructions primarily occurs in connection with the loss of the associated morphology” [5, p. 102].

The ‘correctness’ of the forms of the *achievable aspect* was no longer observed by the end of the 13th – the beginning of the 14th centuries. The *achievable* form (supin or infinitive of purpose) was a special form of the verb that existed in the Proto-Slavic language and was inherited by all Slavic languages, including Old Russian. It was an unchangeable form of the verb, formed from the stem of the infinitive with the help of the suffix *-ть*. In Old Russian, supin was used to indicate the purpose of movement, denoted by another verb of the imperfective aspect. As the scholars note, the regular use of supine in written documents had been observed until the beginning of the 13 century, then it began to be used irregularly and was gradually replaced with the infinitive. P.A. Lavrovsky, who studied the language of the chronicles of the period, points out that Old Russian was no longer characterized with harmony and constancy, that the ancient forms already experienced a certain ‘shock’. The linguist writes: “The most characteristic properties of the ancient language, which first began to perish in everyday communication, dominated invariably throughout the entire list until 1200. Thus, the strict and correct use of voiceless

vowels ъ and ѣ, ... the appropriate domination of the dual number, ... the correctness of the forms of the achievable aspect, which totally disappeared in the late 13th and the early 14th century ... – all that directly and convincingly proves that ... constancy could not exist at that time ... “ [9, p. 150]. In the annals where the narration ended in 1334, new forms were already clearly traced, as the researcher notes: “The achievable aspect, which was formerly accompanied with the ancient ending *тъ*, sometimes ends here in *ть* (т’): *воевать* (voevat’)” [9, p. 152]. A careful analysis of the observed data indicates to certain linguistic changes that occurred under the influence of the spoken language and were reflected in written records.

The loss of the attributive syntactic function by short adjectives led to the destruction of the declension system of short adjectives. At the beginning of the development of writing, short adjectives that were of common origin with nouns were declined in a similar way. But even in the Proto-Slavic period, as G.A. Haburgaev claims, short adjectives were combined into an declensional paradigm based on their generic character [17, p.179]. Short nominal declined forms were still found in East Slavic documents until the beginning of the 16th century, while short declined forms were almost completely replaced by the full ones. Naturally, the process began much earlier and lasted for about two centuries. This was due to the gradual loss of the attributive function by short adjectives. The short forms differed from the full ones not only by the meaning of the definiteness vs indefiniteness of the property in the attributive function, but also by the syntactic function of the predicate. Therefore, syntactic functions between short and full forms were different. Short adjectives preserved the role of the nominal part of the predicate, and the role of an attribute was assigned to full adjectives. The conclusion is based not only on the predominant use of full forms in the attributive function in ancient Russian documents (for example, G. A. Haburgaev provides statistics according to which up to 75% of all agreed attributes are represented by full adjectives [17, p.182]), but also on the fact that business and everyday documents, not subject to the written tradition, almost exclusively contained

only full forms. As a result of the loss of the function of the attribute, qualitative adjectives in a short form have lost the ability to decline.

Conclusions. Our analysis of linguistic facts made it possible to trace the dynamics of changes in the language at the grammatical level, which reflect the constant development of the language as a system. The driving force behind the development of the language system is the antinomies of various means of expressing semantics (lexical and grammatical), the antinomies of communicative need and lack of that (nominative units and grammatical forms).

We correlate the established facts representing the notion of *absence* at the grammatical level with three semantic types: *complete absence*, *compensated absence*, *disappearance*. Indeed, on the time axis, one can clearly see the results of linguistic changes, which reflect the semantic types of the notion of *absence* we have identified in the grammatical section of the Russian language. It is necessary to specify that those types are conventional, since it is not always possible to clearly distinguish between those changes that occur in the language system and unambiguously attribute them to a certain type. For example, the examples related to replacement and restructuring within certain grammatical categories, in which the notion of *absence* is presented in different ways, are referred to the type of compensated absence. When studying grammatical units it is necessary to rely on factors of a historical and cultural nature, since without taking them into account, it is impossible to fully understand and describe grammatical categories and grammatical meanings.

The described semantic types of the notion of *absence* at the level of Russian grammar (complete absence, compensated absence, disappearance) prove that the dynamics of the grammatical system of the Russian language is associated with the dialectical exchange of *absence* versus *presence* of certain forms when it is necessary to convey specific grammatical meanings. This confirms once again that the grammatical system of the Russian language is dynamic, and its development is conditioned by socio-cultural factors. In the future, the proposed research vector and methodology can be used in diachronic studies of other Slavic languages, Ukrainian, in particular.

References

1. Beloshapkova, T.V., 2008. *Kognitivno-diskursivnoe opisanie kategorii aspektual'nosti v sovremennom russkom yazyke. [Cognitive-discourse description of the category of aspect in modern Russian]:* diss. dokt. filol nauk. M.: Gosudarstvennaya akademiya slavyanskoj kul'tury. 395 p. [In Russian]
2. Boduen de Kurtene, I.A., 1963. *Chelovechenie yazyka. [Humanization of the language].* Izbrannye trudy po obshchemu yazykoznaniju. T. 1. M.: Izd-vo AN SSSR. P. 258–264. [In Russian]
3. Cyganenko, G.P., 1989. *Etimologicheskij slovar' russkogo yazyka. [Etymological dictionary of the Russian language].* 2-e izd., pereab. i dop. K.: Rad. shk., 511 p. [In Russian]
4. Epshtejn, M.N., 2007. *O tvorcheskom potenciale russkogo yazyka. Grammatika perekhodnosti i tranzitivnoe obshchestvo. [On the creative potential of the Russian language. Grammar of Transition and Transitive Society].* Znamya. № 3. URL: <http://magazines.russ.ru/snamia/2007/3/ep18.html>. [In Russian]
5. Givon, T., 2015. *Slozhnost' i razvitie. [Complexity and development].* Yazyk i mysl': Sovremennaya kognitivnaya lingvistika / Sost. A.A. Kibrik, A.D. Koshelev; red. A.A. Kibrik, A.D. Koshelev, A.V. Kravchenko, Yu.V. Mazurova, O.V. Fedorova. M.: Yazyki slavyanskoj kul'tury. P. 89–122. [In Russian]
6. Zagnitko, A.P., 2008. *Teoriya suchasnogo sintaksisu [Theory of the modern syntax]:* monografiya. Donec'k: DonNU. 294 p. [In Ukraine]

7. Kovtunova, I.I., 2010. "Nesobstvenno pryamaya rech'" v yazyke russkoj literatury konca XVIII–pervoj poloviny XIX v. [*Inappropriately direct speech" in the language of Russian literature at the end of the in the late 18th – first half of the 19th century*]. Publikacija A.G. Grek. M.: Izdatel'skij centr «Azbukovnik». 285 p. [In Russian]
8. Kubryakova, E.S., 2004. *Yazyk i znanie: Na puti polucheniya znanij o yazyke: Chasti rechi s kognitivnoj tochki zreniya. Rol' yazyka v poznanii mira. [Language and Knowledge: Towards the Knowledge of Language: Parts of Speech from a Cognitive Perspective. The language role of in the world cognition of].* Ros. Akademiya nauk. In-t yazykoznanija. M.: Yazyki slavyanskoj kul'tury. 560 s. [In Russian]
9. Lavrovskij, P.A., 1852. *O yazyke severnyh Russkih letopisej. [About the language of the northern Russian chronicles].* Sankt-Peterburg: Imperatorskaya Akademiya nauk. 160 p. [In Russian]
10. Lopatin, V.V., 2007. *Mnogogrannoe russkoe slovo: Izbrannye stat'i po russkomu yazyku. [The Multifaceted Russian Word: Selected Articles on the Russian Language].* Rossijskaya akademiya nauk. Institut russkogo yazyka im. V.V. Vinogradova. M.: "Izdatel'skij centr "Azbukovnik". 743 p. [In Russian]
11. Popov, S.L., 2013. *Kognitivnye osnovaniya evolyucii form russkogo sintaksicheskogo soglasovaniya [Cognitive foundations of the evolution of forms of Russian syntactic agreement]: monografiya.* Har'kov: "NTMT". 150 p. [In Russian]
12. Remnyova, M.L., 2015. *Kategoriya vremeni v predstavlenii russkih knizhnikov XVI–XVII vv. [The category of tense in the view of Russian scribes of the 16th – 17th centuries].* M.: Filologicheskij fakul'tet MGU imeni M.V. Lomonosova. №6 (14). P. 10–35. [In Russian]
13. *Russkaya grammatika. [Russian grammar].* [Gl. red. N.Yu. Shvedova]. V 2-h t. T. I. Fonetika. Fonologiya. Udarenie. Intonaciya. Slovoobrazovanie. Morfologiya. M.: Nauka, 1980. 784 p. [In Russian]
14. Palatovskaya, E.V., 2019. *Slozhnoe predlozhenie v kognitivno-diskursivnom aspekte. [Complex sentence in cognitive-discursive aspect]: monografiya.* Kiev: PP «Firma «Granma». 400 p. [In Russian]
15. Skorobogatova, E.A., 2012. *Grammaticheskie znacheniya i poeticheskie smysly: poeticheskij potencial russkoj grammatiki (morfologicheskie kategorii i leksiko-grammaticheskie razryady imeni) [Grammatical meanings and poetic meanings: poetic potential of Russian grammar (morphological categories and lexico-grammatical categories of the name)]: monografiya.* Har'kov: NTMT. 480 p. [In Russian]
16. Skorobogatova E.A. *Formy obrashcheniya v russkoj poezii XX–XXI vekov. [Forms of address in Russian poetry of the 20–21 centuries].* Russkaya filologiya. Vestnik Har'kovskogo nacional'nogo pedagogicheskogo universiteta imeni G.S. Skovorody. Har'kov, 2017. № 1 (60). P. 38–42. [In Russian]
17. Haburgaev, G.A., 1990. *Ocherki istoricheskoj morfologii russkogo yazyka: Imena. [Essays on the historical morphology of the Russian language: Names].* M.: Nauka. 296 p. [In Russian]
18. Jakobson, R., 1985. *Izbrannye raboty. [Selected works].* M.: Progress. 456 p. [In Russian]

Надійшла до редакції 24 лютого 2024 р.
Прийнята до друку 28 березня 2024 р.

Submitted February 24, 2024.
Accepted March 28, 2024.

Ольга Радчук, доктор філологічних наук, професор, професор кафедри зарубіжної літератури та слов'янських мов імені професора Михайла Гетманця, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (вул. Валентинівська, 2, м. Харків, 61168, Україна); e-mail: radchuk.o.v@ukr.net; <http://orcid.org/0000-0002-0343-6796>

Відбиття динаміки граматичної підсистеми мови крізь призму поняття «відсутність»

Поняття «відсутність» розглянуто як лінгвокогнітивний феномен, який має певні засоби репрезентації в мові. Мета статті - простежити зміни російської граматики у співвідношенні з поняттям «відсутність», яке є семантично неоднорідним і виявляє національну специфіку досліджуваної мови. В основу методології дослідження покладено принцип історизму. Окреслені в дослідженні завдання розмежування явищ минулого та сьогодення розв'язано через застосування актуалістичного методу. Пояснення появи порожнин у структурі російської мови базується на когнітивних дослідженнях поняття «відсутність». Оскільки асиметричні відношення пронизують усі рівні мовної системи, а теорія опозицій відбиває істотні характеристики мови, абстрактне поняття «відсутність» висувається на перший план у поясненні привативної природи мови. Дослідження сутності та феномену поняття «відсутність» у граматичній системі сприяли появі наступних ідей: вияви поняття «відсутність» віддзеркалюють граматичні лакуни, що відповідають різним семантичним типам поняття «відсутність» у російській граматиці. На підґрунті історичних фактів російської мови та когнітивної інтерпретації умовно виокремлено три семантичних типи поняття «відсутність»: *повна відсутність, відновлювана відсутність і зникнення*. У методологічному аспекті в статті поєднано психологічний та соціокультурний вектори. Методологічна база дослідження уможливила простежити та описати поняття «відсутність» на граматичному рівні російської системи мови.

Ключові слова: історія мови, лексична семантика, національно-культурна специфіка, когнітивна інтерпретація.

Концепт «мудрий» у російському публіцистичному дискурсі

Хо Сяоянь

аспірантка кафедри слов'янської філології;
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна;
майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна;
e-mail: 1592302507@qq.com; <https://orcid.org/0009-0001-6614-220X>

Стаття присвячена дослідженню змістовної структури концепту «мудрий» у російському публіцистичному дискурсі. Об'єктом дослідження є семантика та сполучуваність слова *мудрий* у газетних текстах. Предметом дослідження є когнітивні ознаки концепту «мудрий», що виявляються у сполучуваності прикметника *мудрий* у російськомовних публіцистичних текстах.

Мета роботи – виявити когнітивні ознаки концепту «мудрий» у публіцистичному дискурсі. Емпіричну базу дослідження склали матеріали газетного підкорпусу Національного корпусу російської мови.

Результати проведеного аналізу дозволили зробити висновок про те, що концепт «мудрий» у російському публіцистичному дискурсі включає низку когнітивних ознак і може характеризувати людей чи описувати дії. Насамперед, цей концепт пов'язаний з інтелектуальною досконалістю: якщо людина може прийняти правильне рішення або правильно поводитися, то вона вважається мудрою. Серед різних професійних категорій людей найчастіше мудрими визнаються керівники, політики, вчителі та артисти. Ця обставина може вказувати на те, що мудрість визначається не лише високим рівнем інтелекту людини, а й здатністю впливати на інших людей, передавати свої знання та досвід. Як правило, мудрість є результатом життєвого досвіду, набутого протягом тривалого часу, тому слово *мудрий* часто зустрічається у поєднанні з прикметниками *опытный* та *старый*. Мудрі люди мають високі моральні якості, такі як доброта, порядність і терпіння. При цьому дуже рідко в публіцистичному дискурсі (на відміну від дискурсів інших типів) мудрість асоціюється з корисливим прагматизмом і хитрістю. Ознака «мудрий» може метонімічно переноситися із суб'єктів на рішення, вчинки, дії. При цьому мудрими визнаються раціональні рішення, що дозволяють покращити стан справ, подолати труднощі, мирно вийти із конфліктної ситуації. Часто мудрістю характеризуються мовні дії та їх результати (слова, вислови, поради, правила тощо).

Ключові слова: концепт, когнітивні ознаки, дискурсивне варіювання, публіцистичний дискурс, мудрий.

Питання про поняття концепту було вперше порушено в російському науковому середовищі С. О. Аскольдовим, який у 1928 році опублікував свою знамениту статтю «Слово і концепт», в якій вперше в галузі лінгвістики вжив термін *концепт* і докладно зупинився на функції, конотації та характеристичності цього терміна. С. О. Аскольдов вважає, що основною функцією концептів є заміщення, і визначає концепт з погляду мислення: «(він) відповідає універсальним поняттям, має характер свідомої діяльності, є чимось важковловимим, спалахом, що виникає у свідомості людини в ході швидких мовних актів та осмислення слів» [1, с. 267].

З розвитком досліджень взаємозв'язку мови та культури в рамках антропоцентричної лінгвістики у 90-х роках ХХ століття вивчення концепту отримало подальший розвиток, а проблема концептів стала привертати все більшу увагу вчених (В. І. Карасік, Ю. С. Степанов, В. А. Маслова, І. А. Стернін, З. Д. Попова, Д. С. Лихачов, В. В. Колесов, С. Г. Воркачов та ін), які поглиблено вивчали концептуальну теорію в різних аспектах та досягли суттєвих результатів. Нині детально вивчається як концептосфера мови загалом (мовна картина світу), так і окремі концепти, характерні для певної лінгвокультури.

Одним із важливих фрагментів російської концептосфери є концепт «мудрий». Семантичне ядро даного концепту поєднує інтелектуальну та морально-етичну складові. Так, ім'я концепту – лексема *мудрый* – має значення «заснований на добрі та істині; праведний, що поєднує любов і правду; найвищою мірою розумний і благонамірений» і «розумний, проникливий, розважливий, тямущий» [3, с. 190]. Аксіологічний характер і неоднозначність, складність семантичної структури концепту зумовили, з одного боку, суттєві трансформації його смислового наповнення в діахронічному вимірі, а з іншого боку, широке варіювання змісту концепту у різних дискурсах – повсякденно-побутовому, фольклорному, релігійному, філософському, художньому тощо. Вивчення дискурсивного варіювання концептів наразі є актуальною проблемою, оскільки повною мірою не досліджено характер та шляхи впливу дискурсу на структуру та зміст концептів, які у ньому функціонують. У цьому контексті вивчення дискурсивних проєкцій концепту «мудрий» є актуальним.

Концепт «мудрий» (чи «мудрість») у різних дискурсах вже неодноразово ставав предметом дослідження. Так, мудрість у релігійному дискурсі розглядав С. Г. Воркачов [2], етичну складову концепту «мудрість» у давньоруській та сучасній

російській мові розглядали Н. М. Дмитрієва та Є. М. Лінтовська [3], лінгвофілософську інтерпретацію даного концепту у співвідношенні з концептами «Рассудок», «Разум», «Ум» вивчав В. В. Колесов [6], вербалізацію концепту «wisdom»/ «мудрість» у дискурсі англійської мови авторської казки досліджувала Н. Д. Кіщенко [4; 5], концепт «мудрість» у російській чарівній казці розглянуто нами [8].

Ця стаття присвячена дослідженню концепту «мудрий» у російському публіцистичному дискурсі.

Об'єктом дослідження є семантика та сполучуваність слова **мудрый** у газетних текстах. **Предметом** цього дослідження є когнітивні ознаки концепту «мудрий», що виявляються у сполучуваності прикметника **мудрый** у російськомовних публіцистичних текстах.

Мета дослідження – виявити когнітивні ознаки концепту «мудрий» у публіцистичному дискурсі російської мови.

Як емпірична база дослідження у статті використані матеріали газетного підкорпусу Національного корпусу російської мови [7]. Проаналізовано понад 500 контекстів.

Аналіз російськомовних публіцистичних текстів із газетного корпусу НКРМ показав, що концептуальна ознака «мудрий» може характеризувати як конкретних суб'єктів – носіїв мудрості, так і різноманітні дії, які визнаються мудрими.

У ході дослідження газетних текстів було виявлено, що прикметник **мудрый** найчастіше використовується для опису керівника, лідера. Національні лідери або експерти у своїй галузі мають глибоке розуміння конкретної сфери діяльності і можуть поділитися цією мудрістю з іншими, щоб допомогти їм вийти зі складної ситуації або досягти своїх цілей. Наприклад, **Мудрые руководители, опираясь на эти данные, стимулируют преподавателей, которые находятся на верхних позициях рейтинга, решают проблемы, о которых сообщили учащиеся** [Волонтерам предложили давать отгулы и билеты на выставки // Парламентская газета, 2021.12.05]; **Мудрый и дальновидный государственный, он четко определил приоритеты и шаг за шагом стал возрождать страну буквально из руин** [Олег ЦЫГАНОВ, Шамиль МЕДЖИДОВ. Реформы дают ощутимые результаты // Известия, 2007.12.24]; **На этот раз повезло – в колледже мудрое руководство, которое быстро приняло правильные меры** [Алексей ДУЭЛЬ. Драка в московском колледже едва не превратилась в межнациональное побоище // Комсомольская правда, 2010.03.03].

Мудрість, за даними російського медіадискурсу, повинні мати і політики: **Координатор штабов Навального в регионах Леонид Волков прокомментировал публикацию**

Явлинского, заявив, что «мудрого политика всегда отличает идеальное чувство момента» [Явлинский раскритиковал Навального и его сторонников за популизм и национализм // Ведомости, 2021.02.07]. **Политолог Константин Калачев полагает, что господа Зюганов, Жириновский и Кадыров «дают возможность Путину выглядеть самым мудрым и взвешенным российским политиком»** [Иван Дарбиникс, Кира Дюрягина. Геннадий Зюганов вступился за Рамзана Кадырова // Коммерсант, 2020.11.03]; **В Израиле он заработал репутацию мудрого политика умеренных взглядов, старающегося сгладить все острые углы и не стесняющегося искать компромисса с партнерами по переговорам** [Шимон Перес вступил в должность президента Израиля // Lenta.ru, 2007.07.16].

Частотними є контексти, в яких означення **мудрый** характеризує вчителів, наставників: **Он интеллектуал, настоящий учитель, очень интересный и мудрый человек** [Степан Костецкий. Мальчик из простой семьи // Lenta.ru, 2019.09.27]; **Участвовать в воспитании и формировании личности должны хорошо подготовленные, мудрые люди, те самые наставники**, – сказал Яцкин [К воспитанию школьников нужны новые подходы, считает Яцкин // Парламентская газета, 2021.04.26]; **Но как бы ни менялся мир, в центре процесса обучения всегда был и остаётся педагог, мудрый, человечный, интеллигентный и требовательный учитель**, – отметил Вячеслав Никонов [Вячеслав Никонов поздравил педагогов с Днём учителя // Парламентская газета, 2020.10.05].

Також часто означення **мудрый** використовується стосовно артистів, які, як і педагоги, вчать людей і надихають їх, граючи свої ролі: **Ушел блестящий артист, удивительно вживавшийся в образ своих героев, человек тонкий и мудрый** [Гафт был глубоко человечен и всегда защищал слабых, заявил Шаргунов // РИА Новости, 2020.12.12]. **Тонкий, сложный, мудрый артист** [Гафт был народным артистом в самом полном смысле этого слова // Vesti.ru, 2020.12.12]. **По его словам, Михаил Михайлович был «безусловный мудрец и безусловный борец, человек, который был очень мудрый и при этом умел бороться за свои идеи»**. [Прощания с Михаилом Жванецким не будет // Vesti.ru, 2020.11.06]; **Впрочем, не сколько играл, сколько проживал себя – философа и мудрого учителя** [Джигарханян не желал другой жизни // Vesti.ru, 2020.11.14]. В останньому контексті актор прямо названий мудрим учителем, що наголошує на функціональному зв'язку цих професій (і педагог, і актор покликані вчити, виховувати людей).

Показово, що названі типи суб'єктів мудрості (керівники, політики, вчителі, артисти) характеризуються можливістю впливати на інших людей. Таким чином, мудрість у публіцистичному дискурсі представляється не лише як наявність високого рівня інтелекту, а й як здатність ділитися

своїми знаннями, передавати досвід та впливати на оточуючих.

Публіцистичні контексти показують, що в більшості випадків ознака «мудрий» пов'язана з віком і досвідом: чим старша людина, тим вона мудріша, оскільки може спиратися на власний досвід для вирішення проблем, що виникають: *Именно опытные и мудрые люди должны работать в руководстве вузов, – отметили депутаты в пояснительной записке к документу [Предельный возраст ректоров вузов могут увеличить до 70 лет // Парламентская газета, 2020.01.21]; Он не молодой мальчик, а взрослый и мудрый мужчина [Юлия Бордовских: «Раньше бросалась в чувство, как в омут» // Труд-7, 2008.10.09].* Від людей похилого віку люди можуть отримати життєвий досвід, який може зробити життя молодих кращим, тому літні та досвідчені люди часто вважаються мудрими: *Хотя, как говорила моя мудрая бабушка, «век живи, век учишь – дураком помрешь» [«Я перевел Высоцкого на идиш» // Известия, 2019.11.06]; Но было ощущение, что с годами он становился мудрее, человечнее, добрее и больше любил жизнь, искал в ней счастье и реализацию, а не ощущение тупика – и это очень ценно. [Коллеги и друзья о Сергее Доренко: «Он создал новый тип журналистики» // Ведомости, 2019.05.09]; При этом Порошенко отметил, что и сам кардинально изменился за эти пять лет – стал сильнее, опытнее, мудрее и «очень постарел» [Порошенко отказался каяться перед журналистами // lenta.ru, 2019.08.01].* Показово, що молодих людей рідко називають мудрими: *В свои 26 он казался бесконечно мудрым и надежным [Бахмуд Абдуразаков. *** // lenta.ru, 2019.06.27].*

Очевидно, що для успішної діяльності необхідний певний досвід, оскільки люди з багатим досвідом краще справляються зі справами порівняно з недосвідченими: *Он человек мудрый, с большим жизненным опытом – всегда подскажет, что и как сделать [ВАС УЧИТ ЖИТЬ ВАШ НАЧАЛЬНИК? // Труд-7, 2008.05.06].*

Поряд з ознаками «вік» та «досвід», мудрість у російському публіцистичному дискурсі співвідноситься з такими характеристиками людини, як спокій, вираженість, терпіння: *Очень терпеливая, фантастически мудрая, спокойная, никогда не выходит из себя. [«Когда я прилетел в Москву на похороны деда, у меня был шок» // Известия, 2020.09.22]; В России экс-президента Франции вспоминают как исключительно мудрого и взвешенного политика [Другом меньше: ушел из жизни Жак Ширак // Известия, 2019.09.27]; Это интеллигентный, мудрый, не склонный к истерии человек [Бутырский Д. «Наш чемпионат – это попса». Российские арбитры ответили на нефутбольные вопросы нашей анкеты // Советский спорт, 2010.04.24].*

Ознака «мудрий» часто опиняється в одному ряду з позитивними моральними якостями людини – добротою, справедливістю, чесністю тощо: *Это самый уравновешенный, мудрый и добрый из всех трех братьев. [Артем Ткаченко и Иван Стебунов рассказали о съемках в сериале «Давай найдем друг друга» // Vesti.ru, 2020.08.28]; По словам актера, Янковский был прекрасным человеком, добрым, мудрым, прекрасно понимающим актерскую профессию [Янковский похоронен на Новодевичьем кладбище // Vesti.ru, 2009.05.22]; Она была невероятно рассудительной, мудрой и справедливой, – рассказывают коллеги [Анна Лозовая. Вчера ямальские журналисты прощались с погибшими коллегами // Комсомольская правда, 2009.07.22]; В быту у меня все прекрасно: красавица жена – умная, добрая, мудрая, порядочная, с юмором [Арефьев Егор. Евгений Плющенко: «Детей с Яной родим после Олимпиады» // Труд-7, 2009.12.03].*

Очевидно, що в цих контекстах актуалізується насамперед морально-етична складова концепту «Мудрий», що відрізняє його від інтелектуального концепту «Розумний» (*Давно установлена граница между людьми умными, отмеченными высоким коэффициентом интеллектуальности, и людьми мудрыми [Дамский Я. Пешкоедство наказуемо // Советский спорт, 2009.06.10].*)

Значно рідше зустрічаються контексти, у яких мудрість асоціюється з раціоналізмом і прагматизмом, здатністю прийняти вигідне для себе рішення: *Мудрые и прагматичные китайцы не согласны и с этим [Мария Чаплыгина. Как год встретишь, так и проведешь: заблуждения о китайских традициях // РИА Новости, 2008.12.29]. И если Эдуард был довольно наивным, неприспособленным к жизни человеком, то Яшин – мудрым, рациональным [Настенко Георгий. Льву Яшину 80 лет // Труд-7, 2009.10.23].* Поодинокими є також контексти, в яких мудрість співвідноситься з хитрістю: *Впрочем, уверен, он и сейчас винит в произошедшем кого угодно, кроме себя – мудрого и хитрого. [Крым выбрал свою судьбу 30 лет назад // Парламентская газета, 2021.01.20]; Проиграли не из-за шального гола, а из-за того, что соперник был сильнее, хитрее и мудрее [Чемпионы России проиграли среднему даже по российским меркам клубу // Известия, 2007.12.24].*

Отже, в рамках публіцистичного дискурсу мудрі люди, як правило, не тільки високоінтелектуальні, але й більш досвідчені, спокійні, терплячі, часто мають позитивні моральні якості: добрі, чесні, справедливі, хоробрі а в окремих випадках (набагато рідше) – прагматичні та хитрі.

Мудрістю може характеризуватися як окрема людина, так і цілий народ, нація. При цьому можуть актуалізуватися як інтелектуальна, так і морально-етична складові концепту: мудрим визнається народ, який здатний усвідомити ситуацію і прийняти правильне рішення (*Я хочу низко поклониться мудрому украинскому народу,*

который не дал себя обмануть, не поддался на провокации и ложь, а сделал осознанный выбор» [«Эпоха нестандартных решений». Что политики в России и мире говорят о победе Зеленского // Ведомости, 2019.04.22]; При этом он заверил своего коллегу, что в этом случае «**мудрая украинская нация**» примет положительное решение [Буш из Киева отправился на саммит НАТО // Lenta.ru, 2008.04.01], водночас мудрий народ характеризується позитивними моральними якостями (Туркмени – народ **мудрий, щедрий, великодушний, трудолюбивий, приветливий, дружелюбний**, которому присущи **душевная чистота, национальная гордость, милосердие** по отношению к тем, кто нуждается в помощи», – заявил президент. [Президент Туркмении накормил людей на гонорары от своих книг // Lenta.ru, 2019.06.06]). Отже, народ, який може вийти зі складної ситуації, ухваливши вірне рішення, вибравши правильний підхід, який демонструє високі моральні якості, – це мудрий народ.

У текстах публіцистичного дискурсу ознака «мудрий» може метонімічно переноситися із суб'єкта чи групи суб'єктів на їхні дії.

Найбільш частотними є контексти, в яких мудрими визнаються вчинки та рішення: **Признание ошибок и готовность двигаться вперед – это мудро и правильно**, – написал он с удовлетворением. [Amnesty International снова признала Алексея Навального узником совести // Ведомости, 2021.05.10]; **Вице-премьер назвал «мудрым» решение об организации такого формата взаимодействия, как энергодиалог** [РФ и Китай построят нефтепровод от Сковородино до границы с КНР // Vesti.ru, 2008.10.26]. **Члены комиссии поступили мудро** [Наталья Емельянова, Наталья Шушпанова. СКВЕРные планы // Известия, 2008.04.24]. Мудрими визнаються такі дії і рішення, які дозволяють подолати проблеми, виправити помилки, поліпшити ситуацію, тобто це раціональні рішення. Мудрою також вважається далекоглядна поведінка, здатність передбачати подальший розвиток подій і наслідки своїх вчинків: **Греф напомнил, что на фоне пандемии Россия одной из первых закрыла госграницу с Китаем, что оказалось мудрым и дальновидным шагом** [Песков назвал российское правительство профессиональным и энергичным // Известия, 2020.04.26].

Тематична специфіка російського публіцистичного дискурсу обумовлює частотність використання прикметника **мудрый** стосовно політики як комплексу рішень та дій з боку державних діячів, органів влади чи держави загалом. Мудра політика характеризується далекоглядністю та ефективністю, здатністю керівників приймати правильні рішення, мирно вирішувати конфлікти та досягати своїх

цілей: **Эффект от вложенных госсредств станет следствием такой мудрой политики** [Нафталиновая долина нам не нужна // Парламентская газета, 2021.04.14]; **Оба эти принципа должны осуществляться с помощью мудрой политики, мирными и дипломатическими средствами** [Президент Сербии: Сербия никогда не примет независимость Косова // Vesti.ru, 2007.12.28]; **Уверен, что более мудрой, серьезной и ответственной политикой создадим условия, при которых из невозможного положения сделаем как можно больше для нашей страны и народа, а потеряем меньшее из того, что должны**, – отметил Вучич [Албанцы снова попытаются занять север Косова, заявил Вучич // РИА Новости, 2019.05.28]. У сфері державних відносин мудрою визнається спокійна, виважена політика, що дозволяє уникати конфліктів та конфронтації.

У багатьох контекстах ознака «мудрий» характеризує мовні дії – слова, поради, істини: **Конечно, без ее мудрого совета мы бы не догадались тщательно расследовать случившееся** [Сериал «Навал» – новые захватывающие истории // Парламентская газета, 2020.09.15]; **Мы благодарны вам, наши дорогие учителя, за поддержку и мудрый совет, которые помогают ученикам поверить в себя и выбрать правильную жизненную дорогу...** [Золотов отметил профессионализм и мудрость российских учителей // Парламентская газета, 2019.10.04].

Мудрість народу також часто відбивається у прислів'ях і афоризмах, істинах і правилах, де у простих словах полягає глибокий зміст: **Напрочь забыта мудрая истина античных времён: «Даже боги не могут сделать бывшее небывшим»** [Антисанитарный кордон с ядерной начинкой // Парламентская газета, 2019.09.17]; **Есть мудрая поговорка: вы получаете ровно столько денег, сколько вам надо!** [«Вакансий для вас нет!» // Комсомольская правда, 2008.03.07]; **мудрі правила Интересно, кто ей разъяснил простые и мудрые правила человеческого бытия?** [Московская была о номерных родителях // Парламентская газета, 2020.02.27].

Значна кількість контекстів, у яких ознакою «мудрий» характеризуються мовні дії та їх результати (слова, поради, вислови тощо), свідчить про те, що мудрість у російському публіцистичному дискурсі інтерпретується як здатність ділитися з оточуючими своїми знаннями та досвідом.

Результати проведеного аналізу дозволяють зробити висновок про те, що концепт «мудрий» у російському публіцистичному дискурсі включає низку когнітивних ознак і може характеризувати людей чи описувати дії. Насамперед, цей концепт пов'язаний з інтелектуальною досконалістю: якщо людина може прийняти правильне рішення або правильно поводитися, то вона вважається мудрою. Серед різних професійних категорій людей найчастіше мудрими визнаються керівники, політики, вчителі та артисти. Ця обставина може

вказувати на те, що мудрість визначається не лише високим рівнем інтелекту, а й здатністю впливати на інших людей, передавати свої знання та досвід. Як правило, мудрість є результатом життєвого досвіду, набутого протягом тривалого часу, тому слово *мудрий* часто зустрічається у поєднанні з прикметниками *опытный* та *старый*. Мудрі люди мають високі моральні якості, такі як доброта, порядність і терпіння. При цьому дуже

рідко в публіцистичному дискурсі (на відміну від дискурсів інших типів) мудрість асоціюється з корисливим прагматизмом і хитрістю. Ознака «мудрий» може метонімічно переноситися із суб'єктів на рішення, вчинки, дії. При цьому мудрими визнаються раціональні рішення, що дозволяють покращити стан справ, подолати труднощі, мирно вийти із конфліктної ситуації. Часто мудрістю характеризуються мовні дії та їх результати (слова, вислови, поради, правила тощо).

Список використаної літератури

1. Аскольдов С. А. Концепт и слово. *Русская словесность: От теории словесности к структуре текста: Антология* / под общ. ред. В. П. Нерознака. Москва: Academia, 1997. С. 267-279.
2. Воркачев С. Г. Мудрость в тексте Библии. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mudrost-v-tekste-biblii> (дата звернення: 15.02.2024)
3. Дмитриева Н. М., Линтовская Е. М. Этическое наполнение концепта «мудрость» в русской языковой картине мира. *Вестник Оренбургского университета*. 2016, №2 (190). С. 78–82.
4. Кіщенко Н. Д. Вербалізація концепту мудрість у контексті англійської авторської казки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*: серія «Філологія». Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 5(73). С. 141–143.
5. Кіщенко Н. Д. Вербалізація концепту WISDOM / МУДРИСТЬ у дискурсі англійської авторської казки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.04 "Германські мови". Київ. нац. лінгв. ун-т. Київ, 2017. 20 с.
6. Колесов В. В. Концепты Рассудок, Разум, Ум и Мудрость в поле русского сознания. *Гуманитарный вектор*. Сер. Филология. Востоковедение. 2016. Т. 11, № 3. С. 75-86.
7. Национальный корпус русского языка URL: <https://ruscorpora.ru/> (дата звернення: 12.02.2024)
8. Хо Сяоянь Концепт «Мудрість» у російській чарівній казці. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. Серія «Філологія». Вип. 93. 2023. С. 84–89. URL: <https://doi.org/10.26565/2227-1864-2023-93-13>.

Надійшла до редакції 12 березня 2024 р.

Прийнята до друку 15 квітня 2024 р.

References

1. Askoldov, S. A. (1997) The concept and word. *Russian language: From the theory of language to the structure of the text: Anthology* / pod obsch. ed. V. P. Neroznaka. Moscow: Academia. P. 267–279. [in Russian].
2. Vorkachev, S. G. Wisdom in the text of the Bible. URL <https://cyberleninka.ru/article/n/mudrost-v-tekste-biblii>. [in Russian].
3. Dmitrieva, N. M., Lintovskaya E. M. (2016) Ethical content of the concept of "wisdom" in the Russian language picture of the world. *Herald of Orenburg University*. No. 2 (190). P. 78–82. [in Russian].
4. Kishchenko, N. D. (2019) Verbalization of the concept of wisdom in the context of an English-language author's fairy tale. *Scientific notes of the National University "Ostroh Academy"*: series "Philology". Ostrog: Publication of NaUOA. Issue 5(73). P. 141–143. [in Ukrainian].
5. Kishchenko, N. D. (2017) Verbalization of the WISDOM concept in the discourse of an English-language author's fairy tale: autoref. thesis for obtaining sciences. candidate degree philol. Sciences: 10.02.04 "Germanic languages". Kyiv. national language Univ. Kyiv. 20 p. [in Ukrainian].
6. Kolesov, V. V. (2016) The Concepts of Mind (Ум), Reason (Рассудок), Intellect (Разум) и Wisdom (Мудрость) in the Conceptual Field Conscience. *Humanitarian Vector*. Series Philology, Oriental Studies. Vol. 11, No 3. P. 75–86. [in Russian].
7. National Corpus of the Russian Language URL: <https://ruscorpora.ru/> [in Russian].
8. Hu, Xiaoyan (2023) The concept of "Wisdom" in a Russian fairy tale. *Bulletin of Kharkiv National University named after V. N. Karazin*. Series "Philology". Vol. 93.. P. 84–89. [in Ukrainian]. URL: <https://doi.org/10.26565/2227-1864-2023-93-13>.

Submitted March 12, 2024.

Accepted April 15, 2024.

Hu Xiaoyan, graduate student of the Department of Slavic Philology; Kharkiv National University named after V. N. Karazin (Kharkiv, Maidan Svoboda, 4, 61022, Ukraine); e-mail: 1592302507@qq.com; <http://orcid.org/0009-0001-6614-220X>

The concept of “wise” in Russian journalistic discourse

The article is devoted to the study of the concept "wise" in the Russian journalistic discourse. The object of the study is the semantics and conjugation of the word "wise" in newspaper texts. The subject of the study is the cognitive features of the concept "wise", which are revealed in the conjugation of the adjective мудрый in Russian-language journalistic texts.

The purpose of the work is to reveal the cognitive features of the concept "wise" in the journalistic discourse. The empirical basis of the research was made up of the materials of the newspaper subcorpus of the National Corpus of the Russian language.

The results of the analysis made it possible to conclude that the concept "wise" in the Russian journalistic discourse includes a number of cognitive features and can characterize people or describe actions. First of all, this concept is related to intellectual perfection: if a person can make the right decision or behave correctly, then he is considered wise. Among the various professional categories of people, leaders, politicians, teachers and artists are most often recognized as wise. This circumstance may indicate that wisdom is determined not only by a high level of human intelligence, but also by the ability to influence other people, to transfer one's knowledge and experience. As a rule, wisdom is the result of life experience gained over a long time, so the word мудрый is often found in combination with the adjectives опытный and старый. Wise people have high moral qualities such as kindness, decency and patience. At the same time, very rarely in journalistic discourse (in contrast to discourses of other types) wisdom is associated with self-interested pragmatism and cunning. The sign "wise" can be metonymically transferred from subjects to decisions, actions, actions. At the same time, rational solutions that allow improving the state of affairs, overcoming difficulties, and peacefully exiting a conflict situation are recognized as wise. Language actions and their results (words, sayings, advice, rules, etc.) are often characterized by wisdom.

Key words: concept, cognitive features, discursive variation, journalistic discourse, wise.

Причини помилок у перекладі німецьких займенників на українську мову

Олександра Шадріна

студентка факультету іноземної філології;
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, 01601, Україна;
e-mail: 23fif.o.shadrina@std.udu.edu.ua; <https://orcid.org/0009-0003-1510-2819>

Павло Шопін

доктор філософії з германістики,
доцент, доцент кафедри прикладної лінгвістики,
порівняльного мовознавства та перекладу;
Український державний університет імені Михайла Драгоманова
вул. Пирогова, 9, Київ, 01601, Україна;
e-mail: p.yu.shopin@udu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8022-5327>

У статті проаналізовано причини помилок, які роблять студенти, коли перекладають німецькі займенники на українську мову, та шляхи уникнення таких помилок. Актуальність розвідки зумовлена тим, що студенти-перекладачі регулярно роблять помилки під час перекладу німецьких займенників на українську мову, що призводить до непорозуміння і значно погіршує якість перекладеного тексту. Це дослідження допоможе зробити навчання перекладу ефективнішим, а результат перекладацької діяльності студентів якіснішим. Матеріалами дослідження стали переклади з німецької мови на українську, які здійснили студенти-перекладачі в рамках роботи студентського науково-практичного гуртка «Практика письмового перекладу в дії» на кафедрі прикладної лінгвістики, порівняльного мовознавства та перекладу Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Методологія дослідження спирається на аналіз і порівняння оригінальних текстів, чорнових та опублікованих перекладів. Такий підхід дозволив виявити низку помилок та розподілити їх за такими групами німецьких займенників: особові займенники, неозначено-особовий займенник *man*, присвійні займенники, запитальні займенники, заперечний займенник *kein*, зворотний займенник *sich*, вказівні та відносні займенники. Результатом дослідження стало визначення основних причин помилок у перекладі німецьких займенників на українську мову: неправильне розуміння чи неухважність до контексту; однаковість форм вказівних та відносних займенників й артиклів у німецькій мові; здатність займенника *man* вказувати на конкретну особу; багатозначність форм німецьких займенників (наприклад, *sie*, *ih*); зміни під час перекладу граматичного роду, числа та відмінку займенників та іменників, на які вони вказують. Для уникнення таких помилок слід уважно читати та розуміти текст і контекст, зважати на конкретне значення та функцію форм займенників, враховувати відмінності у граматичному роді, числі та відмінку між іменниками та займенниками української та німецької мов. Переклад німецьких займенників на українську мову вимагає комплексного розуміння не тільки мовних структур, а й контексту.

Ключові слова: перекладацькі помилки, німецькі займенники, причини перекладацьких помилок, письмовий переклад з німецької мови на українську, шляхи уникнення перекладацьких помилок, навчання перекладу.

Постановка проблеми. Переклад займенників з німецької мови на українську може викликати труднощі через відмінності у граматиці, семантиці та прагматиці цих мов. Такі труднощі не лише впливають на якість перекладу, а й можуть призвести до спотворення або втрати сенсу оригінального тексту. Тому актуальним стає наукове дослідження причин та механізмів, які лежать в основі помилок під час перекладу займенників з німецької мови на українську, адже розуміння та вивчення цієї проблеми може сприяти розвитку ефективніших підходів та стратегій перекладу. Наше дослідження також має практичне значення для студентів, які вивчають німецьку мову та переклад у вищих навчальних закладах. Розуміння труднощів, з якими стикаються

студенти-філологи під час перекладу займенників з німецької мови на українську, є важливим етапом у їх професійній підготовці. Це дослідження пропонує студентам важливі знання та вміння, які допоможуть їм у подальшій практиці перекладу. Для професійних перекладачів це дослідження може стати корисним додатковим джерелом інформації та інструментом для подальшого удосконалення їхніх навичок. Врахування виявлених труднощів та розробка стратегій для їх подолання може підвищити ефективність їх праці та забезпечити адекватну якість перекладу. Крім того, висновки цього дослідження можуть використовувати в практичній діяльності перекладачі для вирішення конкретних проблем, що виникають у процесі перекладу. Тож наше дослідження має значення як для академічного, так і

для професійного розвитку студентів та перекладачів та може сприяти підвищенню якості перекладу.

Сучасне міжмове спілкування вимагає від перекладачів не лише відмінного знання мов, а й глибокого розуміння контексту та усвідомлення граматичних і культурних відмінностей між мовами. Займенник є невід'ємним складником німецької та української мов, виступаючи в ролі засобу заміни іменника чи іншої частини мови у реченні з метою уникнення повторів та надання тексту більшої зрозумілості. Процес перекладу німецьких займенників на українську мову є комплексним завданням, яке вимагає особливої уваги через відмінності в мовних структурах та конвенціях. Порівнюючи приклади вживання займенників у німецькомовних науково-популярних і публіцистичних текстах та їх українських перекладах, які виконали студенти, нам вдалося виявити ключові труднощі та виклики, які виникають під час перекладу німецьких займенників на українську мову.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїй нещодавній розвідці Павло Шопін аналізує типові помилки, які студенти роблять під час перекладу публіцистичних і науково-популярних статей з німецької мови на українську [14]. Автор ідентифікує найпоширеніші помилки та надає рекомендації щодо їх уникнення. Він також наводить конкретні помилки в перекладі й називає можливі причини їх виникнення, що дозволяє зрозуміти проблеми, з якими стикаються перекладачі. Спираючись на це дослідження, ми плануємо більш докладно дослідити одну з типових помилок, які зустрічаються у перекладі з німецької мови на українську, а саме – неправильний переклад німецьких займенників на українську мову. Оскільки автор аналізує причини помилок у студентських перекладах, його дослідження дозволило краще зрозуміти, чому деякі аспекти мови можуть бути проблемними для перекладу. У цьому контексті корисною також видається стаття П. Шопіна про причини створення протилежних значень у перекладі публіцистичних текстів з англійської мови на українську [27].

У підручнику для студентів вищих навчальних закладів «Теорія та практика перекладу (німецька мова)» (2006) Тарас Кияк, Анатолій Науменко та Олександр Огуй пропонують теоретичний огляд та практичні поради з перекладу з німецької мови [4]. Автори звертають увагу на специфіку перекладу з німецької на українську, різні аспекти мови, граматики та семантики. Також даний підручник містить практичні поради та приклади перекладу з німецької мови на українську. Ці переклади стали корисними для нас для аналізу конкретних випадків перекладу німецьких займенників та розуміння ефективних стратегій перекладу. Теоретичні ідеї цієї праці та практичні поради

надали нам можливість дещо краще зрозуміти природу виникнення помилок під час перекладу займенників з німецької мови на українську.

Метою дослідження є встановлення причин помилок студентів під час перекладу німецьких займенників на українську мову та пошук шляхів їх уникнення. Аналізуючи перекладацькі помилки, ми намагалися встановити головні чинники, пов'язані з особливостями займенників у двох мовах, щоб запропонувати практичні поради, як навчитися уникати таких помилок. Досягнення цієї мети допоможе зробити навчання перекладу ефективнішим, а результат перекладацької діяльності якіснішим.

Матеріалами дослідження стали переклади з німецької мови на українську, які в період від 18 жовтня 2022 року до 10 листопада 2023 року здійснили 18 студентів-перекладачів в рамках діяльності студентського науково-практичного гуртка «Практика письмового перекладу в дії» під керівництвом Павла Шопіна на кафедрі прикладної лінгвістики, порівняльного мовознавства та перекладу Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Загалом ми проаналізували 27 перекладів з німецької мови (обсяг текстів мовою оригіналу: 32 649 слів) на українську (обсяг текстів мовою перекладу: 29 672 слова). Іноді один студент самостійно робив переклад всього тексту, іноді студенти об'єднувались в групи з 2–4 осіб. Студенти перекладали переважно науково-популярні або публіцистичні тексти (газетні статті, літературні нариси, інтерв'ю, репортажі тощо). Учасники гуртка використовували такі джерела для пошуку оригінальних текстів: журнал Німецької залізниці «Mobil» (dbmobil.de; 17 статей), газету «Berliner Zeitung» (2 статті), газету «Tagesspiegel» (1 стаття), журнал Фонду імені Александра фон Гумбольдта «Kosmos» (3 статті), журнал «Demokratischer Salon» (1 стаття) та літературознавчу платформу «54 books» (54books.de; 3 статті). Кожен переклад перед публікацією проходив редагування та перевірку. Українські переклади було опубліковано на сайті культурного порталу «Експеримент» (md-eksperiment.org; 26 статей) і в часописі «Критика» (1 стаття).

Методологія дослідження полягає в тому, що ми вивчали чорнові версії цих українських перекладів, порівнюючи їх з оригінальними німецькими текстами, адже саме в чорнових версіях перекладів можна було знайти студентські помилки. Іншими словами, для досягнення поставленої мети ми порівнювали оригінальні німецькомовні тексти, чорнові версії студентських перекладів та опубліковані переклади. Використовуючи оригінальні тексти, студентські чорнові та опубліковані переклади у програмі MS Office Word, ми порівняли тексти за допомогою режиму рецензування. Цей підхід дозволив систематично аналізувати різницю між оригінальним текстом, чорновим та опублікованим перекладом, зокрема зосереджуючись на перекладі німецьких

займенників на українську мову. Аналіз 27 текстів дозволив виявити випадки неправильного перекладу не тільки німецьких займенників, а й багато інших перекладацьких помилок. Проте, ми вирішили зупинитися на виявленні особливостей та причин неправильного перекладу саме займенників, адже їх вивчають уже на початковому рівні, і помилковий переклад таких одиниць мови створює великі труднощі для розуміння текстів.

У результаті аналізу ми виявили **36 помилок** у перекладі займенників, які можна розподілити за такими групами: **особові займенники** (16 випадків, з яких 8 помилок у простих та ввічливих формах), **неозначено-особовий займенник *man*** (4 випадки), **присвійні займенники** (8 випадків неправильного перекладу багатозначних займенників *Ihr* та *ihr*), **запитальні займенники** (1 приклад з *wem*), **заперечний займенник *kein*** (1 помилка), **зворотний займенник *sich*** (1 приклад), **вказівні та відносні займенники** (5 прикладів). Після визначення основних груп займенників німецької мови, які студенти неправильно перекладали, наступним кроком став аналіз отриманих результатів з метою встановлення причин виникнення неправильного перекладу німецьких займенників. Такий підхід дозволив не лише виявити помилки, а й зрозуміти причини їх виникнення та можливі шляхи уникнення перекладацьких помилок в майбутньому. Далі ми розглянемо кожну з груп займенників, які студенти перекладали неправильно, і спробуємо визначити причини помилок. Відтак підсумуємо основні причини типових помилок у перекладі німецьких займенників на українську мову та запропонуємо поради, як можна їх уникнути, щоб покращити якість перекладу та розвивати навички перекладу з німецької мови на українську.

Варто зазначити, що ми подаємо всі приклади з чернеток українських перекладів в оригінальному варіанті, без виправлення орфографічних помилок та інших мовних особливостей, які можуть бути помітними для носіїв української мови. Більшість з цих орфографічних та граматичних помилок не мають стосунку до цього дослідження, але ми залишили їх без змін, щоб уникнути втручання в оригінальний текст студентських перекладів. Ми не коментуємо такі помилки, оскільки це відволікало б від основного фокусу статті.

Виклад основного матеріалу. Особові займенники в українській та німецькій мовах відіграють важливу роль у спілкуванні та перекладі. Вони не лише вказують на особу, а й відображають взаємини між співрозмовниками та контекст, у якому вони вживаються. Оскільки як українська, так і німецька мови мають свої власні відмінності в утворенні та вживанні особових займенників, процес їх перекладу вимагає уважності та вміння розуміти культурні та граматичні відмінності. Аналізуючи спільні та

відмінні аспекти вживання особових займенників в цих мовах, ми можемо отримати глибше розуміння міжмовних відмінностей та підвищити якість перекладу. У процесі дослідження ми виявили 16 таких прикладів. Один з них знаходимо в чорновому перекладі літературного нарису Давіда Вагнера (David Wagner) «Vergessene Ehrensache» («Забута нагорода»), а саме в діалозі між батьком та сином. В оригінальному тексті автор використовує у звертанні батька до сина особові займенники *du* та *dich*: «Ach ja, **du** wohnst in Berlin. Ich muss **dich** mal wieder besuchen» [30]. Рання версія перекладу відтворює ці займенники українською мовою як *ви* та *вас*, що є помилкою: «О, так, **ви** живете в Берліні. Я мушу знову приїхати до **вас**» [5]. Займенники *du* та *dich* є простими формами, а *ви* й *вас* – ввічливими. Перекладач помилився у виборі ввічливих форм. Хоча також варто зазначити, що у батька в цьому нарисі є проблеми з пам'яттю. Він часто забуває імена та плутає речі під час розмови. Він навіть іноді забуває, що поруч з ним знаходиться його син, плутаючи його з іншими людьми. Тому, можливо, перекладач вдався до змін значень займенника *du* для того, щоб підкреслити проблему з пам'яттю батька. Проте все ж видається більш доречним використання простих форм займенників української мови у цьому випадку. Тому опублікована версія перекладу виправляє цю помилку, зберігаючи більш особисте значення особового займенника *du*: «О, так, **ти** живеш в Берліні. Треба буде ще раз приїхати до **тебе** в гості» [2]. 8 з 16 помилок у перекладі особових займенників, які ми виявили під час аналізу студентських праць, стосувалися саме вживання простої форми займенника замість ввічливої (4 випадки використання *tu* замість *Sie*) або навпаки (4 приклади використання *vu/Bu* замість *du*), що свідчить про відмінності у використанні простих і ввічливих форм в українській та німецькій мовах. Водночас використання ввічливих і простих форм залежить від контексту і особистостей співрозмовників, тому вибір форми займенника може свідчити про особливості особистого бачення перекладача комунікативної ситуації в тексті.

В короткому літературному нарисі Саші Станішча (Saša Stanišić) «Акершнакер – польовий телефон» («Der Ackerschnaker») головний герой Вернер Кляйншмідт, зайшовши до потягу, знаходить польовий телефон («акершнакер»), згодом він розмовляє з Вернером Кляйншмідтом, усвідомлюючи, що зробив дзвінок до самого себе у минулому. Спочатку він не вірить, що розмовляє з собою: «Wollen **Sie** mich verarschen?» [28]. В оригінальному тексті ми помічаємо особовий займенник *Sie*, який є підметом даного речення. Перекладач в чорновому перекладі вдався до заміни займенника ввічливої форми *Sie* на просту форму *tu* в українській мові, переклавши речення так: «**Ти** що, жартуєш?» [5]. Цей переклад є дещо дивним з огляду на протиставлення ввічливих і простих форм займенників в німецькій та українській мовах. Тому займенник *Sie* рідко перекладають як *tu*. Хоча тут варто також звернути увагу на присудок. Дієслово

verarschen зазвичай перекладається як *жартувати, обманювати, розігрувати*. Можемо припустити, що перекладач помилився через те, що дієслово *verarschen* може бути зневажливим і звучить дивно у поєднанні із займенником *Sie*. Тому перекладач вирішив використати просту форму українського займенника та переклав займенник *Sie* як *ти*, а не *Ви*. Опублікована версія перекладу повертає значення ввічливості, використовуючи займенник *Vi*: «**Ви** що, жартуєте?» [12].

В літературному нарисі Ільдико фон Кюрті (Ildikó von Kürthy) «Книжка твого батька» («Das Buch deines Vaters») сліпий чоловік розповідає про свої почуття до доньки. Він хоче подарувати їй написану шрифтом Брайля книжку. В наступному уривку з оригінального тексту особовий займенник *es* вказує на іменник *das Buch*: «Wann werde ich Dir **das Buch** geben? Heute, morgen, in zwei Jahren? Oder soll ich **es** Dir, ein wenig melodramatisch, in meinem Testament vermachen? Du wirst **es** aus der Punktchrift in die Schrift der Sehenden übersetzen lassen müssen» [21]. У робочій версії перекладу перекладач помилився під час вибору об'єкта, на який вказує займенник *es*: «Коли я Тобі віддам книжку? Сьогодні, завтра, через два роки? Або дещо мелодраматично зазначу це Тобі у своєму заповіті? Тобі доведеться перекласти **його** зі шрифту Брайля на письмо зрячих» [5]. У перекладі займенник помилково вказує на заповіт. Можливо, перекладач неправильно переклав займенник через те, що *es* означає третю особу однини, тобто граматично справді може вказувати на слово *das Testament*. Проте, контекст використання займенника підказує його правильне значення. Також тут варто звернути увагу на те, що займенник часто вказує на об'єкт або суб'єкт, який стоїть одразу перед ним або ж ближче до нього. Перекладач, можливо, не зрозумів правильно оригінальний контекст, і тому обрав хибний об'єкт – іменник *das Testament*, бо він ближче знаходиться до особового займенника *es*. Опублікована версія виправляє цю помилку, обираючи відповідний об'єкт, на який вказує займенник: «Коли я тобі віддам **книжку**? Сьогодні, завтра, через два роки? Або дещо мелодраматично залишу **її** тобі у своєму заповіті? Тобі доведеться перекласти **її** зі шрифту Брайля на письмо зрячих» [6]. Отже, перекладачеві варто зважати на контекст під час перекладу особових займенників. Адже хибний вибір суб'єкта або об'єкта, на який вказує займенник, спотворює зміст оригінального тексту.

У літературознавчій статті «Писати проти путіна: сучасна опозиційна література з росії» («Schreiben gegen Putin: Oppositionelle Gegenwartsliteratur aus Russland») Норма Шнайдер (Norma Schneider) говорить про письменників, які у своїх художніх творах критикують російську владу, зокрема про

Владіміра Сорокіна: «Sorokins **Texte** haben **die Abgründe** der russischen Politik und Gesellschaft bloßgestellt, bevor **sie** sich in der Realität zugespitzt haben und offenkundig sichtbar wurden» [26]. У цьому реченні займенник *sie* потенційно може вказувати як на *Texte*, так і на *die Abgründe*, обидва – іменники у формі множини, але з подальшого тексту стає зрозуміло, що займенник вказує саме на ближчий до нього іменник, адже безодня є візуальним образом, і саме вона може стати видимою. У чорновій версії перекладу перекладач помилився у виборі суб'єкта, на який вказує особовий займенник *sie*: «**Тексти** Сорокіна розкрили безодню російської політики та суспільства ще до того, як **вони** дійшли до реальності й стали кричуще видимими» [5]. Ця помилка сталася через неухважність до оригінального тексту. Перекладач також не помітив, що українське слово *безодня*, яке відповідає німецькому слову *die Abgründe*, знаходиться у формі однини, а тому німецький займенник *sie* слід відтворити українською мовою як *вона*, а не *вони*. Перекладаючи на українську мову особовий займенник *sie* як *вони*, перекладач вказує на тексти Сорокіна (*die Texte*), що є помилкою, адже в оригінальному тексті автор говорить про безодню (*die Abgründe*). Опублікована версія перекладу виправляє цю помилку, обираючи правильний об'єкт, на який має вказувати особовий займенник: «Тексти Сорокіна викрили **безодню**, в якій опинилась російська політика та суспільство, ще до того, як **її** існування стало очевидним і незаперечним» [13].

В інтерв'ю журналу Німецької залізниці «Mobil» німецька біологиня Антьє Боеціус порівнює морські глибини з космосом, підкреслюючи їхню загадковість і невивченість: «Sie vergleicht **die Tiefsee** gern mit dem Weltall, **sie** sei wie ein anderer Planet – dabei ist von **ihr** sogar weniger bekannt» [19]. Автор використовує на початку речення особовий займенник жіночого роду *sie*, вказуючи на Антьє Боеціус, також тут зустрічаємо іменник *die Tiefsee* і потім багатозначні особові займенники *sie* та *ihr*. У чорновому перекладі перекладач помилився у виборі відповідного українського займенника, переклавши особовий займенник *sie* як *це*, а *ihr* як *неї*: «Її подобається порівнювати **морські глибини** з космосом, стверджуючи, що **це** схоже на іншу планету, хоча про **неї** відомо менше» [5]. Німецький іменник у формі однини *die Tiefsee* перекладач правильно відтворив українською як *морські глибини*, але займенники все ще вказують на іменник однини, і один з цих займенників вказує на іменник жіночого роду, яким в українській версії тексту може бути лише сама науковиця Антьє Боеціус. Ми можемо припустити, що помилка під час перекладу виникла через те, що перекладач неправильно проаналізував оригінальний текст та обрав хибні значення багатозначних займенників. Теоретично багатозначні займенники *sie* та *ihr* можуть вказувати на дослідницю. Проте тут велику роль відіграє семантичний зміст оригінального

тексту. Оpubлікована версія виправляє цю помилку, обираючи правильні значення займенників та об'єкти, на які вони вказують: «**Їй** подобається порівнювати морські глибини з космосом, стверджуючи, що **вони** схожі на іншу планету, хоча про **них** відомо значно менше» [3]. Перекладач повинен глибоко розуміти зміст оригінального тексту, для того щоб обрати правильне значення займенників та чітко й зрозуміло передати зміст оригінального тексту.

Неозначено-особовий займенник *man*.

Однією з цікавих проблем перекладознавства є переклад неозначено-особового займенника *man* на українську мову. У німецькій мові *man* зазвичай використовується для вираження загальної думки чи факту без прив'язки до конкретної особи. Проте, цей займенник також може виступати в ролі особового займенника, що вказує на конкретну групу людей або особу. Тому через свою неоднозначність та через відсутність аналогічного займенника з таким самим широким значенням в українській мові, займенник *man* спричиняє труднощі при перекладі на українську мову. Під час нашого дослідження ми виявили чотири приклади помилкового перекладу займенника *man*. Один із них зустрічаємо в робочій версії перекладу інтерв'ю редакції журналу «Mobil» з моделлю, акторкою та активісткою Марі Наземан. У розмові обговорюють такі теми, як рівна оплата праці, розширення можливостей для жінок, баланс між роботою та особистим життям, а також питання ролі матері на роботі та у суспільстві. В оригінальному тексті, де Марі відповідає на питання про недооцінені переваги материнства, ми помічаємо використання неозначено-особового займенника *man*: «Welche Stärken, die Mütter in den Job mit einbringen können, werden aktuell oft unterschätzt? Ich glaube, **man** lernt brutal gut zu multitasken» [18]. Перекладач припустився помилки, змінивши об'єкт звертання: «Які сильні сторони, які матері можуть привнести в роботу, наразі часто недооцінюються? Я думаю, що **ви** дуже добре навчитеся працювати в режимі багатозадачності» [5]. Можна припустити, що помилка була спричинена тим, що займенник *man* іноді вважають безособовим і часто перекладають на українську мову безособовим дієсловом або ж за допомогою займенника *ви*. Проте займенник *man* може означати невизначену кількість не завжди відомих осіб. Тому, аналізуючи даний приклад, ми розуміємо, що автор використовує неозначено-особовий займенник *man*, вказуючи на іменник множини *die Mütter*, що на українську мову перекладається як *матері*, і тому, в цьому контексті, значення *ви* для займенника *man* є помилковим. Перекладач хибно передає зміст оригінального тексту і робить його заплутаним та незрозумілим. Оpubлікована версія перекладу виправляє цю помилку і вказує на правильний об'єкт згідно з оригінальним текстом: «Які

сильні сторони матерів зараз недооцінюються на роботі? Я думаю, що **матері** дуже добре навчаються працювати в режимі багатозадачності» [10]. Ми можемо зробити висновок, що неозначено-особовий займенник *man*, хоча його справді можна зазвичай перекладати як *ви* українською мовою, в цьому випадку краще перекладати як *матері* або *вони*, адже саме на матерів вказує цей займенник, і тоді зміст тексту стає більш адекватним та зрозумілим. Також перекладачам варто уважно ставитися до перекладу німецьких займенників, які не мають еквівалентів в українській мові, та вибирати конкретний варіант, зважаючи на контекст та значення займенника в тексті. Отже, однією з причин виникнення труднощів є недостатня увага перекладачів до значення та контексту вживання займенника *man*. У нашому дослідженні ми наголошуємо на важливості уважного аналізу та розуміння контексту, щоб обрати правильний варіант перекладу, який найточніше відображає зміст оригінального тексту. Для уникнення подібних труднощів у майбутньому перекладачам рекомендується приділяти особливу увагу контексту та значенню займенників, які не мають прямого відповідника в українській мові.

Ще один приклад неправильного перекладу неозначено-особового займенника *man* зустрічаємо в чорновій версії студентського перекладу оповідання Маріани Леки (Mariana Leky) «Nur keine Umstände» («Аби тільки не потурбувати»), у якому йдеться про офтальмолога пана Фербера і про те, як він, намагаючись побороти соціальні страхи, вирушив на курси їзди на уніциклі, які запропонувала його помічниця пані Брюк: «Natürlich hatte Herr Ferber einen Gangplatz gebucht. Er hätte gern einen Fensterplatz genommen, aber es konnte ja sein, dass **man** mal zur Toilette wollte, und dann hätte **man** seinem Sitznachbarn Umstände machen müssen» [22]. У робочій версії перекладач допустив помилку, переклавши німецький займенник *man* на українську мову як *ви*, тим самим звертаючись до читача, що суперечить думці автора тексту: «Зазвичай, пан Фербер забронював місце біля проходу. Він хотів би сісти біля вікна, але могло статися так, що **ви** захотіли в туалет і тоді **вам** довелося б турбувати людину, яка сидить поруч» [5]. Помилку спричинила багатозначність займенника *man* в німецькій мові та відсутність чіткого відповідника цього займенника в українській мові. Хоча неозначено-особовий займенник *man* справді можна перекладати як *ви* українською мовою, але в цьому випадку він вказує на головного героя оповіді пана Фербера. Тому використання займенника *ви* перебуває у певному напруженні і протиставленні до особового займенника *він*. Оpubлікована версія уникає звертання до читача, перекладаючи неозначено-особовий займенник *man* безособовими реченнями, тим самим чітко та зрозуміло передає зміст та задум автора: «Звичайно, пан Фербер забронював місце біля проходу. Він хотів би сісти біля вікна, але могло статися так, що **захотілося б** у туалет і тоді **б** **довелося** потурбувати людину, яка сидить

поруч» [7]. Багатозначність неозначено-особового займенника *man* в німецькій мові може призводити до помилок під час перекладу. Для того щоб не допустити хибного перекладу німецького займенника *man* на українську мову, перекладачеві потрібно вміти уважно аналізувати оригінальний текст та розуміти значення займенника в контексті.

Присвійні займенники. У робочих версіях студентських перекладів ми виявили 8 помилок у відтворенні німецьких присвійних займенників українською мовою. Всі вони стосуються неправильного перекладу німецьких займенників *ihr* та *Ihr*. Форма присвійного займенника *ihr* може мати декілька значень, які українською зазвичай передають присвійними займенниками *її* та *їх*, а також *Ваш*, якщо *Ihr* пишуть з великої літери. Припускаємо, що саме ця багатозначність форми присвійного займенника призводить до перекладацьких помилок. Розглянемо приклад, який добре ілюструє проблему та надає можливість для глибшого аналізу та розуміння труднощів перекладу присвійних займенників. У тексті Верени Кароли Маєр (Verena Carola Mayer) «Відень – зразковий мегаполіс гендерної рівності» («Wien. Die gendergerechte Vorzeigemetropole») описується вплив ініціативи однієї жінки, Еви Кайль, на феміністичне міське планування у Відні. Згадується, що вона працює в цій галузі понад 30 років і здобула визнання за кордоном. Її місія полягає в переосмисленні просторового планування з гендерною перспективою. В одному з абзаців, де йдеться про популярність та вплив Кайль, яка виступає на майстер-класах, конференціях і є об'єктом інтересу студентів, ми помічаємо використання багатозначного займенника *ihr*: «Kail spricht bei Workshops im In- und Ausland, reist zu Konferenzen, gibt Interviews. Sie erhalte derart viele Mails von **Studentinnen**, die **ihre** Abschlussarbeit im Bereich Gender Planning schreiben, dass sie ein schlechtes Gewissen habe: “Ich komme kaum noch nach”» [23]. Аналізуючи чорновий переклад, ми бачимо, що перекладач припустився помилки у виборі значення багатозначного займенника і тим самим хибно передав зміст тексту: «**Кайл** виступає на майстер-класах вдома і за кордоном, їздить на конференції, дає інтерв'ю. **Вона** отримує стільки листів від студенток, які пишуть **її** дисертацію про гендерне планування, що у неї погана совість: “Я ледве встигаю”» [5]. У деяких контекстах займенник *ihre* може означати *її*. Проте, в даному випадку це значення є очевидно помилковим: студенти не пишуть дисертацію відомої дослідниці. На нашу думку, головними причинами виникнення помилки є багатозначність форми німецького займенника *ihre* та неухважність перекладача до змісту тексту. Адже якщо уважно проаналізувати оригінальний текст, то ми можемо помітити, що багатозначний займенник *ihre* стосується саме

студентів, а не Кайль, як це зазначає чорнова версія. Через неправильний переклад займенника зміст чорнового перекладу викривляє оригінальне значення та справляє дещо кумедне враження. Опублікована версія виправляє цю помилку, вказуючи, що студенти пишуть свої дисертації: «Кайль виступає на майстер-класах вдома і за кордоном, їздить на конференції, дає інтерв'ю. Вона отримує стільки листів від **студентів і студенток**, які пишуть дисертації про гендерне планування, що їй мучає совість: “Я ледве встигаю відповідати”» [8]. Через багатозначність німецького займенника перекладач може обрати неправильне його значення, якщо неухважно поставиться до контексту або неправильно зрозуміє зміст оригінального тексту. Для уникнення таких помилок слід уважно читати оригінальний текст та розуміти конкретне значення багатозначного займенника, що відповідає контексту.

У своєму короткому оповіданні «Енергія життя» («Strom des Lebens») Йоахім Бесинг (Joachim Bessing) описує подорож жінки, яка виїжджає зі свого рідного міста Варен на півночі Німеччини і відвідує брата у Фінляндії. Вона розмірковує про відчуття «ізоляції» від своїх рідних місць і порівнює свої почуття з почуттям брата. В оригінальному тексті автор, описуючи подорож головної героїні, використовує на початку одного з речень присвійний займенник *ihr*: «**Sie** langte nach der Schließe am Akkordeonskoffer. **Ihr** Abschiedsgeschenk» [17]. У чорновій версії перекладу перекладач неправильно зрозумів значення багатозначного займенника *Ihr*, переклавши його на українську мову як *Ваш*: «**Вона** потягнулася до застібки футляра, в якому був акордеон. **Ваш** прощальний подарунок» [5]. Перекладач, використовуючи займенник *Vau*, ніби звертає текст до читача, вказуючи, що подарунок належить саме йому. Проте, якщо уважно проаналізувати оригінальний текст, зрозуміємо, що автор розповідає про головну героїню. Опублікована версія перекладу обирає правильне значення багатозначного займенника, чітко передаючи зміст оригінального тексту: «**Вона** потягнулася до замка футляра, в якому був акордеон. **Її** прощальний подарунок» [1].

У рецензії Урсули Штарк Урестаразу на книжку Станіслава Асєєва «“Світлий шлях”: історія одного концтабору» (2020) зустрічаємо німецький переклад тексту Асєєва, де використовується багатозначний займенник *ihre*: «Diese Führungszeichen ziehen sofort *ihre* Unterschrift auf einem Papier nach sich, das stolz das Fassen eines Verbrechers verkündet, der “die staatliche Souveränität der DVR negiert”» [29]. Перекладач рецензії мав би знайти вже опублікований український переклад Вікторії Стах книжки Асєєва, а не перекладати німецький переклад Мартини Штайс (Martina Steis) і Хариса Гаски (Charis Haska), зроблений з російського оригіналу. Проте у чорновій версії перекладу рецензії студент-перекладач вирішує перекласти німецький переклад і до того ж робить помилку у виборі значення займенника *ihre*, використовуючи

присвійне значення множини «іх», що робить зміст тексту незрозумілим: «Ці лапки відразу ж спонукають іх підписати папір, в якому гордо проголошувалося упіймання злочинця, який “зневажає державний суверенітет ДНР”» [5]. Варто зазначити, що займенник *ihr* може мати значення множини, але значення іх не відповідає змісту, бо автор звертається до читачів. Тому займенник *ihr* варто перекласти як *ваш*. Перекладач переплутав ці значення, обравши присвійне значення іх замість *ваш*. Ця помилка стає очевидною, якщо подивимось на український переклад Вікторії Стах, який ми взяли для публікації в українському перекладі рецензії Штарк Урестаразу: «Ці лапки негайно тягнуть за собою **ваш** підпис на папері, який гордо повідомляє про те, що піймано злочинця, “який заперечує державний суверенітет ДНР”» [15, с. 18]. Багатозначність форм займенника *ihr/Ihr* дуже часто викликає труднощі у перекладачів. Тому потрібно бути дуже уважним до оригінального тексту і, зробивши вдумливий аналіз, обрати відповідне значення займенника.

В тексті для журналу Німецької залізниці «Mobil» Лізане Дейнбостель (Lisane Dehnbostel) описує дослідження біологині Антье Боеціус, яка присвятила своє життя вивченню морських глибин. Згадується її перша експедиція у 1992 році, коли вона помітила негативний вплив пластику та інших відходів на морське дно. В оригінальному тексті, де зазначається, що Боеціус наприкінці літа вирушить у свою 50-ту експедицію, бачимо використання багатозначного займенника *ihr*: «Im Spätsommer wird sie zu **ihrer** 50. Expedition aufbrechen. <...> Es wird **ihre** 50. große Expedition sein – mit Jubiläumsfeier an Bord» [19]. У чорновому перекладі перекладач припустився помилки у виборі значення займенника *ihr*, тим самим зробивши зміст тексту заплутаним та незрозумілим: «Наприкінці літа вона вирушить у свою 50-ту експедицію. <...> Це буде **їхня** 50-та велика експедиція – з ювілейним святкуванням на борту» [5]. Причиною помилки є неуважність перекладача до тексту. Адже в попередньому реченні автор також використовує займенник *ihr*, який очевидно вказує на біологиню. Оскільки наступне речення продовжує думку попереднього, зміна значення займенника є помилкою. Опублікована версія перекладу обирає правильне значення займенника, тим самим узгоджує речення між собою та робить переклад більш адекватним: «Наприкінці цього літа вона вирушить у **свою** 50-ту експедицію. <...> Це буде **її** 50-та велика експедиція – з ювілейним святкуванням на борту» [3].

Запитальні займенники. У короткому гумористичному оповіданні Томі Яуда (Tommy Jaud) «Die Eilige Schrift» («Повернення блудного отця») головний герой, пастор, розповідає про свою подорож потягом, про події, які трапилися

під час подорожі, і про свої внутрішні роздуми. Він розповідає своїй доньці про те, як відчуває втрату Бога і як це впливає на його життя. В оригінальному тексті помічаємо використання питального займенника *wem*: «So ist das leider bei uns Pfarrern: Wir haben keinen zum Reden, wir haben viel zu viel zu tun: Gottesdienste, Seelsorge, Hochzeiten, Beerdigungen, Geburtstage und sinnlose Presbyteriumssitzungen, in denen ich zum Beispiel erklären muss, warum mein Küster seinen Skoda in zweiter Reihe vor Victoria’s Secret geparkt hat und dann auch noch abgeschleppt wurde. “Echt? Und von **wem**?”, hat Mirella nachgefragt» [20]. У чорновій версії українського перекладу питального займенник *wem* було відтворено як *ким*: «На жаль, так буває з нами, пасторами: нам немає з ким поговорити, у нас надто багато справ: церковні служби, душевне пастирство, весілля, похорони, дні народження та безглузді пресвітерські збори, на яких я маю пояснювати, наприклад: чому мій дядько двічі припаркував свою Skoda перед Victoria’s Secret, а потім **її забрав евакуатор**. “Правда? І **ким**?” – запитала Мірелла» [5]. На відміну від оригіналу, переклад прямо вказує, що автівку забрав евакуатор, тому питання про те, хто це зробив, втрачає сенс. Ми припускаємо, що помилку під час перекладу спричинило те, що перекладач не врахував контекст речення і тому буквально переклав займенник *wem*. Займенник *wem* є формою німецького питального займенника *wer* у давальному відмінку (Dativ). В оригінальному тексті займенник *wem* відноситься до дієслова *abschleppen*, яке на українську мову перекладається як *відтягати, забирати, евакуювати*, і буквальний переклад запитального займенника *wer* є неправильним, тому що він вказує на агента дії, якого переклад вже назвав («її забрав **евакуатор**»). Опублікована версія українського перекладу виправляє цю помилку, перекладаючи питальний займенник *wem* на українську мову як *чому*, тим самим переосмислюючи зміст оригінального тексту: «На жаль, так буває з нами, пасторами. Нам немає з ким поговорити, у нас надто багато справ: церковні служби, духовне пастирство, весілля, похорони, хрещення та безглузді засідання пресвітерської ради, на яких я маю пояснювати, наприклад, чому мій дядя припаркував свою шкоду на тротуарі перед бутиком Victoria’s Secret, а потім **її ще й забрав евакуатор**. – Правда? І **чому**? – запитала Мірела» [16]. Замість питати про те, хто забрав авто, тепер Мірела питає про причину цієї дії, що адекватно передає зміст оригіналу та уникає питання про суб’єкта дії, оскільки в українському тексті вже є суб’єкт – евакуатор. Ми можемо зробити висновок, що не дивлячись на те що питальний займенник *wem* справді дуже часто перекладається на українську мову як *ким* або *кому*, наш приклад показує, що іноді буквальний переклад може бути недоречним, оскільки суб’єкт-об’єктні зв’язки можуть відтворюватися українською мовою в інший спосіб у порівнянні з оригінальним текстом.

Заперечний займенник *kein*. Заперечний займенник *kein* у німецькій мові відіграє важливу роль у формулюванні заперечних висловлювань і для означення відсутності певного об'єкта або суб'єкта. Однак переклад цього займенника на українську мову може становити певні труднощі через відмінності в будові речень та способі вираження заперечення в обох мовах. Такі труднощі виникають, зокрема, через неоднозначне вживання заперечень українською мовою, де використовуються різні слова та конструкції в залежності від контексту. Також варто враховувати структуру речення, оскільки перекладач повинен забезпечити логічну та зрозумілу конструкцію речення в українській мові. Тож переклад заперечного займенника *kein* з німецької мови на українську вимагає уважного розуміння контексту та граматичних особливостей обох мов для забезпечення точного та зрозумілого відтворення смислу тексту. Серед робочих версій студентських перекладів ми виявили один приклад помилкового перекладу німецького займенника *kein* на українську мову. У вигадливому літературному есеї Саші Станішича оповідач згадує про польовий телефон свого батька, поряд з яким колись *майже завжди* стояли квіти: «Ein Ackerschnacker – so nannte sein Vater das Gerät zärtlich fast, über das sich **selten** einmal **keine** Blumen aus Mutters Vasen beugten» [28]. У чорновому перекладі цього тексту квіти натомість *рідко* стояли поряд з телефоном: «Польовий телефон – так майже ніжно називав батько пристрій, над яким **рідко** схилялися квіти з маминих ваз» [5]. Перекладач не звернув увагу на заперечення *keine* в оригінальному тексті. Якщо його видалити з тексту, то переклад видається правильним, але насправді переклад створює протилежне значення. Причину помилки можна вбачати у відсутності подвійного заперечення в німецькій мові, де таке заперечення натомість означає заперечення заперечення. В українській мові ми можемо сказати, що хтось *ніколи не робить* чогось, а дослівний переклад такого твердження німецькою мовою (*nie macht er nichts*) буде означати, що хтось завжди щось робить, адже тут перше заперечення (*nie*) скасовує друге (*nichts*). У нашому випадку, ближче до тексту можна було б перекласти словосполучення «über das sich **selten** einmal **keine** Blumen aus Mutters Vasen beugten» так: «над яким **рідко** коли **не** схилялися квіти з маминих ваз». Проте, в німецькій мові запечується сам іменник (*keine Blumen*), що могло викликати у перекладача труднощі, тому у робочій версії перекладу цього заперечення не знаходимо, а текст набуває протилежного значення (докладніше про протилежні значення у перекладі див. [27]). Займенник *keine* не має відповідника в українській мові, адже він пов'язаний з артиклями. Перекладач не помітив цього

займенника через неухважність або його схожість на артикль. В опублікованому перекладі цю помилку було виправлено: «Акершнакер – так ніжно називав батько пристрій, над яким майже **завжди** схилялися квіти з маминих ваз» [12]. Заперечення *keine* тут змінює темпоральність, а не наявність квітів. Якщо квітів рідко не було, тоді вони майже завжди схилялися над польовим телефоном.

Заперечний займенник *keine*, який відіграє важливу роль у спілкуванні німецькою мовою, не має точного відповідника в українській мові. Він допомагає формулювати заперечні конструкції, відмінні від українських, тому для перекладачів важливо уважно ставитися до відтворення його заперечного значення в українській мові за допомогою адекватних засобів та зважаючи на використання інших конструкцій та конкретне значення висловлювань.

Зворотний займенник *sich*. Одним з найцікавіших німецьких займенників є зворотний займенник *sich*. Він немає прямого відповідника в українській мові, але найбільше схожий на суфікс зворотної дії *-ся*. Переклад *sich* на українську мову часто потребує уважного аналізу контексту та розуміння граматичних особливостей обох мов. За результатами дослідження робочих версій студентських перекладів з німецької мови на українську виявлено одну помилку у перекладі німецького займенника *sich*. У короткому літературному творі Ярослава Рудіша (Jaroslav Rudiš) «Мукі» («Mucki») йдеться про зустріч двох друзів, Макса й оповідача, в пражському ресторані. Ця зустріч стає приводом для поїздки до Кельна. Макс вирішує відвідати свою колишню кохану, Еву, в Кельні, оскільки вважає, що вона його досі любить. Він приносить сумку з подарунками для Еви, у якій – корм для морської свинки, яку вони колись тримали разом. Під час поїздки Макс розповідає про свої стосунки з Евою та висловлює впевненість, що вони можуть відновити їх. Проте при зустрічі з Евою виявляється, що вона взагалі не прагне відновлення стосунків з Максом. В оригінальному тексті, де йдеться про рішення Макса залишити сумку із подарунками на вокзалі, сподіваючись, що знайдеться хтось, хто любить морських свинок, ми помічаємо використання зворотного займенника *sich*: «Lass sie hier stehen. Vielleicht **findet sich jemand**, der Meerschweinchen liebt» [25]. У чорновій версії українського перекладу займенник *sich* було перекладено особовим реченням «ви знайдете когось», тим самим неправильно відображений задум автора тексту: «Залиште її тут. Можливо, **ви знайдете когось**, хто любить морських свинок» [5]. Але адресат цього звернення також залишає вокзал і не збирається нікого шукати. Перекладач не зрозумів ситуації, в якій перебувають герої оповідання, та їхні дії. Помилку спричинило те, що перекладач неправильно зрозумів зворотне значення займенника *sich*. У більшості випадків займенник *sich* зустрічається в складі зворотного дієслова – тобто дієслова, що передає дію, яка спрямована, головним чином, на сам суб'єкт. В оригінальному

тексті мав знайти хтось, кому міг знадобитися корм для морських свинок, а співрозмовники залишали вокзал. Оpubлікована версія перекладу на українську мову відтворює правильне значення, але без дієслів зворотної дії: «Залиш її тут. Можливо, її знайде хтось, хто любить морських свинок» [11]. Альтернативний переклад міг би використати дієслово зі зворотним суфіксом *-ся*: «Залиш її тут. Можливо, знайдеться хтось, хто любить морських свинок». Важливо враховувати, що *sich* зазвичай використовується як зворотний займенник у складі зворотного дієслова, що спрямоване на сам суб'єкт дії. Відсутність аналогічного зворотного займенника в українській мові ускладнює переклад, що може призвести до неточностей та спотворення оригінального смислу. Одним із шляхів уникнення таких помилок є уважний аналіз оригінального тексту та розуміння контексту вживання зворотного займенника *sich*. Перекладачам слід враховувати особливості функціонування *sich* у німецькій мові та шукати правильні еквіваленти українською мовою для точного відтворення оригінального смислу. Додатковою складністю є те, що *sich* може мати різні значення в залежності від контексту вживання. У світлі цих спостережень, дослідження проблем перекладу зворотного займенника *sich* з німецької на українську мову є актуальним та важливим для розуміння мовних та культурних відмінностей між цими мовами.

Вказівні та відносні займенники. У німецькій мові вказівні та відносні займенники, які можуть мати однакові форми (наприклад, *der, die, das*), змінюються в залежності від роду, числа, відмінку тощо. Варто зазначити, що вказівні та відносні займенники німецької мови часто збігаються у формах з артиклями. Українська мова, хоча й має відмінкові форми для вказівних займенників, але вони не є однозначними відповідниками німецьких займенників. Переклад вказівних і відносних займенників німецької мови на українську може потребувати додаткових уточнень та адаптацій для передавання всіх нюансів змісту. Ба більше, існує ризик не помітити такі займенники в німецькій мові через збіг їх форм з артиклями.

В інтерв'ю журналу «Mobil» німецька біологиня Антье Боеціус розповідає про живих істот у морських глибинах Антарктики: «Es ist keine Nahrungskette, also beispielsweise, dass große Fische die kleinen fressen und **die** die kleinsten. Es ist ein ganzes Netzwerk von Interaktionen» [19]. У чорновій версії перекладу перекладач не звернув увагу на вказівний займенник *die*, що призвело до втрати важливих сенсів в оригінальному тексті: «Це не харчовий ланцюг, тому, наприклад, великі риби їдять **маленьких і найменших**. Це ціла мережа взаємодіючих ланцюжків» [5]. Насправді, найменших риб тут мали б їсти маленькі риби, адже саме на них як

на суб'єкт дії вказує займенник *die*. Перекладач міг зробити цю помилку, тому що не звернув увагу на те, що в німецькій мові займенники можуть мати однакову форму з артиклями. Оpubлікований переклад враховує займенник *die*, який вказує на маленьких риб, що їдять найменших: «Це не харчовий ланцюг, де, наприклад, великі риби їдять маленьких, а **ті** – найменших. Це ціла мережа взаємодій» [3].

У статті для «Berliner Zeitung» Міхаеля Осенкопа (Michael Ossenkopp) про винайдення штрих-коду автор використовує вказівний займенник *dem*, який має однакову форму з артиклем: «Zurück in Philadelphia berichtete er seinem alten Studienkollegen Silver von der Idee und **dem fielen** die Beschwerden des Chefs einer Einzelhandelskette bei ihrem Dekan ein» [24]. У робочій версії перекладу перекладач не звертає увагу на цей займенник: «Повернувшись у Філадельфію, він представив свою ідею своєму старому однокурснику Сільверу **та згадував** скарги керівника мережі роздрібної торгівлі їхньому декану» [5]. Оскільки в українській мові немає артиклів, то можемо припустити, що перекладач не помітив вказівний займенник. Проте у німецькій мові вказівні займенники часто вживаються для заміщення іменника зі стилістичною метою, щоб уникнути його повторення [4, с. 205]. У нашому випадку, як ми можемо помітити, без перекладу вказівного займенника *dem* змінюється суб'єкт дії. Оpubлікована версія перекладу виправляє цю помилку, враховуючи використання вказівного займенника *dem*: «Повернувшись у Філадельфію, він поділився ідеєю зі своїм добрим знайомим, однокурсником Сильвером, а **той згадав** скарги керівника мережі роздрібної торгівлі їхньому декану» [9]. Аналізуючи переклад з німецької мови на українську цього тексту, ми можемо визначити деякі труднощі, що виникають у процесі перекладу займенників, особливо коли вони мають однакову форму з артиклем. Перекладачам варто уважно аналізувати контекст вживання займенників, щоб максимально точно передати їхнє значення та функцію. Для успішного перекладу займенників німецької мови на українську важливо мати глибоке розуміння граматичних і синтаксичних особливостей обох мов, а також звертати увагу на всі мовні одиниці в тексті. У тексті немає «зайвих» слів, і всі вони заслуговують на увагу перекладача, зокрема й вказівні та відносні займенники.

У тому самому оригінальному тексті ми зустрічаємо вказівний займенник *der*: «Als Pfadfinder und Soldat hatte er sich auch mit **dem Morsecode** beschäftigt. **Der** basiert auf langen und kurzen Signalen, mit deren Hilfe Zeichen kodiert werden können» [24]. У робочій версії перекладу перекладач припустився помилки в узгодженні роду іменника та займенника, який вказує на нього: «Як бойскаут і солдат, він також пробував **азбуку Морзе**. **Він** заснований на довгих і коротких сигналах, які можна використовувати для кодування символів» [5]. Помилка виникла через відмінності роду іменників та займенників в українській та

німецькій мовах. Іменник *der Morsecode*, що на українську мову перекладається як *азбука Морзе*, в німецькій мові є іменником чоловічого роду, в той час як в українській мові *азбука* – це іменник жіночого роду. Тому перекладач, радше за все, не звернув увагу на цю відмінність між українською та німецькою мовами. Опублікована версія перекладу виправляє цю помилку, узгоджуючи рід іменника та займенника у вихідній мові: «Як бойскаут і солдат, він також навчався використовувати **азбуку Морзе**. **Вона** базується на довгих і коротких сигналах, які можна застосовувати для кодування символів» [9]. Отже, цей приклад вказує на те, що перекладач повинен бути уважним до граматичних відмінностей між оригінальною та вихідною мовами, зокрема заради правильного узгодження роду та числа іменників та займенників.

В оповіданні «Муки» Ярослава Рудіша зустрічаємо речення, в якому автор використовує іменники множини *die Geschenke*, *die Weihnachten* та відносний займенник *die*, який потенційно може вказувати на обидва іменники, але за логікою тексту (святкують Різдво, а не подарунки) займенник вказує на ближчий до себе іменник: «Geschenke zu den Jahrestagen, als sie sich kennenlernten. Geschenke zu **Weihnachten**, **die** sie nicht zusammen gefeiert haben» [25]. У чорновій версії перекладу перекладач неправильно відтворив значення займенника *die*, пов'язавши його зі словом *Geschenke*: «Подарунки на кожну їх річницю. **Подарунки** на Різдво, **які** не святкували разом» [5]. Перекладаючи відносний займенник *die* означальним займенником множини *які*, перекладач помилково вказує ним на іменник *die Geschenke*. Причина помилки може критися в тому, що в українській мові *Різдво* є іменником у формі однини, а в німецькій *die Weihnachten* – це іменник множини. Опублікована версія виправляє цю помилку, обираючи правильний об'єкт, на який вказує займенник: «Подарунки на кожну їх річницю. Подарунки на **Різдво**, **яке** не святкували разом» [11]. Щоб запобігти виникненню помилок під час перекладу вказівних і відносних займенників, перекладач повинен чітко розуміти оригінальний текст та обрати правильний суб'єкт або об'єкт, на який вказує займенник.

Герой літературного нарису Маріани Лекі «Аби тільки не потурбувати» пан Фербер уникає спілкування і боїться людей. Його колега пані Брюк та його пацієнти дбають про нього і намагаються допомогти йому подолати соціальні страхи. У реченні, яке розповідає нам про те, що пані Брюк приносила пану Ферберу книжки для боротьби зі своїми страхами, автор використовує іменник множини *Bücher*, іменник жіночого роду *Schüchternheit* та відносний багатозначний займенник *die*, який вказує на книжки (*Bücher*), які читав пан Фербер: «Sie brachte ihm **Bücher** gegen **Schüchternheit**, über **die** Herr Ferber sich so

lange beugte, bis er beinahe doch Rückenprobleme bekam» [22]. У чорновій версії перекладу перекладач припустився помилки при виборі значення займенника *die*: «Вона приносила йому книжки про **сором'язливість**, над **якою** містер Фербер горбився, аж поки у нього мало не виникли проблеми зі спиною» [5]. Переклавши багатозначний відносний займенник *die* на українську мову означальним займенником жіночого роду *якою*, перекладач пов'язав його з іменником *Schüchternheit*, що на українську мову перекладається як *сором'язливість*. Помилка під час перекладу виникла через багатозначність займенника *die*. Адже він може вказувати як на іменник жіночого роду *Schüchternheit*, так і на іменник множини *Bücher*. Тому в даному випадку велику роль відіграє зміст оригінального тексту, і саме неправильне розуміння змісту призвело до хибного вибору значення займенника *die*. Опублікована версія виправляє цю помилку, обравши правильне значення відносного займенника *die*: «Вона приносила йому **книжки** про те, як побороти сором'язливість, над **якими** пан Фербер горбився, аж поки у нього мало не виникли проблеми зі спиною» [7]. Багатозначність форм німецьких займенників викликає труднощі у студентів-перекладачів і призводить до помилок під час їхнього перекладу. Перекладачам варто завжди звертати увагу на оригінальний текст, адже це допоможе обрати правильне значення багатозначного займенника та адекватно передати зміст оригінального тексту.

Висновки. У результаті проведеного дослідження можна зробити кілька важливих висновків щодо причин помилок під час перекладу німецьких займенників на українську мову.

По-перше, помилки під час перекладу можуть спричинити **неправильне розуміння чи неувага до контексту**: правильний переклад німецьких займенників на українську мову неможливий без **уважного читання та розуміння тексту та контексту**. Помилки, які ми виявили в студентських перекладах, свідчать про необхідність правильного та уважного читання оригінального тексту в цілому. Оскільки займенники не називають об'єкт або суб'єкт, а тільки вказують на нього, перекладачу потрібно бути дуже уважним та вміти правильно вказати на відповідний суб'єкт або об'єкт у тексті перекладу. Адже помилковий займенник може зробити текст незрозумілим для читача.

Друга причина – це **однаковість форм займенників та артиклів у німецькій мові**. Саме однакова форма займенників та артиклів виявилася однією з ключових причин виникнення труднощів у студентів-перекладачів під час перекладу. Через те що деякі займенники в німецькій мові мають однакову форму з артиклем, що є доволі дивним для української мови, де взагалі немає артиклів, переклад займенників такого типу став серйозним викликом для студентів-перекладачів. Тому перекладачеві варто **звжати на значення та функцію форм займенників / артиклів**

у конкретному контексті. Для того, щоб уникнути помилок, перекладачеві слід бути уважним до граматичних відмінностей між українською та німецькою мовами і зважати на функціонування німецьких займенників, які мають однакову форму з артиклями.

Особливу увагу варто також приділяти перекладу німецьких займенників, які не мають відповідників в українській мові, а саме неозначено-особовому займеннику *man*. У нашому дослідженні ми переконались в особливості цього займенника: він може вказувати на конкретну групу людей або особу. І саме ось ця **особливість займенника *man*, його здатність іноді вказувати на конкретний суб'єкт**, стала причиною перекладацьких помилок у студентів.

Ще однією з причин виникнення помилок стала **багатозначність форм німецьких займенників**. Дослідження показало, що саме багатозначність займенників в німецькій мові створює труднощі для студентів-перекладачів, оскільки вони повинні правильно вибрати відповідний варіант перекладу, враховуючи контекст і зміст тексту. Перекладачеві доводиться вибрати відповідний переклад залежно від контексту. Тож багатозначність форм займенників у німецькій мові становить

важливу причину помилок під час перекладу з німецької на українську мову.

Дослідження також виявило, що однією з ключових причин помилок у перекладі німецьких займенників на українську мову є **необхідність враховувати зміни граматичного роду, числа та відмінку іменників і займенників, на які вони вказують**. Цей аспект ускладнює процес перекладу та вимагає від перекладача глибокого розуміння граматичних особливостей обох мов. Водночас важливо розуміти точне значення, форму та функцію займенників в системі німецької мови.

Отже, ми визначили основні чинники, що ускладнюють процес перекладу німецьких займенників на українську мову. Переклад німецьких займенників на українську мову є комплексним завданням, яке вимагає від перекладача глибокого розуміння не тільки мовних структур, а й контексту.

Перспективою дослідження є вивчення помилок у перекладі інших груп німецьких займенників, які ми не розглядали, бо не знайшли відповідних прикладів серед обраних для аналізу текстів. Подальше вивчення цієї проблеми буде корисним для розвитку професійних навичок студентів-перекладачів, зокрема, у розумінні та врахуванні особливостей німецьких займенників для їх адекватного перекладу на українську мову.

Список використаної літератури

1. Бесинг Й. Енергія життя. Перекл. з нім. К. Пилипенко. *Експеримент*. 12.01.2023. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20230112-energiya-zhittya> (дата звернення: 10.03.2024).
2. Вагнер Д. Забута нагорода. Перекл. з нім. В. Юхименка. *Експеримент*. 15.01.2022. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20221215-zabuta-nagoroda> (дата звернення: 10.03.2024).
3. Дейнбостель Л. Дослідниця Антьє Боеціус про голос морських глибин. Перекл. з нім. В. Юхименка. *Експеримент*. 26.04.2023. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20230426-doslidnicya-antye-boecius-pro-golos-morskih-glibin> (дата звернення: 10.03.2024).
4. Кияк Т. Р., Науменко А. Р., Огуй О. Д. Теорія і практика перекладу (німецька мова). Підручник для студентів вищих навчальних закладів. Вінниця: Нова Книга, 2006. 592 с.
5. Корпус робочих версій студентських перекладів науково-практичного гуртка «Практика письмового перекладу в дії». Дата оновлення: 17.03.2024. URL: https://drive.google.com/drive/folders/13RGhhcQkZNMlp1jisowpWzp3CYT10tKJ?usp=drive_link (дата звернення: 17.03.2024).
6. Кюргі І. фон. Книжка твого батька. Перекл. з нім. В. Пеньковської, Я. Полторака і К. Хоменко. *Експеримент*. 6.11.2022. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20221106-knizhka-tvogo-batka> (дата звернення: 10.03.2024).
7. Лекі М. Аби тільки не потурбувати. Перекл. з нім. Ю. Глебова. *Експеримент*. 29.03.2023. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20230329-abi-tilki-ne-poturbuvati-mariana-leki> (дата звернення: 10.03.2024).
8. Маєр В. К. «Відень – зразковий мегаполіс гендерної рівності». Перекл. з нім. К. Пилипенко. *Експеримент*. 13.04.2023. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20230413-viden-zrazkovij-megapolis-gendernoyi-rivnosti> (дата звернення: 10.03.2024).
9. Осенкоп М. 70 років штрих-коду: ідея, що народилася на пляжі. Перекл. з нім. А. Мусатова, В. Пеньковської, Я. Полторака і К. Хоменко. *Експеримент*. 26.10.2023. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20221026-70-rokiv-shtrih-kodu-ideya-sho-narodilasya-na-plyazhi> (дата звернення: 10.03.2024).
10. Редакція журналу «Mobil». Як ми можемо працювати і жити в рівноправ'ї: інтерв'ю з Марі Наземан. Перекл. з нім. В. Пеньковської, Я. Полторака і К. Хоменко. *Експеримент*. 5.03.2023. URL: <https://md-eksperiment.org/post/interv-yu-z-mari-nazeman> (дата звернення: 10.03.2024).
11. Рудіш Я. Муки. Перекл. з нім. А.-М. Бронувицької. *Експеримент*. 13.01.2023. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20230113-muki> (дата звернення: 10.03.2024).
12. Станішич С. Акершнакер – польовий телефон. Перекл. з нім. В. Пеньковської, Я. Полторака і К. Хоменко. *Експеримент*. 3.10.2022. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20221103-akershnaker-polovij-telefon> (дата звернення: 10.03.2024).
13. Шнайдер Н. Писати проти путіна: сучасна опозиційна література з росії. Перекл. з нім. К. Хоменко. *Експеримент*. 24.03.2023. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20230324-pisati-proti-putina-suchasna-opozicijna-literatura-z-rosiyi> (дата звернення: 10.03.2024).

14. Шопін П. Типові помилки у студентських перекладах публіцистичних і науково-популярних статей з німецької мови на українську. *Світ мови – світ у мові: матеріали VII Міжнародної наукової конференції*. Київ: Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2023. С. 267–269. URL: https://www.researchgate.net/publication/377300177_Tipovi_pomilki_u_studentskih_perekladah_publicisticnih_i_naukovo-popularnih_statej_z_nimeckoi_movi_na_ukrainsku (дата звернення: 10.03.2024).
15. Штарк Урестаразу У. За межею людяності. Перекл. з нім. В. Пеньковської, Я. Полторак і К. Хоменко. *Критика*. № 3–4. 2023. С. 18–21. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/za-mezheiu-liudianosti> (дата звернення: 10.03.2024).
16. Яуд Т. Повернення блудного отця. Перекл. з нім. І. Тимченко. *Експеримент*. 13.01.2023. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20230113-povernennya-bludnogo-otcya> (дата звернення: 10.03.2024).
17. Bessing J. Strom des Lebens. *Mobil*. 2021. URL: <https://web.archive.org/web/20220222132459/https://dbmobil.de/reisen/das-literarische-fundbuero/strom-des-lebens> (дата звернення: 10.03.2024).
18. DB-Mobil Redaktion. 11 Fragen an Marie Nasemann: Wie können wir gleichberechtigter arbeiten und leben? *Mobil*. 8.03.2022. URL: <https://dbmobil.de/menschen/interviews/nasemann> (дата звернення: 10.03.2024).
19. Dehnbostel L. Forscherin Antje Boetius. Stimme der Tiefsee. *Mobil*. 8.03.2023. URL: <https://dbmobil.de/nachhaltigkeit/umwelt/stimme-der-tiefsee> (дата звернення: 10.03.2024).
20. Jaud T. Die Eilige Schrift. *Mobil*. 2021. URL: <https://web.archive.org/web/20230128043450/https://dbmobil.de/reisen/das-literarische-fundbuero/die-eilige-schrift> (дата звернення: 10.03.2024).
21. Kürthy I. von. Das Buch deines Vaters. *Mobil*. 2021. URL: <https://web.archive.org/web/20230202233249/https://dbmobil.de/reisen/das-literarische-fundbuero/das-buch-deines-vaters> (дата звернення: 10.03.2024).
22. Leku M. Nur keine Umstände. *Mobil*. 2021. URL: <https://web.archive.org/web/20211019155616/https://dbmobil.de/reisen/das-literarische-fundbuero/einrad> (дата звернення: 10.03.2024).
23. Mayer V. C. Wien. Die gendergerechte Vorzeigemetropole. *Mobil*. 6.03.2023. URL: <https://dbmobil.de/reisen/mehr-reise/wien-die-gendergerechte-vorzeigemetropole> (дата звернення: 10.03.2024).
24. Ossenkopp M. 70 Jahre Barcode: Die Idee entstand am Strand. *Berliner Zeitung*. 6.10.2022. URL: <https://www.berliner-zeitung.de/zukunft-technologie/70-jahre-strichcode-barcode-die-idee-von-norman-joseph-woodland-entstand-am-strand-li.271573> (дата звернення: 10.03.2024).
25. Rudiš J. Mucki. *Mobil*. 2021. URL: <https://web.archive.org/web/20220927110939/https://dbmobil.de/reisen/das-literarische-fundbuero/jaroslav-rudis-mucki> (дата звернення: 10.03.2024).
26. Schneider N. Schreiben gegen Putin: Oppositionelle Gegenwartsliteratur aus Russland. *54 books*. 18.08.2022. URL: <https://54books.de/schreiben-gegen-putin-oppositionelle-gegenwartsliteratur-aus-russland/> (дата звернення: 10.03.2024).
27. Shopin P. Converging Extremes: Opposite Meanings in English to Ukrainian Translation. *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 9. Current Trends in Language Development*. 2023. Vol. 25. P. 43–63. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series9.2023.25.04>
28. Stanišić S. Der Ackerschnacker. *Mobil*. 2019. URL: <https://web.archive.org/web/20230203011303/https://dbmobil.de/reisen/das-literarische-fundbuero/sasa-stanisic-der-ackerschnacker> (дата звернення: 10.03.2024).
29. Stark Urrestarazu U. Isolation: Stanislav Aseyev über das Konzentrationslager am Hellen Weg im Donbass. *Demokratischer Salon*. Feb. 2023. URL: <https://demokratischer-salon.de/beitrag/isolation/> (дата звернення: 10.03.2024).
30. Wagner D. Vergessene Ehrensache. *Mobil*. 2019. URL: <https://web.archive.org/web/20220924155849/https://dbmobil.de/reisen/das-literarische-fundbuero/vergessene-ehrensache> (дата звернення: 10.03.2024).

Надійшла до редакції 17 березня 2024 р.

Прийнята до друку 18 квітня 2024 р.

References

1. Bessing, J. (2023, January 12). Enerhiia zhytтя [The Energy of Life]. Trans. from German by K. Pylypenko. *Eksperiment*. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20230112-energiya-zhittya> [in Ukrainian].
2. Wagner, D. (2022, January 15). Zabuta nahoroda [The Lost Award]. Trans. from German by V. Iukhymenko. *Eksperiment*. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20221215-zabuta-nagoroda> [in Ukrainian].
3. Dehnbostel, L. (2023, April 26). Doslidnytsia Antje Boetius pro holos morskykh hlybyn [Researcher Antje Boetius on the Voice of the Deep Sea]. Trans. from German by V. Iukhymenko. *Eksperiment*. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20230426-doslidnycya-antje-boecius-pro-golos-morskih-glibin> [in Ukrainian].
4. Kyiak, T. R., Naumenko, A. R., Ohui, O. D. (2006). *Teoriia i praktyka perekladu (nimetska mova)* [Translation Theory and Practice: German]. Pidruchnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv. Vinnytsia: Nova Knyha [in Ukrainian].
5. *Korpus robochych versii studentskykh perekladiv naukovo-praktychnoho hurta "Praktyka pismovoho perekladu v dii"* (2024, March 17). [A Corpus of Draft Versions of Student Translations of the Academic Circle Translation Practice in Action]. URL: https://drive.google.com/drive/folders/13RGhhcQkZNMlp1jisowpWzp3CYTI0tKJ?usp=drive_link [in Ukrainian and German].

6. Kürthy, I. von. (2022, November 6). Knyzhka tvoho batka [Your Father's Book]. Trans. from German by V. Penkovska, I. Poltorak, and K. Khomenko. *Ekspyryment*. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20221106-knizhka-tvogo-batka> [in Ukrainian].
7. Leky, M. (2023, March 29). Aby tilky ne poturbuvaty [So as Not to Bother]. Trans. from German by I. Hlebov. *Ekspyryment*. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20230329-abi-tilki-ne-poturbuvati-mariana-leki> [in Ukrainian].
8. Mayer, V. C. (2023, April 13). Viden – zrazkovyi mehapolis gendernoi rivnosti [Vienna: The Gender Equitable Model Metropolis]. Trans. from German by K. Pylypenko. *Ekspyryment*. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20230413-viden-zrazkovij-megapolis-gendernoyi-rivnosti> [in Ukrainian].
9. Ossenkopp, M. (2023, October 26). 70 rokov shtrykh-kodu: ideia, shcho narodylasia na pliazhi [70 Years of the Barcode: An Idea Born on the Beach]. Trans. from German by A. Musatov, V. Penkovska, I. Poltorak and K. Khomenko. *Ekspyryment*. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20221026-70-rokiv-shtrih-kodu-ideya-sho-narodilasya-na-plyazhi> [in Ukrainian].
10. DB-Mobil Editorial Board. (2023, March 5). Iak my mozheмо pratsiuvaty i zhyty v rivnopravi: intervju z Mari Nazeman [How We Can Work and Live in Equality: An Interview With Marie Nasemann]. Trans. from German by V. Penkovska, I. Poltorak and Karyna Khomenko. *Ekspyryment*. URL: <https://md-eksperiment.org/post/interv-yu-z-mari-nazeman> [in Ukrainian].
11. Rudiš, J. (2023, January 13). Mucki. Trans. from German by A.-M. Bronovytska. *Ekspyryment*. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20230113-muki> [in Ukrainian].
12. Stanišić, S. (2022, November 3). Akershnaker – poliovyi telefon [Ackerschnaker: The Field Telephone]. Trans. from German by V. Penkovska, I. Poltorak and K. Khomenko. *Ekspyryment*. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20221103-akershnaker-polovij-telefon> [in Ukrainian].
13. Schneider, N. (2023, March 24). Pysaty proty putina: suchasna opozytiiina literatura z rosii [Writing Against Putin: Contemporary Opposition Literature from Russia]. Trans. from German by K. Khomenko. *Ekspyryment*. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20230324-pisati-proti-putina-suchasna-opozycyjna-literatura-z-rosiyi> [in Ukrainian].
14. Shopin, P. (2023). Typovi pomylyky u studentskykh perekladakh publitsystychnykh i naukovo-populiarnykh statei z nimetskoi movy na ukrainsku [Typical Mistakes in Student Translations of Journalistic and Popular Science Articles From German Into Ukrainian]. *Svit movy – svit u movi: materialy VII Mizhnarodnoi naukovo konferentsii* (pp. 267–269). Kyiv: Dragomanov Ukrainian State University Press. URL: https://www.researchgate.net/publication/377300177_Tipovi_pomilki_u_studentskykh_perekladakh_publicistychnykh_i_naukovo-popularnykh_statei_z_nimeckoi_movy_na_ukrainsku [in Ukrainian].
15. Stark Urrestarazu, U. (2023). Za mezheiu liudianosti [Beyond Humanity]. Trans. from German by V. Penkovska, I. Poltorak and K. Khomenko. *Krytyka*, 3–4, 18–21. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/za-mezheiu-liudianosti> [in Ukrainian].
16. Jaud, T. (2023, January 13). Povnennia bludnogo otsia [The Return of the Prodigal Father]. Trans. from German by I. Tymchenko. *Ekspyryment*. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20230113-povnennya-bludnogo-otcy> [in Ukrainian].
17. Bessing, J. (2021). Strom des Lebens [The Energy of Life]. *Mobil*. URL: <https://web.archive.org/web/20220221132459/https://dbmobil.de/reisen/das-literarische-fundbuero/strom-des-lebens> [in German].
18. DB-Mobil Redaktion. (2022, March 8). 11 Fragen an Marie Nasemann: Wie können wir gleichberechtigter arbeiten und leben? [11 Questions for Marie Nasemann: How Can We Become More Equal in Our Life and Work?]. *Mobil*. URL: <https://dbmobil.de/menschen/interviews/nasemann> [in German].
19. Dehnbostel, L. (2021, March 8). Forscherin Antje Boetius. Stimme der Tiefsee [Researcher Antje Boetius. The Voice of the Deep Sea]. *Mobil*. URL: <https://dbmobil.de/nachhaltigkeit/umwelt/stimme-der-tiefsee> [in German].
20. Jaud, T. (2021). Die Eilige Schrift [The Hurried Scripture]. *Mobil*. URL: <https://web.archive.org/web/20230128043450/https://dbmobil.de/reisen/das-literarische-fundbuero/die-eilige-schrift> [in German].
21. Kürthy, I. von. (2021). Das Buch deines Vaters [Your Father's Book]. *Mobil*. URL: <https://web.archive.org/web/20230202233249/https://dbmobil.de/reisen/das-literarische-fundbuero/das-buch-deines-vaters> [in German].
22. Leky, M. (2021). Nur keine Umstände [So as Not to Bother]. *Mobil*. URL: <https://web.archive.org/web/20211019155616/https://dbmobil.de/reisen/das-literarische-fundbuero/einrad> [in German].
23. Mayer, V. C. (2023, March 6). Wien. Die gendergerechte Vorzeigemetropole [Vienna: The Gender Equitable Model Metropolis]. *Mobil*. URL: <https://dbmobil.de/reisen/mehr-reise/wien-die-gendergerechte-vorzeigemetropole> [in German].
24. Ossenkopp, M. (2022, October 6). 70 Jahre Barcode: Die Idee entstand am Strand [70 Years of the Barcode: An Idea Born on the Beach]. *Berliner Zeitung*. URL: <https://www.berliner-zeitung.de/zukunft-technologie/70-jahre-strichcode-barcode-die-idee-von-norman-joseph-woodland-entstand-am-strand-li.271573> [in German].
25. Rudiš, J. (2021). Mucki. *Mobil*. URL: <https://web.archive.org/web/20220927110939/https://dbmobil.de/reisen/das-literarische-fundbuero/jaroslav-rudis-mucki> [in German].
26. Schneider, N. (2022, August 18). Schreiben gegen Putin: Oppositionelle Gegenwartsliteratur aus Russland [Writing Against Putin: Contemporary Opposition Literature from Russia]. *54 books*. URL: <https://54books.de/schreiben-gegen-putin-oppositionelle-gegenwartsliteratur-aus-russland/> [in German].
27. Shopin, P. (2023). Converging Extremes: Opposite Meanings in English to Ukrainian Translation. *Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 9. Current Trends in Language Development*, 25, 43–63. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series9.2023.25.04>

28. Stanišić, S. (2019). Der Ackerschnacker [The Field Telephone]. *Mobil*. URL: <https://web.archive.org/web/20230203011303/https://dbmobil.de/reisen/das-literarische-fundbuero/sasa-stanistic-der-ackerschnacker> [in German].
29. Stark Urrestarazu, U. (2023, February). Isolation: Stanislav Aseyev über das Konzentrationslager am Hellen Weg im Donbass [Isolation: Stanislav Aseyev on the Torture Camp on Paradise Street in the Donbass]. *Demokratischer Salon*. URL: <https://demokratischer-salon.de/beitrag/isolation/> [in German].
30. Wagner, D. (2019). Vergessene Ehrensache [The Lost Award]. *Mobil*. URL: <https://web.archive.org/web/20220924155849/https://dbmobil.de/reisen/das-literarische-fundbuero/vergessene-ehrensache> [in German].

Submitted March 17, 2024.

Accepted April 18, 2024.

Oleksandra Shadrina, student in the Faculty of Foreign Philology, Dragomanov Ukrainian State University (vul. Pyrohova, 9, Kyiv, 01601, Ukraine); e-mail: 23fif.o.shadrina@std.udu.edu.ua; <https://orcid.org/0009-0003-1510-2819>

Pavlo Shopin, Doctor of Philosophy in German, Associate Professor in the Department of Applied Linguistics, Comparative Language Studies and Translation, Faculty of Foreign Languages, Dragomanov Ukrainian State University (vul. Pyrohova, 9, Kyiv, 01601, Ukraine); e-mail: p.yu.shopin@udu.edu.ua; <https://orcid.org/0000-0002-8022-5327>

The causes of mistakes in the translation of German pronouns into Ukrainian

The article analyzes the causes of mistakes made by students when translating German pronouns into Ukrainian and the ways to avoid such mistakes. The relevance of the study lies in the fact that students regularly make mistakes when translating German pronouns into Ukrainian, which leads to misunderstanding and significantly decreases the quality of the translated text. This research paper will help make translation training more effective and improve the results of students' translation work. The materials of the study are translations from German into Ukrainian made by student translators as part of the work of the academic student circle Translation Practice in Action in the Department of Applied Linguistics, Comparative Language Studies and Translation at the Dragomanov Ukrainian State University. The research methodology is based on the analysis and comparison of original texts, draft, and published translations. This approach made it possible to identify a number of mistakes and categorize them into the following groups of German pronouns: personal pronouns, the indefinite personal pronoun *man*, possessive pronouns, interrogative pronouns, the negative pronoun *kein*, the reflexive pronoun *sich*, and the demonstrative and relative pronouns. The study resulted in the identification of the main causes of mistakes in the translation of German pronouns into Ukrainian: misunderstanding or inattention to the context; the same forms of the indicative and relative pronouns and articles in German; the ability of the pronoun *man* to indicate a specific person; the ambiguity of German pronoun forms (e.g., *sie*, *ih*); changes during translation in the grammatical gender, number and case of the pronouns and the nouns to which they refer. To avoid such mistakes, translators should carefully read and understand the original text and context, take into account the specific meaning and function of pronouns, and consider the differences in grammatical gender, number, and case between Ukrainian and German nouns and pronouns. The translation of German pronouns into Ukrainian requires a comprehensive understanding of not only language structures but also the context in which they are utilized.

Key words: translation mistakes, German pronouns, causes of translation mistakes, written translation from German to Ukrainian, ways to avoid translation mistakes, translation training.

Аксіолінгвістичні характеристики бідності в українській мові та лінгвокультурі

Галина Яроцька

доктор філологічних наук,
професор, професор кафедри прикладної лінгвістики філологічного факультету;
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова;
Французький бульвар 24/26, 65058, Одеса;
e-mail: g.yarotskaya@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4456-3852>

Вербальна об'єктивація суб'єктивних ознак та оцінки соціумом економічного стану певної верстви населення складають інтерес цього лінгвокультурологічного дослідження, **метою** якого є діахронний та синхронний аналіз концептуалізації бідності в українській лінгвокультурі та в мовній свідомості. Особливість процесу формування економічної ідентифікації особистості полягає в тому, що існують об'єктивні ознаки майнового статусу людини, які мають яскраво виражений національний, соціально-економічний, культурний та регіональний характер. Ці об'єктивні ознаки зумовлені також й системно-мовними та лінгвокультурними чинниками, які здійснюють значний вплив на ціннісний рівень колективної та індивідуальної економічної свідомості.

Ми зосередили увагу також на вивченні сприйняття та інтерпретації поняття «бідність» сучасними українцями. Задля того ми звернулися до **методів анкетування та асоціативного експерименту**. По-перше, надали визначення «бідності» економічною наукою та соціологією, розглянувши також й поняття «психологія бідності» та економічна ідентифікація; по-друге, проаналізували поняття «бідність» в історичній перспективі на матеріалі словникових відомостей шляхом створення номінативного простору поняття; по-третє, звернулися до експериментальних методик, а саме: асоціативного експерименту та опитуванню-анкетуванню.

Результати засвідчили, що сучасні носії мови сприймають бідність вже не як вияв злої долі чи Божої кари, а як результат, з одного боку, власної неспроможності заробити достатню кількість грошей, чи, з іншого боку, наслідок економічних криз та негараздів, що спричиняють погіршення матеріального стану людини. Людина, яка є бідною, малозабезпеченою, має брати відповідальність на себе та не очікувати на допомогу з боку інших людей. Сприйняття та інтерпретація понять з номінативного простору бідності має певні відмінності у порівнянні з тлумаченням історичними словниками. Отже, бідна людина не може розраховувати навіть на співчуття, бо її бідність є результатом її бездіяльності, лінощів тощо.

Ключові слова: мовна картина світу, лінгвокультурологія, лексична семантика, цінності, національно-культурна специфіка, концепт, мовна свідомість, концептуалізація.

Серед українських дослідників економічної соціалізації, економічного мислення та поведінки людини загальноприйнятою є думка про необхідність економічної ресоціалізації для багатьох прошарків населення нашої країни [11]. Економічна свідомість, яка тісно пов'язана з економічною поведінкою та економічною системою, що панує у державі, виступає в якості раціональної основи суб'єктивних механізмів прийняття рішень. Сутність економічної свідомості можна окреслити, звертаючись до таких понять, як економічні емоції, почуття та економічне мислення [7; 10]. Отже, науковці зосереджені на вивченні того, що виникає у свідомості людини при переживанні економічних процесів, як-от: сприйняття грошей та заощаджень; ставлення до товарів, переживання та оцінка свого економічного стану тощо.

Зміст економічного мислення людини зумовлений типом існуючих суспільних відносин (економічних, соціальних, політичних, культурних, характером законодавчої бази тощо), умовами її життя, місцем у соціальній структурі тощо, в масштабі підприємства (об'єднання), галузі, народного господарства.

Економічне мислення базується на когнітивному сценарії, який впливає на здатність обрання людиною правильного, оптимального варіанту її економічної поведінки за певних зовнішньоекономічних обставин. У свою чергу, когнітивний сценарій формується, зокрема, з опертям на систему знань, яка закладена в мові та лінгвокультурі, носієм якою є економічна людина.

Ставлення українського суспільства до багатьох понять, що стосуються економіки, змінилися за останні 30 років. Те, що колись вважалось аморальним і нелегальним, зараз набуває радикально іншого змісту. Сучасні ринкові відносини, звичайно, диктують нові правила поведінки та цінності. Все частіше серед життєвих цінностей відверто згадується бажання заробити, бажання стати багатим і матеріально незалежним. Все більшу силу й визнання набуває з роками мораль успіху, відкритої гордості за своє багатство, амбітність й прагматизм [17; 23; 27].

Серед економічних понять розуміння «бідності» завжди вважалось актуальним. Наразі, за статистичними даними, у 2021 році, до початку повномасштабної війни, в Україні був найкращий показник за рівнем бідності – лише 5,5%, за підсумками 2022 року рівень бідності в Україні

перевищив 24%, і до кінця 2023 року, за прогнозами, може зрости до 55% [33]. «Тож ми можемо припустити, що 20 млн. українців перебувають за межею бідності» [34]. Отже, значна частина населення України знаходиться в межах бідності та так званого «соціального дна». Це дуже яскраво демонструє також сильна диференціація населення на багатих й бідних, різниця між статками яких складає десятки, сотні або тисячі разів [3; 15; 25].

У західних психологічних дослідженнях показано, що гроші можуть символізувати потреби в безпеці, свободі, владі і любові [35; 36; 37]. Проте людина за допомогою грошей не може задовольнити ці потреби, що породжує в неї більш-менш серйозні психологічні проблеми. Уявлення людей про власне матеріальне становище впливає на їх повсякденну економічну поведінку і зачіпає всю систему макроекономічних відносин та визначає життєву направленість та ціннісну орієнтацію. Все це зумовлює необхідність дослідження явища економічної ідентичності особистості [23]. Економічна ідентичність людини розглядається у зв'язку з поняттям економічного статусу як характеристики об'єктивного положення особистості, самооцінки людиною свого матеріального стану як психологічного складника її економічної свідомості.

Провідним механізмом формування економічної ідентичності особистості є соціальна категоризація в біполярній системі її уявленні про «багатство – бідність». Поряд з економічною категоризацією психологічними механізмами становлення економічної ідентичності особистості виступають процеси соціально-економічної адаптації та економічної соціалізації. Біполярна оцінка слугує способом установлення ступеня подібності індивіда до якостей тих груп власників, уявлення про які складають його суб'єктивну модель добробуту людини [23, с.186]. Порівняння себе з групами багатих і бідних людей на засадах індивідуальної суб'єктивної шкали за допомогою біполярної оцінки є, на наше припущення, провідним механізмом економічної ідентифікації особистості.

Економічна ідентичність має відмінності від соціальної та інших форм ідентичності, що визначають особливості її змісту, можливості прояву та процес формування [7; 10; 11; 25]. Специфіка даного феномена полягає в наступному: вона являє собою психологічну категорію, яка є наслідком усвідомлення людиною свого стану в системі економічних відносин. Економічна ідентичність є те, з ким особистість себе ідентифікує, які характеристики щодо економічних реалій собі приписує, а якщо розглядати соціальну економічну ідентичність, то тут з'являється компонент класовості – приналежність до певного класу, суспільного страту, через володіння власністю [11].

Особливість процесу формування економічної ідентифікації зумовлена впливом колективної й індивідуальної економічної свідомості, що, в свою чергу, відбиває ціннісні системно-мовні та лінгвокультурні ознаки [31; 32]. Вербальна актуалізація цих об'єктивних та суб'єктивних ознак та оцінки соціумом економічного стану певної верстви населення й складають інтерес нашого лінгвокультурологічного дослідження, метою якого є аналіз концептуалізації бідності в українській мові, мовній свідомості та лінгвокультурі в історичній ретроспективі.

Актуальність роботи зумовлена тим, що економічна сфера людського буття стала привертати увагу багатьох наукових галузей, зокрема зріс інтерес до лінгвістичних досліджень економічних концептів, зокрема таких понять, як праця, гроші, бідність, щедрість, марнотратство, багатство тощо [1; 2; 12; 14; 16; 17; 31].

Оскільки економічний простір є невід'ємною частиною людського буття, сучасні лінгвістичні дослідження економічної свідомості спрямовані на вивчення мовних одиниць з урахуванням структури людського знання про економічний стан країни, в якій вони здійснюють економічну діяльність, а також на дослідження ціннісних та оцінних компонентів смислу, які закладені в основу номінації певних економічних явищ [31]. За останні декілька років у межах вітчизняного порівняльного мовознавства з'явилися багато наукових праць, які присвячені особливостям вербалізації та усвідомлення того чи іншого поняття у різних мовах [1; 2; 9; 14; 16; 17].

Сучасна соціально-економічна теорія трактує бідність як багатоаспектне явище, розрізняючи такі її форми: об'єктивна та суб'єктивна, абсолютна та відносна, тимчасова і перманентна. Об'єктивна бідність визначається за прийнятими в країні критеріями доходу та можливістю досягнення матеріальних і духовних благ. Отже, до бідних верств населення належать ті, хто не з власної волі позбавлений благ, які більшість населення вважає необхідними: належного житла, їжі, одягу, охорони здоров'я, освіти, можливості працювати та повноцінно брати участь у суспільному житті [25]. Суб'єктивна – її визначають самооцінкою – тобто людина визнається бідною, коли вона сама себе так ідентифікує [11].

Абсолютна бідність визначається шляхом порівняння загального доходу індивідуума чи сім'ї із загальною вартістю деякого «кошика» та послуг, що складають базові потреби в суспільстві [23]. Відносна межа бідності визначається як певна частка середнього доходу домогосподарства в країні в розрахунку на одну особу, але при відмінності стандартів споживання в різних прошарках населення установлення єдиного мінімального «порогу бідності» проблематично та залежить від середнього рівня життя конкретної країни [18].

Відповідаючи на запитання про те, чого їм найбільше бракує в житті, 56,8% респондентів обрали, серед інших альтернатив, матеріальний

добробут. Саме ця потреба виявилася найбільш незадоволеною порівняно з іншими потребами, особливо в «малозабезпечених» (68,7%) і «середньозабезпечених» (60,6) [23, с. 28].

Отже, з точки зору соціально-економічної науки «бідність» – неможливість через нестачу коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. Існує й розуміння бідності, що спирається на нормативний підхід: «бідність» – неможливість підтримувати мінімальний рівень споживання, що визначається на основі фізіологічних, соціальних і культурно зумовлених нормативів [28]. Відмінність у цих визначеннях, по суті, полягає в тому, що за першим бідними вважаються всі, хто живе нижче за певний фактичний середній стандарт суспільства, а за другим – лише ті, хто живе нижче за визначений владою мінімальний рівень.

Узагальнене визначення тлумачними словниками *бідності* таке: матеріальна незабезпеченість, нестатки, брак засобів для існування; убогість [22]. Отже, йдеться про стан, що характеризується відсутністю необхідних матеріальних засобів для того, щоб провадити «нормальне» (відповідно до норм прийнятих суспільством) життя, наприклад, неможливість прогодувати свою родину, дати освіту дітям чи забезпечити сім'ю якісним медичним обслуговуванням [23]. Поняття «бідності» має фіксований грошовий показник, що дорівнює мінімальному прожитковому рівню, звідси такі семантичні ознаки: «недостатня кількість»; «фінансова неспроможність» / «недостатність».

Втім, необхідно також розглянути поняття, що є суміжними з «бідністю», а іноді уживаються як синоніми – *злидні*, *лихість* (у побутовому мовленні) та офіційному інституційному дискурсі – *малозабезпеченість* та *нужденність*.

Межа *малозабезпеченості*, як визначено офіційним економічним дискурсом – це соціальний норматив сукупного доходу на душу населення, який забезпечує непрацездатному громадянину споживання товарів і послуг на мінімальному рівні, встановленому законодавством [7]. Інакше кажучи, малозабезпеченими можуть бути лише непрацездатні індивіди.

Щодо *нужденності*, то актуалізовано семантичну ознаку «потреба в допомозі», «неспроможність всамотушки подолати матеріальну скруту». За даними Словника синонімів української мови лексема *нужденний* синонімічна до слів: *жалюгідний*, *виснажений*, *зморений* [20].

Джерелами матеріалу дослідження послугували відомості з тлумачних, етимологічних, синонімічних та антонімічних словників старослов'янської, давньокіївської, московської, староукраїнської та української мов [4; 5; 6; 13; 19; 20; 21; 22; 24; 25; 26; 29; 30], крім анкет – результатів експериментів – опитувань.

Номінативне поле концепту БІДНОСТІ, яке ми побудували з урахуванням хронологічних періодів та наявності словників (як джерел матеріалу) за період з XI по XXI століття представлено 254 словниковими статтями. Основними семантичними компонентами є такі: «потреба, нужденність» (73 лексичних одиниць, далі – ЛО), «убогість» (32 лексичні одиниці), «бідність» (28 ЛО), «голод» (25 ЛО), «злидні» (68 ЛО), «жебрацтво» (19 ЛО), «мізерність» (9 ЛО).

Найближчим синонімом *бідності* є лексема *злидні*: Злидні, ів, мн. Матеріальні нестатки, бідність [22, с. 591] *Злидні* – 1) (також з великої літери) у дохристиянських віруваннях – домові карлики, маленькі уосібнені істоти, що живуть звичайно там, де й Домовик – під піччю або в запічку (посідають його місце, коли той розгніваний і не хоче берегти хати); доводять родину до зубожіння; де вже вони оселяться, там бідність і нещастя, тому кажуть: «Щастя дочасне, а злидні довічні», «Просилися злидні на три дні, та й вигнати не можна»; живуть нібито під піччю, куди не сягає промінь сонця; вигнати їх можна хіба що хитрощами (про це оповідається у народних казках, наприклад, у казці про бідняка і багача); 2) злидні пов'язані з Долею і Недолею; поводяться вони як істоти, незалежні від людини; в одній з народних легенд оповідається, як бідняк викликав свої злидні з-під печі, завів їх у ліс і попросив, щоб вони допомогли йому дерево розколоти; крім нових нещастя, це нічого не дало; коли злидні взялися до роботи (розколоти дерево без сокири), знялася буря, дерево впало на віз, і його розстрошило, друге було коня; ледве чоловік вискочив із лісу живим; напосідливі злидні невідчепні й небезпечні; збереглися стародавні закляття: «Нехай (Най) його злидні поб'ють!», «Злидні б так побили!» або «Бодай вас злидні побили (посіли)»; 3) у переносному розумінні – матеріальні нестатки, бідність; також те саме значення передають фразеологізми *злидні годувати*, *загрізнати в злиднях* і зазначені вище прокляття [5, с. 247].

Особливий інтерес становить розгляд концептуалізації бідності у свідомості давніх східних слов'ян. Виходячи з опозиції *багатий* – *убогий*, *багатство* – володіння продуктами харчування, їстівними припасами в достатку, відповідно, *убогість* – це відсутність їжі, продуктів харчування та обмеженість їх (*скудость*). Можливо, антиподом багатства-достатку в найдавніший період виступало поняття «скудость», вербалізоване в лексемах *пустой*, *голодный*, *жидкий*; *бездомовный*, *бесчастный*, *несчастный*, *бедняга*, *горемыка*, *бедник*, *бедница*, *скудный*, *жидкий*, *пустой*, *голодный*, *убогий*, *худой*, *голова (голь)*, *худоба* [26].

Цікавою за походженням також є лексема *бідний*: «Общеслав. суф. производное от *БѢда*. *БѢдный* исходно обозначало «вынужденный подчиниться силе» < «несчастный». Суц. *БѢда* в значенні *внешнее принуждение*, *извне действующая необходимость* в протиположность *внутреннему ощущению несчастья-горя*. *Голь*, *голова* («чернь, беднота», укр. *голова*, откуда

польск. *holota* (ср. h-) «обнажить, лишить – слово нельзя отделять от слав. глота *о̀хлос* возм., из праслав. *gьlota. *Худоба* «убогое имущество» (но *худоба* – с др. знач.), укр. *худоба* «домашня скотина». От *худбѣ*, чтобы ввести в заблуждение нечистую силу <...> [30].

Концептуалізація бідності актуалізована в лексемах *горе, нещастя, лихо* і визначається як стан нужденного, а також як асоціальне явище (*жебрак, злидні, голь, голий, голота*). Бідність становить лише часткову опозицію до багатства (*цастя, веселоці, гобза*), проте не вичерпує свого семантичного простору в цьому протиставленні. Бідність для давньої східної слов'янської культури – це не лише відсутність матеріальних благ і стан, що визначається цим, це самотність, безпритульність, безрідність. Тому стан бідного – це стан людини, що викликає насамперед співчуття. Звертаючи увагу на той факт, що первісне значення *бідний* – це вимушений підкоритися силі, пригноблений тощо, припустимо, що в уявленні стародавніх східних слов'ян лихо концептуалізувалося як результат впливу злої волі, носієм якої були в язичницькій культурі «упірі-вампіри та нав'ї – породження первісного анімістичного світогляду» [31].

Таким чином, опозиція бідність/багатство не є показником майнового розшарування суспільства, а результат залежності людей від доброї чи злої волі божеств. У разі доброї волі, прихильності «розпорядника благ» громада отримує достаток, багатство, тобто насамперед врожай, а отже, їжу, у разі злої – лихо, голод, порожнечу, яким змушена підкоритися. Звідси, ймовірно, первісне значення слова *бідний* (пор. сучасне – *бідолага, сердега, сердешний*).

Бідна людина у свідомості давніх слов'ян це людина, яка знаходиться у стані, що змушує її підкоритися силі, злій долі, яка позбавила його можливості мати блага, достатку. Образні асоціації пов'язані з уявленнями про нужденну, голодну, босу, худу людину; ціннісний рівень виявляється в актуальності цього поняття для мовної свідомості, що підтверджується наявністю безлічі вербальних репрезентацій, які мають негативну оцінку стану людини, що викликає жалість, співчуття [8; 31].

В опозиційній парі *бідність / багатство* можна умовно виділити і серединну зону, однак більше тяжіє не до норми, а до позитивного члена опозиції – *доволь, доволіє, достаток, достаток* – спочатку, мабуть, означало задоволення або навіть стан задовольнив потреби, виходячи з даних словника XI-XVII ст. Характерно, що прикметник *достатний* тлумачиться там, як «багатий, такий, що є в достатку» [26].

З моменту хрещення Київської Русі все матеріальне (гроші, багатство) починає асоціюватися зі злом, що здатне знищити духовне добро, а бідність та жебрацтво являти собою подвиг у досягненні чистоти духа (душі).

Стан бідності має радше позитивну оцінку з часів прийняття християнства, оскільки бідність трактується як випробування, що має на меті наблизити людину до Бога. На думку М.П. Бобро, «опозиція «багатство – бідність» репрезентується протиставленням «рух угору – рух униз». Рух униз як символ погіршення матеріального стану представлений лексемами *підупадати, пропадати, приопастити*. Рух угору, відповідно, маніфестує покращення матеріального стану: *піднятися, вставати на ноги, підніматися на ноги*. Утім, багатство у координатах *верх – низ* передається не лише через динаміку. Лексема *раювати* актуалізує *рай* як конкретизатор поняття *верх* і символ заможного життя» [1, с. 39].

З оперттям на відомості зі словників [4; 5; 6; 13; 21; 22; 24; 25; 26; 29] визначимо структурно-ієрархічні взаємозв'язки складників концепту БІДНІСТЬ за принципом фреймового аналізу:

а) суб'єкт переживає стан позбавленості, недостатності, відсутності чого-небудь (*беденьствовать, беднети, бедновати, бедовати, оскудати, оскудевати, обнищевати, обнищати, обничати, оскудити, оскубатися*);

б) суб'єкт у цьому стані викликає почуття жалю (*бедник, бедница, бедный, нуждный, нуждестерпец, бідняга*).

в) суб'єкт може трансформуватися в об'єкт за певних обставин, дії ззовні (*беднить кого-то, оскудати / оскужати кого-то*), але у цьому випадку жаль викликає об'єкт, а суб'єкт набуває негативної оцінки.

Номінативне поле БІДНОСТІ (з урахуванням спільної давньокиївської, московської та української лексики) представлено такими лексемами: *лишение, голод, оскудение, нуждось, нужда, нужда, неимение / неименьство; лишенный, зловлазливый, бедно, бедовный, нужно, нуждный, нищий; маломочь, маломощь, либовость / либовость, злострастие, беда, нищета, скудение; злострасный, гладный, оскудный, нищетный, скудный; скудство, скудество; либовый / лебевый / либовый, бедный, скудо; малостяжание, злоба* (в 5 значенні), *скудось, скудота, оубогось; маломожный, маломощный, голодный, плохой* (у 4 значенні); *калика, калига; беденьство, оскудство; малый, мелкий, можданный, голый, бедне, нищевидный, скудне, нищий, обідраний, обдертий, голодраний, голопузий, задрипаний; бідар, неімуций, злидар, злидень, нуждар; изотщание, бедность, бедствование, обнищание; многобедный, многострадальный, нужный, нищавый, нищенский, нищербный, нищенский, скудно / скудство, скудожайший, скудостный, скудій, убогий, вбогий, жалюгідний, злиденний, мізерний, нікчемний, нужденний; голодраниець, гольтіпака, гультіпака, безитанько* (розм.); *лихолетие, голодня, бедство, бесприютство, нищенство, скудность, злидні; малокормный, маломочный, беденький, безденежный, бесприютный, нище / нищо, нищеобразно, обнищальный, скудоватый, задрипаний, мізерний, голодрабий* [5; 6; 13; 21; 22; 24; 25; 26; 31]; XIX-ст. – *пауперізм, злидарство, голыши, голье,*

голяк, нужетерпец, скудница, харпак, шарпак, злидота, нетяга, нищий голодрабець, лайдак, мізерак, паупер [4; 22].

За відомостями зі Словника московсько-української мови перекладацькі еквіваленти визначені таким чином: *бѣдность* – *убогість, злидні, бідність*; *бѣднота* – *убогість, злидні, харпацтво* [4, с.22]; *бѣдняк* – *худак, худа пахолок, харпак, бідак, голяк, злидарь, гольтіпака, собир. гольтіпа, голота, сірома*; *бѣднѣть* – *убожіти, голіти, мізерніти, підупадати, переводитися на*; *бѣдняга* – *неборак, нетяга, бідолаха, горопас, сердега, побідаш, побіденник, сердеиний, небога*; *бѣдствіе* – *безголов'я, лихо, лиха година, упад*; *бѣдствовать* – *бідувати, злиднювати, біду бідувати, біду тягнути* [4, с. 22-23]; *нищать* – *убожіти, злидніти, мізерніти*; *нищяя* – *жебракча, баба, прохачка, старчиха*; *нищенски* – *злиденно*; *нищенскій* – *старчачий, жebraчий, злиденний*; *нищенство* – *харпацтво, жebraи, жebraцтво, старцювання*; *нищета* – *злидні, худорба, злидарство*; *нищие* – *старчата*; *нищій* – *харпак, харлай, харлак, харлань, лигир, прохач, старець, торботряс, жebraк, нищу* [4, с. 248].

З плином часу, як ми бачимо, для російської та української мов з'являються національно-специфічні слова для опису стану бідності, представників цього прошарку населення. Проте словникові дані не можуть у повному обсязі відобразити національні розбіжності у сприйнятті цього поняття, тому ми звернулися до методу опитування, анкетування інформантів, що дозволило нам розглянути сприйняття бідності сучасними українцями. Отже, по-перше, ми розглянули поняття «бідність» в історичній перспективі; по-друге, надали визначення «бідності» економічною наукою та соціологією. Далі ми зосередили увагу на вивченні сприйняття та інтерпретації поняття «бідність», задля чого звернулися до методів анкетування та асоціативного експерименту. Метою розвідки постав аналіз ціннісних аспектів концептуалізації бідності в українській лінгвокультурі. Ми сформулювали відповідні запитання до респондентів (75 осіб – українсько-російські білінгви, мешканці Одеси, з вищою освітою, або неповною вищою освітою, віком від 18-40 років).

Респондентам було запропоновано відповідаючи на запитання українською мовою, а) дати визначення поняттю «бідність» та «бідна людина»; б) навести синоніми та антоніми до лексеми «бідний»; в) відповісти на запитання стосовно власного економічного стану.

Відповіді на запитання щодо визначення поняття «бідність» були такими: *відсутність грошей, недостатній рівень добробуту, брак коштів, скрутне матеріальне становище, низький рівень життя, брак грошей, відсутність засобів до існування, нестача матеріальних благ, недостатній рівень*

забезпеченості та інші. Бідною людиною респонденти вважають людину, в якій відсутні кошти, засоби до існування, матеріальні блага та недостатній рівень освіченості.

Поміж інших відповідей тлумачення поняття «бідність» містило таке: відсутність у людини необхідного рівня знань, неосвіченість людини у питаннях культури, мистецтва тощо. Цей показник включили до своїх відповідей 20 % респондентів. Лише 11% респондентів вважають, що людина є бідною за умови відсутності в неї вдачі, щастя або талану. Деякі інформанти (7%) зазначили, що бідність може бути наслідком лінності, недостатньо сумлінної праці. Відповідальним за власну бідність є людина, яка не здатна забезпечити себе матеріально.

Результати анкетування дали змогу дослідити відмінності між науковим тлумаченням бідності та його «наївним образом». «Наївне» тлумачення такого явища як бідність та «бідна людина», так само, як наукове містить такі ознаки: *відсутність грошей, недостатній рівень добробуту, брак коштів, скрутне матеріальне становище, низький рівень життя, брак грошей, відсутність засобів до існування, нестача матеріальних благ, недостатній рівень забезпеченості та інші.* Бідною людиною респонденти вважають людину, в якій *відсутні кошти, засоби до існування, матеріальні блага та недостатній рівень освіченості.* Бідність може стосуватися нематеріальної сфери життя, на думку українців: *браку смаку, брак зацікавленості в освіті, саморозвитку й самовдосконаленню тощо.* Ми бачимо, що відсоток респондентів, що ставляться до бідності з осудом досить великий (20%), бідна людина навіть не заслуговує на співчуття (14%). Синонімічні та антонімічні лексеми, які запропонували інформанти: *жлобство, мажор, буржуїство, багатий, крез, злидні, жebraцтво та інші.*

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що окреслена тематика має перспективи дослідження, адже, обговорення проблем економічної свідомості та мовної й дискурсної їх актуалізації лише набирає оберти у вітчизняному науковому просторі. Ми здійснили спробу дослідити динаміку та зміни у концептуалізації «бідності» в українській лінгвокультурі, проте ми не виявили суттєвої різниці на системно-мовному рівні, що фіксується у словниках. Втім, на рівні мовної свідомості помітні певні зміни, про що свідчать результати експериментів.

Проаналізувавши тлумачення поняття «бідність» економічною наукою і сприйняття його буденною свідомістю, ми виявили різницю, що полягає в тому, що економічна наука [7], дає досить чітке визначення бідності й тому соціальному шару, який підпадає під номінацію «бідний». Словникові тлумачення дозволяють виокремити такі ознаки бідності як-от: 1) недостатня кількість або відсутність коштів; 2) недостатній рівень добробуту; 3) неможливість жити в достатку. Суб'єктивну бідність і тяжіння до неї видають обережність, економність, самоконсервування,

самозбереження, уникання економічної активності [23, с. 186–191]. Сприйняття та інтерпретація понять з номінативного простору бідності має певні відмінності у порівнянні з тлумаченням історичними словниками.

Результати опитування свідчать, що носії української лінгвокультури (20%) сприймають «бідність» також через відсутність у людини необхідного рівня знань, неосвіченість людини у питаннях культури, мистецтва, тощо. Лише 11% респондентів вважають, що людина є бідною за умови відсутності в неї вдачі, щастя або талану. Сучасні українсько-російські білінгви сприймають бідність вже не як вияв злої долі чи Божої кари, а як результат, з одного боку, власної неспроможності заробляти достатню кількість грошей, чи, з іншого боку, як наслідок економічних криз та негараздів, що спричиняють погіршення матеріального стану людини.

Людина, яка є бідною, малозабезпеченою, має брати відповідальність на себе та не очікувати на допомогу з боку інших людей. Отже, бідна людина не може розраховувати навіть на співчуття, бо її бідність є результатом її бездіяльності, лінощів тощо.

Цікавим виявився той факт, що серед синонімів бідності, загалом такого номінативного поля, інформанти надали 47 лексем, що дотичні до поняття «бідність». Зважаючи на те, що за даними словників, ми нарахували 254 лексеми, наразі маємо скорочення номінантів у мовній свідомості носіїв більш ніж у 5 разів. Втім, інволюція концепту потребує додаткового вивчення причин цього явища, адже маємо поряд зі значним відсотком застарілих слів, значення яких навіть не зрозуміло сучасним носіям української мови, новітні лексеми: запозичені узуальні, оказіональні, сленгові тощо.

Список використаної літератури

1. Бобро М. П. Опозиції «верх – низ» та «рух угору – рух вниз» як аксіологічні маркери концепту «життя». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. Вип. 77. Харків, 2017. С. 39–42.
2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ: Логос, 2004. 283 с.
3. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.11.2023).
4. Дубровський В. Словник московсько-український. Київ: Вид-во «Рідна мова», 1918. 548 с.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
6. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Київ: Наук. Думка, 1983.
7. Матвеев С. О., Лясота Л. І. Економічна соціологія: підручник. Суми: Університетська книга, 2006. 84 с.
8. Межжеріна Г. В. Мовна картина світу часів Київської Русі (на матеріалі писемних пам'яток XI–XIII ст.): автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01. Київ: Ін-т укр. мови НАНУ, 2006. 36 с.
9. Мовні і концептуальні картини світу. Збірник наукових праць. Вип. 18. Книга 2. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2005. 350 с.
10. Москаленко В. Сучасні напрями досліджень в економічній психології. *Соціальна психологія*. 2004. № 3. С. 3–21.
11. Москаленко В. Економічна соціалізація особистості: концептуальна модель. *Соціальна психологія*. 2006. №3 (17). С. 3–16.
12. Мізін К. Ю., Петров О. О. Морально-етичний параметр концепту «щедрість» у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах. *Мовознавство*. 2014. № 5. С. 71–81.
13. Огієнко І. І. Етимологічно-семантичний словник української мови / За ред. Юрій Мулик-Луцик. Вінніпег: Trident Press Ltd, 1994. 557 с.
14. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.
15. Про затвердження плану заходів на 2019 рік з реалізації Стратегії подолання бідності: Розпорядження Кабінету Міністрів України; План, Заходи від 20.02.2019 № 86-р. URL: <http://surl.li/qitwx> (дата звернення: 10.02.2024).
16. Радзиевская Т. В. Представления о труде по данным украинского языка, или о концептах «праця» и «робота» // Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура: [сб. статей в честь Н.Д. Арутюновой] / Отв. ред. Ю. Д. Апресян. Москва: Языки славянской культуры, 2004. С. 632–639.
17. Ригованова В. А. Поняття «мовна свідомість» у сучасній лінгвістичній теорії. *Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка*. № 13 (200), Ч. II. 2010. С. 180–187.
18. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2018 року). Державна служба статистики України, 2018. URL: <http://surl.li/qittk> (дата звернення: 25.11.2020).
19. Словник антонімів української мови: понад 2000 антонімічних пар / укл. Полюга Л. М. Київ: Радянська школа, 1987. 507 с.
20. Словник синонімів української мови, у 2-х томах / укл. Бурячок А. А., Гнатюк Г. М та ін. Київ: Наукова думка, 1999. 477 с.
21. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / Ред. Л. Л. Гумецька. І. М. Керницький. Київ: Наукова думка, 1977. Т. 1. С. 24–56.
22. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 3. 591 с.
23. Соціальна психологія бідності: монографія / Т. І. Белавіна, В. О. Васютинський, В. Ю. Вінков та ін.; за ред. В. О. Васютинського; Нац. академія пед. наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ: Міленіум, 2016. 294 с.

24. Словарь старославянского языка. В 4 т. Репринт с издания Чешской Академии наук (1966–1997) Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 2006. URL: <http://ksana-k.ru/dict/ss/ss.htm>. (дата звернення:10.02.2024).
25. Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка. В 3 т. Репринтное издание. Москва: Книга, 1989. (Материалы для словаря древнерусского языка И. И. Срезневского. СПб., 1893). URL: <http://surl.li/qjescn> (дата звернення:10.02.2024).
26. Словарь русского языка XI–XVII вв. Вып. 1–28 (1975–2008). URL: <http://surl.li/qiuub> (дата звернення:10.02.2024).
27. Тараненко О. О. Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства. *Мовознавство*. 2012. № 3. С. 3–31; № 5. С. 13–40; № 6. С. 3–22; 2013. № 6. С. 3–26; 2014. № 1. С. 3–31; 2014. № 3. С. 3–33; № 5. С. 16–34.
28. Токарський Т. Б. Соціальна політика преодолення бідності в Україні в контексті європейської інтеграції. *Legea si Viata*. 2018. № 8 / 2. С. 127–132.
29. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. Вып. 1–10, 11, 12–20, 21–30. Москва: Наука, 1974–1994.
30. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка: Более 5 000 слов. 2-е изд., перераб. и доп. Київ: Рад. шк., 1989. 511 с.
31. Яроцкая Г. С. Ценностные аспекты концептуализации богатства / бедности: диахронический аспект «О, сколько нам открытий чудных...» // *Материалы к 80-летию со дня рождения Дмитрия Семёновича Ищенко*. Одесса: Одесский нац. ун-т, 2012. С. 110–113.
32. Яроцька Г. С. Експлікація утилітарних цінностей економічної свідомості в мовній картині світу. *Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття*: [зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф.] Одеса, 10-12 вересня 2009 року / Під заг. ред. В.Т. Спрінсяна. Одеса: Друк, 2009. С. 92–101.
33. Майже кожен четвертий житель України опинився за межею бідності – Світовий банк. URL: <http://surl.li/qitsd> (дата звернення:10.02.2024).
34. За межею бідності... URL:<http://surl.li/qiuat>
35. Jaromowic M. Self-We-Others schemata and soc identifications // *Social identity: International perspective* / Eds. Worchel S., Morales J.F., Paez D., Des-champs J. N.Y.: Sage Publ., 1998. P. 44–52.
36. Jenkins R. *Social identity*. London: Routledge, 1996.
37. Lewis A., Webley P., Furnham A. *The new economic mind: the social psychology of economic behavior*. New York, 1995.
38. Moscovici S. Notes towards a description of social representation // *Europ. J. Soc. Psychol.* 1988. V. 18. P. 211-250.

Надійшла до редакції 12 лютого 2024 р.

Прийнята до друку 20 березня 2024 р.

References

1. Bobro, M. (2017). The Oppositions “Top–Bottom” and “Movement up – Movement down” as Axiological Markers of the Concept “Life”. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*. Seriiia «Filolohiia». Vyp. 77. Kharkiv, 2017. S. 39–42.
2. Holubovska, I. O. (2004). *Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu*. [Ethnic peculiarities of language pictures of the world]. K.: Lohos, 2004. 283 s.
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: ofitsiyni sait. [State Statistics Service of Ukraine: official website]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Dubrovskiy, V. (1918). *Slovyk moskovsko-ukrainskyi*. [Dictionary of Moscow-Ukrainian]. K.: Vyd-vo Ridna mova, 1918. 548 s.
5. Zhaivoronok, V.V. (2006). *Znaky ukrainskoi etnokultury : slovyk-dovidnyk*. [Signs of Ukrainian ethnoculture: a dictionary and reference book]. K.: Dovira, 2006. 703 s.
6. *Etymolohichni slovyk ukrainskoi movy* [Etymological dictionary of the Ukrainian language]: U 7 t. / Redkol. O. S. Melnychuk (holov. red.) ta in. K.: Nauk. Dumka, 1983.
7. Matvieiev, S. O., Liasota, L. I. (2006). *Ekonomichna sotsiolohiia: pidruchnyk*. [Economic sociology: a textbook]. S. : Universytetska knyha, 2006. 184 s.
8. Mezherina, H. V. (2006). *Movna kartyna svitu chasiv Kyivskoi Rusi (na materialy pysemnykh pamiatok XI–XIII st.)* [The linguistic picture of the world in the times of Kievan Rus (on the basis of written monuments of the XI-XIII centuries)]: avtoref. dys. ... dokt. filol. nauk : 10.02.01. Kyiv., In-t ukr. movy NANU, 2006. 36 s.
9. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*. (2005). [Linguistic and conceptual pictures of the world]. *Zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 18. Knyha 2. K. : Vyd. Dim Dmytra Buraho, 2005. 350 s.
10. Moskalenko, V. (2004). *Suchasni napriamy doslidzhen v ekonomichnii psykholohii* [Modern directions of research in economic psychology]. *Sotsialna psykholohiia*. 2004. № 3. S. 3–21.
11. Moskalenko, V. (2006). *Ekonomichna sotsializatsiia osobystosti: kontseptualna model*. [Economic socialization of personality: a conceptual model]. *Sotsialna psykholohiia*. 2006. №3 (17). С. 3–16.
12. Mizin, K. Yu., Petrov, O. O. (2014). *Moralno-etychnyi parametr kontseptu “shchedrist” u brytanskii, nimetskii, ukrainskii i rosiiskii linhvokulturakh* [Moral and ethical parameter of the concept "generosity" in British, German, Ukrainian and Russian linguistic cultures] // *Movoznavstvo*. 2014. № 5. S. 71–81.
13. Ohienko, I. I. (1994). *Etymolohichno-semantychnyi slovyk ukrainskoi movy* [Etymological and semantic dictionary of the Ukrainian language]; Za red. Yurii Mulyk-Lutsyk. Vinnipeh : Trident Press Ltd, 1994. 557 s.
14. Prykhodko, A. M. (2008). *Kontsepty i kontseptosystemy v kohnityvno-dyskursyvni paradymni linhvistyky* [Concepts and concept systems in the cognitive-discursive paradigm of linguistics]. *Z. : Premier*, 2008. 332 s.

15. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv na 2019 rik z realizatsii Stratehii podolannia bidnosti: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy; [On approval of the action plan for 2019 to implement the Poverty Reduction Strategy: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine]; Plan, Zakhody vid 20.02.2019 № 86-r. URL: <http://surl.li/qitwx>
16. Radzhevskaya, T. V. (2004). Predstavleniya o trude po dannym ukraynskoho yazyka, yly o kontseptakh "pratsia" y "robota" // Sokrovennye smysly : Slovo. Tekst. Kultura [Representations of labor according to Ukrainian language data, or about the concepts "pratsya" and "robota"] // The hidden meanings : Slovo. Text. Culture: [sb. statei v chest N. D. Arutiunovoi] / Otv. red. Yu. D. Apresian. M. : Yazyky slavianskoi kultury, 2004. S. 632–639.
17. Ryhovanova, V. A. (2010). Poniattia «movna svidomist» u suchasni linhvistychnii teorii [The Concept of "Language Consciousness" in Modern Linguistic Theory] // Visnyk LNU im. T. Shevchenka № 13 (200), Ch. II, 2010, S. 180-187.
18. Samoosinka domohospodarstvy Ukrainy rivnia svoikh dokhodiv (za danymy vybirkovoho opytuvannia domohospodarstv u sichni 2018 roku). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2018. [Self-assessment of income by Ukrainian households (based on a sample survey of households in January 2018). State Statistics Service of Ukraine]. URL: <http://surl.li/qittk>
19. Slovnyk antonimiv ukrainskoi movy: ponad 2000 antonimichnykh par [Dictionary of antonyms of the Ukrainian language: more than 2000 antonymic pairs] / ukl. Poliuha L.M. K.: Radianska shkola, 1987. 507 s.
20. Slovnyk sinonimiv ukrainskoi movy [Dictionary of Synonyms of the Ukrainian Language], u 2-kh tomakh / ukl. Buriachok A. A., Hnatiuk H. M ta in., K.: Naukova dumka, 1999. 477 s.
21. Slovnyk staroukrainskoi movy XIV—XV st. [Dictionary of the Old Ukrainian Language of the XIV-XV centuries]. / Red. L. L. Humetska. I. M. Kernytskyi. Kyiv, «Naukova dumka», 1977. T. 1, s. 24–56.
22. Slovnyk ukrainskoi movy: [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11 tt. / AN URSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. K.: Naukova dumka, 1970—1980. T. 3. S. 591
23. Sotsialna psykholohiia bidnosti : monohrafiia [Social psychology of poverty: a monograph] / T. I. Bielavina, V. O. Vasiutynskyi, V. Yu. Vinkov ta in. ; za red. V. O. Vasiutynskoho ; Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. K. : Milenium, 2016. 294 c.
24. Slovar staroslavianskoho yazyka (2006). V 4 -kh t. Reprint s yzdanyia Cheshskoi Akademyy nauk (1966-1997) [Dictionary of the Old Slavonic Language. In 4 vols. Reprinted from the Czech Academy of Sciences (1966-1997)]. SPb., 2006. URL: <http://ksana-k.ru/dict/ss/ss.htm>.
25. Sreznevskiy, Y. Y. (1893). Slovar drevnerusskoho yazyka. V tryokh tomakh. Reprintnoe yzdanye [Dictionary of the Old Russian Language. In three volumes]. M.: Knyha, 1989. URL: <http://surl.li/qjeen>. (Materialy dlia slovaria drevnerusskoho yazyka Y. Y. Sreznevskoho). SPb., 1893.
26. Slovar russkoho yazyka XI—XVII vv. [Dictionary of the Russian language XI-XVII cc.]. Vyp. 1-28 (1975-2008).
27. Taranenko, O. O. (2012). Formuvannia novoi systemy sotsialnykh tsinnosti i prioritetiv ukrainskoho suspilstva [Formation of a new system of social values and priorities of Ukrainian society] // *Movoznavstvo*. 2012. № 3. S. 3–31; № 5. S. 13–40; № 6. S. 3–22; 2013. № 6. S. 3–26; 2014. № 1. S. 3–31; 2014. № 3 S. 3–33; № 5. S. 16–34.
28. Tokarskyi, T. B. (2018). Sotsyalnaia polityka preodolenia bednosti v Ukrainy v kontekste evropeiskoi yntehratsyy [Social Policy for Overcoming Poverty in Ukraine in the Context of European Integration]. *Legea si Viata*. 2018. № 8 / 2. S. 127–132.
29. Etymolohycheskyi slovar slavianskykh yazykov: Praslavianskyi leksycheskyi fond [Etymological Dictionary of the Slavic Languages : The Praslavonic Lexical Foundation] / Pod red. O. N. Trubacheva. Vyp. 1-10, 11, 12-20, 21–30. M.: Nauka, 1974–1994.
30. Tsyhanenko, H. P. (1989). Etymolohycheskyi slovar russkoho yazyka: Bolee 5 000 slov [Etymological dictionary of the Russian language: More than 5,000 words]. 2-e yzd., pererab. y dop. K.: Rad. shk., 1989. 511 s.
31. Yarotska, H. S. (2012). Tsennostnye aspekty kontseptualizatsyy bohatstva / bednosti: dyakhronycheskyi aspekt [Value aspects of wealth/poverty conceptualization: diachronic aspect] // «*O, skolko nam otkrytyi chudnykh...*» // Materialy k 80-letiyu so dnia rozhdeniya Dmytriyia Semenovycha Yshchenko. Odessa: Odesskyi natsyonalnyi unyversytet. Odessa, 2012. S. 110–113.
32. Yarotska, H. S. (2009). Eksplikatsiia utylitarnykh tsinnosti ekonomichnoi svidomosti v movnii kartyni svitu [Explication of utilitarian values of economic consciousness in the linguistic picture of the world] // *Informatsiina osvita ta profesiino-komunikatyvni tekhnolohii KhKhI stolittia*: [zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf.] Odesa, 10-12 veresnia 2009 roku / Pid zah. red. V.T. Sprinsiana. Odesa: Druk, 2009. S. 92–101.
33. Maizhe kozhen chetvertyi zhytel Ukrainy opynyvsia za mezheiu bidnosti – Svitovyi bank [Almost one in four people in Ukraine is below the poverty line - World Bank]. URL: <http://surl.li/qitsd>
34. Za mezheiu bidnosti [Below the poverty line]. URL: <http://surl.li/qiuat>
35. Jaromowic, M. (1998). Self-We-Others schemata and soc identifications // *Social identity: International perspitve* / Eds. Worchel S., Morales J.F., Paez D., Des-champs J. N.Y.: Sage Publ., 1998. P. 44–52.
36. Jenkins, R. (1996). *Social identity*. L.: Routledge, 1996.
37. Lewis, A., Weble, P., Furnham, A. (1995). *The new economic mind: the social psychology of economic behavior*. N.Y., 1995.
38. Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of social representation // *Europ. J. Soc. Psychol*. 1988. V. 18. P. 211–250.

Submitted February 12, 2024.

Accepted March 20, 2024.

Galyna Iarotska, PhD, Doctoral Degree in Russian Language, Professor, professor of the Chair of Applied Linguistics Odesa Mechnikov National University (24/26 Boulevard Frantsuzkyj, Odesa, 65058) Department of Applied Linguistics; e-mail: g.yarotskaya@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4456-3852>

Axiolinguistic Characteristics of Poverty in the Ukrainian Language and Linguistic Culture

The verbal objectification of subjective features and society's assessment of the economic status of a certain segment of the population are of interest in this linguistic and cultural study, which aims to diachronically and synchronously analyze the conceptualization of poverty in Ukrainian linguistic culture and in the language consciousness. The peculiarity of the process of forming the economic identification of a person is that there are objective signs of a person's property status that have a pronounced national, socio-economic, cultural and regional character. These objective features are also conditioned by systemic, linguistic and linguistic-cultural factors that have a significant impact on the value level of collective and individual economic consciousness. We also focused on the study of the perception and interpretation of the concept of "poverty" by modern Ukrainians. To do this, we used the methods of questionnaires and an association experiment. First, we provided the definition of "poverty" by economic science and sociology, considering also the concepts of "psychology of poverty" and economic identification; second, we analyzed the concept of "poverty" in the historical perspective on the basis of dictionary information by creating a nominative space of the concept; third, we turned to experimental methods, namely, an association experiment and a questionnaire survey. The results showed that modern native speakers no longer perceive poverty as a manifestation of evil fate or God's punishment, but as a result, on the one hand, of their own inability to earn enough money, or, on the other hand, as a consequence of economic crises and hardships that cause a person's material condition to deteriorate. A person who is poor or in need has to take responsibility for himself or herself and not expect help from other people. The perception and interpretation of concepts from the nominal space of poverty has certain differences compared to the interpretation by historical dictionaries. Thus, a poor person cannot even count on sympathy, because his poverty is the result of his inaction, laziness, etc.

Keywords: linguistic picture of the world, linguoculture, linguoculturology, history of language, lexical semantics, values, national and cultural specificity, concept, linguistic consciousness, cognitive features, cognitive interpretation, conceptualization.
